

Folket Som Överlevde

Judiska folkets historia från år 70 till 7 oktober

Första manus 2024-09-01

Redigerat manus kapitel 1-26 2024-10-31

Författare Eva Skog

Faktaredaktör Roar Sørensen

Redaktör Simon Holst

Innehållsförteckning

<u>Kapitel 1 – År 70</u>	<u>6</u>
<u>PORTRÄTT – Josefus, Jerusalem “Historikern som bytte sida”</u>	<u>6</u>
<u>FAKTA – Tempelns förstörelse och det judiska folkets uppkomst</u>	<u>11</u>
<u>Kapitel 2 – År 73</u>	<u>13</u>
<u>PORTRÄTT – Eleazar Ben Yair, Masada i Juda öken ”Upprorsmakaren som valde död framför fångenskap”</u>	<u>13</u>
<u>FAKTA – Masadas belägring och fall</u>	<u>15</u>
<u>Kapitel 3 – År 135</u>	<u>18</u>
<u>PORTRÄTT – Rabbi Akiva, Judeen ”Rabbinen som utsåg messias”</u>	<u>18</u>
<u>FAKTA – Bar Kochba och det stora upproret</u>	<u>22</u>
<u>Kapitel 4 – År 220</u>	<u>24</u>
<u>PORTRÄTT – Judah ha-Nasi, Beit She’arim i Galileen ”Patriarken som lade grunden för rabbinisk judendom”</u>	<u>24</u>
<u>FAKTA – Mishna, den muntliga lagen nedtecknas</u>	<u>27</u>
<u>Kapitel 5 – År 364</u>	<u>30</u>
<u>PORTRÄTT – Hieronymus, Betlehem ”Kyrkofadern som älskade det hebreiska men föraktade judarna”</u>	<u>30</u>
<u>FAKTA – Kyrkans relation till judarna</u>	<u>34</u>
<u>Kapitel 6 – År 500</u>	<u>36</u>
<u>PORTRÄTT – Ravina II, Babylon ”Den siste av Talmuds vise”</u>	<u>36</u>
<u>FAKTA – Talmud, skriftsamlingen som kommenterar Mishna</u>	<u>38</u>
<u>Kapitel 7 – År 638</u>	<u>41</u>
<u>PORTRÄTT – Umar ibn al-Khattâb, Jerusalem ”Kalifen som erövrade Jerusalem”</u>	<u>41</u>
<u>FAKTA – Islams komplicerade relation till judarna</u>	<u>45</u>
<u>Kapitel 8 – År 1099</u>	<u>47</u>
<u>Porträtt – Gottfrid av Bouillon, Heliga landet ”Korsfararen som ofrivilligt blev prins av Jerusalem”</u>	<u>47</u>
<u>FAKTA – Det första korståget</u>	<u>51</u>
<u>Kapitel 9 – År 1492</u>	<u>53</u>

<u>PORTRÄTT – Isabella I av Kastilien, “Drottningen som återerövrade Spanien men förvisade landets judar”</u>	<u>53</u>
<u>FAKTA – Judarna fördrivs ur Spanien</u>	<u>58</u>
<u>Kapitel 10 – År 1517</u>	<u>61</u>
<u>PORTRÄTT – Joseph Nasi & Gracia Mendes Nasi (1558), Konstantinopel “Släktingarna som vann sultanens gunst”</u>	<u>61</u>
<u>FAKTA – Osmanernas tid</u>	<u>64</u>
<u>Kapitel 11 – År 1654</u>	<u>66</u>
<u>PORTRÄTT – Asser Levy (1657), New Amsterdam “Första juden med rätt att bo i Nordamerika”</u>	<u>66</u>
<u>FAKTA – Amerikas judar</u>	<u>68</u>
<u>Kapitel 12 – År 1740</u>	<u>71</u>
<u>PORTRÄTT – Israel Ben Eliezer, Baal Shem Tov, Polen “Mystikern som satte folkets hjärta i brand”</u>	<u>71</u>
<u>FAKTA – De ultraortodoxa judarna</u>	<u>75</u>
<u>Kapitel 13 – År 1774</u>	<u>77</u>
<u>PORTRÄTT – Aaron Isaac, Stockholm “Handelsmannen som fick Kungligt stöd”</u>	<u>77</u>
<u>FAKTA – Skandinavien judar</u>	<u>80</u>
<u>Kapitel 14 – År 1860</u>	<u>82</u>
<u>PORTRÄTT – Sir Moses Montefiore, Jerusalem “Filantropen som byggde ut den heliga staden”</u>	<u>82</u>
<u>FAKTA – Jerusalem</u>	<u>85</u>
<u>Kapitel 15 – År 1881</u>	<u>87</u>
<u>PORTRÄTT – Josef Feinberg (1886), Rishon LeZion “Pionjären som byggde ett hem i Sion”</u>	<u>87</u>
<u>FAKTA – Den första aliyan</u>	<u>91</u>
<u>Kapitel 16 – År 1897</u>	<u>93</u>
<u>PORTRÄTT – Theodor Herzl, Basel “Journalisten som samlade och splittrade världens judar”</u>	<u>93</u>
<u>FAKTA – Den första sionistkongressen</u>	<u>97</u>
<u>Kapitel 17 – År 1917</u>	<u>99</u>

<u>PORTRÄTT – Chaim Weizmann "Kemisten som förde drömmen om Sion vidare"</u>	99
<u>FAKTA – Balfourdeklarationen</u>	102
<u>Kapitel 18 – År 1938</u>	105
<u>PORTRÄTT – Vladimir Ze'ev Jabotinsky "Realisten som försökte väcka Europas judar"</u>	105
<u>FAKTA – Kristallnatten</u>	111
<u>Kapitel 19 – År 1948</u>	114
<u>PORTRÄTT – David Ben-Gurion "Landsfadern som såg en nation födas på en dag"</u>	114
<u>FAKTA – Den moderna staten Israel kommer till</u>	122
<u>Kapitel 20 – År 1964</u>	125
<u>PORTRÄTT – Yassir Arafat (Abu Ammar) "Det palestinska motståndets fader"</u>	125
<u>FAKTA – Den palestinska nationalismen</u>	128
<u>Kapitel 21 – År 1967</u>	131
<u>PORTRÄTT – Moshe Dayan "Härföraren som besegrade tre arméer på sex dagar"</u>	131
<u>FAKTA – Sexdagarskriget</u>	135
<u>Kapitel 22 – År 1977</u>	139
<u>PORTRÄTT – Menachem Begin "Oppositionsledaren som skapade revolution"</u>	139
<u>FAKTA – Israelisk politik från Labor till Likud</u>	145
<u>Kapitel 23 – År 1993</u>	148
<u>PORTRÄTT – Yitzhak Rabin (4/11 1995). Kings of Israel Square, Tel Aviv</u>	
<u>"Premiärministern som drömde om fred"</u>	148
<u>FAKTA – Osloavtalet</u>	156
<u>Kapitel 24 – År 2005</u>	159
<u>PORTRÄTT – Sidney Loeb "Ingenjören som möjliggjorde vattenmiraklet"</u>	159
<u>FAKTA – Judisk innovation</u>	161
<u>Kapitel 25 – År 2009</u>	164
<u>PORTRÄTT – Ismail Haniya, Gaza "Familjefadern som ledde en döds Kult"</u>	164
<u>FAKTA – Hamas och första kriget i Gaza</u>	172
<u>Kapitel 26 – År 2018</u>	175
<u>PORTRÄTT – Haim Gouri "Poeten som förkroppsligar en hel nation"</u>	175

FAKTA – Israel 70 år	181
Kapitel 27 – 7 oktober	185
PORTRÄTT – Shalev & Yunes ”De nyfunna vännerna som överlevde massakern”	185
FAKTA – Moderna Israels blodigaste dag	185
Ordförklaringar	185
Person- & Platsindex	195

Kapitel 1 – År 70

PORTRÄTT – Josefus, Jerusalem “Historikern som bytte sida”

Hur stor del har jag i detta?

Josefus tittade ut över Jerusalems röda gator. Även härifrån kunde han se sina judiska bröders förvridna kroppar. De var många, låg i högar utmed husfasaderna. Röken sved i lungorna och den söta lukten av bränt kött fick det att vända sig i magen. Josefus tryckte en linneduk mot näsan och kämpade mot illamåendet. Än hördes skrik av smärta och jämmer från dem vars blod fortfarande pulserade ut över de trånga grändernas runda kullerstenar. De romerska soldaterna visade ingen nåd. Deras fötter klättrade över berg av lik under jakten på flyende barn, kvinnor och gamla. Ingen skulle komma undan och blodet flöt i en aldrig sinande ström längs Guds stads gator.

Hur väl kände han inte den staden? Hur många gånger hade han inte lekt kurragömma i dess gränder, med handen i sin mors insupit alla dofter från stånden som sålde kryddor, frukt och nyslaktat kött. Blivit nypt i fingret efter att ha stoppat in det genom spjälorna i kacklande hönors burar. Med ett stygn i hjärtat mindes han hur han sprickfärdig av stolthet burit sin första offergåva i famnen på väg mot templet. Lammet hade varit lockigt och vitt och tittat på honom med stora, förtröstansfulla ögon. Välbehaglig inför Gud, så sa man, var röken som steg mot himlen från altarets alla offer.

Också nu steg rök från tempelplatsen. Svart bolmade den upp ur det judiska templet och lade sig som ett sorgedok över solen. Men tempelberget glödde, rött och ilsket. Elden slukade allt i dess väg och lågorna slog upp mot himlen.

Josefus vände sig bort. Han förmådde inte se mer. Inte de livlösa kropparna som kunde räknas i tusental, inte staden full av minnen, våldtagen och skändad. Men själv behövde han inte frukta. Han stod på betryggande avstånd. Handen vilade inte längre förtröstansfullt i moderns, utan i fiendens. Ingen romersk soldat skulle sticka sitt svärd i Josefus hjärta.

Romarna hade alltid varit fienden. De hade funnits i landet långt innan Josefus såg dagens ljus. Ockupationsmakten hade utgjort en dov fond till det judiska livet i Jerusalem – alltid närvarande men inte alltid något man tänkte på. Josefus hade levt gott. Han var son till en präst av Levi stam, av förnäm börd och med tillgång till all kunskap han kunde önska. Han och storebror Matthias fick studera språk och kultur, lärde sig Toran utantill och fick lyssna till de främsta lärarna bland sitt folk. Det var sannerligen inte alla förunnat. Men Josefus hade längtat efter mer. Hans egen stad hade börjat kännas trång. Templet i all sin skönhet var inte tillräckligt för att mätta hans hunger. Han ville se världen.

Fängslandet av några judiska präster blev Josefus biljett till det stora äventyret. För att förhandla om prästernas frihet for han västerut, till Rom och kejsar Nero och rakt in i den förhatliga fiendens högkvarter. Men han, som i hela sitt liv så förundrats över Jerusalems skönhet, drabbades av den stora staden – denna kokande, myllrande kittel av folk från världens alla hörn. Av marmortemplet och pelarsalarna, de vackra kläderna, rikedomen och det sofistikerade folket med en kultur så annorlunda och fascinerande jämfört med allt han upplevt dittills i sitt snart trettioåriga liv. Josefus njöt, och han längtade inte hem. Fienden som han och hans vänner spottat bakom ryggen på hemma i barndomens kvarter började bli en vän. Att vara en del av det romerska imperiet, detta stora, mäktiga rike med sin förfining och en krigsmakt långt starkare än alla andra folks, var kanske inte det värsta som kunde hända hans judiska folk?

Josefus hade sedan barnsben drillats i sitt folks historia. Liksom sin far och hans far före honom, så långt tillbaka någon kunde minnas, hade han fått ta del av berättelsen om hur Herren kallat kaldén Abraham att lämna sitt land och sitt folk för att bege sig till det land som Herren skulle visa honom – det land som flöt av mjölk och honung och som blivit Abrahams efterkommandes arvedel. Josefus hade besökt hans grav. I Hebron, den uråldriga staden två dagsresor söder om Jerusalem i vilken de

sandgula husen klättrade tätt utmed soldränkta kullar, vilade kvarlevorna av den man som blivit det judiska folkets anfader. Abraham, liksom hans fru Sara och deras ende son Isak som Sara fött på sin ålders höst, låg begravda där tillsammans med Isaks fru Rebecka, deras son Jakob och en av hans hustrur. I staden ekade minnet av det judiska folkets märkliga historia. De som från att ha varit en familj av boskapsskötare som slagit upp sina tält bland Kaanans berg blivit ett stort folk som förslavats i Egypten. Och så befrielsen många generationer senare, då Herren själv slog Faraos land med plågor och räddade Abrahams, Isaks och Jakobs barn, Israels folk. Till dem gav Herren budorden och lagen, prästerskapet och offertjänsten. Och landet. Det välsignade landet. Landet de kämpat för. Blött sitt blod för. Om och om igen försvarat, bebyggt, planterat och älskat. Förts bort ifrån och vänt åter till. Det landet.

Under hela Josefus liv hade han hört viskningar om upproret som skulle komma. Hur Herren än en gång skulle göra som han gjort i forna dagar: befria sitt folk från dess förtryckare, från invaderande folk. Romarna skulle slås ner, det var bara en fråga om tid, och uppror följde på uppror i väntan på det slutliga slaget. Under tiden fortsatte romerska soldater att patrullera gatorna. Det judiska livet fortlöp så gott det gick. Men folket plågades av att deras interna angelägenheter, sådant som rörde relationen mellan dem och deras Gud, ytterst sett styrdes av hedningar som inte hade någon insikt i Mose lag och inte alls förstod sig på – eller brydde sig om – den judiska kulturen. I judarnas hjärtan bodde övertygelsen om att även Gud tyckte att allt detta var fel och att det smeds himmelska planer på att vända upp och ner på spelplanen. Romarna skulle bort.

Levande var också de storslagna berättelserna om hur Judas Mackabaios, prästsonen som levte tvåhundra år tidigare, lett ett uppror mot dåtidens grekiska övermakt som i sin iver att befästa sitt herravälde försökte tvinga judarna att ge upp sin tro, sin kultur och sin Gud. Att bli precis som alla andra folk. Men Gud var nådefull. Efter många och långa strider var Jerusalem befriat från det grekiska förtrycket. Ett eget judiskt rike upprättat.

Friheten blev dock kortvarig. Knappt hundra år senare hade greker ersatts av framvällande romerska arméer. Vem skulle Gud använda för att frälsa sitt folk den här gången?

I Rom hade det ljuva livet skymt sikten för Josefus. Han förstod det när han åter satte sina fötter på hemlandsjord. Tveksamt hade han lämnat det kejsrerliga hovet bakom sig, men när han till sist återvände till Jerusalem väcktes han: han mindes vem han var. En jude av Levi stam, en israelit bland israeliter som Gud planterat i det här landet.

När han såg templet mindes han bönerna han memorerat som barn och ritualerna som skulle utföras exakt som de alltid utförts, generation efter generation. Men det var inte bara historia och traditioner. Det var liv. När han gick längs stadens gator mindes han hur stenarna känts mot hans fötter som barn. Han hörde sitt språk talas av männen i gathörnen, skrattas av de lekande barnen. I Rom fanns inga minnen. Där fanns ingen barndom, inga bortgångna släktingars gravar och ingen Gud som kallat honom sin.

Israels folk var i Eretz Israel för att Gud ville det, det var Josefus övertygad om. Visst hade Herren slagit dem, men han hade förbundit dem också. Han hade låtit dem föras bort, men också fört dem tillbaka. Han hade tillåtit Salomos storslagna tempel att slås i spillror när babylonierna intog Jerusalem, men han hade hjälpt dem bygga ett nytt igen. I femhundra år hade det judiska folket tillbett och offrat, levt och andats, i sitt andra tempel. Det hade varit deras stora skatt: platsen där Herren bodde. Det andra templet var slående vackert, men det var inte skönheten som var dess största förtjänst. Det var något annat. Templet var navet som formade ett folk. Det gav en identitet. Det var det judiska livets hjärta. Josefus hade insett det, och känt kallelsen. Precis som prästsonen Mackabaios på sin tid skulle Josefus göra vad han kunde för att befria Guds folk från romarnas förtryck. Kanske var tiden inne för den tid att komma som profeten Jeremia talat om för så länge sedan. En tid av frid och frihet för Israel, då Herren än en gång satte en kung av Davids ätt på Israels tron. Det var en framtid värd att kämpa för.

Så Josefus hade gått med i den judiska motståndsrörelsen. Snart var han officer och ansvarig för Galileens försvar. Det var ett stort uppdrag, men han var född till ledare. Folket följde honom

och han kunde se hoppet glänsa likt feber i deras ögon. Men storheten hos de judiska förebilderna han gärna ville efterlikna var omöjlig att leva upp till. Precis som kung David på sin tid med mod och förtröstan kämpat mot jätten Goliat och vunnit, behövde Josefus kämpa mot sin tids jätte: romarriket. Uppdraget krävde en ledare av Davids kaliber. Men Josefus var ingen David. Ingen frälsare.

Han slet för att bygga upp en armé som kunde försvara Galileen mot den romerske generalen Vespasianus som, med sin tränade här i ryggen, fått i uppgift av kejsaren att krossa varje spår av judiskt uppror – en gång för alla. Josefus uppgift var inte enkel. I Galileen fanns bara ett fåtal stora städer med naturligt försvar i form av starka stadsmurar eller fördelaktig placering på en höjd, däremot by efter by med bönder illa skickade för strid. Trots Josefus lidelsefulla anföranden och trots människornas frihetstörst valde många av bönderna att ställa sig utanför upproret. Med hackan i åkern och skräck i hjärtat såg de Vespasianus och hans son Titus legioner marschera förbi – en framvällande våg av död och förödelse. Barmhärtigt nog lämnade soldaterna dem i fred. I stället inriktade de sin fulla kraft mot de byar som valt en annan väg. Upprorets väg. Josefus väg.

Vilka steg hade lett honom hit? Josefus såg ner på sina fötter, smutsiga av vägarnas damm. Han var inte en av dem som kämpade innanför Jerusalems murar den här dagen, han stod levande utanför.

”Kom. Plåga dig inte mer. Judarna har själva dragit det här blodbadet över sig.” Titus lade en hand på Josefus axel, ville leda honom in i sitt tält så att han slapp ifrån eländet. Som om att slippa se skulle hjälpa. Lukten berättade allt.

”Ni kunde ha lämnat templet. Ni behövde inte förstöra det.”

”Sant.” Vespasianus son lyfte blicken mot himlen och betraktade röken som färgade en blå himmel grå. ”Det var ett vackert tempel, för att vara tillägnat en osynlig gud.” Han log snett. ”Jag beordrade släckning så snart jag upptäckte branden. Tanken var aldrig att förstöra det. Det var en olyckshändelse, men elden spred sig. Templet gick inte att rädda.”

Josefus nickade. Kanske var ”en olyckshändelse” svaret också på hans fråga. Det han gjort var åtminstone inget han planerat.

För Vespasianus och hans vältränade armé hade Galileens upproriska byar inte varit någon större utmaning. De hade arbetat sig igenom området systematiskt, intagit by efter by likt en hord av gräshoppor som inte lämnade något liv kvar efter sig. Egentligen var deras seger inget som borde ha förvånat någon. Ändå hade förstås hoppet funnits där. Hoppet bodde i den judiska identiteten, hade inpräntats i själ och hjärta under århundraden av pesachmåltider och purimhögtider. Hoppet om räddning och seger med Guds hjälp.

Nu uteblev både räddning och seger. Men inte motstånd. Josefus hade varit en del av det.

På en ås uppe i Golanhöjderna låg Gamla, en stad omgiven av djupa stup i tre väderstreck. Endast en smal landremsa behövde försvaras och Josefus mobiliserade, utrustade, tränade. Gamlas stadspört förstärktes. Sten, stock och murbruk. Svetten flödade under solens hetta, sömnen flydde nattens timmar.

När anfallet kom var judarna redo. Deras bågskyttar fällde vana krigare, stenblock nedvältrade från murkrönen krossade soldaters liv och rustning. Det blev kostsamt för romarna, men till slut var krigsmaskineriet igenom. Stormakten vann. Soldaterna strömmade in i staden, adrenalinstinna och törstiga på hämnd. Det blev en massaker. De flesta av Gamlas judar föll för romersk hand, resten föstes mot branten. Åt vilket håll de än såg var döden enda utväg. Bakom dem romerska svärd, framför dem några korta sekunders frihet innan mötet med vassa klippor. En efter en valde de friheten, och därmed var striden om regionens starkaste fäste över.

Men Josefus hade inte varit på plats i Gamla när staden föll. Sida vid sida med sina judiska bröder hade han kämpat innanför murarna i sin hemstad Jotapata. General Titus stod utanför med murbräckor, styrka och uthållighet. Och så en sommardag, när flugor surrade kring svettiga kroppar och törsten rev och förtvivlan vann, tog han sig igenom. Invasionen var ett faktum.

Runt Josefus föll barndomsvänner. Män han studerat Toran tillsammans med. Män som trott och hoppats som han.

”Josefus! De får inte få tag på dig!” Den unge mannen hade dragit i Josefus arm. ”Du gör mer nytta levande än död. Kom!”

Josefus visste att det var sant. Som en av ledarna för upproret var han högvilt för ockupationsmakten och hans död skulle vara ett stort bakslag för judarna.

Blod och svärd och vrål och strid. Han lämnade frontlinjen bakom sig och sprang genom Jotapatas välkända gator. Tillsammans med ett fyrtiotal andra jotapataner som liksom han själv ännu ägde livet tog han sin tillflykt till en grotta i närheten. Handen som inte längre stred skakade av våndan över att ha lämnat. Och samtidigt: Åh, denna lättnad över att ha undkommit svärdet!

Männen grät och andades tillsammans i grottans dunkel tills insikten landade i deras hjärtan: de fördröjde bara det oundvikliga. Jotapata hade fallit och kryllade av fiender. Och aldrig, aldrig att de frivilligt skulle ge sina liv i fiendens hand.

Vilket var värst i Guds ögon, att dö för egen hand eller låta någon annan göra jobbet? Josefus övertygade dem om att det var bäst att låta lotten avgöra vem som skulle dödas härnäst tills endast en man återstod. Den mannen blev han själv.

Att fyrtio judiska män skulle undkomma hade framstått otroligt. Men en? Kanske var självmord inte Josefus enda val. Kanske var drömmen, den som framträtt så tydligt för honom häromnatten, sänd av Gud – en dörröppnare ut ur fängelsehålans mörker precis som för Josef en gång?

Josefus kom inte långt. Snart var han satt i kedjor, bevakad av Titus soldater. Som fiende till kejsaren skulle han förlora sitt liv inför densamma; hans död bli en förlustelse för Nero. Ändå var han tacksam. Han levde, och han hade hopp. I grottan, när man efter man segnat ner i stoftet i förtröstan på att döden var att föredra framför romarna, hade Josefus insett att livet var en gåva. Han skulle göra allt han kunde för att behålla den.

”Du är Josefus, alltså?” Det hade varit mer ett konstaterande än en fråga. Josefus nickade och hade vågat sig på att se den romerske generalen i ögonen. Blicken var genomträngande och intelligent. Vespasianus såg ut som en man som visste att han kunde få allt han ville, en man med makt.

”Jag har hört att du har något att berätta för mig. Nå, låt höra.”

Josefus fuktade läpparna. Nu skulle han kasta sin tärning.

”Ärade Vespasianus. Du har tänkt sända mig till kejsar Nero, men jag måste fråga: varför? Du kommer att bli kejsare, Vespasianus. Du och din son efter dig.”

Vespasianus höjde på ögonbrynen, men sa inget.

”Du, Ceasar, kommer bli herre, inte bara över mig utan över land och hav och hela mänskligheten. Talar jag osanning om att jag fått detta budskap från Herren Gud förtjänar jag att straffas mycket hårdare än vad som nu är tänkt.”

Om Vespasianus trott honom? Säkert inte först. Generalen hade skickat ut honom ur rummet med en loj viftning med handen. Men till Nero blev Josefus inte sänd. Kanske höll hans profetia honom vid liv, eller om det var det faktum att han besatt ovärderlig kunskap om judarnas försvarsstrategier. Dessutom visste han hur judarna tänkte, kände de kulturella egenheter som guidar en människas övertygelser och handlingar. Han kunde tolka språk och signaler. Men att överrätta denna kunskap till romarna var att vända sina judiska bröder ryggen. Priset för liv var svek. Josefus hade betalat det priset.

Det kändes som en evighet, den tid Josefus tillbringat i Titus belägringsläger utanför Jerusalem. Månader av väntan. Men Titus hade tålamod och ingen brådska. Han visste att staden förr eller senare skulle bli hans.

Josefus klev in i Titus tält och tog emot bågaren som den nytillträdde kejsarens son räckte fram. Hur många gånger de senaste månaderna hade de inte suttit här, samtalat och drömt? Jämngamla, beresta och högutbildade båda två hade de haft mycket att tala om. Josefus tid i bojor var förbi, för tid kan göra mycket med både människor och situationer. Fiender kan bli vänner. Generaler kan bli kejsare.

När Titus först anlät till Jerusalem hade han låtit placera ut romerska soldater runt hela staden. Om någon ville gå in genom portarna gick det bra, men alla vägar ut stängdes. Josefus hade sett judiska bågskyttar patrullera stadsmuren, redo att försvara Jerusalem mot varje anfall. Men Titus anföll inte. Han väntade.

”När maten tar slut och svälten regerar i människors magar, då är min tid kommen”, hade han sagt, och tagit ett bitt av ett grillat kycklingben.

Tiden gick och staden fylldes av folk, blev en kokande kittel av inbördes stridigheter. Saduccéer, fariséer och seloter, alla hade egna idéer om hur man bäst skulle förhålla sig till romarna. Josefus kände så väl till de olika falangerna, hur de så länge han kunde minnas aldrig kommit överens om någonting av vikt. Hur skulle dessa grupperingar kunna enas om en gemensam strategi för att försvara Jerusalem?

För Titus kunde han berätta om saduccéerna, den grupp judar som mer än övriga såg fördelar med att hålla sig väl med romarna. De argumenterade helt säkert för att förhandla. Om fariséerna, som tänkte precis tvärtom. Den nit med vilken de försökte hålla Torans alla renhetsbud, bland dem påbudet om att inte beblanda sig med icke-judar, trumfades alla positiva vinster med politiska relationer. Om seloterna som ansåg striden med romarna oundviklig och menade att ju förr den blev av dess bättre. Och så fanns förstås herodianerna, esséerna och ... Det var nog bara Gud själv som kunde hålla reda på alla dessa grupperingar.

Titus hade skakat på huvudet och undrat hur ett folk som inte lyckades hålla sams ens när fienden belägrade dem, alls kunde överleva i fredstid.

Det var inte utan att Josefus undrade detsamma.

I takt med att svälten blev större i staden ställde de romerska soldaterna till med allt fler festmåltider utanför murarna. Förföriska dofter av grillat kött letade sig in genom portar, över stadsmurar och fram till förtvivlade näsor. Desperata hade människor nattetid försökt smyga ut ur staden i jakt på mat, eller kanske frihet. De tillfångatogs och korsfästes inför ögonen på murens patrullerande kämpar. Rad efter rad av kors restes. Också träden togs i bruk, de stod ju redan där fast förankrade i den torra jorden och dög till att spika upp judar på. Kropparna blev bara fler. Josefus tyckte att det vilade en konstant doft av förruttelse runt staden. Någon strid blev det däremot inte. Det fanns uppenbarligen fortfarande mat i staden.

Men en morgon hade Jerusalems invånare vaknat till nyheten att deras matlager brunnit upp. Seloterna hade tröttnat på att vänta. De ville strid nu, och uppenbarligen hade de kommit till samma slutsats som Titus: när maten tog slut, då väntade striden. Därför hade de tänt sina facklor och låtit brödsäden, allt judarna hade kvar att äta, gå upp i rök.

General Titus mottog denna oväntade gåva från det judiska motståndet med förundran, och tackade gudarna som givit detta egendomliga folk i hans hand.

Slutet på den judiska hungersommaren kom kort därefter – den nionde i månaden Av. Roms murbräckor tog sig till slut igenom Jerusalems murar och på Titus befallning vällde de romerska soldaterna in i staden. Josefus såg solen blänka i deras dragna svärd och inget kunde hindra tårarna att flöda över hans kinder. Han hörde jämret stiga från staden, skrik av ångest, förlust och smärta. De som försökte försvara sin stad och sitt tempel gav allt de hade, både liv och blod, men armarna som lyfte svärderna var svaga av hunger.

Det blev en massaker – på frihetstörstande upprorsmän och på vanliga män, kvinnor och barn. När Josefus såg den ändlösa raden av krigsfångar släpas ut genom stadens portar och lågorna från sin barndoms, ungdoms, ja, sitt livs tempel slunga sig mot himlen, var det något som gick sönder inom honom. En epok tog slut. Det judiska liv som levts här – bönerna och offren, vallfärderna till de stora högtiderna i Jerusalem av vanligt folk från byar och städer i Israel och judar från hela världen – det skulle upphöra. När facklan kastades in i judarnas heliga tempel förstördes mer än en helgedom. Navet för judiskt liv var sönderslaget, och kanske skulle det aldrig byggas upp igen. Kanske var detta slutet. För hur skulle hans folk överleva ett så hårt slag som detta?

”Du följer med mig till Rom”, sa Titus och lutade sig tillbaka i stolen och sträckte armarna över huvudet i en avslappnad gest. ”Efter årtal i den här dammiga avkroken blir det en välbehövlig kvalitetshöjning.”

”Jag kan redan höra folkets jubel”, fortsatte han och blundade, som om han såg allt framför sig. ”När jag körs in genom Porta Triumphalis av mitt fyrspann, med lagerkrans på huvudet och purpurtoگا. Och suset genom folkhopen när de får se fångarna, skatterna, guldets – åh, det fanns mycket guld i ert tempel! Den där sjuarmade ljusstaken kommer bli något att visa upp för romarna. Har du sett ett triumftåg någon gång, Josefus?”

Josefus skakade på huvudet. Han kände sig underligt tom. Dagens seger skulle helt säkert firas stort i Rom, som i ett slag blivit hela den judiska nationens skatter rikare. Judarna däremot, de som överlevt, skulle skingras över hela det romerska riket. Förslavas. Med Jerusalems fall föll allt. Ingen judisk kung skulle finnas mer, inget politiskt inflytande. Inget tempel där de kunde offra och sona sina synder. Allt försvann i ett hav av eld och blod. Skulle den judiska nationen, hans folks tro och kultur, inom några generationer ha gått samma öde till mötes?

Hur stor del har jag i detta? Den frågan skulle Josefus aldrig få veta svaret på.

FAKTA – Templets förstörelse och det judiska folkets uppkomst

Även om Josefus vände sitt eget folk ryggen har vi honom att tacka för de målande beskrivningarna av det judiska upproret, Jerusalems fall, Templets förstörelse och de kommande årens händelseutveckling. Förvisso är vi också i händerna på Josefus historieskrivning, och hans beskrivningar kan inte alltid prövas mot andra källor.

Det skulle lika gärna ha kunnat bli de sista kapitlen i judarnas historia som Josefus beskrev. Historien är full av folk som inte överlevde, folk som försvann. I Bibeln nämns en lång rad folk, vissa av dem oövervinneliga i sin tid, som i dag bara utgör ett kapitel i historieboken. Babylonerna, assyrierna, hettiterna, amoreerna, kananeerna, ammoniterna, moabiterna, filistéerna – de tillhör alla folk och kulturer som inte överlevde.

Ett folk som däremot överlevde var hebreerna, israeliterna, judarna – tre olika namn på ett och samma folk. Att det judiska folket fortfarande finns som ett unikt och eget folk beror inte på brist på försök att förgöra dem. Tvärtom är det sannolikt det folk i världshistorien som upplevt mest förföljelse. Många gånger riktades förföljelsen direkt mot deras judiska identitet; inte mot vad de gjorde eller vilka resurser de hade, utan mot vilka de var.

Det är inte utan grund att judarnas traditionella påskläsning slår fast: *”I varje generation reser de sig mot oss för att omintetgöra oss.”* Judarna kan dra en linje ända från Farao för över 3000 år sedan till Hitler och ända till våra dagars antisemiter i Iran, Hamas och Hizbollah för att visa påståendets trovärdighet.

Vad kan förklara det judiska folket överlevnad? Traditionen från den judiska påskmåltiden fortsätter: *”Men den Helige, välsignad vare Han, räddar oss från deras hand.”* Det är närapå omöjligt att försöka förklara det judiska folket utan dess tro. Tron på honom som de senare ska lära känna som Israels Gud finns med från första stund, vilket för oss till Abrahams kallelse i Första Mosebok 12, för ungefär 4000 år sedan.

Gud väljer en man, Abram som han då hette, och säger att han vill göra honom till ett folk och ge dem ett land. Han gör detta för att de ska bli en välsignelse för alla folk. Från första stund kopplas alltså detta folk till Guds planer för alla världens folk.

I rabbinsk judendom finns ett uttryck som på många sätta sammanfattar kallelsen till Abraham, om än med en karaktäristisk rabbinsk twist (se år 220 och år 500). Uttrycket tonar ner den universella

aspekten och ger Toran en central plats: *Am Israel – Torat Israel – Eretz Israel*. Israels folk – Israels Tora – Israels land. Dessa tre utgör kärnan för det judiska folkets självförståelse och identitet som ofrånkomligen är kopplad till Israels Gud. Samtidigt utgör de en central del av förbundet mellan Gud och Israel, och det är detta förbund som enligt judisk tro gör att Gud gång på gång "*räddar oss från deras hand*".

Tanakh, eller den hebreiska Bibeln med samma innehåll som kristna kallar Gamla testamentet, beskriver hur det judiska folkets kultur formas genom dramatiska händelser där Gud griper in på olika sätt. Genom Mose blir judarna givna ett detaljerat ramverk att försöka leva utifrån, där allt relaterar till Gud. Tabernaklet och senare templet blev centrum för folkets tillbedjan och existens som folk. Profeternas uppdrag blir i hög utsträckning att förhindra Israel att vända Gud ryggen, genom att "*bli som alla andra*". De bär också bud om att det en dag ska komma en person som ska vara smord av Gud, Messias, en av Davids söner som en dag ska förgöra Israels fiender och ställa allt till rätta.

Den assyriska och babyloniska fångenskapen och den första förstörelsen av templet i Jerusalem är enligt profeterna ett resultat av att en stor del av befolkningen vänt sig till andra gudar. Men förbundets Gud lovade också att föra dem tillbaka från Babylon till deras eget land. När vi är framme vid början av vår tideräkning är folket tillbaka i landet. Templet är återuppbyggt och på nytt finns det gudstro i landet.

Men Israel är under romersk ockupation, skattetrycket är enormt, livet är svårt och längtan efter en messiansk förlösare blir till ett desperat rop. Somliga skrider till verket och ett antal personer träder fram och utger sig för att vara den smorde, Messias. Det slår fel gång på gång.

Spritt över hela Israel finns grekisk-romerska städer med all dåtidens prakt och glans. Breda stenlagda marknadsgator med pelargångar på båda sidor, stora romerska teatrar, romerska bad, fontäner och hippodromer. Tempel, avgudadyrkan och statyer. Även Jerusalem är präglad av hellenismen. Men samtidigt tronar det judiska templet över allt annat. Jerusalem är först och främst judarnas stad, den ende Gudens stad.

Det är under dessa omständigheter världens mest kända jude, Jesus från Nasaret, träder fram. Tusentals judar tror att han är Messias. Han förkastas däremot av majoriteten av den judiska eliten. Trots det är det hans efterföljare som kommer att forma en av inriktningarna som reser sig ur ruinerna efter det förstörda templet. Den andra inriktningen är vad som kan kallas rabbinisk judendom, och det är denna som kommer att forma judendomen som vi känner den i dag.

Övertygelsen om att de var ett folk som stod i förbund med den ende sanne Guden, och att de därför var bärare av en kallelse som ibland definierades enbart nationellt och ibland mer universellt, är en viktig förklaring till folkets överlevnad. Samma relation till Israels Gud har också varit orsak till mycket av förföljelsen mot dem. Israels barns historia kan därför bäst förstås i relation till Israels Gud även om en stor del av dagens judar är sekulära.

Genom att förstå historien om judarnas ursprung kan vi ta oss an den stora berättelsen om hur de, mot alla odds, är *Folket som överlevde*.

Kapitel 2 – År 73

PORTRÄTT – Eleazar Ben Yair, Masada i Juda öken

”Upprorsmakaren som valde död framför fångenskap”

Hammarlagen ekade mellan bergen. Det gick inte att undfly dem någonstans. Likt upprörda hjärtslag slog de vilt och ursinnigt, som ordlösa löften om blod och hämnd.

Eleazar Ben Yair lutade sig ut över murkanten. Där nere i dalen tog arbetet ingen paus. Män i de förhatliga röda mantlarna gormade befallningar om sten, grus och trä, och andras svett byggde rampen som skulle leda till hans död. Det var oundvikligt. De var tiotusen och han var fast på toppen av ett berg.

En svettdroppe letade sig ner för hans panna och i en rörelse lika inövad som intuitiv grep hans hand om dolken. Hans trogna följeslagare.

Första gången han satt sina fötter innanför de här murarna hade han känt sig alldeles rusig. Det var sju år sedan, och segern hade gjort dem vimmelkantiga av glädje. Här fanns allt de behövde: säkerhet, mat, vatten, vapen. Vackra bad, stora salar och mer plats för sikariebröder än de behövde. De hade undrat om inte Herren haft deras behov i åtanke när han tillåtit den där låtsaskungen Herodes att bygga sin fästning här ute i Juda öken. Han hade inte sparat in på någon lyx.

Masada. En plats så nära himlen. Härifrån hade han utsikt över oändliga vidder och öknens berg, så ombytliga i färg och känsla att det kändes som att ständigt göra en ny bekantskap. Vid horisonten glittrade Salthavets vatten, förrädisk lockande. En illusion av liv som bara hade död att erbjuda.

Vad hade han att erbjuda dem som såg upp till honom? Liv? Död? Eleazar kastade ännu en blick ner mot romarna som slet med sitt bygge, och vände muren ryggen.

Han hade sett Jerusalem falla. Helig vrede brann i hans bröst, vrede riktad mot romarna men också mot judar – judar som låtit sig kuvas, förslavas. Att acceptera Roms överhöghet var förräderi, inget annat än det. Att förhandla med fienden var otänkbart. Det spelade ingen roll vad romarna gjort eller skulle kunna tänkas göra mot dem, underkastelse var en väg Eleazar aldrig någonsin skulle vandra. Han böjde sig för en enda, Herren själv, och ingen annan. Så med löfte om att kriget mot Rom aldrig, aldrig skulle vara över med mindre än att Israel vann sin frihet – inte så länge han hade något att säga till om – tog han sin hustru och sina barn och installerade sig på Masada. Därifrån hade han lett räder mot fienden, åsamkat romarna både smärtsamma nålstick och dödliga knivhugg. Han hade varit en ständig störande påminnelse om att den fina romerska freden inte existerade annat än i de kejsrerliga drömmarna.

Eleazar slog handen mot sitt bröst. Smärtan var nära nog outhärdlig. Han hade trott att Herren berett en plats åt dem här, räddat dem undan den totala förödelse som drabbat så många andra av deras folk. Hans sikarier, Herrens nitälskande, överlåtna kämpar. Undantagna. Vilken villfarelse! Guds vrede var upptänd mot Israel, varför hade han annars utlämnat sitt folk till död och undergång? Han hade vänt bort sina ögon till och med från sin egen allra heligaste stad och låtit de orena förvandla den till grus. Det hade gått rättrogna och hycklare lika. Varför skulle sikarier vara undantagna den Högstes dom? De hade också gjort sig förtjänta av den.

Eleazar väcktes ur sina funderingar när en hand smög sig in i hans. Shirah. Mjuka lockar krusade sig runt hennes panna och de mörka ögonen såg förtröstansfullt in i hans. *Oh Gud, låt inte den tillitsfulla blicken någonsin grumlas!* Han satte sig på huk framför henne och smekte hennes kind.

”Var har du din mor, Shirah?”

”Hon är med de andra kvinnorna i synagogan. Jag vill inte vara där. De bara gråter och ropar.”

”Det är bra att de ber. Att ropa till Gud är aldrig fel.”

”Jag sa inte att det är fel, far. Jag vill bara inte höra på det mer.”

Det var omöjligt att hålla tillbaka ett leende. Hon hade så mycket av honom i sig. Rastlösheten, drivkraften. Självt hade han aldrig stått ut med att bara förlita sig på ett gudomligt ingripande när sådant som var uppenbart fel utspelade sig framför honom. När prästerskapet som borde ha kämpat för folket sparkade nedåt och slickade uppåt i sin vämjeliga strävan efter makt och rikedom, och när människor – bugande i tacksamhet över att ha livet i behåll – underdånigt accepterade att överrätta sina surt förvärvade pengar till sin nye herre, en som föraktade och förtryckte dem – då hade Eleazar varit tvungen att sätta stopp. En Herrens hämnare hade han blivit. En rebell och mördare menade andra.

”Far, visst kommer de onda männen inte att kunna ta oss?”

Eleazar fattade hennes händer och kramade dem.

”Nej.”

”Så Masada faller inte?”

”Masada kommer att stå kvar, också om tusen år. Det kan du lita på.”

Shirah log ett barns oskuldsfulla leende, ett barn som litar på sin fars ord och tror honom vara hjälten som kommer skydda henne från allt ont, bara han säger det. Och han hade sagt det hon behövde höra. Han släppte hennes händer och såg henne springa iväg över gårdsplanen.

Men i tankarna var han inte längre där. Kanske var det för att döden stod vid porten och krävde att få komma in som minnena välldes fram och samvetsqualen till slut vaknade. Vad hade kvinnan som han sett skydda sin dotter med sin kropp viskat till henne som tröst, sekunderna innan han rände svärdet igenom dem? Eller den lille storebrodern som bredbent ställt sig framför sin syster i hopp om att kunna stoppa Eleazar från att beröva henne livet? Han hade utgjutit först pojken blod, sedan hennes. Små judiska barn. Precis som Shirah. Skillnaden var att deras föräldrar var förrädare, hennes var Eleazar Ben Yair som ansåg sig ha rätt att ta deras förnödenheter till att fylla Masadas förråd. Så att tusen sikarier kunde överleva på sin bergstopp. Jodå, maten skulle ha räckt i flera år. Om han vetat att det varit i onödan, skulle han ha fattat samma beslut då? Sjuhundra män, kvinnor och barn. Den lummiga oasen vid Saltsjöns slutning hade förvandlats till ett veritabelt slakteri. Doften av blod hade varit kväljande, men på kvällen hade de firat sin seger.

Om han inte lett sina män i räder likt den i En Gedi, hade domen fallit lika tung över dem? Hade tiotusen romerska soldater slagit läger i öknen då?

Eleazar ruskade på sig för att bli kvitt alla oönskade tankar. Grubblarier. Det hjälpte ingen att han ältade handlingar som redan var gjorda. Inga döda barn skulle få liv igen. Inga tröstande ord skulle bli mer sanna. Nu handlade den stora frågan om framtiden för de tusen människoliv han var satt att leda. Tiden att fly var förbi. Skulle han leda dem i en sista strid där utgången redan på förhand var avgjord, eller fanns en väg att trots allt lura kejsaren på hans judiska trofé?

”Jag vill dö i frihet, Eleazar. Du lovade mig det, minns du? *’Jag kommer aldrig tillåta en romare att förslava dig’* sa du.”

”Jag minns vad jag sa, kvinna.”

”Så vad är planen?”

Han var tyst ett tag. Hela tiden kände han hennes blick på sig, genomträngande, utmanande.

”Jag tänker. Jag ska tala med bröderna i kväll.”

Hans hustrus ord ekade inom honom när han stod inför sina män. Frihet framför allt. Frihet var ledordet, vad som drivit dem och motiverat alla deras vägval fram till denna punkt. Även nu skulle det vara vad som avgjorde frågan.

”Bröder. Tiden har kommit.”

De vanligen så högljudda krigarna var tysta, men Masada var inte tyst. Murbräckans taktfasta slag hade hamrat oupphörligt i timmar.

”Ni vet vad som väntar oss när de bryter igenom muren. Ingen nåd.” Eleazar lät orden sjunka in. ”Flera av er såg med egna ögon de hundratals, ja, tusentals kors de reste runt Jerusalem och lät våra landsmän pinas till döds på. Till och med träden använde de, hela dungar med uppspikade döende män. Zuriel här, hans bror Uri var en av dem. Tog det tre dagar innan han gav upp andan? Oss kommer visas långt mindre barmhärtighet.”

”Vi fruktar ingen smärta, Eleazar! Låt dem se vad vi är beredda att utstå för vår frihet!”

”Jag har ingen anledning att tvivla på ert mod, Yohanan. Det har ni bevisat fler gånger än någon människa borde behöva. Och dö kommer vi. Om ett par timmar falla för deras svärd, om vi har tur. Korsfästa, skinnflådda eller slitna itu av vilda djur på någon arena om vi inte har det. Våra kvinnor och barn av svält och utmattnings på vägen mot någon avlägsen slavmarknad, eller våldförda på tills de önskar att de sluppit bli födda. Det är den framtid som väntar oss.”

Yohanan som i iveren att bedyra sitt mod rest sig upp, satte sig långsamt ner igen. Fiendens bultande på Masadas port genljöd i varenda fiber av deras kroppar.

”Bröder. Allt hopp om räddning är ute. Det som nu drabbar oss är Guds straff för våra många synder, och mot Guds rättfärdiga dom kan vi inte invända. Men trots det, ja, trots det tror jag att Herren visat oss nåd – större nåd än vad många andra skänkts. Nåden att inte behöva dö för en fiendes hand. Nåden att slippa berövas vår frihet. Att ta den äran och segersötman från de gudlösa hedningarna vore en nåd av stora mått!”

Luften var tjock av spänning, varm av pumpande adrenalin. Eleazar hade deras fulla uppmärksamhet.

”Vi vet vad som väntar oss, men vi har fortfarande tid. Låt oss ta vara på den möjlighet Herren gett oss. Låt oss döda våra fruar innan de misshandlas, och våra barn innan de måste smaka slaveri. Och efter att vi dödat dem, låt oss ge också varandra denna härliga förmån: att förbli fria, ända in i döden.”

”Jag väljer döden framför slaveriet. Tack, min älskade. Tack.” Hon smekte hans kind och tårarna strömmade nedför hennes kinder. ”Och Shirah?”

”Det går snabbt. Hon kommer inte märka någonting. Jag vet var jag ska sätta kniven.” Eleazars röst var tjock av rörelse. Han drog in henne i sin famn och tryckte henne mot sitt bröst en sista gång. Av allt han gjort var detta det svåraste. Hennes varma blod färgade hans händer röda. Försiktigt lade han henne ner i gruset. Bredvid henne skulle snart fler kroppar vila i evig sömn. Rom skulle inte finna några judar vid liv på Masada. Frihet framför allt.

FAKTA – Masadas belägring och fall

Även efter Jerusalems fall och templets förstörelse år 70 fanns små fickor av motstånd kvar. Efter att romarna erövrat fästningarna Herodion strax söder om Betlehem och Macherus i bergen på Döda havets nordöstra sida, fanns endast en fästning kvar: Masada. Enligt Josefus, den enda källa vi har om denna händelse, hade 967 judar tillhörande den extrema gruppen sikarier befäst sig där. Dessa upprorsmän leddes av Eleazar Ben Yair.

Sikarierna hade till en början deltagit i kampen för att befria Jerusalem från romarna, men deras maktlystnad ledde till konfrontation med bland annat seloterna, och de blev till slut utkastade från Jerusalem. Seloterna, eller *ha-kana'im* på hebreiska, betyder de nitälskande och var medlemmar i en antiromersk rörelse som startades av Judas från Galileen under första halvan av det första århundradet. En av Jesu lärjungar, Simon Seloten, lär ha tillhört denna grupp. Sikarierna beskrivs ofta som en mer extrem utbrytargrupp från seloterna och menade att den väpnade kampen mot romarna inte kunde vänta. De fick sitt namn av att de bar dolkar gömda i sina mantlar. I skydd av stora folkmassor mördade de romerska soldater. De kan vara historiens första kända lönnmördare och har gett namn till dagens *sicarios* i latinamerikanska karteller som mördar för pengar och lojalitet.

Masada blev sikariernas tillflyktsort. Redan år 66, i början av det judiska upproret, hade sikarierna överrumplat den romerska garnisonen och tagit kontroll över Masada. Denna fristående klippa reser sig 300 till 400 meter över den omkringliggande marken och befästes först av hasmoneerkungen Janneus (regent

103–76 före Kristus.). Genom Herodes den stores försyn omvandlades Masada till en till synes ointaglig fästning på 30-talet före Kristus.

Klipphöjden är relativt platt och mäter 550 x 270 meter på den längsta respektive bredaste delen. Herodes byggde en sex meter hög och 1400 meter lång mur runt hela höjden. Längs muren placerade han 38 torn, enligt Josefus. Arkeologiska utgrävningar har bekräftat muren men inte alla tornen. Dessutom byggde Herodes flera palats med all tänkbar romersk lyx. För vattenförsörjningen lät han hugga ut gigantiska reservoarer som totalt kunde samla 41 000 kubikmeter vatten. I tillägg till regnvatten leddes vatten via långa ledningar från de högre bergen västerut. Lägg därtill enorma mat- och vapenlager så innebar det att den som hade kontroll över Masada skulle kunna klara sig i årtal vid en belägring.

Detta var dock inte nog för Eleazar Ben Yair. Från sin befästa ställning gjorde han attacker mot judiska samhällen i området kring Masada vilka i vissa fall innebar rena massakrer. Enligt Josefus mördade de vid ett sådant tillfälle 700 judar i Ein Gedi strax norr om Masada. Sikarierna rättfärdigade sina attacker genom att anklaga sina judiska bröder för att samarbeta med romarna genom att betala skatt till dem. Plundringstågen medförde stora byten som Eleazar använde för att ytterligare fylla lagren på Masada.

Till sist var det Flavius Silva, befälhavare för romarnas tionde legion, som fick i uppdrag att inta Masada. Tillsammans med en armé och stödtrupper om sammanlagt 15 000 man anlände de till den majestätiska klippan år 72 (möjligen år 73). Silva beordrade byggandet av en mur med vaktorn runt hela klippan så att ingen skulle kunna fly. Därtill byggde han åtta militärläger på strategiska platser. Han själv höll till i det största lägret på västsidan vars kvarlämningar än i dag är väl synliga. Tusentals judiska krigsfångar såg till att mat och vatten dagligen fördes till lägret i detta avlägsna och karga område.

Flavius Silva insåg att de två gamla djurstigar som ledde upp till Masada inte var tillräckliga för att inta fästningen. Den så kallade Ormstigen på östsidan slingrar sig långsamt upp längs den branta klippväggen; romerska soldater skulle ha varit enkla måltavlor för upprorsmännen. På västsidan fanns en naturlig smal ås som slutade tretton meter under platån där den herodianska muren reste sig. Silva bestämde att det var den bästa platsen för att inta den till synes ointagliga klippan. Med hjälp av judiska krigsfångar fyllde romarna dalen väster om Masada med grus och sten och förstärkte åsen tills de nådde hela vägen upp. På detta sätt skapade de en ramp på vilken de kunde rulla en gigantisk järnklädd murbräcka upp till muren. Det dröjde inte länge förrän den började ge vika. Upprorsmännens desperata försök att bygga en ny mur av trä och jord bakom den gamla var förgäves, eftersom romarna lätt kunde tända eld på den.

Eleazar Ben Yair insåg att slaget var förlorat, och kvällen innan romarna bröt igenom de sista barriärerna höll han ett dramatiskt tal där sikariernas frihetsideal, som de förstod begreppet, stod i centrum: *"Låt våra fruar dö innan de misshandlas, och våra barn innan de har smakat slaveri. Och efter att vi har dödat dem, låt oss ge varandra denna härliga förmån; och bevara oss själva i frihet ..."* Tio män valdes för att utföra den omänskliga uppgiften att ta livet av alla andra. Josefus beskriver hur fäderna omfamnade sina fruar och barn innan familjen lade sig ner och villigt lät svärdet fullgöra sin oåterkalleliga gärning. Till sist kastade de tio återstående männen lott om vem som skulle döda de andra nio och till sist tvingas begå självmord – en ohederlig död för en jude. Vid utgrävningar på Masada har man funnit lerskärvor med namn på, bland annat Eleazar, som kan ha använts vid lottningen.

När romarna bröt igenom muren vid soluppgången följande morgon möttes de av tystnad. De döda kropparna vittnade om en enorm beslutsamhet – men de berövade också romarna tillfredsställelsen att hugga ner dessa förhatliga upprorsmän. De enda överlevande på Masada var två kvinnor och fem barn som hade gömt sig i en grotta. De blev Josefus vittnen, och beskrev det dramatiska händelseförloppet. Det judiska upproret hade fått det sista dödliga slaget.

Det gjordes några få spridda försök att bosätta Masada igen, men snart blev den majestätiska klippans storhet täckt av ökensand och historiens damm. Först i modern tid har Masada blivit symbolen för judiskt hjältemod och gett upphov till slagordet "*Masada ska inte falla igen*". Men än i dag finns det judar som anser att sikarierna inte var hjältar utan religiösa fanatiker som missförstod Guds befallningar.

Kapitel 3 – År 135

PORTRÄTT – Rabbi Akiva, Judeen ”Rabbinen som utsåg messias”

Rabbi Akiva rättade till sjalen, blundade och lyfte sina händer mot himlen.

”Hör Israel! Herren vår Gud, Herren är en. Och du ska älska Herren din Gud av hela ditt hjärta och av hela din själ och av hela din kraft.”

Han tystnade och sänkte händerna. Pojkarna såg förväntansfullt på honom. Trots att solen som nu kikade fram genom molnslöjorna måste bränna deras huvuden lika svårt som hans, rörde sig ingen ur fläcken. Det var som om de inte ville gå miste om ett enda ord, inte en enda sekund. Deras ögon hängde vid hans läppar. Det här var dyrbara, hemliga stunder som kunde kosta dem alla både liv och frihet. Men de kom. Där var Elazar och Shmuel, Yochanan och Natan. De lydde Herren och trotsade makten, och Akivas hjärta svällde av stolthet. Vid hans fötter satt en ung generation, ett uppväxande släkte, och de törstade efter Guds ord och lagar. Än fanns hopp för Israel.

”Mina barn, minns ni vad Mose sa till folket precis innan han fick gå hem till Herren?”

Elazar höjde sin hand. Rabbi Akiva nickade.

”Han höll fram liv och lycka eller död och olycka för dem. Om de lyssnade till Herren Guds bud skulle de få leva.”

”Du minns rätt, Elazar. Men vad är liv? Vad är lycka? Ni vet att kejsar Hadrianus har förbjudit oss att studera våra heliga skrifter, att lyda Guds bud att omskära våra pojkar och hålla sabbaten. Ändå sitter vi här nu, ni och jag, och gör just det. Blir vi upptäckta ...”

Pojkarna skruvade sig där de satt, någon kastade en blick över axeln. Hotet var verkligt.

Akiva knäppte händerna i knät och lutade sig framåt. Han visste att han strax skulle fånga deras uppmärksamhet igen.

”Det var en gång en räven.” Han log när han såg hur det glittrade till i pojkarnas ögon. De älskade hans berättelser. ”Räven spatserade utmed en flod, när han lade märke till några fiskar som snabbt, snabbt simmade fram och tillbaka i vattnet. *’Vad flyr ni från?’* frågade räven, och fiskarna svarade: *’Från näten som människorna har lagt ut för oss.’* *’Men varför kommer ni inte upp på torra land i stället?’* *’Vi kan leva tillsammans här’*, sa räven. Men fiskarna svarade: *’Sägs det inte att du är det klokaste bland djur? Du är inte klok, men dåraktig! Om vi i vår rätta livsmiljö har anledning att vara rädda för våra liv, hur mycket mer skulle vi inte frukta en miljö som garanterat leder till vår död!’*”

”Detsamma gäller oss”, sa rabbi Akiva och såg från den ene till den andre. ”Trots kejsarens dödsstraff hängande över var och en som blir påkommen med att studera Toran, sitter vi här och lyssnar till Guds ord. Varför? För att detta är en handling om vilken Mose vid samma tillfälle säger: *’Detta betyder liv och lång levnad för dig.’* Slutar vi lyssna till och följa Herrens ord, då, mina barn, då är det garanterat slut med Israels barn. Vi är Herrens, och utan Herren är vi inte mer. Hur många nät kejsaren än lägger ut kan vi inte rädda oss genom att lämna vattnet. Utan Guds ord kommer vi flämta och dö som fiskar på land.”

Rabbi Akiva samlade ihop bokrollarna och sopade undan spåren efter pojkarna som medan de lyssnat gjort anteckningar i sanden. Visste de hur välsignade de var som redan i så ung ålder fick lära sig följa Herrens lag? Själv hade han lärt sig läsa och skriva först i vuxen ålder, och några studier i Toran hade han inte fått som barn. Faktum var att han inte ens var född jude. Hans familj var konvertiter, och även om han – likt kung David – umgåtts med Herren under stjärnorna ute på ängarna, var det judiska religiösa livet inget han engagerat sig i.

Akiva såg ner på sina händer, lena och mjuka efter årtal av studier och bön. Annat hade det varit när han var ung. Herdestaven hade han fått fatta redan som pojke, och väder, vind och hårt arbete

hade gjort hans händer sträva och starka. Den fräna doften av får hade varit hans parfym och ingen, nej ingen, hade förstått vad den förmögna Rachel sett hos honom – en smutsig, fattig, olärd fåraherde. För hans skull hade hennes far drivit henne på porten och rasande lovat att aldrig ge henne så mycket som en kopparskärv så länge hon förblev den oduglige Akivas hustru. Ändå hade hon älskat honom. Och hon hade manat honom att läsa, till och med uppmuntrat honom att resa ifrån henne och barnen för att kunna studera för de allra främsta rabbinerna. I tjugofyra år hade han studerat Toran. Hunnit bli både gammal och grå. Men rabbi hade han blivit, somliga menade den största på långa tider.

Akiva skakade på huvudet åt sådana tankar. Folket ropade efter ledare, någon som kunde föra deras talan nu när det varken hade tempel eller kung. Sanhedrin var försvagat; Jerusalems fall hade åderlätit prästerskapet på både makt och medlemmar. En mansålder efter templets förstörelse var judarna vilsna får som behövde en herde. Hur levde man som jude utan ett tempel att offra i, utan en plats att fira högtiderna på? Akiva var en herde, och han hade erfarenhet av att leda får till grönbete. Kunde han hjälpa sina bröder skulle han göra det.

”Rabbi, tror du vi kan slå oss fria från romarna och få tillbaka vårt rike?”

”I Guds tid, Elazar. I Guds tid. När han sänder oss sin messias.”

”Men rabbi, måste vi inte försöka? Ska vi bara sitta här stilla och be våra böner, eller ska vi be och strida – som Gideon!”

”Är du kallad som Gideon, min son? Har Gud sagt *’Herren är med dig, du tappre stridsman’*?”

”Inte jag, rabbi, men ... Tänk om någon annan är?” Elazar stirrade ner på den lilla högen sand han skrapat ihop med sandalen innan han sneglade på Akiva igen. ”Den där Shimon Ben Kosiba, vad tror du om honom? Han är stark. Och modig. Och en massa folk följer honom. Kanske har Gud kallat honom?”

Akiva suckade tungt. Om pojken bara anat hur ofta han grubblat över den frågan. Det hade varit lättare förr när han haft rabbi Yoshua Ben Hananiah att ta rygg på. Hananiah, en fridens man som alltid framhöll fredens väg framför våldets. Som trodde på att förhandla med fienden för att nå största möjliga frihet för Israels barn. Samtala, bygga relationer. Kanske byggde hans tro på fredens väg på erfarenheten av hur det fungerat tidigare, då när judarna haft visst självstyre trots romersk överhöghet. Men tiden såg annorlunda ut nu. Kejsar Hadrianus var inte lika öppen för förhandling och kompromisser som hans föregångare varit. Hadrianus trodde på ett rike, ett folk, en kultur, ett språk – det var kittet som skulle hålla samman hans enorma rike. Och för det projektet ansågs judarna, som vägrade tillbe romerska gudar, som höll sig för sig själva och inte ens kunde tänka sig att äta samma mat som romare, som skadedjur. Ett hot mot sammanhållningen och den romerska freden. Så han förbjöd dem att göra allt det som gjorde dem annorlunda. Men hur skulle judarna kunna annat än att fortsätta? Gav de efter för kejsarens krav skulle de försvinna in i glömskan.

”Vissa kallar honom *Bar Kochba*, rabbi. Stjärnans son.”

Åh, nog var han en stjärna alltid! Akiva hade sett honom, lyssnat när han eldat på massorna med sina ord. Det var svårt att inte ryckas med. Han brann för frihet med den allra hetaste glöd, hans röst mullrade som åskan och han var stark nog att slita upp ett cederträd från hästryggen – åtminstone påstod folk det. Säkert var att Shimon Ben Kosiba var imponerande och kompromisslös, och han samlade judiska män runt sig i tiotusental. Och han vann många segrar, vann över de påstått oöverbinnerliga. Han anföll när fienden inte var beredd, attackerade när soldaterna lagt sig att vila för natten. Han lade sig i bakhåll och gillrade fällor och gav kejsar Hadrianus så stor huvudvärk att allt fler judar började tro att Goliat kunde besegras.

Men var Ben Kosibas väg Guds väg? Var blodet och stridens väg Herrens?

”Jag vet inte, Elazar. Jag vet faktiskt inte vad jag ska tro.” Och Akiva böjde sitt huvud i bön om vishet, som så många gånger förut.

”General Julius Severus? Den Severus som är posterad i Britannien?”

”Ja, rabbi, den Severus. Han landsteg i Ceasarea för någon dag sedan. Han kom inte ensam.”

Akiva ville inte frukta, ändå skakade han. Skinnpungen gled ur hans händer och silvermynten den förvarade trillade ut över golvet. Namnet som var präglat på deras blanka yta blängde förebrående upp mot honom. *Shimon*. Akiva böjde sig ner och plockade upp dem, ett efter ett. Med tummen smekte han bilden av drömmen, av templet de hoppades kunna resa igen.

Kanske var det Bar Kochbas tal om det nya templet han ville bygga när Jerusalem var befriat som slutligen öppnat Akivas ögon. Den kvällen hade han suttit i oljelampans sken och studerat Toran, som så många gånger förr. Han läste om Bileam, profetlymmeln som åtagit sig att för pengar förbanna Israel men som inte kunnat annat än välsigna, och plötsligt stod något där som han aldrig sett förut. ”*En stjärna stiger fram ur Jakob, en spira höjer sig ur Israel.*” Med rusande puls läste Akiva orden igen, ord han memorerat men förstod först då. Svettpärlor trängde fram på pannan, tårar av glädje skymde sikten. Han torkade bort dem med baksidan av handen och läste fortsättningen. Stjärnan skulle krossa och slå ner fienden, och Israel skulle göra mäktiga ting. Ja, det måste vara så! Äntligen var tiden inne. Gud hade rest upp sin messias – Stjärnans son, Bar Kochba – för att befria sitt folk från förtryckarna, och återupprätta riket åt Israel!

Akiva hade känt sig som ung på nytt, full av hopp och trosvisshet. Hans övertygelse svepte med sig massorna. Folket lyssnade på honom, rabbi Akiva, den gamle, den kloke, och de slöt upp kring sin stjärna – i hundratusental. Tillsammans med honom hade de erövrat byar och städer, befriat Jerusalem och Judeen och drivit romarna hela vägen till Syrien. Bar Kochba var *nasi*, prins, och Israel hade återtagit sin frihet.

Rabbi Akiva rycktes tillbaka till nuet av ett otåligt bultande på porten. Han stoppade tillbaka mynten i skinnpungen, dem Bar Kochba låtit prägla och stolt förkunnat att kejsaren i Rom aldrig kunde kräva någon på skatt av, kastade den ifrån sig på bordet och gick fram till dörren. Ett underligt lugn lägrade sig inom honom. Om Gud stred för Israel spelade det ingen roll om Severus stod i Ceasarea med aldrig så många romerska legioner. Han sköt regeln åt sidan och drog upp porten.

”Rabbi! Oh rabbi! De är fler än sanden på stranden! Jag såg dem, det kommer fler hela tiden!” Elazars blick var vild, och skräck hade gjort hans svarta hår lockigt av svett. ”Kejsar Hadrianus har gett befallning om seger till varje pris och jag såg med egna ögon, tiotusen och åter tiotusen solda...”

”Besinna dig pojke! Trodde du att Hadrianus skulle rulla tummarna och stilla se på när judarna bryter sig loss från hans romerska rike och sätter ett exempel för andra folk att följa? Nej, han skickar det bästa han har. Men Herren har gett oss Bar Kochba, glöm inte det. Friheten kommer kosta, men nu är tid för bön, strid och förtröstan!”

Elazar sänkte sitt huvud.

”Rabbi. Tänk om det kostar våra liv?”

Akiva lade handen på den unge mannens axel. Han förstod. Frihetens pris var en tung börda att bära för en som knappt börjat leva.

”Bara det liv som är värt att dö för är värt att leva, Elazar.”

Döden. Bunden till händer och fötter valde han inte längre själv sin väg. Om de valt döden åt honom, var det dit han tvingades gå. Förneka Herren, tillbe Jupiter, förkasta Toran? Det vore att dö en bittrare död än den de tänkt ut åt honom!

Akiva kunde inte skyla sin nakenhet. Som en gammal skrynklig man, lika naken som han en gång trätt in i världen, var han utlämnad åt hyenan som stod lutad över honom med en plågares kniv i handen. Akiva tog ett djupt andetag. Han fäste sitt hjärta vid orden som skulle hålla hans själ vid liv. *Hör, Israel! Herren vår Gud, Herren är en.*

Det hade inte kommit som en överraskning att de tog honom till fånga. Han visste att han bröt kejsarens lag genom att fortsätta undervisa ur Toran, och han hade gjort det mycket medvetet. När Severus och hans legioner bit för bit ätit sig tillbaka in i landet hade Akiva ställts inför två val: att gå emot allt han någonsin förkunnat och låta sig kuvas av rädslan, eller fortsätta lyda Gud.

Stål mot hud och kött som blöder. Smärtan sköljde över honom som en våg. Beslutet vacklade inte. Akiva blundade och fortsatte sin bön. *Hör, Israel!* Knivens egg flådde skinnet från hans kropp. Bit för bit. Som Severus arméer skövlade landet skövlades också hans kropp. Blödde, tömdes på judiskt liv. Men Herrens ord sa att den som höll hans bud skulle få leva. *Må Israel leva! Herren vår Gud, Herren är en.*

Genom smärta hade han fötts till livet, genom smärta fick han gå. Men han fick nåden att i dödens stund älska Herren sin Gud av hela sitt hjärta och av hela sin själ och av hela sin kraft, och för det fröjdades han.

Elazar föll på knä i hippodromens grus, platsen där hans rabbi fått avsluta sitt liv. Vinden bar med sig en svag doft av hav, en ljum, salt smekning av den stora blå famn som snart skulle föra honom långt härifrån. Hans mor väntade i skuggan. Detta sista avsked var hans, och tårarna strömmade nerför hans kinder när han böjde sitt huvud och vilade pannan mot Ceasareas sandvita sten.

”Jag kommer aldrig glömma dig, rabbi. Vart livet än tar mig aldrig glömma det du lärde mig.” Han log genom tårarna.

”Jag är en fisk, rabbi, och måste leva i vattnet. Du sa det, och jag tror det. Men mor säger att havet är stort, och kanske finns färre nät som vill fånga oss någon annanstans. Sedan du dog ...”

Rösten bröts och Elazar drog häftigt efter andan.

”Vi stred modigt, rabbi, men Roms hand blev oss övermäktig. Judeen föll, Galileen, Jerusalem. Det var en massaker. Hundratals byar jämnades med marken, nästan inget levande lämnades kvar. Vårt Eretz Israel, landet som en gång flöt av mjölk och honung, är inget annat än en gravplats!”

Elazar kunde se dem framför sig, drivorna av livlösa kroppar. De vänliga marknadstanterna som brukat ge honom en klapp på kinden och en persika i handen. Män vars ögon inte längre såg. Barndomsvännerna. Sorgen skar i bröstet när han tänkte på allt som gått förlorat. Först templet, jämnat med marken, då när hans farfar varit ung. Vilset hade de sökt nya sätt att tillbe Herren, men de hade åtminstone varit kvar i landet. Men nu. Hadrianus hade inte visat någon nåd. Deras döda, från norr till söder, kunde räknas i hundratusental, men Hadrianus lät inte nöja sig. Han skulle radera till och med minnet av det talrika folk som tills nyligen befolkat landet.

”Bar Kochba retirerade från Jerusalem till Beitar med sina män, omgrupperade, försökte hitta en väg att slå tillbaka. Vi hoppade in i det sista på ett under. Men han är död, rabbi. Död. Och upproret dog med honom. Det var som om luften gick ur oss, vi hade ju trott, vi ville ju tro ...”

Fotsteg i gruset och en mjuk hand på hans axel.

”Elazar. Vi behöver gå. Skeppet väntar.” Hon viskade, trots att de var ensamma här. De sista åren hade gjort henne nästan osynlig. Skygg, mager. Han kramade hennes hand.

”Strax, mor. Jag kommer alldeles strax.”

Han grep om det varma gruset med fingrarna. Jorden som fött honom och som han snart skulle lämna för alltid. Men han såg ingen annan väg. Hadrianus hade förvandlat hans land till oigenkännlighet.

”Vet du vad han kallar Jerusalem? Aelia Capitolina! Som om ett namnbyte kunde radera Guds Jerusalem ur historien. Och på tempelplatsen bygger han ett tempel – åt Jupiter! Jag är glad att du slapp se det, rabbi. Han brände Toran där, och i askan tillbad han sin hednagud. Jag hade inte ens velat gå dit om jag så fått, men judar får inte längre ens komma i närheten av Jerusalem. Inte Judeen heller. Vi ska bort. Allt ska bort! Inte ens landet får ha kvar sitt namn.”

Elazar drömde näven i marken.

”Israel, Herrens ögonsten, ska heta Palestina. Syriska Palestina! Och det bara av en enda anledning: För att Hadrianus riktigt ska kunna gnugga in vårt nederlag i såren. Goliat vann! Filistéerna fick landet! Herren ska straffa honom!”

Ilskan kokade i hans blod. Hadrianus visste vad han gjorde när han valde att namnge landet efter Israels ärkefiende. Men ilskan tjänade inget till, inte nu.

Han ställde sig upp och borstade bort sanden från knäna. Mor väntade. Framtiden väntade.

”Farväl, min rabbi. Jag vill att du ska veta detta: Du lärde mig väl. Jag ska alltid välja livet. Vart jag än går ska jag älska Herren min Gud, vandra på hans vägar och hålla hans bud. Och jag litar på att Herren en dag, än en gång, ska utvälja Israel och låta oss få ro i vårt eget land. Herren är trofast.”

Så vände han sig bort, gick till sin mor och fattade hennes hand. Vattnet glittrade i Ceasareas hamn, och havet som bredde ut sig framför dem var stort.

”Gör jag mig en boning ytterst i havet, ska också där din hand leda mig, och din högra hand hålla mig, Herre”, mumlade han. ”Välsignat vare Herrens, Israels Guds, namn.”

FAKTA – Bar Kochba och det stora upproret

Det fatala nederlaget år 70, templets förstörelse och fördrivningen av judar – ofta sålda som slavar – från landet hade trots allt inte lyckats tömma Eretz Israel på dess judiska befolkning. Och det hade definitivt inte släckt tron på en messiansk frälsare som skulle återupprätta riket åt Israel. Medan den kvarvarande befolkningen kämpade under en hård romersk ockupation, samtidigt som den försökte att förstå sin egen relation till Gud nu när platsen Han hade utvalt åt sig själv låg i ruiner, hölls tron på ett mirakulöst gudomligt ingripande vid liv.

Upproren bland judar i Egypten, Cypern och Kyrene under kejsar Trajanus mellan åren 115–117 hade även spritt sig till Judeen. Det var troligtvis främst romarnas religiösa intolerans och dåliga behandling av judarna som utlöste dessa uppror, men tron på att Israels Gud skulle gripa in som han gjort så många gånger förr, var alltid en faktor. Upprorsmännens våldsanvändning, som beskrevs grafiskt om än inte helt objektivt av den romerske historikern Dio Cassius, överträffades till slut av de romerska legionerna som brutalt satte stopp för upproret.

De judiska religiösa ledarna drev inte på den messianska förväntan som låg i luften. Tvärtom hördes stadigt flera röster som försökte tona ner dessa. Den fariseiska traditionen hade blivit stärkt till följd av templets förstörelse då saddukéer och präster förlorade sin maktbas och i hög grad blev irrelevanta. Fariséerna var dock inga politiska revolutionärer; deras fokus låg på att noggrant utföra buden dag efter dag. Revolutionära messianska tendenser var ett orosmoment som försvårade efterlevnad av Mose lag.

Därför var det bland vanligt folk som Shimon Ben Kosibas budskap först slog rot. Det var också dessa som mest av alla fick känna av den romerska ockupationen in på livet. Dels genom landreformerna romarna införde där stora landegendomar framtogs judarna, dels genom de tunga skatter som ålades befolkningen.

Likväl är det osannolikt att ett nytt judiskt uppror hade brutit ut om inte Hadrianus genomfört sitt program för att skapa en homogen kultur i hela romarriket. För en religion som var annorlunda jämfört med alla andra, som den romerske historikern Tacitus korrekt beskrivit judendomen, är detta slags religiösa intolerans något judarna alltid har rest sig upp mot.

Historiker är oeniga om huruvida det var Hadrianus planer på att återuppbygga Jerusalem som en hednisk stad full av avgudatempel som utlöste Bar Kochba-upproret år 132 eller om det var upproret som utlöste en sådan vrede hos Hadrianus att han valde att ”avjudaisera” Jerusalem. Men

en tilltagande del arkeologiska fynd tyder på att Hadrianus byggprogram i Jerusalem startade före upproret. Möjligen var det en kombination där beslutet att återuppbygga ett hedniskt Jerusalem blev än mer fastslaget i efterdyningarna av upproret och ledde till både namnförändringar och till att judarna blev utestängda från staden.

Efter att upproret krossats år 135, fick staden namnet Aelia Capitolina och regionen – som tidigare kallades Judeen – fick namnet Syriska Palestina. Namnet Palestina hade använts informellt av grekerna sedan 500-talet före Kristus, men nu var första gången det blev det officiella namnet och första gången det fick definierade gränser. Under århundradena som följde togs namnet Palestina under långa tider ur bruk och området blev oftast sett som en del av Syrien. Namnet dyker trots det upp här och där i historiska källor, men det var först under det brittiska Palestinamandatet (1920–1948) som det åter blev det officiella namnet.

Bar Kochba samlade efter hand en stor armé; rabbiniska källor säger 400 000 man, men det är troligtvis en överdrift. Att han valde gerillametoder som krigföring pekar på att hans armé var betydligt mindre. Oavsett vilket lyckades han befria Jerusalem och driva de oförberedda romarna, som därtill var upptagna på annat håll, så långt bort som till Syrien. Det skulle ta tre år innan romarna hade samlat sig.

Romarnas hämnd blev som vanligt skoningslös. Sakta men säkert tog de tillbaka territorier och efterlämnade ödeläggelse och död. När Beitar, Bar Kochbas sista fästning, föll var så många som 580 000 judar dödade, fyrtio fästningar och 985 byar lagda i grus, allt enligt Dio Cassius.

Enligt Talmud ska Rabbi Akiva till slut ha utropat Shimon Ben Kosiba som messias under namnet Simon Bar Kochba – Stjärnans son. Det verkar däremot inte som om Shimon själv såg sig som messias. Papyrusbrev funna på 1960-talet i grottor vid Döda havet visar att han signerade sina brev med Shimon Ben Kosiba. Detsamma gäller mynt som han präglade som en del i frihetskampen. Här kallades han också *nasi*, prins, en vanlig titel för en judisk härskare vid denna tid.

Efter Bar Kochba skulle det ta 1813 år innan nästa judiska *nasi* tog sin boning i Jerusalem; Chaim Weizmann blev 1948 den moderna staten Israels första president, på hebreiska *Nasi Israel*.

Kapitel 4 – År 220

PORTRÄTT – Judah ha-Nasi, Beit She'arim i Galileen "Patriarken som lade grunden för rabbinisk judendom"

Judah ha-Nasi lade ner vasspennan på skrivbordet och läste igenom texten han precis skrivit. Allt stämde, vartenda ord. Gammelfarfar Gamaliel hade inte haft något att anmärka på, utom möjligen att han skrev ner de memorerade lagarna över huvud taget.

Judah lutade sig bakåt i stolen och suckade. Han gjorde rätt, det visste han. Det fanns inget annat sätt. Säkert skulle den store lagläraren Hillel, Judahs egen anfader, ha kunnat landa i samma beslut, om världen på hans tid sett ut som den gjorde på Judahs. Kanske till och med självaste Mose hade gett sitt medgivande. För det största hotet var inte att den muntliga, under årtusenden traderade lagen skulle bli stulen om den skrevs ner, så som alltid hävdats, eller att den då skulle riskera att jämföras med Toran, utan att kunskapen och visdomen skulle glömmas bort helt och hållet. Så många judiska liv hade spillts under de senaste hundrafemtio åren, så många minnen hade gått förlorade. Vem visste hur länge det skulle dröja innan nya förföljelser kom? Hur många av deras lärde skulle överleva den gången och kunna föra kunskapen om Herrens lag vidare?

Dessutom var det förstas ett komplicerande faktum att judarna numera bodde runt om i hela det romerska riket. Ja, längre bort ändå, ända till Babylon. Där hade det förvisso bott judar ända sedan kung Nebudkadnessars tid, alltså i åttahundra år, men det hade trots allt varit en helt annorlunda situation då. Nu fanns små spillror av folket lite överallt – från Medelhavets västra kuster till Eufrats stränder. Synagogor byggdes, men långt ifrån överallt fanns tillgång till tillräckligt många laglärda män för att judendomen skulle kunna bevaras renlärig. Det kunde sluta hur galet som helst!

Men en skrift kunde skrivas av och spridas i stora antal och över stora avstånd, en bokrulle överleva en man med många hundra år. Det var precis vad som behövdes nu. Det var sant som rabbi Akiva sagt: "Utan Guds ord skulle det judiska folket flämta och dö som fiskar på torra land." Judah var fast besluten att se till att det inte skulle ske. Han tänkte skriva ner *Mishna*, den muntliga lagen, uttolkningen av lagen, den som förts vidare från rabbi till lärjunge ända sedan Mose fått den uppenbarad för sig samtidigt som han tagit emot den skrivna lagen, Toran. Men den som läste Toran utan hjälp av en rabbi eller förklaringen som *Mishna* gav befann sig snart på ett gungfly.

En nation utan land, utan huvudstad eller tempel, utan armé eller mynt eller befästa städer, ett sådant folk behövde något annat som svetsade det samman, som förhindrade det från att blandas upp och upphöra att existera. Toran och *Mishna*, Judah ha-Nasis nedtecknade muntliga lag, skulle tillsammans bevara Israels barn enade och avskilda från de andra folk de bodde mitt ibland.

"Shimon! Gamaliel! Kom och sätt er här hos mig!"

Judah vinkade ivrigt in sina söner i peristylen där han satt på en marmorbänk intill fontänen och lyssnade till vattnets harmoniska plaskande. Bröderna gick fram till sin far, kysste honom på kinden och slog sig ner intill honom. Doften från de vita liljorna som deras mor låtit plantera i stora keramiska urnor vilade tung över gården. Världen utanför kändes avlägsen. Här hördes inget slammer från vagnar eller bråkanden från får på väg mot betesmarker i bergen.

Judah fyllde handen med vatten ur fontänen och lät dropparna rinna mellan sina fingrar ner över det stenlagda golvet.

"Rabbi Akiva sa en gång att om något så mjukt som vattendroppar kan urholka något så hårt som sten genom ett oupphörligt droppande, hur mycket mer ska då inte Guds ord kunna genomtränga ett människohjärta, om det oavlåtigen får ljuda."

Judah rättade till bönesjalen över sina axlar och lade händerna i knät. Några kvarvarande vattendroppar sögs upp av hans mörka linnedräkt.

"Hur går det med dina studier, Gamaliel?"

”Det går bra, far. Jag har precis lärt mig Davids längsta psalm utantill. Lyssna här: *Saliga är de som vandrar i fullkomlighet, som lever efter Herrens undervisning. Saliga är de som tar vara på hans vittnesbörd, som söker honom av hela sitt hjärta, som inte gör orätt utan vandrar på hans vägar. Du har gett dina befallningar för att de ska hållas noga. Om bara mina vägar var rätta så att jag höll dina stadgar! Då skulle jag inte skämmas när jag tänker på alla dina bud. Jag vill tacka dig med ärligt hjärta när jag lär mig dina rättfärdiga domar.* Jag kan citera hela för dig efter middagen om du vill lyssna?”

”Jag vill inget hellre, Gamaliel. Du hedrar ditt namn.”

”Apropå det, far, är det sant att gammelfarfars far, Gamaliel, var lärare åt den Paulus som de kristna kallar apostel? Jag hörde några säga det, men det kan väl ändå ändå inte stämma!”

”Jo, det är sant”, sa Shimon. ”Eller hur, far? Och hans farfar, Hillel, mötte Jesus när han som liten besökte templet och pratade med de lärde där. För Hillel var ju den mest lärde i Jerusalem på den tiden, så det måste han ha gjort.”

”Har du så bra koll på de kristna, Shimon?” sa Judah och rynkade pannan.

”Det finns ingen anledning till oro, far. Min nyfikenhet är av strikt professionell karaktär. Men som du brukar säga: Kunskap är alltid något gott.”

Judah skakade roat på huvudet åt den kommentaren och strök tankfullt sitt stora vita skägg.

”Det stämmer som du säger Shimon. Paulus studerade för Gamaliel. Det är inte svårt att gissa vad han ansåg om den vändning hans elev gjorde. Blasfemi! Förskräckligt. Men han lär ha varit en framstående elev. Innan han gick vilse.”

”Vad gäller Hillel och eventuella möten mellan honom och Jesus går det förstås inte att veta säkert, det är mer än tvåhundra år sedan och var inget han berättade om vad jag vet. Men omöjligt är det inte. Hillel undervisade ju och sa ’Gör inte mot andra det du inte vill att andra ska göra mot dig.’ Är inte det misstänkt likt det som de kristna lär ut att Jesus sa: ’Gör mot andra det du vill att andra ska göra mot dig?’ Jag tror att era fäder kan ha haft större påverkan på både judar och kristna än vad vi förstår.”

”Jag tror detsamma kommer sägas om dig, käre far. Lyckas du sammanställa hela den muntliga lagen ...”

”Vi ska lyckas, Shimon. Vi måste lyckas. Ärligt talat tror jag att vårt folks överlevnad beror på det. På Herren ytterst, förstås, men Israels barn har gått bort ifrån Herren förut. Men då har vi haft nåden att bo här i landet Herren gett oss, haft dåliga kungar som kunnat ersättas av goda, haft präster och profeter som – åtminstone några av dem – manat till omvändelse och haft ett tempel som stått mitt ibland oss och hållit sin tysta predikan: *Kom och fira gudstjänst inför mig!*”

En port sköts upp inifrån huset och små fötter hördes skutta fram över stenläggningen. Judah fångade in gossen och lyfte upp honom i knät. I sin famn höll han allas hopp, beviset för att livet fortsatte, att Guds barmhärtighet trots allt var ny varje morgon.

”Berätta om kung David, saba! Om hur han slog björn och lejon!”

”Aha, du vill höra om tiden innan David blev kung, när han var en enkel fåraherde?” skrattade Judah och rufsade om pojkens hår. Han älskade de här stunderna, släppte allt han hade för händer. Det fanns inget lika viktigt som att ge barnen deras historia, räcka dem deras Gud.

”Nej, förresten. Inte den berättelsen. Vi har ingen kung längre, det är ledsamt. Jag gillar David. Jag önskar att Israel hade en egen kung.”

”Herren är kung över hela jorden, Hananja. Och vi är hans folk, och får i hans hjord. På samma sätt som David var herde åt sina får, är Herren herde åt sina.”

”Så många herdar och kungar och får. Men hur är det med rabbiner då? Du är ju en rabbi, *saba* Judah. Är Herren en rabbi också? Berätta om en rabbi, saba!”

”Herren är visheten, Hananja. Vår uppgift är att lära känna honom. Men jag ska berätta för dig om en rabbi som levde för ett par hundra år sedan, vid tiden för templets förstörelse.”

Hananja kröp längre upp i Judahs knä. Så här hade hans söner också suttit som små. Och han själv i sin egen fars famn. Judah rördes fortfarande till tårar vid sådana minnen, både av känslan av närhet till sin far och av berättelsen om uppoffringarna av dem som gått före.

”Rabbi Yohanan Ben Zakkai var en fridens man. Han hade hunnit bli både gammal och grå, som jag själv nu ungefär, när Jerusalem omringades och belägrades av romarna. Men inne i staden var också hjärtan belägrade – av rädsla och av hat – och Ben Zakkai fruktade att varje chans till fredlig lösning på konflikten snart var förlorad. För att få den romerske generalen att förstå att inte alla judar ställde sig bakom uppror och våld och för att om möjligt vända utvecklingen och rädda liv, bad han sina lärjungar sända generalen ett budskap. Han, Yohanan Ben Zakkai, en av de främsta judiska lärarna som företrädde många människor i staden, var villig att förhandla och hitta en lösning. Meddelandet fästes på pilar som sköts ut över murarna. Men pilarna sköts förgäves.”

”Sköt de så dåligt, saba?”

”Nej, de sköt nog inte så dåligt. Men för att människor alldeles för ofta väljer våldets väg framför fridens.”

Hananja fick något fundersamt i blicken och satt tyst ett tag, innan han till slut hängde med huvudet och lutade sig mot Judahs bröst.

”Som jag och Yusef. När han satte tänderna i den där persikan vi båda ville ha och tog en stor tugga, då slog jag honom. Han bad mig sluta men ... jag slog en gång till.”

”Ja, lite så. Lite så”, sa Judah och smekte pojken över huvudet. ”Men vet du vad, Hanaja? Ben Zakkai gav inte upp. Vet du vad han gjorde?”

Pojken skakade på huvudet så hastigt att lockarna guppade runt tinningarna.

”Ben Zakkai förstod att han måste ta sig ut ur den stängda staden och prata med romarna själv. Men hur skulle han komma ut? Ingen fick ju komma ut! Så fick han en idé: han byggde en kista. I den lade han ruttet stinkande kött. Sedan lade han sig själv ner i kistan och spelade död. Några av hans lärjungar lade på locket, ljög för vakterna vid stadsporten att deras rabbi var död så att vakterna skulle låta dem bära ut den döde för att begrava honom utanför murarna. Det luktade så illa om kistan att ingen brydde sig om att se efter om det verkligen var ett lik där eller ej – och så lyckades Ben Zakkai ta sig levande ut ur Jerusalem.”

”Hu, så äckligt!”

”Men modigt”, sa Gamaliel som lyssnade med nästan lika stor fascination som systersonen. Till skillnad från Hananja visste Gamaliel vart Judah var på väg. Han hade hört berättelsen många gånger förut.

”Ben Zakkai lyckades få träffa Vespasianus, den romerske generalen som några år senare skulle bli kejsare över hela det romerska riket”, fortsatte Judah. ”Men det visste ingen då, så klart. Men kanske Ben Zakkai anade det, för vet du hur han hälsade honom?”

”Shalom, kejsare!”

”Precis, Hananja! ’Frid vare med dig, kejsare!’ sa han. Så kom det sig att Ben Zakkai fick Vespasianus att lova honom tre saker: att en äldre sjuk rabbi, Rabbi Zadok, skulle få läkarvård, att romarna lovade att skona livet på ättlingarna till kung Davids hus – rabbi Gamaliels familj – och ...”

”Det är vår familj, Hananja, visste du det?” avbröt Shimon, som var mån om att inga av berättelsens alla fascinerande djup skulle gå lillkillen förbi.

”Är det sant?” Hananjas ögon var alldeles runda av förundran och han kunde knappt sitta stilla i knät längre.

”Det där kan vi fördjupa oss i en annan gång, men ja, så är det. Min far, Shimon Ben Gamaliel den andre och som var son ti...”

”Och den tredje saken, far?” påminde Gamaliel och avbröt en släkthistoria han visste skulle kunna dra ut på tiden.

”Det tredje, och det allra viktigaste”, sa Judah och gav Gamaliel en snabb nick, ”var att Ben Zakkai fick Vespasianus tillåtelse att flytta Sanhedrin från det belägrade Jerusalem till staden Yavne, en stad nära havet i väster. Där byggde Ben Zakkai upp ett nytt lärocenter, och där kunde studierna av Toran fortsätta. Efter Ben Zakkai blev min farfarsfar ledare för lärocentret i Yavne. Och i dag är det jag, även om vi tvingats lämna Yavne och börja om här i Beit She’arim. Så, man kan verkligen säga att även om Jerusalem föll och templet förstördes, räddade Ben Zakkai trots allt judiskt liv. För utan Toran är vi ingenting. Ingenting.”

”Kom ihåg detta, Hananja, och låt den historien vägleda dig. Med samma iver som tidigare generationer älskat Herren av hela sitt hjärta och hela sin själ och hela sin kraft, ska du också älska Herren och hålla hans bud.”

”Men ni studerar ju bara hela tiden. Läser och läser. Det är inte alls lika spännande som det där med kistan”, stönade Hananja, som nu verkade ha fått en alldeles tillräcklig dos av både historia och Tora.

Judah lyfte ner honom från knät och ställde sitt barnbarn framför sig. Han skulle växa till sig och med tiden förstå.

”Det ena ger det andra, Hananja”, sa Judah och log. ”Utan kärleken till Toran och till studierna hade rabbi Yohanan Ben Zakkai inte lagt sig i kistan över huvud taget. För vem skulle våga spela död inför romare, eller vilja lägga sig i högar av stinkande ruttet kött, om det inte var för att det man försökte uppnå var värt det och mycket mer?”

Hananja lade huvudet på sned.

”Nej, usch. Det hade man inte”, sa han sedan, kysste sin morfar på kinden och sprang iväg. Snart därefter reste sig också Gamaliel och Shimon och gick in i huset. Snart skulle bröd, oliver och kött ställas fram, familjen samlas runt gåvorna Herren försett dem med. För stunden rådde frid i Beit She’arim, i Galileen, i Syriska Palestina. Sådana gåvor fick man också ta emot med tacksamhet. Han var rikt välsignad, trots allt.

Med tårarna strömmande nedför kinderna lade Judah ha-Nasi ena handen över sina ögon, som han brukade göra när han närmade sig Israels helige, och stämde upp i den bekännelse hans fäder hållit högt i generationer före honom och som hans hjärtas önskan var skulle ljuda ur hans efterkommandes munnar i generationer efter att han själv fått gå till vila.

”Hör Israel! Herren vår Gud, Herren är en. Och du ska älska Herren din Gud av hela ditt hjärta och av hela din själ och av hela din kraft.”

Sedan kom fortsättningen av den psalm av David som Gamaliel stolt börjat läsa ur minnet till honom. En längtan och en bön som väglett honom i allt.

”Dina stadgar vill jag hålla. Överge mig aldrig!”

FAKTA – Mishna, den muntliga lagen nedtecknas

Decennierna efter den misslyckade Bar Kochba-revolten – som i sin tur följde på det stora upproret och förstörelsen av templet – var kanske mer kritiska och fyllda av desperation än någonsin för det judiska folket, undantaget slaveriet i Egypten. Hoppet om judisk självständighet och en återuppbyggnad av templet krossades nästan helt och hållet. Judarna tvingades tänka nytt och anpassa sig till ett liv utan land, tempel och traditionellt ledarskap.

Ett första steg var kanoniseringen av de heliga böckerna som fullbordades mot slutet av det första århundradet. 24 böcker samlades i Tanakh, även känd som den hebreiska Bibeln. Det är samma innehåll som i kristendomens Gamla testamente där texterna förvisso delats upp i 39 böcker i till viss del annan ordning. Namnet Tanakh är sammansatt av de inledande bokstäverna i dess tre delar: Toran, Nevi'im och Ketuvim som betyder läran, profeterna och skrifterna. Nu var det fastställt vilka böcker som utgjorde Guds auktoritativa ord. Men tolkningsmöjligheterna och frågorna var många.

När templet förstördes uppstod ett ledarskapsvakuum. Kvar fanns vare sig regent, lydning eller prästerskap. Rabbi Yohanan Ben Zakkai lyckades vinna romarnas gunst och utsågs till talesperson för det judiska samfundet. Hans anhängare fick allt större status, både internt bland judarna men även i förhållande till romarna. Rabbimerna kom från den fariseiska traditionen och detta skifte blev starten på rabbinsk judendom. Ben Zakkai etablerade ett lärosäte i Yavne, nära dagens Tel Aviv. Fortfarande fanns många frågetecken om rabbinernas budskap och auktoritet skulle accepteras

allmänt av judar utspridda världen över. Fram till templets förstörelse hade fariséerna bara varit en grupp av många. Flera av de andra – inklusive saddukéerna – förkastade fariséernas lära. För att lyckas behövdes något nytt som samtidigt kunde erkännas som traditionellt judiskt.

Fariséernas strävan att tolka den över 1000 år gamla Toran så att den skulle förbli aktuell i ständigt föränderliga tider, hade redan pågått i århundraden. Från första början efter att Mose mottog lagen började den tolkas. Detta började formaliseras av fariséerna och de skriftlärdade under tidsperioden mellan Gamla och Nya testamentet då judar levde utan kung och profeter. Under föränderliga regimer och nya kulturella utmaningar var behovet stort att avgöra vad som var Guds vägar och vilja. Lärda män trädde fram som ansåg sig fortsätta det arbete Esra hade påbörjat under den babyloniska fångenskapen med ”*att studera HERRENS lag och leva efter den och lära ut lag och rätt i Israel*” (Esra 7:10). Två mycket välkända rabbiner var Hillel och Shammai som kom att bli företrädare för två olika skolor av rabbinsk tolkning. I dagens centrala Jerusalem har de var sin gata uppkallad efter sig som löper parallellt.

Den muntliga traditionen består huvudsakligen av religiösa lagar som dikterar hur man ska leva som jude under vardag och högtider. På hebreiska kallas dessa lagar "halacha" som kan översättas med "vandringen". Nya testamentet innehåller flera exempel där Jesus konfronterar fariséerna angående deras muntliga tradition när han säger: "*Ni upphäver Guds ord för era stadgars skull*" (Matt 15:6). Hundratals regler och förordningar hade adderats till de bibliska lagarna eller definierat hur Torans mer övergripande lagar ska följas i praktiken.

Det var denna tradition Rabbi Judah Ha-Nasi samlade, utvecklade, anpassade och – allra mest revolutionerande – skrev ner. Han var inte ensam i arbetet, det fanns ett stort antal rabbiner som hjälpte till, men det är Rabbi Judah som har fått äran för det omfattande verket som kom att kallas Mishna (upprepa, studera).

Rabbi, som Judah Ha-Nasi ofta kallades, är även känd som nasi (prinsen) vilket var en ärofylld titel som användes för ledaren av Sanhedrin, det judiska rådet. Sanhedrin hade sina rötter i den stora synagogan som uppstod i babyloniska fångenskapen. Medlemmarna av Sanhedrin var "de äldste", som vi också kan läsa om i Nya testamentet.

Ett av Mishnas viktigaste och mest citerade uttalanden finns i Pirkei Avot 1:1 (Fädernas kapitel/Etik): "*Moses tog emot Toran vid Sinai och överlämnade den till Josua, Josua till de äldste och de äldste till profeterna och profeterna till männen i den stora synagogan.*" Genom detta uttalande etablerades auktoriteten i rakt nedstigande led från rabbinsk tid hela vägen till Mose. Ett väldigt viktigt tillägg till Perkei Avot 1:1 är att Toran, som Mose fick på Sinai berg, inkluderade den muntliga traditionen. Detta står inte uttryckligen men tolkades så av rabbinerna. På så vis ville de påvisa att alla lagar som lagts till och skulle läggas till av rabbinerna var gudomligt inspirerade. Ursprunget var intakt samtidigt som det öppnade för anpassning.

Sedan Ben Zakkais dagar hade centrum för judiskt liv i Eretz Israel flyttats till just Galileen, därför var det naturligt att Galileen blev huvudsätet för den rabbinska judendomen. Inte minst med tanke på kejsar Hadrianus beslut att fördriva judar från hela Judeen när han krossade Bar Kochba-upproret år 135.

Rabbi Judah var en man med stor kunskap och vishet som kunde spåra sin härkomst hela vägen tillbaka till kung David. Därtill hade rabbinerna redan i Yavne tagit kontroll över den judiska kalendern vilket innebar att rabbinska beslut avgjorde när sabbaten inträdde likväl som andra

högtider. Detta var bidragande faktorer till att allt fler synagogor började följa den rabbiniska vägen. Ytterligare en orsak var förstås att andra grupper, som präster och saddukéer, hade förlorat sin maktbas och sitt inflytande och seloterna och esseerna hade utrotats eller försvunnit.

På så vis blev Mishna den bok som rent praktiskt beskrev hur en dag i ett judiskt liv skulle se ut. Fokus var inte så mycket på de stora principerna om vem Gud är, skapelsen, dom och gudomlig rättvisa. Enkelt förklarat kan man säga att Mishna betonar en persons händer och fötter mer än hennes huvud och hjärta. Ortopraxi (rätt praktik) är i fokus snarare än ortodoxi (rätt lära). Nu visste en jude vad det innebar att vara jude och kunde känna igen andra judar utifrån hur de levde sina liv.

Vilken Gamaliel?

Rabbi Judah Ha-Nasi sägs härstamma från en berömd rabbinisk släktlinje som kan dras rakt ner till den berömde rabbinen Hillel från det första århundradet som sägs härstamma från kung David. Hillel sade bland annat: *"Gör inte mot andra vad du inte vill att de ska göra mot dig"* vilket Jesus vände på i Matteusevangeliet 7:12: *"Allt vad ni vill att andra ska göra mot er, det ska ni också göra för dem."* Detta brukar kallas den gyllene regeln.

Hillels efterkommande består av en samling individer som alla förvirrande nog heter antingen Gamaliel eller Shimon. Från Hillel och framåt ser ätten ut såhär:

Hillel

Shimon Ben Hillel

Gamaliel (den äldre) Ben Shimon I

Shimon Ben Gamaliel I

Gamaliel (av Yavne) Ben Shimon II

Shimon Ben Gamaliel II

Judah ha-Nasi

Gamaliel den äldre känner vi igen från Nya testamentet som den som Paulus förmodligen studerade under. Gamaliel av Yavne var den första att tjäna som nasi i *Sanhedrin* efter Jerusalems fall år 70 då judarnas råd återuppstod i just staden Yavne nära Jaffa, genom den åldrande Yohanan Ben Zakkais inflytande och goda ställning hos romarna.

Även om det finns frågetecken kring ett par av de personer som nämnts ovan, finns det anledning att tro att de alla tjänade som nasi, högste ledare för *Sanhedrin*. Om så är fallet var denna familj i det yttersta rabbiniska ledarskapet i nästan två sekel under det att Mishna växte fram.

Kapitel 5 – År 364

PORTRÄTT – Hieronymus, Betlehem ”Kyrkofadern som älskade det hebreiska men föraktade judarna”

Hieronymus registrerade ljudet av de försiktiga fotstegen redan innan de upphörde utanför hans port. De kunde ha fortsatt förbi. Kunde ha tillhört brodern som sov i kammaren intill hans. Ibland tassade broder Lucius ut på nätterna, ställde sig under den svarta stjärnhimlen och, som han sa, föreställde sig hur här sett ut när änglakören sjungit för Betlehems herdar. Några änglar hade inte synt till under de år de levde här, desto fler pilgrimer. Härbärgen gick med vinst och möjliggjorde både hans, brödernas och systrarnas klosterliv. För det var han först tacksam. Samtidigt var det ständiga genomflödet av storögda, upplevelsesökande människor påfrestande. Visst kunde han glädjas åt den vilja att söka Gud som en resa i Jesu fotspår visade, men glädjen blandades med sorg över dessa svaga, ömkliga barn i tron som sa sig törsta efter Gud men inte var beredda att betala priset. De hävdade med eftertryck den egna längtan efter asketiskt liv utan att för ens ett par dagar förmå sig respektera tystnad, fasta och askes.

Inte för att han inte själv visste vad frestelser var, han var väl bekant med dem alla. Det var fruktan för det eviga straffet för sina utsvävningar och synder som drev honom ner i Roms katakombers mörka gångar som ung. Bland flämtande facklor och skrämmande skuggor, bland kistor med kvarlevor av heliga män, hade han sökt botgöring och lättnad från sin skam. Frukten för den kommande domen i eld och svavel hade bara vuxit sig större.

Han hade kommit en bit på vägen sedan dess. I hela sitt liv, det vill säga efter att själv valt att följa den barmhärtige Kristus, full av nåd och kärlek, och låtit sig döpas av påve Liberius, hade han fört kampen mot frestelserna. Men han hade åtminstone fört den. Strävat efter perfektion, efter att bli ”helig som Herren är helig”, som Skriften så tydligt uppmanade till. Under åren i den syriska öknens ensamhet, bland sten, skorpioner och vilda djur, hade han upptäckt hur kroppens och själens brand – det enträgna begäret efter att få hålla en mjuk kvinnas kropp i sin famn – lättare kunde tyglas om han iakttog en strikt diet. Bort med kött, protein och fet mat. Bort med vin – så klart. Hieronymus var sträng, hade blivit känd för att vara sträng, och var därför illa omtyckt av de levnadsglada i Rom. Men han var inte strängare mot andra än vad han var mot sig själv. Det stod förstås var och en fritt att leva som de önskade. Men om man ville bli helig, uppnå perfektion, då fanns ett pris att betala. Hans pris hade lett honom hit. Från överflöd och maktens korridorer till två små rum uthuggna i berget, grottor utan dagsljus, i utkanten av Betlehem.

Hieronymus sökte avskildhet, och stannade i sin grotta större delen av dagen. Han hade lärt sig skilja på ljuden som trängde in utifrån och de olika brödernas bönemummel. Men nu var det natt. Oljelampan intill honom på skrivbordet flämtade och kastade ljus över bokrullar och skrivdon. När fotstegen utanför följdes av några låga knackningar på hans port svepte Hieronymus sjalen om ryggen och reste sig. Dörren gled upp med en utdragen knarrning.

”Bar-Hanina”, sa han och böjde lätt på nacken. Ingen hand räcktes ut, ingen kindkyss växlades.

”Hieronymus.”

Med handen visade han juden välkommen över tröskeln.

”Jag var vaken”, sa Hieronymus, som för att förekomma Bar-Haninas ursäkter för den sena timmen. Han behövde inte höra förklaringen. Hieronymus kom ibland på sig själv med att tänka att situationen påminde om Nikodemus nattliga besök hos Kristus. En jude som sökte sanningen i skydd av mörkret. Fast egentligen visste han bättre. Det var inte sanningsjakt som lett Bar-Hanina hit. Han var precis som de andra judarna, fast i sina traditioner och så förstod att han inte såg evangeliets ljus. Men delen med ”i skydd av mörkret”, av rädsla för sina judiska bröder, stämde. Bar-Hanina hade åtskilliga gånger antytt vad hans rabbi skulle anse lämpligt att göra med en trosfrände som gav sig i lag med kristna.

Förresten var antagonismen ömsesidig. Hade inte Johannes Chrysostomos, Konstantinopels ärkebiskop, befallt kristna att hata judarna? De var trots allt Kristusmördare, och för det brottet kunde inte finnas någon förlåtelse. Hieronymus hade själv hört honom berätta om utmaningarna i Antiokia under den tid Johannes varit diakon i staden. Eftersom Antiokia hade en stor judisk befolkning hade det lett till att många kristna börjat umgås med judar, börjat delta i deras festivaler och sabbater. ”*Synagogorna är fulla av kristna, framför allt kvinnor förstås, som älskar judarnas högtidliga liturgi. Och när de blåser i sin shofar ... kvinnorna verkar aldrig få nog av att lyssna till det ljudet!*”

Johannes hade varit uppriktigt orolig för att det pågick en judaisering av fåren i hans flock, att umgänget med judarna riskerade dra de kristna bort från den sanna tron. Judarna var förtappade och vällustiga och det enda de dög till var att tjäna som ett varningens tecken för gudaktiga människor om vad som väntade dem som drabbades av Guds vrede och dom. Kanske var det tack vare Johannes Chrysostomos förträffliga och uthålliga arbete som Guds heliga i Antiokia till slut verkade ha förstått vilket vilddjur de förletts att fraternisera med. De hade gjort upp med judarna, förstört deras egendomar och bränt stadens synagogor. Hieronymus kände stor respekt för den mannen.

Ändå hade en jude precis tillåtits kliva över Hieronymus tröskel.

”Kom in och sätt dig, Bar-Hanina. Vi har mycket att tala om.” Hieronymus harklade sig och gick före honom in i skrivkammaren. Under deras många timmar tillsammans hade Hieronymus hebreiska utvecklats så pass att han inte längre möttes av hånfulla leenden när han konverserade judarna på deras eget språk. Tvärtom hade han noterat en viss respekt, vilket naturligtvis underlättade hans uppdrag.

Bar-Hanina drog ut en pall och slog sig ner mitt emot Hieronymus.

”Hur har det gått för dig med Jesaja?”

Hieronymus kunde skönja ett svagt leende, och glitter i mörka ögon. Han slog ut med händerna.

”Han är svår. Jag skulle verkligen uppskatta att få ta del av era tolkningar så att jag kan teckna ner dem i mina kommentarer. Låt oss ta det här stället, till exempel”, sa Hieronymus och pekade med fingret på de hebreiska tecknen i skriftrullen framför sig. ”Vilka är *Sions döttrar* som Jesaja skriver ’går där med näsan i vädret’ och som Herren ’ska ta ifrån hela härligheten’? Syftar uttrycket på riktiga kvinnor eller är det något mer bildligt?”

Bar-Hanina lutade sig fram och läste texten Hieronymus pekade på.

”Vad tror du själv?”

Hieronymus skakade på huvudet och gned sitt skägg. Det kunde vara bokstavligen kvinnor Jesaja syftade på. Judiska kvinnor, hedniska kvinnor, kyrkans kvinnor ... Nog kunde de trippa högfärdigt och ha näsan i vädret alltid, och nog kunde Herren behöva uttala domsord över sådana kvinnor. Paulas unga dotter Blaesilla hade varit en av dem, helt säkert, men Hieronymus hade fått vara ett Guds redskap att leda henne in på bättre vägar. En överlåten lärjunge hade hon blivit, liksom sin mor, och en makalös begåvning. Med sällan skådad hängivenhet överlät hon sig åt asketism och skriftstudier. Ändå hade hon ryckts bort från de levandes land. Folk i Rom hade blivit som galna över flickans död, förtvivlat och beskyllt honom, Hieronymus, för hennes död. Sagt att hon svultit ihjäl på grund av att hon följt hans anvisningar. Sådana ogudaktiga, grundlösa beskyllningar! Hon hade kämpat och vunnit seger över Satan, och det var också därför han försökt få Paula att förstå att hon inte skulle sörja Blaesilla med sådan outhärdlig sorg. Flickan var hos Herren, och var inte det ordet sant att det är Gud som är herre över liv och död? Vem var de att skylla på Hieronymus?

Men Sions döttrar kunde förstås vara bildspråk också. Syfta på judarna, detta upproriska stolta folk som trots att de mottagit Herrens ord ideligen vände sig bort ifrån honom och tillbad andra gudar. Herren gick till rätta med dem, gång på gång på gång. Var inte hela Jesaja full av hans domsord över dem? När Hieronymus dryftade sig att nämna dessa två möjliga förklaringar för Bar-Hanina såg juden inte det minsta förnärmat ut, vilket fick Hieronymus att känna en instinktiv – om än något skamsen – beundran. Trots att de var Kristusmördare fortsatte de att hänge sig åt sin gudsydikan, studera sina skrifter, tolka, memorera, hålla lagar och seder, allt enligt det gamla förbundets påbud – som om de kunde vinna liv genom det. Israels folks öde var sannerligen ett att begråta!

Bar-Hanina delade sina tankar med Hieronymus som noterade, ställde följdfrågor och noterade igen. Senare, när han var ensam, skulle han reflektera över det Bar-Hanina sagt och i bön söka Herren för de olika tolkningarna.

Hieronymus hade fått motta både oförståelse och spe från sina egna för sitt intresse för det hebreiska. Inte många förstod nyttan med att kyrkan lärde sig av det förbundsfolk Gud förkastat. Augustinus, till exempel. Han fick vara en hur erkänd och uppburen teolog som helst, men varför Bibeln skulle översättas till latin, och då utgå från de hebreiska grundtexterna, begrep han sig då rakt inte på. Det hade deras brevväxling gjort fullständigt klart. Deras syn på judarna och det judiska gick verkligen isär: där Hieronymus fann värde såg Augustinus inget alls. Där Augustinus uppfattade att det fanns ett gudomligt löfte till det judiska folket om att få upptäcka Kristus, uppfattade Hieronymus att den dörren var stängd. Enskilda judar kunde bli kristna, men då fick de lämna allt judiskt bakom sig.

Framåt morgontimmarna, strax innan det ljusnade, tog Hieronymus avsked av Bar-Hanina. Deras umgänge lämnade Hieronymus med en märklig eftersmak. På något sätt var de släkt, men det var en komplicerad relation. Bar-Hanina och hans folk var som en framliden släkting, och precis som en efterlevande ärver en bortgångens rikedomar hade kyrkan ärvt judarnas. Hieronymus mission var att ta vara på arvet. Att för kyrkans folk kunna plocka fram både nytt och gammalt ur förråden, precis som Herren själv undervisat.

Det var precis det här Augustinus inte förstod värdet av. Hieronymus hade försökt förklara, för honom så väl som för andra, att syftet var att komma så nära den hebreiska grundtexten och förståelsen av den som möjligt. Det hjälpte inte. Svaret han fick var för det allra mesta att eftersom Septuaginta fanns, den grekiska översättning som många ansåg gudomligt inspirerad, fanns ingen anledning att göra det mödosamma arbetet att översätta alltihop på nytt. Om ens Damasus, den förre påven, förstått det djupare syftet tänkte Hieronymus låta vara osagt. Förmodligen spelade hans beslut att göra latin till kyrkans officiella språk in när han gav Hieronymus i uppdrag att sammanställa och översätta hela Skriften till latin – det vill säga alla de böcker och brev som fastslagits som kanon vid synoden han hållit i Rom. Att Hieronymus blivit mer eller mindre bortsjasad från Rom efter att nämnde påve trätt in i de himmelska gårdarna och inte längre kunde hålla sin beskyddande hand över honom, tänkte Hieronymus inte låta hindra sig från att fullborda det arbete han var övertygad om var både gott och viktigt. Det judiska folkets historia var andliga lärdomar för kyrkan. Ytterst hade allt som tidigare skett, skett för kyrkans skull.

”Nåja”, tänkte Hieronymus när han till slut lade sitt huvud ner för att vila ett par timmar innan nästa dags arbete tog vid, han överträdde åtminstone inte de regler kyrkan beslutat om under kyrkomötet i Laodicea när han studerade tillsammans med Bar-Hanina. Han förstod naturligtvis varför biskoparna landat i de beslut de gjort under det där mötet. Det var av precis samma anledning som Johannes Chrysostomos predikat emot judaiseringen: för att skydda församlingen från att drabbas av villfarelser. Redan Paulus hade ju varnat de kristna för att låta sig förledas av judarna till omskärelse och för att börja följa andra lagbud som Kristus löst dem från att behöva följa. Hade han kanske inte uttalat förbannelse över var och en som predikade ett annat evangelium – trots att det inte finns något annat – än det de tagit emot av honom?

Helt i enlighet med besluten i Laodicea avstod inte Hieronymus från att arbeta under sabbaten, trots att alla judar i grannskapet då fick Betlehem att mer eller mindre tystna helt. Söndagen var hans vilodag. Han hade aldrig accepterat något osyrat bröd som gåva från någon jude – oavsett hur vänligt den gåvan räckts fram – och inte besökte han några av alla de platser judarna höll för heliga, trots att landet han numera bodde i bokstavligen kryllade av dem. Nej, han höll sig på avstånd, även om han kände det som sin kallelse att lyssna och lära. Det syftet var gott.

”Om du ändå ville ta emot Kristus. Kan du inte se att han är judarnas messias?” Orden hade inte gått att hindra från att trilla över hans läppar. Nu sved minnet av deras konversation och hans kinder blossade av både harm och skam när han återupplevde Bar-Haninas svar.

”Ni har gjort en judisk man till er Gud, tagit alla våra heliga skrifter och studerar dem med en iver som anstår varje rättrogen israelit och ändå hatar ni oss judar. Skulle jag, Gud förbjude, välja att

tro på den där judiske mannen, då tvingar ni mig att förneka allt judiskt, allt som gör mig till en jude – precis allt det som gjorde honom till den han var. Du får förlåta mig, Hieronymus, men det går inte ihop.”

I den stunden, för ett ögonblick, skälvde Hieronymus värld. Sedan drog han sig till minnes med vilken hetta judarna ropat till Pilatus om att Kristi blod skulle komma över dem och deras barn. Därefter såg han för sitt inre minnesbilder av festande, vindrickande, dansande judar som trots sitt syndfulla leverne trodde sig vara så heliga och annorlunda att de inte kunde gå in under en icke-judes tak. Men här satt Bar-Hanina under hans, och stämningen i grottan gick nästan att ta på.

”Varför hjälper du mig?”

Bar-Hanina knäppte sina händer i knät och betraktade Hieronymus en lång, tyst stund innan han svarade.

”Det är ändå våra heliga skrifter du och hela din kyrka läser. Herrens ord till judarna. Jag vill att det ska bli rätt. Ingen, allra minst vi, är betjänta av att översättningen och förståelsen av ordet blir förvanskad.”

Paula satt och väntade på honom på det vanliga stället, den plats som den välsignade Helena, den store kejsar Konstantins mor, fått utpekad för sig som platsen där Kristi födelse ägt rum. Den låg alldeles nära Hieronymus grotta, och där brukade de två mötas för samtal och bön. Där, på ett alldeles särskilt sätt, kände de närheten till Kristus, till Jesusbarnet som fötts till världen för nästan fyrahundra år sedan nu. Så otroligt mycket som hänt sedan dess. Hur mycket hade inte världen förändrats sedan hans heliga fötter vandrat denna jord!

Paula hade varit Hieronymus närmast förtrogna så länge han kunde minnas. Hon hade blivit som en syster för honom, ja, som en mor så som hon försörjt honom genom sitt välstånd. Han såg på henne ungefär så som Paulus måste ha sett på Timoteus, som ett barn i tron som han själv fött fram. Och som ett barn följer sin far hade hon följt honom över halva riket, genom sorger och lidanden stått fast i tron och gett allt hon ägde för att tjäna Herren genom att betjäna honom.

”Bar-Hanina besökte mig i natt igen.”

”Juden?”

”Ja.” Hieronymus sa inget mer på en lång stund, och Paula väntade in honom, som hon alltid gjorde.

”Jesus var jude. Han gick till synagogan. Firade deras högtider.”

”Ja?” sa Paula. En rynka djupnade mellan hennes ögon. Hon måste ha noterat hans oro och sökte efter ord som kunde hjälpa. ”Kyrkan är det nya Israel, det sanna andliga Israel. Det är ni ju många stora teologer som slagit fast. Hur är det du brukar säga: Det fysiska Israel är bara en förebild av vad som skulle komma. Det är som skuggan i Platons grotta – en ofullständig bild av härligheten kyrkan nu äger i sin fullhet. Inte sådde väl juden tvivel i dig kring det?”

”Nej, nej, inte tvivel. Det var bara det att ... för en kort stund föresvävade det mig att de judar som kommer till tro på Jesus, de ... de kanske inte måste överge det judiska för att kunna vara kristna.” Han skakade på huvudet i samma ögonblick som orden kom över hans läppar. ”Förlåt mig, Paula. Jag förvirrar dig.”

”Men det är omöjligt att vara jude och kristen samtidigt! Judarna har gjort vad de kan för att fjärma sig från allt kristet.”

”Och ändå var Jesus jude. Och Petrus. Och Johannes, Matteus, Barnabas, Paulus. Allihop.”

På fyrahundra år hade kyrkan gått från att ha varit en inomjudisk rörelse, förföljd av allt och alla – av religiösa fariséer, hedningar och kejsare – till att ha blivit utbredd, accepterad av makten, omfamnad och påbjuden. Guds rike innefattade nästan hela världen. Kyrkan regerade och ogudaktigheten trycktes tillbaka. Precis som det var tänkt. Men så var det judarna. Judarna.

Hieronymus skruvade på sig. Tankarna som börjat skava under samtalet med Bar-Hanina vällde fram igen och trots att han inte ville tynga Paula gav han dem utlopp.

”Jag tillber en judisk guds judiske son, född av en judisk jungfru precis här, i detta judiska land. Ändå vämjs jag judarna.”

Paula lade sin hand på hans. I hennes ögon fanns märkligt nog inga frågor. Hon var en syster som stod stadigt, en välsignelse när hans egna känslor hotade att förleda honom.

”Men kanske är det just därför, Hieronymus? Allt du säger är förvisso sant, men det är också sant att judarna förkastade honom. Han kom till sina egna, men de tog inte emot honom. De korsfäste den du älskar. Jag tycker inte alls att det är konstigt att du känner vämjelse vid åsynen av dem som så uttryckligen trampade det dyrbara blodet under sina fötter. Och fortsätter att göra det. Hur de klamrar sig fast vid sina lagar och traditioner trots att de inte ger någon räddning. Studerar sina skrifter, trots att Gud sedan länge flyttat ljusstaken ifrån dem.”

Paulas ord fick Hieronymus att andas ut. De var klokskap, förmedlade av en kvinna som personifierade kristlig överlåtelse och dygd. Och hon hade naturligtvis rätt. Judarnas historia var en sorglig uppvisning i avfall. De som börjat som ett heligt och utvalt folk, slutade som hårdnackade gudsmördare. För sådana fanns inte längre någon nåd. Guds och människors förbannelse hade de dragit över sig själva.

FAKTA – Kyrkans relation till judarna

Ett av kyrkans mörkaste kapitel handlar tragiskt nog om relationen till judarna. Detta trots att Jesus var jude och levde som jude, precis som alla hans apostlar. I Apostlagärningarna följer vi den växande Kristusrörelsen efter Jesu uppståndelse och ända fram till tionde kapitlet är samtliga lärjungar judar. I kapitel 11 börjar begreppet kristna användas om Jesustroende i Antiokia när fortfarande de flesta av dessa var judar. Dessvärre förhindrade inte detta ursprung att den allmänna hållningen bland hednakristna blev att älska Jesus men förakta och i värsta fall hata hans folk.

Att den första kristna församlingen till största del bestod av judar märks bland annat på att den stora diskussionen under det första århundradet till stor del kretsade kring hur hedningarna skulle förhålla sig till buden i Mose lag. Att Jesustroende judar fortsatte leva på judiskt vis var självklart. Fram till år 135 var Jerusalems biskop av judisk börd. Eftersom de Jesustroende judarna inte kunde acceptera Bar Kochba som Messias, blev den redan begynnande sprickan med resten av den judiska miljön djupare. När därtill alla judar förnekades tillträde till Aelia Capitolina efter upproret, kom de kvarvarande Jesustroende i staden från och med nu att ledas av hednakristna.

Under det andra århundradet var inflytandet från, och delvis kampen mot, gnosticisismen central. Denna lära – influerad av den grekiska platonismen – upphöjde det andliga och skapade ett tydligt förakt för det fysiska. Det bidrog till att man började se ner på landet Israel, det judiska folket och de bud som dikterade särskilda levnadsregler som man uppfattade som en för stor tonvikt på det fysiska. Det viktiga var i stället de andliga sanningarna och ”det andliga Israel” – ett uttryck som inte finns i Bibeln – började i högre utsträckning ta det fysiska landet Israels plats. Landet Israel och Tanakh, det vill säga Gamla testamentet, reducerades till negativa exempel för kristna att dra lärdom av. Kyrkofadern Origenes (185–254) kom senare att ta detta till en helt ny nivå då han tolkade nästan all biblisk text allegoriskt, som en bild av något annat. Alla profetior om Israels upprättelse var för honom endast exempel på "gudomliga mysterier" eftersom "vi inte tolkar dem på ett köttsligt sätt".

En annan diskussion under 200-talet kretsade kring hur man skulle se på dem som förnekade tron under hot om tortyr och död. Var det möjligt för dem att återvända till tron och bli en del av kyrkan? Vad behövdes i så fall i form av omvändelse och bekännelse?

Diskussioner som dessa pågick internt i det som efter hand blev kallat Kyrkan. Debatten fördes inte offentligt inför myndigheter eftersom den kristna tron var olaglig och kristna periodvis förföljdes.

Allt detta kom att förändras drastiskt efter att kejsar Konstantin gjorde kristendomen till romarrikets favoriserade religion år 325. Därtill lät han åter Jerusalem heta just det, i stället för Aelia Capitolina som kejsar Hadrianus döpt om staden till under andra århundradet.

Att kristendomen blev statsreligion innebar en stark distansering från kyrkans judiska ursprung. Ett tydligt uttryck för detta ser vi hos kyrkofadern Hieronymus (347–420), som bodde i Betlehem i många år, när han beskriver judarna som kom till Jerusalem för att sörja templets förstörelse: *"På dagen för Jerusalems förstörelse ser ni ett sorgset folk komma på besök, avfallna små kvinnor och män behäftade med trasor och år, som visar Herrens vrede både i sina kroppar och sin klädsel. En skara ynkliga varelser samlas och det under Herrens strålande sken och i hans gnistrande uppståndelse. Och framför ett lysande banér med ett kors, som vajar på Oljeberget, gråter de över ruinerna av templet. Och ändå är de inte värda medlidande."*

Den sista meningen i citatet är ett starkt uttryck för den diametrala vändning som skett från det Paulus skrev drygt 300 år tidigare: *"...jag har stor sorg och ständig vanda i mitt hjärta. Jag skulle önska att jag själv var fördömd och skild från Kristus i stället för mina bröder, mina landsmän efter köttet. De är israeliter..."* (Rom 9:2–4).

När kyrkan på 300-talet väljer att frikoppla påsken (och därmed även pingsten) från den judiska kalendern utgör detta ytterligare ett markant avsteg från de judiska rötterna. Användning av kalender och högtider är viktiga identitetsmarkörer eftersom de formar rytmen som sammanhanget lever efter. Brottet gör att kyrkan börjar skapa en egen kultur. En kultur som kyrkans folk inte längre lika självklart kopplade till de judiska skrifter som ligger till grund för den.

Den teologiska distanseringen ledde till en emotionell distansering och efterhand ett stort antal lagar som hade udden riktad mot judarna. Många av dessa var till för att eliminera kontakten mellan de av kyrkans folk som fortsatt såg och värderade sina judiska rötter. Det blev förbjudet att gifta sig med judar, äta i judiska hem, fira sabbat, blanda judisk och kristen påsk, be tillsammans med judar och så vidare.

Den redan existerande negativa inställning till judarna som funnits i romarriket sedan lång tid tillbaka fick ett våldsamt uppsving genom kyrkans teologi och praxis så som den kom att formas av kyrkofäder och kyrkomöten under de första århundradena. För det judiska folket skulle detta få tragiska konsekvenser i hundratals, ja, rent av tusentals år framåt.

Kapitel 6 – År 500

PORTRÄTT – Ravina II, Babylon ”Den siste av Talmuds vise”

Välldoftande lammgryta med rödbetor och timjan, runda rykande varma brödkakor med olivolja och vitlök, honungsdoppade fikon och citrussallad med granatäpple och nötter. Bordet var dukat för fest, trots att det var en vanlig vardag.

”Jag behövde provlaga lite mat inför Joshuas och Yems bröllop.” Naomi slog urskuldande ut med händerna över dignande skålar. ”Den rätt Zipporah bett mig hjälpa henne med åtminstone. Säg ärligt, Ravina, är kryddningen balanserad, gifter sig smakerna på ett fint sätt?”

”Folk borde gifta sig lite oftare”, log Ravina och höjde vinglasen hon satt fram åt honom. ”Så du fick fler tillfällen att använda mig som provsmakare av sådan här lyx.”

”Åh, Ravina, du vet att om jag bara kunnat ...”

”Och du vet att jag älskar all din mat,” avbröt han henne, ”vad du än har råd att stoppa i grytan.”

Hans tacksamhet över nåden att få sitta ner i frid och inta en måltid tillagad med tid och kärlek hade aldrig upphört, oavsett vad Naomi hade möjlighet att ställa på bordet. Det var inte vad, utan hur. Kanske var det också därför stunder som denna fick minnena från hans ungdom att framträda så mycket starkare. Kontrasten var så stor. Nästan fysiskt kunde han känna doften av rök, höra skriken som skar genom natten. Brinnande synagogor, gråtande kvinnor, barn som slets ur armarna på sina mödrar. Hans folks blod rann längs gatorna, judar slaktades och han hade sprungit, sprungit. Gömt sig. Klarat sig. Men bilderna av dem som inte gjort det, av dem som huggits ner av den sassanidiska konungens beridna soldater, stannade kvar inom honom för alltid.

Varifrån hade det våldsamma hatet mot judarna från rikets *shahanshah* blossat upp så plötsligt? Ingen hade varit förberedd på att den fred och det välstånd som de åtnjutit i århundraden i det sassanidiska riket skulle slås i spillror. Här hade respekt och samförstånd rått när romarrikets svärd vänts emot judarna i Eretz Israel och när ursinniga folkmobbar drivit dem ur sina kristna samhällen. Det var ju hit till Babylon de flytt, till de blomstrande samhällena kring Eufrat där judar levde ända sedan kung Nebukadnessars dagar, när förföljelserna i deras gamla hemland skingrat judarna över världen. Men så bröt shahanshah Yazdegerd II med alla sina fäder. Toleranta zoroastrier blev fanatiska; shahanshahens sinne måste ha förvridits av prästerna och det urgamla hamanitiska svarta hatet måste ha intagit hans sinne. Hans son Peroz var ännu värre. Inte utan fog hade varenda jude fruktat för sitt liv under de åren.

Det var en tid att gråta, en tid att sörja, en tid att dö.

Men tiderna förändrades. Kungar kom och kungar dog. Kavard var bättre. Judarna kunde samlas i sina synagogor igen, fira sabbat och återigen öppna sina akademier. Livet återvände – men något var annorlunda.

”Du är så vacker i kväll, Naomi.” För ovanlighetens skull var det bara de två kring middagsbordet. Ravina gav hennes nya dräkt en uppskattande blick, sträckte sig över bordet och kramade hennes hand, men hon fnös och skakade på huvudet.

”Gamla tanten, är det något att klä i färgad ull det?”

”Det klär dig, min kära. Och dessutom gjorde du en god gärning när du köpte tyget av Bar Ravas son. Han kämpar för att etablera sin verksamhet och han är värd att lyckas. Dessutom är han en trogen student och kommer med kloka synpunkter när vi studerar Mishnan. Om alla män vore som han skulle akademien kunna nå forna tiders storhet igen.”

”Jag vet att du sörjer att yeshivan inte är lika full av skarpsinne som förr, Ravina. Som den var när du studerade under Rav Ashi ...”

”Eller som när Abba Arikha återvände från Judah ha-Nasi och grundade Sura-akademien. Vilken vishet, vilken insikt!”

Sanningen att säga kände han sig rätt ensam numera. Sedan Rav Ashi samlats till sina fäder ålåg det Ravina att slutföra arbetet med den babyloniska Talmud. För färdig behövde den bli. När shahanshahen Peroz vrede stillats hade judarna lärt sig sin läxa. Världens kungars favör var

ombytlig och en jude kunde inte ta den för given. Plötsligt utlämnades de åt svärd och död, och fäder fick begrava sina söner och hustrur begråta sina spädbarn. Generationer av välsignelser kunde raderas ut i ett enda slag. Om den vishet de fått ta emot genom sina gudabenådade rabbiner skulle bevaras behövde den skrivas ner. Sammanställas, organiseras. Allt deras lärda sagt och lärt om Mishna sedan Judah ha-Nasi till Rav Ashi.

”Jag går till akademien i kväll, Naomi”, sa Ravina och doppade en bit bröd i grytans röda sås. ”Två rabbiner från akademien i Pumbedita är på besök och vi ska jämföra några texter. Du behöver inte vänta upp på mig.”

”Gå du. Hadassah, Eden och Keren ska komma hit, så jag blir inte ensam.”

Mörkret hade fallit. Kvällen var ljum. Ravina gick längs gatorna i Sura, mellan hus efter hus som alla hade en mezusa på dörrkarmen. Nästan i vartenda hus i staden bodde en judisk familj. De levde här som i en egen liten judisk värld. Förvisso omgivna av perser och skyldiga att betala skatt till Kavad, sassanidernas konungarnas konung, men det var ett lågt pris att betala för att få hans skydd. Herren var god mot sitt folk.

Med jämna mellanrum kom de hit, judar från det bysantinska riket – ja, ända från det sönderfallna Imperium Romanum kom det stackars judar på flykt undan vandaler och germaner och från kristna som ville tvångskonvertera dem. Även från Palestina kom det ibland judar hit, för i Eretz Israel levde judar kvar – klämda från alla sidor men ihärdigt kämpande för att förbli i landet – och Ravina beundrade deras ståndaktighet. Templet var borta, men tron levde. Det var nåd, även det.

Tron kunde levas varhelst i världen judar slog sig ner, det hade rabbinerna tydligt visat. Så länge Messias dröjde och upprättandet av riket fortfarande låg framför dem, var det sannolikt skingrade över världen de skulle förbli. Men så länge judarna höll fast vid bönerna och skriften, vid Toran och traditionerna, så länge de höll sig till att studera den Högstes lag, precis som Toran befällt dem, skulle det judiska folket överleva. Det var därför Ravina var så mån om att samla och bevara det rabbinerna undervisat. Vartenda ord, in i minsta detalj. I vilka tider av förföljelse som än väntade runt hörnet skulle Herrens eviga lag bevaras genom de judar som blev besparade döden. Och en dag, den dag Herren bestämt, skulle han upprätta Davids tron i Israel igen och frälsa sitt folk från alla fiender. Men tills den dagen kom skulle de hålla fast vid hans ord. Välsignat vare Herrens namn.

Hur många gånger hade han gått den här vägen? Som yngling, som gift make och som nu – en vithårig man. Samtalet och studierna av Mishna och Tanakh var efter alla dessa år fortfarande levande, och även om ingen axlat Rav Ashis mantel kunde debattens vågor alltjämt gå höga i yeshivan när den ena rabbinens tolkning ställdes mot den andras. Samtalet vindlade sig vidare från den ena utvikningen till den andra och studenterna gavs tillfälle att fråga, ifrågasätta – till och med kritisera. Det var precis som det skulle vara. Som järn skärper järn, så skärper den ena människan den andra. Och så skulle deras babyloniska Talmud göra det möjligt för generation efter generation att fortsätta skärpas, fortsätta leva i enlighet med Toran och älska Herren deras Gud med både hjärta, kraft och förstånd.

Ravina andades in den stjärnbeströdda himlens fria luft och drog upp porten till akademien. Där inne sorlade redan röster från hundratals studenter och diskussionerna var i full gång. Och han kände glädje. Glädje över ordet. Glädje över att få ta del av de underbara visdomar som givits dem av deras fäder. Glädje över att söner till hans barndomsvänner, och söner till deras söner, var samlade i yeshivan också denna dag. Ravina klev in i samlingsalen, slog sig ner på en av bänkarna och sveptes med i dagens samtal och undervisning. Det här var hans liv, och hans faders liv före honom. Och han älskade det.

FAKTA – Talmud, skriftsamlingen som kommenterar Mishna

När i produktionsprocessen av en kniv kan den potentiellt bli rituellt oren? Det är knappast något särskilt många funderat så mycket på. Men liknande frågeställningar, samt den efterföljande diskussionen bland rabbinerna, är centralt i Talmud – även kallad ”den muntliga Toran”.

Det finns faktiskt två Talmud: Jerusalems Talmud – även kallad den palestinska Talmud – och den babyloniska Talmud. Den sistnämnda blev färdigställd runt år 500, drygt femtio år efter Jerusalems Talmud, och räknas som den mest auktoritativa. Det sexton band stora bokverket är uppbyggt tematiskt, inte kronologiskt. Det gör att man kan finna rabbiner från olika århundraden som argumenterar med varandra – Talmuds redaktörer har samlat dem eftersom de diskuterar samma tema.

Varför en babylonisk Talmud? Judar hade bott i Babylon sedan omkring år 600 före Kristus när Nebukadnessar tvångsförflyttade dem dit, och när somliga återvände och byggde upp Jerusalem och templet på nytt blev andra kvar. När templet förstördes för andra gången, år 70, och judar i stora antal fördrevs eller flydde från Eretz Israel, sökte sig många till den existerande judiska gemenskapen i Babylon. Under det persiska sasanidiska riket (226–640) levde judarna mestadels under förhållandevis stor frihet och viktiga akademier växte fram i Sura och Pumbedita. Det var i denna miljö den babyloniska Talmud växte fram.

Det finns en hierarki mellan rabbinerna från olika tidsperioder. Rabbinerna som levde de två första århundradena efter Kristus kallas *tannaim* och deras ord kan som regel inte motsägas av *amoraim*, rabbinerna som levde mellan år 200–500. Undantaget är Rabbi Arika (död år 247), mer känd som bara Rav, som grundade Sura-akademien i Babylon. Han är den som startar processen som leder fram till den färdiga babyloniska Talmud.

En vanlig Talmudsida i dag består av själva Talmudtexten i mitten omgärdad av kommentarerna från den kända franska rabbinen från 1000-talet, Rabbi Shlomo Yitzchaki (Rashi), på ena sidan och hans efterträdares kommentarer, tosafisterna, på andra sidan. I tillägg finns andra rabbinska kommentarer längst ner.

Talmud är ett sätt att studera på snarare än ett facit. Vägen till ett eventuellt svar är lika viktig som själva svaret. Ett ord som används ganska ofta, *teiko*, beskriver en situation med inget eller flera svar. I modern hebreiska används samma ord för oavgjort i bland annat fotboll.

Begreppet ”den muntliga Toran” är inte något man finner i den hebreiska Bibeln, men det är ett välkänt uttryck i den rabbinska judendom som uppstod århundradena efter templets förstörelse år 70. Enkelt förklarar innehåller Talmud religiösa lagar (*halacha*), legender (*aggada*), en blandning av filosofi, vetenskap, humor och anekdoter samt råd och vägledning. Den kommer ofta med pragmatiska och oväntade lösningar på den överhängande fråga man söker att besvara: Vad innebär det och vilka konsekvenser får det att tillhöra Israels barn, att vara en del av Guds förbundsfolk?

Enligt rabbinsk tradition blev både den skriftliga och muntliga lagen överlämnad till Moses på Sinai, om inte i alla detaljer så i varje fall dess principer. Den muntliga lagen blev först nedskrivet i bokverket Mishna runt år 220. Talmud kom till ungefär 250 år senare och är till stor del en rabbinsk diskussion om hur man rätt ska förstå buden i Mishna.

Talmud är helt olik litteraturen i den hebreiska Bibeln. Rabbinerna var inte särskilt intresserade av historia. Det är den inre historien som räknas: vandringen enligt Guds bud i vardagen. Ordet för religiös lag, *halacha*, kommer därför från hebreiskans ”att gå”. Stora delar av Talmud låter som

referat från en rättegång där argument presenteras och diskuteras. Ibland når man enighet och en slutsats. Ibland får man leva med att det finns olika tolkningar.

Talmud innehåller också humor och anekdoter med pedagogiskt innehåll. Vid ett tillfälle kommer gladiatoren, Reish Lakish, till Jordanfloden för att bada. Rabbi Yohanan, känd för sitt vackra utseende, är redan i vattnet och badar. När han ser Reish Lakish muskulösa kropp utbrister han: "Din styrka borde använts till Torastudier". Reish slagfärdiga svar är: "Och din skönhet för kvinnor". Det hör till berättelsen att Reish Lakish senare blir en av sin generations största rabbiner och en nära vän till Rabbi Yohanan.

Den historiska bakgrunden till att den muntliga lagen blev nedtecknad var Jerusalems fall, templets förstörelse och spridningen av judarna i diasporan. Avsaknaden av en central auktoritet krävde ett auktoritativt lagverk som kunde reglera folkets dagliga liv och därigenom säkra både folkets enhet och dess identitet.

Rabbinerna, oftast ansedda som efterträdare till fariséer och skriftlärda, tog på sig uppgiften att samla och författa detta lagverk. I praktiken fyllde de även det ledarskapsvakuum som uppstått i det judiska folket genom att bli Mishnas lärare och uttydare. Folket behövde avgörande svar på såväl existentiella som praktiska frågor.

En av de mest centrala frågorna var hur folket skulle kunna bevara relationen med Israels Gud – med andra ord få förlåtelse för synder – när det inte längre fanns ett tempel eller en offertjänst. Rabbinerna gav flera svar på detta, men det mest accepterade var att de dagliga bönerna ersätter de dagliga offren. Ett annat svar var att studerade man vad skrifterna säger om offren är det likvärdigt med att ha offrat.

Denna process varade i flera sekel och har av forskare beskrivits som att rabbinerna flyttade templet in i synagogan. Bönerna, tillbedjan, skriftläsningen och ceremonierna ägde från och med nu rum i synagogorna. Kvinnorna var dock i stort sett, precis som de varit i templet, undantagna delaktighet.

Den rabbinska judendomen genomgick även vissa teologiska förändringar. Fokuset på att noggrant utföra buden blev ännu viktigare än det varit förut. Hur man levde och utövade sin tro var en av de få saker judar utspridda i nationerna, underställda lokala myndigheter, själva kunde kontrollera och påverka. Det bidrog till att en stark identitet och konformitet kunde bevaras överallt, i alla de olika kulturer och under de olika regimer judarna befann sig.

Rabbinerna tonade också ner det messianska element som finns i den hebreiska Bibeln eftersom många falska messiasfigurer trätt fram i den judiska miljön och deras misslyckade uppror hade dragit död och ödeläggelse över folket. Tron på Messias bevarades men sköts på framtiden.

Judarnas mest centrala bön, *Shmone Esreh*, även kallad *Amida* (stående), har sina rötter och namn från prästen Esra som levde på 400-talet före Kristus. Bönen innehåller arton välsignelser som reciteras stående i alla judiska gudstjänster. Enligt Talmud (Tosefta Berakhot 3:25) togs i Yavne i slutet av första århundradet ytterligare en välsignelse i bruk. Den kallas *Birkat ha-Minim*, vilket utifrån kontexten kan översättas ungefär *välsignelse gällande sekterister*. Den riktade sig primärt mot judiska heretiker – de man ansåg utgjorde ett hot mot judisk sammanhållning – och kan tidigt ha utgjort en komplicerande faktor i relation till Jesustroende judar. Eftersom det tidigaste bevarade manuskriptet av bönen är från 1000-talet är forskare oeniga om huruvida Talmud har rätt angående tidpunkten för bönen tillkomst och i vilken grad konflikt med Jesustroende judar var en huvudorsak till dess uppkomst. Tanken med bönen var att filtrera bort dem som ansågs vara heretiker då de inte kunde delta i denna bön som inleddes med orden "Må det inte finnas något hopp för avfallingar; Och må alla *minim* omedelbart förgås". Manuskriptet nämner *notzerim*, nasareerna,

en benämning som användes om Jesustroende judar. De tidigaste explicita anklagelserna om att judar dagligen förbannade Jesustroende har vi från kyrkofäderna Hieronymus och Epiphanius, som båda levde i Syriska Palestina på 300-talet. Efter att kristendom blev romarrikets statsreligion och förföljelsen av judar tilltog från kyrkans håll, kom begreppen *minim* och *notzerim* i den rabbiniska miljön att användas generellt för kristna. *Birkat ha-Minim* har utformats på olika sätt genom historien men att vissa judar förbannat eller på andra sätt förkastat de judar som bekant Jesu gudomlighet är något som vi kan läsa att redan aposteln Paulus innan sin omvändelse gjorde (Gal 1:13).

Ordet Talmud kommer från hebreiskans ”studera”. Efter att detta mer än 5000 sidor stora bokverk blev färdigt har det varit centrum för judisk intellektuell aktivitet. Judarna blev kända som bokens folk inte bara för att de gav världen Bibeln, men också för att de skapade en kultur präglad av studier. Det är svårt att föreställa sig att den judiska identiteten skulle ha överlevt de senaste 2000 åren utan dessa judiska skrifter.

Kapitel 7 – År 638

PORTRÄTT – Umar ibn al-Khattāb, Jerusalem ”Kalifen som erövrade Jerusalem”

Första gången han färdats den här vägen hade han tvivlat på om den någonsin skulle ta slut. Fanns det någon ände på dessa vågor av brännande sand, dessa oändliga vidder av tyst ofruktsam öken? Om dagen dallrade luften av hetta, men om natten måste han svepa in sig i flera lager fällor för att inte skaka sönder av köld. Han lärde sig var oaserna låg, dessa paradiser av vila och friskt vatten som när de dök upp alltid fått honom att tänka på hur lika själva livet dessa ökenresor var. Det var möda, slit och ibland helvetiska provningar för korta stunders välbehag. Ändå sökte människan dem, kämpade för att nå dem.

Som ung var det strävan efter rikedom och status som drivit honom ut på sanddynornas vägar. Som handelsman hade han sett både det persiska sasanidrikets vackra städer och romarnas myllrande Konstantinopel, smakat imperiernas överflöd och njutit av vin och vackra kvinnor i mängd. På senare år korsade han Arabiens sandöken för ett betydligt högre syfte. Han tjänade inte sig själv längre, inte sina egna begär. Han tjänade den ende guden, den gud som i sin stora nåd och barmhärtighet uppenbarat sanningen för honom och vänt honom bort från avgudarna han tjänat. Och inte bara honom. Araberna hade fått en egen profet, precis som judarna och de kristna, en profet som talade till dem på arabers sätt. Han var den siste och den främste av alla profeter, den som sänts för att korrigerade de sanningar om den Allsmäktige som kristna och judar förvrängt. Muhammed. Ännu i denna dag knotrades huden vid blotta tanken på att han själv, Umar Ibn al-Khattāb, givits nåden att kämpa vid den store profetens sida. Det var för Allahs skull han numera lämnade fruar och barn och korsade öknerna.

Umar bytte ställning i sadeln, lät tyglarna vila i ena handen och rättade med den andra till sjalen som täckte munnen och skyddade från sanden vindarna bar med sig. De hade varit på väg i flera veckor, han och hans tjänare. I det längsta hade han försökt undvika att själv behöva ge sig av från Medina – kalifatet krävde all hans uppmärksamhet och han ägnade det mesta av sin tid åt lagstiftning och rättsskipning. Från att Arabien varit splittrat och klaner stridit mot andra klaner i århundraden, hade Muhammed enat dem kring tron på Allah och gjort dem till ett folk, en gemenskap, en muslimsk *umma*.

Hur starka de faktiskt var när de förenade sina krafter hade snart blivit uppenbart. De hade blivit en makt att räkna med. Bara knappt tre decennier efter att Allah valt att uppenbara sin vilja och sanning skakade de båda stora kringliggande stormakterna i sina grundvalar. De andedyrkande polyteistiska araberna hade underkastat sig Allah – Umar hade själv sett när Profeten rensat Kaba från avgudarna och helgat den urgamla tillbedjansplatsen åt den Ende – och tillsammans hade de ryckt fram mot och forcerat gränserna till både den romerske kejsarens Bysans och persernas sasaniderrike. Snabba, orädda och förenade i övertygelsen om att Allah kallade dem att utbreda hans herravälde på jorden hade muslimerna vunnit slag efter slag. Det var Allahs vilja, och Umar gladdes över att allt fler anslöt sig och inlemmades i *umma*. Fridens hus växte, dock inte utan strid. Men de stora mängderna människor, och de vidsträckta landområdena som Allah och hans trogna nu dominerade, krävde mer än bara modiga krigare och böner. Det krävde organisation, intellekt, lag och ordning. Umar var som klippt och skuren för att leda det arbetet. Till skillnad från många av hans arabiska bröder var han både läs- och skrivkunnig, hade studerat filosofi och poesi och under sina långa resor mött och samtalat med åtskilliga lärda akademiker. Dessutom kom han från den klan som traditionellt haft i uppgift att medla mellan stridande parter, så anlag för att skipa rätt – och gåvan att tala – låg så att säga i blodet. Han ville tro att Allah utvalt och kallat honom till den uppgift han axlat efter att Abu Bakr, efter bara två år som kalif, lagts till vila intill Muhammed i moskén i Medina. Kanske skulle även han en dag få sin viloplats där, fram till återuppståndelsens dag.

Allahs vägar var i sanning outgrundliga. Själv hade han den första tiden varit en motståndare till den nya läran. Han hade till och med satt sig för att med sitt svärd hugga huvudet av självaste Profeten, så upprörd var han. Men det tilltaget hade slutat med att han överlätit sig till att tjäna Allah under resten av sitt liv. Sin styrka och sitt svärd hade han därefter använt för att bekämpa islams fiender, de som attackerade honom och hans tro. Det hade blivit några gånger.

Men den här gången skulle svärdet få vila. Den heliga staden Jerusalems patriark, Sophronius, hade redan lovat att överlämna staden till muslimerna, så något blod skulle inte behöva flyta. Men villkoret hade varit att Umar själv kom och accepterade kapitulationen. Kanske hade de senaste decenniernas upprepade belägringar och blodbad bidragit till patriarkens beslut. Umar hade hört ryktas att Sophronius trodde att de muslimska erövrarna var Guds redskap för att tukta syndiga kristna, och var det vad de kristna trodde tänkte Umar inte förneka dem den tuktan. Han hade dock i det längsta försökt undslippa att själv behöva ta sig till Jerusalem. För Umars del hade det gått lika bra om någon annan tagit emot staden ur Sophronius hand. I ett sista försök att hjälpa Umar hade bröderna försökt få Jerusalemborna att tro att Khalid ibn al-Walid var Umar. Han tillhörde Quraysh-stammen precis som Umar själv och nog fanns en viss likhet – det hade kunnat gå! Men Khalid hade uppenbarligen gjort sig lite väl känd bland befolkningen, så planen gick i stöpet.

Umar bet ihop tänderna. General Khalid ibn al-Walid hade lett många fälttåg, både under Muhammed, Abu Bakr och honom själv. Allahs svärd, kallade man honom, denne mästerlige ryttare och svärdsman som vunnit seger på seger på seger, trots att han haft betydligt färre krigare i sina led än vad motståndarna kunnat ställa upp. Han var en arabisk Alexander, en briljant fältherre, oövervinnerlig. En farlig motståndare.

Precis som Umar själv hade Khalid till en början varit en fiende till den nya religionen. Han hade kämpat och vunnit – också då – i Qurayshs strid mot de muslimska anhängarna som gång på gång attackerat och plundrat stammens karavaner. Men precis som Umar anslöt sig så småningom också Khalid till Profeten, som såg hans kvaliteter och omedelbart utsåg honom till befälhavare. Med Khalid kom krigslyckan och islams verkliga expansion. Allahs gåva till muslimerna, hörde Umar allt oftare. Få skulle förstå Umars beslut att degradera generalen och kommendera honom till Medina. Men det var tvunget.

I Yarmouk, inte så långt norr om Jerusalem, hade Khalid något år tidigare drabbat samman med den bysantinske kejsar Heraklius armé. Rapporten från slaget hade nått Umar i Medina. Det hade inletts med samtal och slutat med massaker. Den kristne befälhavaren Vahan hade nog inte förstått vem han skulle möta på slagfältet.

”Vi förstår att det är hunger och svårigheter som drivit er att lämna Arabien och plundra våra länder, så låt oss ge er mat, kläder och rikligt med pengar mot att ni ger er av härifrån”, hade Vahan sagt, och mötts av ett brett leende. Umar tyckte sig riktigt kunna se Khalid när de två befälhavarna under vit flagg måste ha stått mitt emot varandra i arméfältet i det tillfälliga lägret. Hur Khalid njöt av att se den andres banala försök att förstå muslimernas motiv.

”Det var inte hunger som förde oss hit”, hade Khalid svarat, och lutat sig närmare Vahan. ”Vi araber är ett folk som dricker blod, och vi har hört att romarnas blod är det sötaste i sitt slag. Så vi har kommit för att utgjuta ert blod och dricka det!”

Khalid hade en känsla för dramatik, det fick man ge honom. Men Vahan hade inte gett efter för Khalids krav på att den kristna armén skulle böja sig för Allah, vare sig genom att konvertera eller gå med på att betala *jizya*.

”Om du vägrar, då finns ingen möjlighet för oss att leva som bröder”, hade Khalid konstaterat. ”Då kan endast krig råda mellan oss, Vahan. Och när vi möts i strid, då kommer ni möta män som älskar döden så som ni älskar livet.”

Konfrontationen var oundviklig. Trots betydligt färre män gick Khalid segrande ur striden, även denna gång, och Heraklius och hans stolta kristna imperium fick erkänna sig besegrat av Umars uppstickande islamska kalifat. Kanske bidrog Khalids beslut om fyra tusen kristnas huvuden spetsade på spjut till att Levantens befolkning därefter hellre levde som *dhimmi* och betalade *jizya* än gick ut i strid. Förmodligen befäste det också bilden bland dem av muslimerna som grymma barbarer. Nåja, det senare spelade mindre roll. Den muslimska armén utvidgade Allahs välde och

när fridens hus väl var etablerat skulle de alla leva i fred. Umar skissade fortfarande på lagarna men målbilden var klar.

Hur som helst väntade nu, åtminstone om allt gick som Umar planerade, ett betydligt mindre blodigt övertagande av den heliga staden än vad den någonsin upplevt. Jerusalem var en kronjuvel, och Umar skulle hantera den som en sådan.

Perserna hade inte visat någon större barmhärtighet när de bröt in i staden för en sisådär tjugofem år sedan. Efter att den sasanidiske shahanshahen Khusrov II lyckats erövra både Tiberias och Caesarea från bysantinerna, tog tiotusentals judar värvning i hans armé i förhoppning om att de som belöning för sitt stöd skulle få tillbaka självstyret över sitt gamla hemland. Och tillsammans med judarna fortsatte perserna att trycka tillbaka Heraklius. Men hämnden för århundraden av förtryck och undertryckt längtan hade inte varit vacker. De judiska rebellerna lät inte svärdens vila när de under persisk flagg bröt igenom Jerusalems stadsmurar. Antalet döda kristna kunde räknas i tusental. Men bara några år senare – när Khusrov II efterträts av Kavad II – slöt perserna fred med bysantinerna och lämnade tillbaka allt landområde de erövat. Den frihet judarna slagits för, dött och dödat för, försvann genom ett pennstreck. När Heraklius segertåg drog in i det återtagna Jerusalem var det i stället judars blod som dränkte det bysantinska Palestinas jord.

Jerusalem. Nu var det Umar ibn al-Khattābs tur.

Det var en äldre man som kom Umar till mötes utanför den sandgula stadens portar. Håret var vitt och rynkorna många. Trots vackra kläder av dyrbara material, och en märkbart tillkämpad rak rygg i ett försök att signalera värdighet, lyste bedrövelsen igenom. Sophronius var en man som upplevt mycket förtvivlan, som slagits till marken men tvingats resa sig igen. Umar hade förväntat sig bitterhet, men i Sophronius ögon syntes bara sorg. Men Sophronius hade varit klok nog att gå med på kapitulation och för det skulle han hedras.

”Jag hälsar dig, kalif Umar.” Den gamle böjde sitt huvud mot marken. Umar fick det stora djuret att lägga sig på marken, gled ner från dess rygg och tog några kliv närmre patriarken.

”Jag har sett fram emot den här stunden”, sa Umar och lade handen på den andres axel. ”Visa mig Jerusalem, Sophronius. Jag vill se era kyrkor, tempelplatsen, den vackra stad jag hört så mycket om. Och så vill jag be. Tiden för dagens tredje bönestund är strax inne.”

Anastasis. Den heliga gravens kyrka. I trehundra år hade den stått på denna kulle, på platsen för Jesu grav och uppståndelse som Helena, den förste kristne romerske kejsaren Konstantins mor, fått utpekad för sig. Under lika många år hade kristna vallfärdat hit. Att Jesus, eller profeten Issa som Umar kallade honom, vare sig dött eller uppstått hade inte med saken att göra; de kristna var övertygade om att så var fallet och vördade platsen som helig. Umar kunde se spår av branden som vandaliserat kyrkan vid Khusrov II:s härjningar två decennier tidigare, även om de kristna gjort så gott de kunnat för att bygga upp den igen. Rökelsedoften vilade tung där inne, och dekorationerna av marmor och guld var bländande.

”Du är välkommen att be här i kyrkan, kalif Umar. Jag har låtit hämta en matta åt dig.” Sophronius svepte gentilt med handen över kyrkorummet och nickade åt en tjänare att vara beredd att bre ut bönemattan på det kalla stengolvet. Men Umar höjde avvärjande händerna framför sig och skakade på huvudet.

”Tack, Sophronius. Men jag vill inte be här inne. Om jag ber här i er kyrka, skulle ni förlora den. Efter mig skulle muslimer komma och säga: Vår kalif Umar bad här när han först kom till Jerusalem, därför måste vi göra den till en moské som ett minne av den stunden. Jag vill inte göra så mot er. Jag hittar en plats utomhus i stället.”

Genom den tunga kyrkporten klev Umar ut i dagsljuset igen och fann en avskild plats på gården där han föll på knä med pannan mot marken. Denna dag hade islam tagit emot profeternas stad ur Allahs hand. Umar tänkte inte låta något eller någon ta den tillbaka, inshallah.

”Jag vill bygga en böneplats här i Jerusalem. Ge mig ett råd: var skulle en passande plats för en sådan kunna vara?”

Umar al Ibn-Khattāb vände sig mot sin följeslagare, Ka'b al-Ahbar, som vandrade vid hans sida längs Jerusalems gränder. Vem kunde vara bättre lämpad än han att ge Umar råd? Ka'b, född jude men som några år tidigare konverterat till islam, nickade tankfullt och dröjde något med sitt svar.

”Tempelberget, min kalif. Låt oss bege oss dit så att du med egna ögon får se den plats där judarnas heliga tempel en gång stod. I dag, sorgligt nog, ser det inte mycket ut för världen. Romarna raserade och brände det, och därefter har också det Jupitertempel som kejsar Vespasianus reste jämnats med marken. I dag är det inte mycket mer än en soptipp är jag rädd. En böneplats till Allah skulle kröna platsen med härlighet igen.”

”En soptipp?”

Ka'b skakade sorgset på huvudet. Trots hans omvändelse verkade detta smärta honom djupt. Det bittra stråket i rösten gick inte att ta miste på.

”De kristna har aldrig brytt sig om att rensa upp all oreda där, och så har det bara fyllts på med mer. Antagligen tycker de att det är ett rättmätigt straff för vad de anklagar oss för: att ha mördat deras Kristus. Platsen betyder inget för dem, och Herren har ju förkastat oss, menar de.”

Umar tyckte sig kunna känna stanken. Kanske var det bara inbillning, för hur var det möjligt? Det var mot denna plats, Tempelberget, som muslimerna under den första tiden vänt sig i bön. I flera år hade det varit Umars böneriktning. Det var innan Allah uppenbarade för dem att de i stället skulle vända sig mot Kaba i Mecka. Men ändå. En soptipp.

”Jag ska ge befallning om att platsen ska rensas upp. Jag ska låta bygga en böneplats här. Jag vill att bygget kommer igång omgående.”

”Det är en underbar idé, min kalif Umar. Se här”, sa Ka'b och visade med handen över det obebyggda skräpiga fältet framför dem, ”bygg böneplatsen här, norr om Tempelberget. På så sätt kan vi vända oss mot både Tempelberget och Mekka samtidigt när vi tillber.”

”Åh, min gode Ka'b”, sa Umar och drog på munnen. ”Jag tror visst det bor ett bultande judehjärta i dig fortfarande. Nej, vi bygger böneplatsen där borta, söder om Tempelberget. Så vänder vi fötterna mot Tempelberget och ansiktet mot Mekka. Det är rätt ordning.”

Umar mötte Ka'bs blick, hans stora mörka ögon, och för en kort stund kunde han inte skilja detta minne från alla de andra – de korta sekunder han stirrat in i andra judiska svarta ögon innan han släckt deras ljus för alltid. I Khaybar hade de blivit många. Dammet som rördes upp, ljuden, den distinkta metalliska doft som vilade över markens röda jord efter segern. Han skulle aldrig glömma. Ruset, segern, sötman. Segern i Khaybar hade varit viktig – den blev en vändpunkt. Där hade formerna för dhimmi börjat skönjas genom hur Profeten tillåtit de judar som kapitulerade att bo kvar och bruka jorden mot att de betalade jizya till muslimerna. Det var en praktisk och naturlig väg framåt. Bara de höll sitt ord och visste sin plats. De valde trots allt att inte bli en del av umma, de troendes gemenskap, och det var rimligt att de inte hade samma rättigheter som de sant troende. Skulle Umar ana något uppror skulle han slå ner det.

”Ka'b”, sa Umar och lyckades skingra tankarna på det förgångna till förmån för den kapitulation han just signerat. Bara tio år hade gått sedan Khaybar. Tio korta år och en hel värld var på väg att förändras. ”Jag skulle vilja möta några representanter för judarna här i staden. Liksom jag mött de kristnas överhuvud vill jag samtala med judarnas ledare och förklara hur de nya ordningarna under min ledning kommer se ut.”

”Med all respekt, kalif Umar, så tror jag att det blir svårt. Det bor inga judar i staden.”

”Vad menar du? Jerusalem är judarnas heliga stad sedan urminnes tider, så klart det måste bo judar i Jerusalem!”

”För många hundra år sedan förbjöd kejsar Hadrianus oss judar att över huvud taget närma oss Jerusalem. Än mindre bo här. De kristna kejsare som följt efter honom har inte gjort något för att ändra på det.”

”Det bor judar lite överallt i Galileen och i Judeen, men inte här i Jerusalem”, sa Ka'b när han såg Umars rynkade panna.

Umar strök sitt skägg och stod tyst ett tag. Att kristna förtryckt judar var inget märkligt i sig. Det hela var en fråga om makt, ett sätt för kristna att visa sin överhöghet över judar. Men nu var maktordningen en annan.

”Då så. Leta upp sjuttio judiska familjer och låt dem flytta hit. Det måste bo judar i Jerusalem.”

Det fanns ingen anledning för Umar att favorisera kristna framför judar, eller låta kristnas lagar gälla när det inte längre var de som styrde. Kristna och judar fick allt samsas i staden, så länge som de fann sig i sin status som dhimmi och betalade *jizya*. Muslimer som framöver flyttade till staden skulle ändå märka ut sig genom sina större friheter och rättigheter. Och dörren till konvertering skulle för judar och kristna alltid stå öppen.

Umar nickade för sig själv, nöjd med sin slutsats. Ka’b uppfattade Umars beslutsamhet om än inte alla nyanser, och hans ögon lyste med större glans än förut.

”Kalif Umar, jag ska genast verkställa din begäran.” Ka’b sneglade på sina fötter och såg ut att tveka en aning. Sedan tog han Umar Ibn al-Khattābs händer och böjde ena knät mot marken.

”Judarna kommer att tacka dig, kalif Umar. Av hela sina hjärtan.”

FAKTA – Islams komplicerade relation till judarna

Den arabiska halvön hade fram till 600-talet oftast stått utanför de stora historiska händelserna. Även om den rent geografiskt befann sig i närheten av Egypten och Mesopotamien, de dominerande regionerna där civilisationen växte fram, låg halvön utanför den "bördiga halvmånen". Karg, resursfattig och glesbefolkad. Den sydliga spetsen däremot var en viktig bas för handel och en genomfartsled för varor från Asien på väg till Mellanöstern och Europa och omvänt.

Polyteistiska arabiska stammar, varav de flesta var beduiner, utgjorde majoriteten av befolkningen. Några var bofasta i städer som Mekka och Yathrib. Judar kom till området troligtvis runt år 300 före Kristus och bodde för det mesta i utspridda jordbrukssamhällen. Senare uppstod även en del kristna samhällen. Inte minst med idiosynkratiska drag i teologi och livsstil, av många ansedda som heretiker. Dessa kände sig mindre välkomna i det bysantinska riket och sökte stillheten i öknen.

Detta är det Arabien som profeten Muhammed föddes in i någon gång runt år 570. Källorna om honom är få, sena och omstridda, men de flesta är överens om att hans föräldrar dog tidigt och att han växte upp i Mekka hos sin farbror, handelsmannen Abu Talib. Muhammed tillhörde en framstående familj i den viktiga Qurayshstammen och efter att han gift sig med den rika änkan Khadidja, blev han själv en framgångsrik handelsman.

Enligt traditionen får han sitt profetiska kall runt 40-årsåldern och mottar i olika omgångar Koranen från ängeln Gabriel. Koranen presenterar en monoteistisk religion och eftersom Mekka tjänade stora pengar som ett center för månggudadyrkan centrerat runt Kabastenen, blev hans lära inte populär där. Muhammed bestämde sig då för att överge Mekka, tillsammans med sina efterföljare, och flytta till Yathrib som han gav ett nytt namn: Medina (stad). Namnbytet reflekterar målsättningen att skapa ett helt nytt samhälle, och sker år 622 vilket har blivit startpunkten för den muslimska tideräkningen.

Muhammeds genidrag var att skapa en ny identitet för sina efterföljare. I stället för de traditionella identitetsmarkörerna, familj och klan, var de nu ett *umma*, ett folk. Deras lojalitet låg inte längre hos klanen utan hos trosfränderna. I och med detta var tillväxtpotentialen oändlig. Allt eftersom Muhammeds umma blir rikare och starkare, i huvudsak genom att plundra handelskaravaner, samlar det allt fler efterföljare.

Koranen innehåller en mängd material från de judiska skrifterna och under tiden i Medina instruerar till och med Muhammed sitt umma att be vända mot Jerusalem, profeternas stad. Inget av detta hindrade Muhammed att massakrera många judar, fördriva andra och skattemässigt förslava dem vars tillgångar han beslagtogs. Detta skedde bland annat i ett av de viktigaste slagen under tidig muslimsk tid. Då står Muhammed och hans umma mot de judiska jordbruks- och handelssamhällena i staden Khaybar norr om Medina. Khaybar sätter i mångt och mycket

standarden för den antijudiska hållningen som stora delar av Koranen, och den muslimska traditionen bevarad i haditherna, innehåller. Khaybar har också blivit ett muslimskt kamprop som används i sammandrabbningar med judar än i våra dagar.

När muslimerna erövrade Eretz Israel på 630-talet var vägen till Gaza och Damaskus det viktigaste för dem. Kontrollen över dessa strategiska rutter öppnade stora möjligheter för deras handelskaravaner. Som så ofta gick de brutalt tillväga mot bönderna och byarna. De dödade, stal, härjade och efterlämnade stor förstörelse där de drog fram. I de befästa städerna däremot föredrog man förhandlingar som ledde till kapitulation, ofta följt av tvångskonverteringar. Muslimerna var få och härskade över ett snabbt växande område; de behövde lydiga undersåtar och konvertering var den bästa metoden att uppnå det på.

Även om det fanns gott om undantag var det sällan som judar eller kristna konverterade till islam om de kunde förhandla fram en lösning där döden inte var det enda andra alternativet. Att acceptera dhimmistatus, det vill säga att bli ett slags andra klassens medborgare med skatteplikt och begränsade rättigheter, blev den vanligaste utvägen.

Det finns inga samtida källor om hur det gick till när Jerusalem erövrades av muslimerna, och en mängd legender är tillagda av senare författare. Några menar till och med att kalifen Umar inte ens var på plats när staden överlämnades. De flesta är likväl överens om att kyrkans Jerusalempatriark Sophronius förhandlade fri lejd till de kristna kuststäderna för en del av den kristna befolkningen. Det dröjde inte heller länge efter det muslimska övertagandet innan judar på nytt tilläts bo i staden, något de romerska kejsarna förbjudit dem att göra.

Femtiosex år efter Muhammeds död kopplas "Muhammeds nattliga resa", som beskrivs i Koranens 17:e sura, till Jerusalem. Den ganska sparsamma beskrivningen i Koranen utvecklas senare i haditherna och berättar hur Muhammed flög från Mekka till "moskén som är längst bort", *al-Masjid al-Aqsa*, på en fyrbent varelse som liknar en häst, kallad Buraq. Från klippan på Tempelplatsen hämtas Muhammed upp till himlen där han får befallningen att be fem gånger om dagen.

Även om Jerusalem varken nämns i sura 17 eller på andra ställen i Koranen, och även om de tidiga muslimska kommentarerna förstod den nattliga resan som en vision eller en dröm, kom "moskén som ligger längst bort" mot slutet av 700-talet av politiska skäl att kopplas till Jerusalem. Umar byggde den första muslimska helgedomen i Jerusalem på tempelplatsen i form av ett enkelt bönehus i trä. Klippdomen med sin karaktäristiska kupol färdigställdes år 691 men bekläddes inte med guld förrän i början av 1960-talet. Al-Aqsa-moskén som kan husera 5000 bedjare byggdes strax efter år 700. Allt detta skedde långt efter Muhammeds död år 632. Legenderna om den nattliga resan är likväl huvudorsaken till att muslimerna i dag ser Jerusalem som sin tredje heligaste stad.

Kapitel 8 – År 1099

Porträtt – Gottfrid av Bouillon, Det heliga landet ”Korsfararen som blev prins av Jerusalem”

”Säg mig, varför skulle jag ta dig i min tjänst?”

”Jag gör vad helst min herre befäller mig. Jag är beredd att arbeta hårt. Allt jag önskar är att tjäna mitt uppehälle och kunna spara ihop till resan hem till Flandern. För jag vill resa hem, herre. Jag har fullgjort mitt löfte gentemot Gud och kyrkan och det finns inget för mig här i Jerusalem. Kanske lever min far och mor än. Kanske kan jag få nåd att börja om. Så och skörda. Gifva mig på nytt.”

Gottfrid av Bouillon betraktade den magre stackare som stod framför honom med sänkt blick och slokande axlar. En överlevare. Något måste han ha gjort rätt för att ha hållit sig vid liv så här långt. Gud visste att det var många av hans likar som strukit med. Nästan allihop, faktiskt. Av svält, sjukdomar, de turkiska seldjukernas svärd.

Gottfrid var nästan huvudet högre än bondlurken, vilket egentligen inte sa så värst mycket mer än att han själv var ovanligt högre. Styrka kunde germanen nog besitta, och även om allt fett trillat av honom – om han någonsin haft något, tiderna hade varit svåra i decennier för vanligt folk – fanns det muskler innanför den trådslitna skjortan.

”Hur kom det sig att du, Herman Klepper – visst var det så? – tog upp korset och anslöt dig till den där predikanten Peter Eremitens armé?”

”Det var min kristliga plikt, herre. Att befria Jerusalem och den heliga graven från de otrogna muhammedanerna. Gud ville det, herre.”

Gottfrid undslapp sig en tung suck. Alla svarade likadant. Gottfrid själv hade formulerat sig på samma sätt. Hans gudfruktiga mor, Ida, hade omfamnat honom och med ögon fyllda av stolthet och tårar lyckönskat honom. *Jag säljer mitt gods, mor*, hade han sagt, och inte mött något försök att få honom att ändra sig. Det var en gudstjänst han skulle utföra. Ett heligt uppdrag. Han hade fått hennes välsignelse.

”Påve Urban kallade riddare och andra för uppgiften väl skickade män, inte allsköns löst folk som varken kunde strida eller hade någon som försörjde dem. En aldrig så eldig predikants ord kan inte omintetgöra den heliga stolens befallning.”

Det var inte för att förödmjuka honom som Gottfrid sa så, det råkade bara vara sanningen. Peter Eremitens följare var inga tränade krigare, bara enkelt fattigt folk. Enorma mängder fattigt folk, tiotusentals av dem. De hade inte kunnat finansiera sin resa genom Europa till det heliga landet, inte kunnat betala för mat och uppehälle. Detta odisciplinerade, ömkliga följe hade inte bidragit till något annat än kaos var de än dragit fram. De stal och skövlade. Belgrad hade de plundrat och bränt. Men framför allt hade de bidragit till att väcka mistänksamhet mot alla av påven välsignade korsbärare som följde i deras spår. Gottfrid hade fått ägna mycket möda och tvingats avlägga många löften till kejsar Alexios i Konstantinopel innan den prominente herren åtminstone något så när vågade lita på honom och hans motiv. Men sedan dess hade korsriddarna återerövrat både land och städer från seldjukerna och gett tillbaka åt bysantinerna, så Alexios Komnenos borde vara nöjd. Att några riddare, däribland hans egen bror Balduin, installerat sig som härskare över en och annan erövrad stad fick den bysantinske kejsaren nog ha överseende med.

”Syndernas förlåtelse och nåden att få ställa sig i Herrens tjänst kan inte vara begränsad till de välbeställda, herre”, sa Herman Klepper, nu med större frimodighet. Han sträckte på ryggen.

”Kristus uppenbarade sig för Peter Eremiten, och han kallade oss till sitt uppdrag. Kristus har lovat att gå med oss och försörja oss. Leda oss med sin Ande.”

”Utfallet av de löfena kan väl sägas vara diskutabelt”, svarade Gottfrid och hans skratt ekade mellan de bleka kalkstenväggarna i byggnaden han valt till sitt residens. Att han blivit utnämnd till förste och högste ledare för det nya kungariket Jerusalem var ett faktum han fortfarande hade lite

svårt att greppa. Som andre man hade han blivit tillfrågad, efter att Raymond de Toulouse avböjt utnämningen. Kung ville Gottfrid i alla fall inte bli kallad. Inte kunde han krönas med guldkrone i den stad där Kungars Kung blivit krönt med törnekrona? Nej, det vore alltför förmätet. Beskyddare av den heliga graven, var han. Möjligen prins.

Nog för att han kom från en god familj. Var hertig över Bouillon och Nedre Lothringen, det senare ett så fint hertigdöme att kejsar Henrik IV först planerat att ge det åt sin egen son. Gottfrid hade kunnat välja att leva som en kung, hemma, bland sitt eget folk. Skönhet och resning ägde han också – en kvinnas kärlek hade säkert väntat honom om han valt den vägen. I stället sålde han gods och gårdar, rustade en armé och tog upp korset. För påve Urban II hade väddat till både förnuft och känsla när han inför kyrkans män under synoden i Clermont manat till rättfärdigt krig och till att befria Jerusalem. Nästan femhundra år av förnedrande förtryck måste en gång för alla komma till ett slut. De kristna i öst hade fått lida svårt, bysantinernas städer och hela regioner hade fallit i de invaderande turkarnas händer. Vittnesbörderna om vad de troende fått utstå var närmast outtalbart förskräckliga. Utdragen tortyr, våldtäkt, plundring. Kristna bröder och systrar hade tagits som slavar och förts bort till de otrogna länder. De som vägrade konvertera till islam hade tvingats betala särskild skatt för att över huvud taget få behålla livet och därefter leva som dhimmis – andra klassens medborgare. Det kunde inte tolereras längre.

Gottfrid hade uppfattat nödroppet, det hade slagit rot i hans hjärta. De kristnas heliga stad måste återerövas. Och vad var Jerusalem för muslimerna? Egentligen ingenting. De hade Medina och Mecka, men Jerusalem var Guds stad. Kristus stad. Dit skulle han komma tillbaka.

Att kristna, rika som fattiga, ville bidra till att befria staden inför Kristi återkomst kunde Gottfrid någonstans förstå. På så sätt kunde han känna sympati med Klepper och hans gelikar. Men samtidigt var det viktigt att lyda order. Det fanns en hierarki i världen såväl som i Guds kyrka. Och nu hade kyrkan talat.

Gottfrid skakade sitt ljusblonda huvud. Själv hade han kunnat välja att ställa sig till kyrkans förfogande på grund av att han var rik. Hans förmögenhet hade möjliggjort för åtskilliga hugade stridsmän utan försörjning att kunna göra detsamma. Herman Klepper hade inte haft den turen. Gjorde det Gottfrid och dem han värvat mer hängivna i sin tro och mer värda den eviga belöning kyrkan utlovat än trashanken framför honom?

”Vem vet, Klepper, kanske har du rätt”, sa Gottfrid. ”Kanske var det Kristus som talade genom Peter. Guds vägar äro outgrundliga, säger teologerna. Jag vågar inte uttala mig om den saken. Men påven och prästerna verkar i alla fall inte vara övertygade om Eremitens högaffelarmés förtjänstfullhet. Hans armé var inte sanktionerad.”

Herman Klepper stirrade på stenbeläggningsen under sina fötter. Kanske sårade Gottfrids ord honom. Oaktat utfallet hade han och det följe han ingått i betalat ett högt personligt pris.

”Ni kunde ha stannat i Rehnlandet”, sa Gottfrid, mer försonligt. ”Om det bara var att strida för Herren mot korsets fiender ni ville, behövde ni inte bege er så erbarmligt långt hemifrån. Var det inte därför ni gjorde det ni gjorde i Speyer, Worms, Trier, Mainz ...”

Gottfrid hade varit mitt i förberedelserna inför sin egen avfärd mot det heliga landet när rapporterna om vad som hände i Rehnlandet nått honom. Först av alla som satt sig för att följa kyrkans maning till heligt krig hade Peter Eremitens brokiga mångtusenhövdade armé gett sig iväg mot Jerusalem. Till fots, längs landsvägarna genom det germanska romerska kejsardömet, genom Ungern, Bulgarien ... Ivriga att komma igång, förmodligen, och inte osannolikt på jakt efter medel som kunde försörja dem längs vägen, inledde de kampen redan på hemmaplan. Gudsmördarna, de rika Kristusförnekarna, judarna som bodde mitt ibland Guds trogna barn i deras egna länder, söktes upp och försökte konverteras till den rätta tron. Hårdnackade, ville Gottfrid minnas att bibelordet omnämnde dem som, och följdriktigt var det inte mer än ett fåtal som valde Kristus framför döden. Om avrättning varit rätt åtgärd att ta till eller inte rådde det delade meningar om – folket verkade anse det men prästerskapet fördömde våldet. Det var ärligt talat något förvirrande. Å ena sidan kallade kyrkan till krig mot korsets fiender i det heliga landet – muslimer framför allt förvisso – men de otrogna som levde mitt ibland dem, judarna, dem skulle man låta vara? Judarna höll sig för sig själva och ville inte beblanda sig med vanligt folk förutom när det gällde affärer – tjäna pengar

kunde de minsann. Men att lita på dem gick inte. Och varför skulle man? Den som kunde förneka och mördra Kristus, Gud själv, vad mer kunde inte en sådan förhärdad människa ta sig för?

Gottfrid ville gärna göra det rätta, men vad som var rätt var inte alltid lätt att förstå. Den där sommaren i nådens år 1096 när han med sin armé gett sig ut på den långa resan mot Jerusalem, hade han faktiskt lovat några judar som vädjat till honom om det att med sina styrkor beskydda dem. Mot betalning förstås. En inte oansenlig summa pengar hade han fått för det löftet, och den hade kommit väl till pass för det heliga uppdrag han själv satt ut att göra. Men det skavde. Gick det att blanda sött och salt på det viset, att både kämpa mot och försvara det folk som orsakat Kristus så stort lidande? Borde han inte hämnas Kristi blod på dessa judar var helst han stötte på dem? Var det inte det rätta?

”Var du där, Klepper, i Rehnlandet?”

Svaret kom snabbt och korthugget.

”Ja, herre.”

Gottfrid hade inte planerat att samtala någon längre stund med Klepper, att han alls släppts in i högkvarteret var ett avsteg från normal hantering av sådant patraske. Men det var något med honom som väckt Gottfrids intresse. Nu sköt han upp dubbeldörrarna som vätte mot innergården på vid gavel och signalerade med handen åt Klepper att följa honom ut.

Över dem gassade en het sol från en milt blå himmel. Under deras sandaler krasade gruset och inifrån olivträdens täta grenverk kvittrade småfåglar, men i övrigt fyllde tystnaden gårdens hela rymd. Båda hade sett blod, hört stridens larm fylla jorden och skillnaden mot denna stilla stund var nästan plågsamt stor. I den här staden, för bara månader sedan, hade brandrök skytt dagens ljus, gatstenarna glänst röda ända från stadsmuren till tempelplatsen och minnet av den dagen skulle aldrig blekna för dem som klarat sig levande genom den. Gottfrid var en av dem. Med Guds hjälp hade de dräpt så många otrogna, muslimer och judar utan åtskillnad – stadens kristna invånare hade den muslimske fatimidiske guvernören i Jerusalem, Iftikhar al-Dawla, förvisat när han förstod att en attack var nära förestående – att en del riddare skröt om att de vadat i blod upp till knäna. Det var en överdrift så klart, men nog gick de döda att räkna i många tusental. Exakt hur många var det nog ingen som visste, vem brydde sig om att räkna sådant? Några hundra judar hade tagit sin tillflykt i en synagoga, men mot lågorna hade den inte skyddat.

Så, vad var skillnaden mellan vad Gottfrid och de andra korsriddarna gjort i Jerusalem och vad Peter Eremitens bondearmé gjort i Worms och Mainz? Båda fallen resulterade i flera tusen döda. Män, kvinnor och barn som inte varit stridande. Ändå sa påven att de som deltog i den väpnade kampen i Jerusalem gjorde en välbehaglig gudstjänst inför Gud och skulle få sina synder förlåtna, men att det som skett i Rehnlandet skulle fördömas. En del biskopar hade till och med gömt judar i sina egna palats och gjort allt de kunnat för att skydda dem.

”Berätta vad du var med om, Klepper.” Gottfrid ville höra. Kanske skulle det hjälpa honom att förstå.

De gick sida vid sida över gården. Herman Klepper dröjde med att svara. På något sätt verkade han illa berörd.

”Peter var egentligen inte drivande”, sa han, och när Gottfrid sneglade mot honom anade han en önskan hos den andre att försvara den ledare han följt. ”Det var greve Emicho främst. Han sa att det var tvunget att ske.”

Ändens tid var nära, det var de alla övertygade om – allt tydde på det. Tusen långa år hade gått sedan Kristus dog och uppstod och nu hade missväxt, svält, krig och sjukdomar dragit över världen och tydliga tecken hade synts på himlen. Folk förstod ju vartåt tiden barkade och Peter Eremitens förkunnelse bekräftade bara det de redan visste. Förväntan växte i de djupa folklagren: Tusenårsriket skulle snart vara här! Lidandets tid snart vara förbi! Men för att ändens tid skulle kunna komma måste Jerusalem befrias från Kristi fiender och kristna befolka staden. Antikrist skulle ju strida mot de heliga just där, och fortsatte muslimernas härjningar skulle snart inga heliga finnas i det heliga landet att strida mot. Muslimerna – om det var turkar, seldjuker eller fatimider spelade mindre roll, de var samma skrot och korn allihop – hade bränt ner den heliga gravens kyrka, överfallit pilgrimer och mördat kristna i århundraden. Kristna måste återta Jerusalem, den sista tidens förutbestämda händelser krävde det. Men inte bara det. Greve Emicho hade fått uppenbart

för sig att det judiska folket i de sista dagarna skulle omvända sig till Kristus. De avhuggna grenarna skulle inympas igen. Hade inte självaste aposteln Paulus sagt detsamma? Judarna fick inte hindra återkomsten genom att inte böja sig för sin Messias. Nu var tiden inne, omvändelsen och inympningen skulle ske. Därför manade Emicho de troende att söka upp och omvända judarna, döpa dem. Upphetsade drog den gudsrikeslängtande folkhoppen genom städernas trånga gränder, i jakt på judar att omvända till den rätta tron.

”Men de ville ju inte. Det blev rena upploppsstämningen”, sa Klepper. ”Vi blev som rusiga. Män som vanligtvis var sansade grep tag i yxor och spadar och ... En del av judarna tog självmord innan vi lyckades bryta igenom portarna de förskansat sig bakom. En del dödade sina egna barn, sina hustrur. Hellre det än att dö för vår hand eller tvingas överge sin ...”

Klepper tystnade. När han talade igen var rösten sprucken.

”Jag hörde dem be. Några sjöng. Många grät, så klart. Så såg hon på mig. Hon satt på golvet med armarna kring knäna. Tysta, sorgsna ögon som såg på mig. Jag stod där helt täckt av deras blod, det rann ner över mitt ansikte, jag kunde känna smaken i min mun. Och vapnet jag höll gled mig ur handen.”

Gottfrid kunde se det tydligt. Han hade liknande minnen. De plågade honom ibland. *Du ska inte dräpa* – femte budet hade han lärt sig redan som liten parvel. Därför var bönen om förlåtelse en självklar del av en krigares liv. Botgöring för de liv han tagit. Ändå var det på kyrkans uppmaning han fattat sitt svärd. Och detta krig och dödande skulle förlåta alla synder. Ännu en av dessa svårbegripliga motsägelser.

”Sök upp en biktfader”, sa Gottfrid. Det var rådet han själv fått. ”Be dina böner. Men kom ihåg att Gud vet att det vi gjorde, gjorde vi för våra kristna syskons skull. För att deras blod, Kristi kropps blod, utgjutits av seldjuker och fatimider på det mest barbariska vis. Att låta den ondskan fortsätta härja hade varit orättfärdigt. Det var inte rättfärdiga vi kämpade mot, utan orättfärdiga.”

”Men judarna?”

”Judarna stred på muslimernas sida här i Jerusalem.”

”Jag menar judarna i Rehnlandet”, sa Klepper och ryste ofrivilligt.

Gottfrid gned sin panna med tummen och pekfingret innan han med viss tvekan sträckte ut handen och lade den på Kleppers skuldra.

”Jag är ingen präst, Klepper. Jag är en riddare, en krigare, och jag kan inte mycket teologi. Men det tror jag mig veta: döda ska vi aldrig göra med lust. Men det finns en tid för krig, en tid för fred. En tid att dräpa, en tid att läka. Ibland tvingas vi använda våra händer för att utföra Guds domar. Och nog vilar Guds dom över judarna som förkastade hans Son när han kom för att frälsa dem. De fick chans att omvända sig.”

Gottfrid tystnade. Trots de övertygande orden, som han upprepat för sig själv så många gånger, gjorde sig det bekanta tvivlet påmint. Gnagde inom honom. Men än en gång sköt han undan det. Klamrade sig fast vid den förklaring som han en gång i tiden själv tagit emot när han hyst Hermanns ångest.

Herman Klepper såg inte ut att ha lagt märke till den plågade rynka som uppträtt mellan Gottfrids ögon. Tvärtom såg han ut att begrunda det Gottfrid sa, sedan böjde han sig ner mot marken och lät ett knä snudda gruset.

”Ni, Gottfrid av Bouillon, är verkligen rätt man att leda Jerusalem nu när tiden går mot sitt slut. Herren har gett er stor vishet.”

På något underligt vis skänkte Kleppers betryggande tillit Gottfrid lugn. Gud höll allt i sin hand. Det var hans öde att bli beskyddare av den heliga graven och prins av Jerusalem. Nog fanns att göra. Uppdraget var inte avslutat. Fatimiderna skulle återkomma och försöka ta tillbaka staden de förlorat – rykten om sådana planer hade redan nått honom. Staden behövde rustas, försvaret organiseras. Men Gud var med dem. Han hade välsignat de rättrognas lydnad mot uppdraget han kallat dem till: att befria Jerusalem från korsets fiender.

De två korsbärarna tog avsked, och Herman Klepper blev erbjuden att tjänstgöra i stallarna. Om ett par år eller så, om han sparade, skulle han nog kunna vända hem igen.

Gottfrid av Bouillon, däremot, gick in i sin kammare och lade sig att vila. Han hade känt sig så tung i bröstet den senaste tiden, och trött, trots att han fick tillräckligt med sömn.

När kvällen kom spelade cikadorna sin outtröttliga melodi, och Gottfrid såg ut över månlysbelysta hustak och den stora svarta kupolen som välvde sig över Klippdomen. Den skulle kunna bli en vidunderligt vacker kyrka. Kanske om några år kunde han förverkliga den visionen. Kanske. Om Herren dröjde, och han fick leva.

*Herman Klepper är inte en historisk karaktär.

FAKTA – Det första korståget

Gottfrid föds in i en adelsfamilj år 1060, troligtvis i Boulogne på den franska nordkusten. Som många andra adelsmän tränas han till att bli riddare och strider bland annat för kung Henrik IV som då kämpade mot påven i den omtalade *Investiturstriden*. År 1095, då det påvliga uppropet om att befria Jerusalem från muslimerna kommer, hörsammas detta av Gottfrid som säljer sitt slott för att finansiera sin armé. Det sägs att han var en särdeles gudfruktig och ödmjuk man. Tillsammans med andra adelsmän, som liksom han rest upp egna arméer, sätter han kurs mot Det heliga landet. Bland de ambitiösa och prestigetörstande härförarna blir Gottfrid efter hand den samlande kraften. Under slaget om Jerusalem är det hans taktiska manövrar som säkerställer en snabb erövring av staden. Efter slaget väljs Gottfrid till den första kristna korsfararkungen i Jerusalem, en titel han nekar att bära eftersom – som han säger – Jerusalem redan har en kung, Jesus Kristus. I stället kallar han sig försvarare av Den heliga gravens kyrka. Först efter Gottfrids död, år 1100, tas kungatiteln i bruk av hans bror, Balduin, som inte bär samma ödmjuka karaktärsdrag. Att Gottfrid beskrevs som gudfruktig hindrade honom inte från att använda våld och mörda, även civila, under krig. Däremot ansågs detta inte vara något hedervärt och korsfararna brukade ofta be om syndernas förlåtelse efter slagen.

Vägen till ett återerövat Jerusalem hade varit lång. Under den bysantinska eran (cirka 313–638) präglades Jerusalem starkt av den kristna närvaron. Kyrkor, präster, processioner och kloster fyllde av munkar fyllde Det heliga landet. Detta fick ett bryskt slut vid muslimernas invasion år 638. Allt sedan dess hade drömmen om att en dag vinna tillbaka den kristna trons heliga stad hållits levande. Sporadiska muslimska angrepp och ibland rena massakrer på kristna pilgrimer bidrog starkt till detta. Inte minst var "den galne kalifen" Al Hakims förstörelse av Den heliga gravens kyrka år 1009 en bidragande faktor i det som skulle leda till den kristna återerövringen av Jerusalem – det vi känner som korstågen. Med det sagt råder inte konsensus bland forskare om vad som var den slutligt utlösande faktorn.

Benämningen korståg kom för övrigt inte att användas förrän under 1700-talet. De första korsfararna kallade sig "korsbärare" eftersom de sydde fast ett kors på axeln som en symbol för att de var pilgrimer. Det som särskilde dem från tidigare pilgrimer var att de kom med vapen i hand. Påve Urban II bör anses ligga bakom detta nytänkande, samtidigt som han själv fann teologiskt stöd hos kyrkofadern Augustinus och det han kallade för "det rättfärdiga kriget". Påvens tal i Clermont 27 november 1095 innebar startskottet för fenomenet korståg. Historiker lyfter ofta fram fem eller åtta korståg mot Det heliga landet, men inte alla nådde fram till målet.

Bakgrunden till påvens tal var att kejsar Alexios I i Bysans hade bett Urban II om hjälp i kampen mot muslimska styrkor som närmade sig kejsarens stad Konstantinopel. Påven, som var ivrig att uppnå försoning efter det stora brottet med östkyrkan år 1054, såg Alexios rop om hjälp som en stor möjlighet. Hans tal har några huvudsakliga återkommande argument: Jerusalem måste befrias från "korsets fiender". Våra bröder lider fruktansvärt under muslimernas hand. Den som ger sig ut på denna "pilgrimsfärd" kommer att få sina synder förlåtna.

Både Alexios och påven såg framför sig en armé av professionella riddare, men de särskilda förhållandena i Europa vid denna tid gjorde att de i stor utsträckning fick något helt annat. Torka och brist på mat i kombination med en apokalyptisk stämning med fokus på himmel, helvete och syndernas förlåtelse gjorde att många bönder och fattiga såg sin chans att fly ett svårt liv. Att därtill göra det för en ädel sak som garanterade absolution, syndernas förlåtelse, var en stor bonus.

Flera olika grupper satte kurs mot Det heliga landet under år 1096. Den största och för Europas judar mest olycksbådande har fått namnet Bondekorståget. Förutom bönder bestod denna armé även av en grupp riddare och adelsmän. Ledda av tvivelaktiga karaktärer som Peter Eremiten och Greve Emicho plundrade och ödelade de alla judiska samhällen som kom i deras väg. De tvångskonverterade vissa, misshandlade, torterade och våldtog. Ytterligare andra mördades. Massakrerna i de tyska städerna Speyer, Wurms och Mainz är bland de mest groteska och är för alltid inpräntade i det judiska kollektivets minne under termen "churban Shum". Churban betyder förstörelse och Shum är en akronym för de hebreiska namnen på de tre städerna.

Präglade av kyrkans antijudiska teologi och samhällets djupt förankrade fördomar mot det judiska folket, deklarerade Bondekorstågets ledare att "korsets fiender" inte bara väntar i Jerusalem; "Kristusmördarna bor mitt ibland oss." Det faktum att påven tog avstånd från angreppen och att flera biskopar försökte rädda judar i sin närhet hjälpte föga. Århundraden av kyrkligt förakt och hat mot judarna hade trängt alltför djupt.

Vägen till Jerusalem blev lång och svår – för majoriteten av dem som satte av mot Det heliga landet allt för lång, skulle det visa sig. Efter att ha hjälpt Alexios stävja problemet med muslimska angrepp – men i stället ha gett honom problemet med små oberäkneliga korsfararstater – ankom till slut 13 000 korsfarare Jerusalem den 7 juni 1099. De var uppdelade i fem arméer, ledda av adelsmän med Gottfrid deras härförare.

Slaget om Jerusalem blev kort men intensivt. Efter att den norra muren brutits ner massakrerade korsfararna tusentals människor, inklusive kvinnor och barn. Omkring 300 judar gömde sig i synagogan, varefter de invaderande soldaterna bommade för dörren och satte eld på den. De som överlevde såldes som slavar.

Jerusalem var åter i de kristnas händer efter 461 år, men det skulle ta några decennier innan staden var återuppbyggd och fylld av människor igen. Korsfararna iscensatte ett byggnadsprogram som staden sällan hade skådat och som vi än i dag kan beundra resultatet av.

Det dröjde dock inte mer än 88 år innan staden år 1187 återigen hamnade under muslimskt styre. Då förhandlade kalif Saladin fram Jerusalems överlämnande efter en förkrossande seger mot den kristna armén vid Hattins horn nära dagens Tiberias i Galileen. En av Saladins visirer beskriver då med förundran stadens skönhet: "De otroendes omsorg hade förvandlat [Jerusalem] till en paradisk trädgård". Förlusten av Jerusalem ledde i sin tur till nya korståg, men korsfararna lyckades aldrig inta Jerusalem på nytt. Korstågen mot Jerusalem nådde sitt slut år 1291 då hamnstaden Akko, korsfararnas sista betydande fäste, förlorades och de överlevande flydde till Cypern.

Kapitel 9 – År 1492

PORTRÄTT – Isabella I av Kastilien, “Drottningen som återerövrade Spanien men förvisade landet judar”

Att hon blivit drottning var Guds verk. Inte hennes eget, inte någon människas. Spiran skulle inte ha tillfallit en halvsystem, en lillasyster, en kvinna – inte när andra arvingar fanns, och det hade det funnits – om inte Guds finger hade styrt. Men Herren hade utvalt henne för sina syften och den uppgift han ålagt henne var stor och helig.

Ibland kände hon denna kallelse vila så tung över sig att hon undrade om hon skulle orka bära den. Den kostade allt, drev henne att anstränga sig till sitt yttersta och den var ödmjukande. Utan hans hjälp, som väglett hennes steg ända sedan hon varit en liten flicka utlämnad till sin halvbror kungens välvilja, var hon förlorad. Farorna lurade överallt. Högmod, bekvämlighet, villolärer, vekhet. Hon, med benägen hjälp av sin biktfader, var på sin vakt mot dem alla. Och Gud hade belönat hennes hängivenhet. Det hennes förfäder och företrädare kämpat för och drömt om hade hon fått nåden att se bli verklighet. Spanien, hela Spanien, var i de kristnas händer igen. Det var inget annat än ett Guds mirakel.

Isabella drog det fluffiga dunbolstret längre upp under hakan och vände sig om i sängen. Tystnaden och dunklet fyllde sovkammaren, bara en blek månstråle trängde in genom det välvda fönstret. Bredvid henne andades hennes man tungt och tryggt. I sömnen var alla stränga rynkor utslätade. Han såg försvarslös ut, nästan mild. Hon visste dock bättre än att tro det. Kung Ferdinand II av Aragonien var en stark man med starka övertygelser och han styrde sitt rike med fast hand. Precis som hon styrde sitt. De tvekade inte att göra vad de behövde för att uppnå sina mål. Och så, genom deras äktenskap och gemensamma övertygelse och kamp, hade för första gången sedan muslimernas invasion för nästan 800 år sedan större delen av iberiska halvön förenats i ett enda stort rike. Ett kristet rike. Spanien.

Isabella sträckte ut sin hand och strök en svart hårslinga ur hans panna. Det var inte ofta numera som han sov hela natten i hennes säng. För det mesta skiljdes de åt redan vid dörren, innan han gick in till sitt eget sovgemak. Men så hade de också varit gifta längre än hon levtt utan honom. Arton år gammal hade hon varit när de vigts samman, han sjutton. Åh, den lättnad hon känt när prästen uttalat de heliga förbundsorden över dem, när deras hemliga bröllop ägt rum långt ifrån hennes bror Henrik IV:s misstycke. Flera gånger hade han försökt få henne bortgift, än med Karl IV av Navarra, än med den nästan tjugo år äldre kungen av Portugal. Isabella hade vägrat. Henrik hade bara haft sina egna maktambitioner i åtanke, inget annat. Allra värst var hans försök att gifta bort henne med gubben Pedro Giron, men ännu en gång hade Gud räddat henne undan ett sådant grymt öde. Hon bad, intensivt, och Don Pedro föll ner död under sin resa för att möta henne. Gud hade hållit sin hand över sin tjänarinna, och allt hade blivit som han i sin gudomliga vishet planerat. Genom hennes äktenskap med Ferdinand skulle Herrens planer för både henne och Spanien förverkligas. Var hon då inte skyldig att lyda och följa honom i allt? Kämpa för den sanna tron och den heliga katolska kyrkan? Den nu fullbordade *reconquistans*, återerövringen, skulle ingjuta mod i hela den kristna världen som fortfarande var i chock efter osmanernas erövring av Konstantinopel knappt fyrtio år tidigare. Islams landvinningar gick att trycka tillbaka.

Sömnen undfölydde henne denna natt. Tankar på den senaste tidens alla omvälvande händelser höll henne vaken. Isabella lade sig på rygg och tittade upp i det vackert utsirade taket. Fortfarande

ett par månader efter deras intåg i Granada hade hon svårt att ta in att Alhambra var deras nu, deras palats, en del av deras rike. Dess skönhet kunde ta andan ur vem som helst, men det var inte den drömska moriska arkitekturen som ibland fick verklighetens mark under hennes fötter att gunga. Det var de tillfällen då magnituden av vad som hänt drabbade henne. Det kändes som om hon stod mitt i en väldig tidvåg. Historien vände och många skulle dras med av de starka krafter som var i rörelse. Förändringar var oundvikliga. Segern måste befästas. Den kristna tron stadfästas som statsreligion och befolkningen undervisas i den rätta läran. För det var lite si och så med de kunskaperna bland vanligt folk. Efter alla hundratals år då makten böljat fram och åter mellan muslimska och kristna härskare, och muslimer, judar och kristna med blandade resultat tvingats förhålla sig till varandra, var det kanske inte så konstigt om människors tro påverkats, sanningen befläckats av lögn och villolära. Och hur renläriga kunde man förvänta sig att de judar och muslimer var som konverterat till kristendomen? Kanske hade det skett bara för att vinna jordiska fördelar medan de i hemlighet fortfarande utövade sin gamla tro. Sådana lögnen och lurendrejerier kunde inte tolereras. Det skulle underminera både sanning och sammanhållning. Hur skulle det sluta?

Men på henne och Ferdinand hade uppgiften lagts att grunda en enad katolsk nation, ett heligt folk, ett nytt Israel helgat åt Gud den högste och hans son Jesus Kristus. Vad skulle inte en sådan nation kunna betyda för världen? Och precis som det gamla Israel, judarnas Israel, skulle avlägsna var och en som kunde locka dem bort från den rätta vägen, skulle också de katolska monarkerna göra så i det land Gud gett dem att härska över. *Du ska rensa bort det onda hos dig*, som Moseboken sa.

Utanför hördes en småfågels morgonpigga drill. Ensam vaken, än så länge, precis som Isabella. Hon satte sig upp, sköt täcket åt sidan och gled ur sängen. Stengolvet var svalt mot fötterna. Med silkeskaftanen svept över axlarna klev hon ut på terrassen. Detta var inte hennes första vakennatt. Egentligen hade hon inget emot dem; i den kyliga nattluften klarnade minnen och tankar och inte sällan hade den vishet hon sökte kommit till henne som en lugn förvissning. De första åren som drottning hade dygnets tysta timmar blivit kära bundsförvanter. Kanske skulle också denna natt skänka vägledning?

Att få ordning på folkets vacklande kristendomskunskaper hade legat högt upp på hennes och Ferdinands prioriteringslista. Nog för att det fanns en hel del viktiga frågor att ta tag i när de väl kom till makten. Hennes halvbror hade renskrapat rikets skattkistor och eftersom han låtit lag och ordning förfalla hade brottsligheten skjutit i höjden. Isabella hade styrt upp både det ena och det andra. La Santa Hermandad, det heliga brödraskapet, hade hon gett mandat att ta tag i brottsligheten runt om i landet och även om det kunde gå tämligen brutalt till ibland så var det effektivt. Resultatet blev precis vad bibelordet sa: de ondas undergång fick folket att jubla. Hennes undersåtar älskade sin drottning för det, och kronan satt allt stadigare på hennes huvud.

Rikets finanser hade hon också sett till att få ordning på. Alla de kungliga egendomar som Henrik sålt ut för småsummor för att snabbt fylla sitt behov av kontanter krävde hon tillbaka, alternativt erbjöd hon dem att betala den summa de verkligen var värda. Bara de egendomar som kyrkan fått lämnade hon orörda – att kräva något tillbaka från kyrkan gick emot allt hon stod för. Även dessa åtgärder hyllades. Orättfärdigt tillägnade rikedomar tillhörde det förflutna. Guds vilja framför allt.

Kanske fanns i dessa minnen vägledning också för de delikata problem hon och Ferdinand nu hade att besluta om? Med Granada införlivat i Spanien fanns en unik möjlighet att sätta ner foten, att rena och helga hela iberiska halvön för Herren. Det skulle ta tid att uppnå, förstås, hjärtan renas och förnyas inte med hast. Men det visste hon, att grunden till ett ordningsamt och gott samhälle var

gudsfruktan. Oavsett hur vägen dit såg ut var det mot ett sådant samhälle hon och Ferdinand styrde. Det hade de gjort ända sedan allra första början.

Redan 1478, bara några år efter att de krönts till Spaniens regenter, hade de introducerat en inkquisition för att stärka den katolska läran. Kätter – det vill säga irrläror och hädelser – upptäcktes och åtgärdades, och precis som i fallet med La Santa Hermandad krävdes ibland hårdföra metoder för att uppnå resultat.

Ett par sekel tidigare hade den heliga romerska kyrkans inkquisition i Frankrike lyckats sätta stopp för katarernas irrlära, denna gnostiska sekt som förvillat så många stackars själar. Katarerna hade lärt att en ond gud skapat världen och fångat människosjälarna i en kropp, och att en god gud sânt Jesus för att befria dem. Sådan heresi hade kyrkan självklart varit tvungen att göra upp med. Läran var människofientlig, ja, rent av farlig. Det hände att katarer till och med svultit sig till döds, av förakt för det jordiska. Heresier gick helt enkelt inte att ta lätt på.

Därför, i förebyggande och renande syfte, hade påve Sixtus IV gett Ferdinand och Isabella sin välsignelse att påbörja en inkquisition i Spanien. De som regenter hade fått exklusiv rätt att tillsätta lämpliga kyrkliga män för uppgiften: att upptäcka och straffa *marraner* – falska judiska konvertiter. Till sin hjälp hade inkvisitorerna allmänhetens uppmärksamma ögon och öron. En skorsten ur vilken ingen rök steg under judarnas sabbat? Synnerligen misstänkt, eftersom en äkta konvertit inte borde ha något problem med att arbeta på judarnas sabbat. De äkta konvertiterna, *conversos*, måste på alla sätt skyddas från att bli vilseledda av dem som bara låtsades ha konverterat.

Men med tiden blev det alltmer uppenbart att det var hart när omöjligt att bevara *conversos* obefläckade så länge som judar – *marraner* så väl som de judar som vägrat förneka sin vidskepliga tro – fortfarande levde och frodades ibland dem. Släktband och traditioner gick djupt. Det judiska fortsatte att frodas, trots att alla *conversos* offentligt måste deklarerat sin avsky mot allt de förut trott på och levt efter och lova att de skulle klippa varje band till allt judiskt. En del lyckades förstås, men det fanns ju så många av dessa judar! Hur skulle man veta vem som verkligen var vad?

Isabella huttrade och drog kaftanen tätare runt ryggen. Ett svagt gryningsljus kunde skönjas vid horisonten och snön som ännu låg kvar på bergstopparna runt Alhambra började skifta i rosa och violett. Från en av kullarna i närheten hade den besegrade muslimske kungen Boabdil blickat ner mot den plats där hon nu stod och sörjt över staden han tvingats lämna. 800 år av muslimsk närvaro och han skulle gå till historien som den som förlorade al-Andalus för alltid. Det måste bli för alltid. Ingen som kunde hota det enade kristna Spanien kunde tillåtas förbli i landet. Ingen som kunde infiltrera eller vädja till krafter på andra sidan havet att försöka sig på en återerövring. Upprensning och rening verkade vara de ord som definierade hennes och Ferdinands regeringstid.

I mer än ett decennium hade inkvisitorerna besökt stad efter stad och processat mot heretikerna. När hon utnämnde sin biktfader, Tomás de Torquemada, till storinkvisitor tog kampen ännu större fart. Hans hängivenhet för saken gick långt utöver vad någon kunde begära. Han, vars farmors mor själv varit en *converso* – något han högst motvilligt berättat för Isabella om – gick längre än någon annan hon kände i religiös nit och iver. Hans personliga kompromisslöshet utmanade och överlåtelsen till att vaka över också hennes själs väl och ve tog han på allra största allvar. Därför fruktade och beundrade hon honom på en och samma gång. Hon visste att han aldrig skulle köpslå med sanningen.

Snart efter Torquemadas utnämning utökade han inkquisitionen till att inte bara gå till rätta med *marraner* utan också med dem som misstänktes för häxeri, sodomi, polygami. Skamliga synder, det ena såväl som det andra, och Torquemada konstaterade att ett väl avvägt mått av tortyr kunde lossa syndarens tunga så att den anklagade bekände sin synd.

”Om de inte omvänder sig är konsekvensen av synden evig. Evig, Isabella!” Hon mindes hur Torquemada tryckt handflatorna mot tinningarna och ögonbrynen skrynklats ihop som av smärta. Han vankade fram och tillbaka över golvet. ”Så du förstår, min drottning, om kroppslig smärta kan hjälpa dem att övervinna den skam en bekännelse innebär har jag räddat dem undan den eviga elden!”

Hon hade förstått, och nickat. Åt dem som befanns skyldiga men fallit så djupt att ingen räddning fanns byggdes bål och tändes eldar. När den svarta röken steg mot himlen klev de förlorades själar ner till helvetets eviga eld.

”Beskåda helvetets plågor och fly det onda”, hade hon hört bödeln ropa till folksamlingen som kvadit av skräck och upphetsning, och ryst ända in i själen. Men Torquemada hade tröstat och lugnat när hon öppnat sitt hjärta för honom och bekänt sina tvivel. Att deras pina tog sin början några minuter innan de lämnade de levandes land skulle knappast göra någon skillnad i ett evighetsperspektiv. Det var en god gärning kronan gjorde när den dömde syndarna och lät dem bli de rättfärdigas varnande exempel. Överheten bar inte sitt svärd förgäves. Bödeln höll sin brinnande fackla och prästen vädjade en sista gång till syndaren att ta emot Guds nåd. Mer kunde inte göras.

Men det kunde det.

”Alla judar måste lämna Spanien.”

Hon mindes inte vem av dem som först yttrat orden och det spelade egentligen mindre roll om det var hon själv, Ferdinand eller Torquemada. Alla insåg det visa i tanken. Många problem skulle lösas om ett sådant dekret utfärdades, allt som varken konverteringar, inkquisition eller mänskliga facklor kunnat få bukt med. I och med Granadas införlivande i Spanien hade problemet blivit ännu mer akut – här levde många judar.

Ändå hade hon nu, natten före Alhambra-dekretet skulle signeras, känt visst tvivel. Det handlade ändå om människor som levt här i generationer, en del så länge som i två tusen år. Det var ett stort beslut. Men det fanns ingen annan väg. Nej, nu i gryningsljuset tyckte hon sig se det tydligare än någonsin förut. Som en mor skyddar sina barn från faror kunde hon skydda sitt folk från den fara judarna utgjorde för sanning och samhällsgemenskap.

De många nattliga tankarna började ta ut sin rätt. Den morgonpigga fågeln hade fått sällskap av fler. Själv skulle hon smyga ner under täcket intill Ferdinands varma kropp och unna sig åtminstone ett par timmars sömn. För nu skulle hon kunna somna. Nu hade hon processat klart. Nu kunde hon sätta sin namnteckning på lagen som skulle förändra Spanien för alltid.

”Eders Majestäter”, sa juden, och bugade sig så djupt att hans kippa nästan nuddade vid golvet. Han var vackert klädd och förde sig belevat. Kanske var han en av alla de judar som tjänat som ambassadör eller rådgivare till en tidigare regent. Kanske hade han varit privatlärare åt rika furstars söner.

”Å alla mina trosfränders vägnar här i Spanien vädjar jag: Driv oss inte bort från vårt hem, det enda hem vi känner. Vart skulle vi gå?”

Isabella kastade en snabb blick åt Ferdinands håll men hans ansikte uttryckte inga känslor. Rak i ryggen och med den tunga guldkronan nedtryckt i pannan såg han ut att lyssna uppmärksam, men hans tankar kunde mycket väl ha vandrat vidare till andra angelägenheter. Utanför porten väntade den där italienske upptäcktsresanden som ville att de skulle sponsra hans resa västerut. ”En sjöväg till Indien – betänk vilka möjligheter till rikedom och handel det skulle öppna. Och kanske nytt oupptäckt land att lägga under er!” En vanvettig idé, hade de tyckt när Columbus först presenterade den. Men deras rådgivare, av vilka den kungliga tjänstemannen Luis de Santágnel – en tredje generationens converso – varit en av de mest pådrivande, argumenterade för att de skulle satsa på

denne vildhjärna. ”Ni har lite att förlora om projektet misslyckas, och mycket att vinna om det lyckas”, hade han sagt. Och nu stod Columbus antagligen och stampade och nöp i sitt hattbrätte i väntan på att detta judeproblem skulle bli löst så att han kunde få sina pengar.

”Vårt ursprungliga hemland, Eretz Israel, drevs vi av romarna ut ifrån”, sa juden och påkallade Isabellas uppmärksamhet igen, ”och sedan dess har mitt folk tvingats flytta från plats efter plats. Ofta förföljda, ofta falskeligen anklagade för olyckor, sjukdomar och andras död. Men i detta underbara land, Eders Majestäter, har vi rotat oss. Här har vi levt och tjänat landets regenter väl, bidragit till välstånd och framgång i många, många hundratals år. Conversos eller ej, vi är spanjorer, Eders Majestäter. Ni är vår Kung och Drottning.”

Han var inte den förste jude som vädjat till dem om att riva upp Alhambra-dekretet. Fyra månader hade judarna, de som inte konverterat och bevisligen var äkta conversos, fått på sig att lämna landet. Deras tillgångar skulle tillfalla Spanien, deras hus, marker, guld och silver. Det skulle bli en god ekonomisk affär för Kronan: många av judarna hade stora tillgångar.

”På samma sätt vill vi ställa oss i Eders Majestäters tjänst. Vår kunskap och yrkesskicklighet, våra kontakter i Osmanska riket, Neapel, Ungern, Det heliga romerska riket – allt det kommer tjäna Spanien väl och på sikt skapa större välstånd än om vi ...”

Ferdinand höjde sin juvel prydda hand och tystade juden.

”Vad drottningen och jag har beslutat står fast.”

”Eders Majestäter, tillge mig att jag trots detta talar igen. Låt mig erbjuda en summa om 30 000 dukater mot att Alhambra-dekretet upphävs.”

Det hördes en samfälld flämtning i salen. Summan var enorm. Isabella sträckte ut sin hand och lade den ovanpå Ferdinands. Kanske ändå? Att både få stora inkomster i rena guldmünt och behålla värdefullt humankapital var inte en vinst att förakta. Hon uppfattade Ferdinands nästan omärkliga nick och böjde nådigt sin kungliga nacke.

”Jag och kungen ska överväga ditt förslag”, sa hon, och såg hoppet tändas i judens ögon.

”Det är i provningens stund var och ens kvalitet blir uppenbar.”

Torquemadas tal var behärskat men stämman ovanligt mörk. Han hade klivit fram liksom ur skuggorna och nu naglade han fast Isabella och Ferdinand med sin blick. Hans långa svarta dräkt böljade runt benen när han skred fram mot dem över salsgolvet. Som om det var ett försök till exorcism sträckte han fram ett krucifix mot dem, och handen skakade.

”Judas Iskariot sålde Kristus för 30 silverpenningar. Ni, våra ärade katolska monarker, är på väg att sälja honom för 30 000 gulddukater. Här är han”, sa Torquemada och hans röst sprack av ursinne. Han tryckte upp krucifixet med den korsfäste frälsaren i deras ansikten. ”Ta honom och sälj honom!”

Som alltid gjorde Torquemadas flammande ilska henne kallsvettig. Trots att hon nu var en vuxen kvinna, en mor och drottning, kunde han fortfarande få hennes inre att skälva.

”Vi ville bara överväga hans erbjudande, Fader”, sa hon och såg framför sig hoppet som hon tänt flämta lika obönhörligt som en tynande veke.

”Överväg då också konsekvenserna av att besluta fel”, sa Torquemada och hötte än en gång med korset. Sedan mjuknade han något och sänkte armen.

”Kära Isabella. Ferdinand. Jag vet att ni kommer välja det rätta. Ni har vårt folks bästa för ögonen. Och judarna hör inte hemma här.”

Torquemada böjde sitt huvud mot golvet.

”Mina barn”, sa han, tog ett par steg bakåt innan han vände och avlägsnade sig. Ekot av hans steg hördes långt efter att han lämnat dem.

FAKTA – Judarna fördrivs ur Spanien

De gamla grekerna kallade den Iberia, romarna kallade den Hispania och bland muslimerna blev namnet Al Andalus utbrett för den södra delen av halvön. Judarna använde namnet Sepharad vilket omnämns i Obadja i Bibeln. Det handlar om dagens Spanien och Portugal.

I början av 700-talet erövrade muslimska styrkor från Nordafrika halvön genom att besegra det kristna visigotiska riket som var försvagat på grund av interna maktkamper. De muslimska umayyaderna upprättade år 929 ett eget kalifat i Cordoba i nuvarande södra Spanien, men detta varade bara fram till år 1031 då kalifatet bröts upp i en rad mindre muslimska riken kallade *taifa*. Vid denna tid utvecklades välkända Sevilla och Granada på den södra delen av halvön. Uppe i norr hade de kristna drivit tillbaka den muslimska invasionen och upprättat egna riken där Toledo i Kastilien blev ett viktigt center.

På 1000-talet inleddes så sakteliga den kristna återerövringen, *reconquista*, av halvön. Det skulle komma att ta flera hundra år innan det sista muslimska riket på halvön, Granada, föll år 1492.

Judarna kom i stort antal till Sepharad efter Jerusalems fall år 70. Vissa menar att de kom redan på 500-talet före Kristus då perserkungen Koresh frisläppte judarna från fångenskapen i Babylon. Oavsett vilket växte en stolt tradition fram bland de sefardiska judarna som på 1200-talet såg sig själva som efterträdare till de judiska lärda i Jerusalem under andra tempelperioden.

Deras intellektuella tradition överträffade de askenasiska judarnas längre norrut i Europa och inkluderar kända namn som Hasdai Ibn Shaprut, Judah Halevi, Abraham Abulafia och Moses Maimonides. Även om det skulle ta lite tid innan den sistnämndes verk blev godkända av judar i stort, kom Maimonides till slut att bli ansedd som den största av dem alla. ”Från Moses till Moses finns ingen som Moses”, är i dag ett allmänt accepterat uttalande bland religiösa judar. En stor skillnad mellan den askenasiska och sefardiska traditionen var att den första uteslutande var upptagna av religiösa studier, medan den sefardiska även inkluderade andra områden som filosofi, matematik, geografi och vetenskap.

De sefardiska judarnas stora lärdom var en stor orsak till att åren 900–1100 omtalas som en guldålder för judarna på den muslimsk-kontrollerade delen av iberiska halvön. Längden på tidsperioden är omdiskuterad eftersom den fortsatte ända in på 1400-talet i olika riken och former på halvön.

Under umayyaderna och taifariken utvecklades en enorm rikedom till följd av internationell handel, beskattning av de kristna rikena i norr och goda relationer till berberstammarna i Nordafrika. Kreativiteten blomstrade inom områden som konst, litteratur, kalligrafi, arkitektur, filosofi, vetenskap och musik. En mängd litteratur från antiken översattes till arabiska från grekiska, latin och hebreiska. Exklusiva produkter tillverkades av elfenben, keramik, silke, skinn och metall.

Få eller inga begränsningar påtvungades judarna vilket bidrog till en miljö där judar stortrivdes och satt på alla slag höga poster, som ministrar, rådgivare, advokater och handelsmän. Shmuel Ha-Nagid ledde till och med Granadas muslimska armé på 1000-talet. Judar tillsattes även ofta som diplomater av de muslimska härskarna eftersom de var språkkunniga och hade goda kontakter med inflytelserika judar i andra länder och riken.

Allt detta förändrades drastiskt under andra halvan av 1200-talet. En fundamentalistisk muslimsk gruppering från Nordafrika, almohaderna, tog sig över Gibraltar sund och lade de muslimska rikena

under sig. De försökte även erövra de kristna rikena men led ett svidande nederlag mot Aragonien, Kastilien och León och Navarra år 1212.

Almohaderna hade ingen sympati för judar eller andra minoriteter, som flydde för sina liv. Många av dem fann en säker hamn i de nordliga kristna rikena. Vissa av regenterna var mindre upptagna av vad kyrkan sade om judarna och brydde sig mer om att de utgjorde en resurs som riket hade stor nytta av. Judar tillsattes som läkare, administratörer, ministrar och rådgivare. Detta gällde särskilt i Kastilien där staden Toledo nu utvecklades till ett viktigt judiskt center. I de kristna rikena Aragonien och Navarra var det däremot kyrkans diskriminerande praxis som gällde; judarna skulle ödmjukas, bland annat genom att bära synliga märken på sina kläder och inte inneha några höga positioner.

Vid olika tillfällen tvingade kyrkan judarna att delta i offentliga debatter där kyrkan bestämde reglerna, inklusive deltagare, taltid och teman. Tanken var att visa att kristendomen var överlägsen judendomen. Därtill krävde kyrkan periodvis att judar skulle samlas för att lyssna till kristna predikanter vars budskap till stor del gick ut på att angripa judendomen. Vissa judar lät döpa sig. Orsaken till detta kunde vara yttre press – för att få ekonomiska och sociala fördelar eller ibland för att man faktiskt tog emot den kristna tron. Dessa antijudiska kampanjer ledde periodvis till tvångskonverteringar eller till rena massakrer.

Allteftersom *reconquista* fortsatte och almohaderna trycktes tillbaka allt längre söderut på halvön, behövde de kristna härskarna duktiga tjänstemän som kunde administrera de återerövrade områdena i syd. De vände sig till judarna. Många av dem hade tidigare flytt från almohaderna och var glada över att få återvända till sina hemregioner. Dessa fick en mängd privilegier som judar vanligtvis inte fick. Som att bli egendomsmagnater som hyrde ut mark och hus, kunna resa fritt, bygga synagogor och hålla slavar. Denna period kallas *convivencia*, en form av samlevnad där de kristna härskarna var helt beroende av judarna. Samtidigt ansågs judarna vara kungens egendom och han kunde när som helst ta ifrån dem deras privilegier, något kyrkan ständigt försökte pressa kungarna att göra.

Convivencia upphörde mer eller mindre under digerdöden (1346–1353). Judarna fick skulden för pesten, som sågs som ett gudomligt straff för att de inte tagit emot Kristus och låtit döpa sig. Detta satte igång en ny period av tvångskonverteringar. Men inte heller konverterade judar lämnades ifred.

Under flera sekler i Europa hade en sorts kyrklig domstol använts mot kristna heretiker, eller påstådda sådana - en så kallad inkquisition. Det var endast i undantagsfall inkquisitionen hade använts mot judar. Men den spanska inkquisitionen var annorlunda. År 1478 gav påven de kristna regenterna rätten att starta inkquisitioner mot konverterade judar som misstänktes för att fortsatt leva som judar. Under fruktansvärd tortyr blev dessa tvingade att ”erkänna” eller bli brända på bål.

Drottning Isabella av Kastilien och hennes make, kung Ferdinand II av Aragonien, drev inkquisitionen mot konverterade judar allra längst. Fyra år in i spanska inkquisitionen utnämndes Isabellas biktfader, Tomás de Torquemada – dominikanermunken och tidigare priorn vid Santa Cruz-klostret i Segovia – till storinkvisitor i Kastilien. Något senare blev han storinkvisitor över hela Spanien. Torquemada utvecklade en ny standard av judeförföljelser och var starkt pådrivande i processen som ledde fram till utdrivandet 1492.

Isabella var en övertygad kristen och såg det som sitt kall att rensa Spanien från allt ickekristet inflytande. England och Frankrike hade långt tidigare utvisat judar. När Torquemada föreslog

detsamma till Isabella och Ferdinand ledde det fram till det ökända Alhambra-dekretet 31 mars 1492 i vilket det förkunnades att judarna skulle utvisas ur Spanien. Beslutet kom bara ett par månader efter att kungaparet avslutat *reconquista* genom att besegra det sista kvarvarande muslimska riket på halvön, Granada.

Utvisningen av judar skedde inte enbart på grund av kungaparets religiösa övertygelse. Genom att göra sig kvitt med judarna gjorde man sig också av med en ekonomisk maktfaktor och konkurrent och skaffade sig stora resurser genom att konfiskera judarnas egendom.

Judarna fick fyra månader på sig att lämna Spanien. De fick ta med sig de egendomar de kunde bära, förutom guld, silver och mynt. De som var kvar efter 31 juli 1492 och inte hade konverterat till kristendomen skulle straffas med döden. Det är svårt att fastställa hur många judar som faktiskt lämnade. Moderna historiker menar att det var runt 40 000 men tidigare beräkningar har visat på ända upp till 300 000. Dessa människor kastades ut ur landet de hade bott i kanske så länge som 2000 år. En av judisk historias mest framgångsrika perioder fick ett brutalt slut. De sefardiska judarna spreds runt hela Medelhavet även om många dog när de försökte sätta sig i säkerhet. Somliga tros ha betalat för säker eskort bara för att kastas överbord av sjökaptener som beslagtogs deras egendomar. De som klarade sig bosatte sig främst i Nordafrika, Osmanska riket och Grekland. Många begav sig också till ”den nya världen”: Sydamerika och Nordamerika. I övriga Europa var få länder välvilligt inställda till judiska immigranter med Nederländerna som undantag. Sefarder utgör ungefär femton procent av världens judar idag.

Det kom att dröja ända till 1968 innan Alhambra-dekretet formellt upplöstes under diktatorn Francisco Francos regim som en följd av Andra Vatikanconciliet 1964. I början av 2000-talet beslöt Spaniens och Portugals regeringar att erbjuda dubbelt medborgarskap åt ättlingar till de sefardiska judar som utvisades från halvön över ett halvt millennium tidigare.

Kapitel 10 – År 1517

PORTRÄTT – Joseph Nasi & Gracia Mendes Nasi (1558), Konstantinopel “Släktingarna som vann sultanens gunst”

”Jag tror att jag har hittat ett sätt att hjälpa dem, Joseph. Jag har talat med sultanen. Han har gett mig rättigheterna över Tiberias.”

De strosade tillsammans längs de kuperade gatorna i Galata. Solljuset glittrade i Bosporen och sjöfåglarna skrek över den stadsdel i Konstantinopel som en gång i tiden bebotts av tusentals judar. 1200-talets korsriddare hade raserat kvarteren, men sedan osmanerna gjort staden till sin hade judarna börjat återvända. Doña Gracia var en av dem.

”Du upphör aldrig att förvåna mig, Hannah. Hur länge har du planerat det här?”

”Ett tag.” Hon log. ”Sultanen välkomnar tanken på att fler judar flyttar dit.”

”Du erbjuder honom ett större skatteunderlag och han ger dig möjlighet att rädda fler sefarder. Smart drag.”

Han såg ner på den späda hand som vilade på hans arm och skakade förundrat på huvudet. Ingen kvinna han mött – och han rörde sig i både Europas och Osmanska rikets allra högsta kretsar – kunde mäta sig med hennes intelligens. Inte hennes rikedom, skönhet eller vackra hjärta heller. Hon gjorde sannerligen rättvisa åt sitt namn, både det hebreiska Hannah och den latinska versionen, Gracia, som alla förutom den närmsta familjen kallade henne.

”Tiberias. Förstår du vad det betyder?”

Joseph Nasi nickade.

”Israel återvänder.”

Det glimrade till i hennes mörka ögon. Hur många gånger under årens lopp hade de inte tänkt högt ihop om en sådan möjlighet? Varenda gång de förstått att de än en gång behövde fly, att snaran var på väg att dras åt i något av Europas länder. Ett eget land. Ett land ur vilket ingen härskare kunde beordra dem att lämna bara för att det flöt judiskt blod i deras ådror, eller tvinga dem att överge sina fäders tro, sin Gud, för att få stanna. Ett sådant land var en dröm, och även om den föreföll oändligt avlägsen så levde den i deras hjärtan och ivriga samtal. En dag, kanske. Men att göra det möjligt för fler judar att bosätta sig i Eretz Israel igen, om än under osmanernas styre, var också det något vidunderligt.

Men vad återvände de till? Knappast ett land som flöt av mjölk och honung. Otaliga härjningar av invaderande arméer – bysantiner, perser, umayyader, fatimider, korsriddare, mamluker, osmaner – hade lämnat efter sig ödelagda städer med raserade murar och ett avfolkat land vars åkrar legat i träda i århundraden. Den lilla befolkning av kristna, judar och muslimer det fortfarande härbärgerade var utblottad och desillusionerad. Ett liv där var hårt och fattigt. Judarna i diasporan hade vant sig vid bättre förhållanden och inte många hade varit beredda att ge upp den bekvämlighet och gemenskap som fanns i den befolkade och utvecklade delen av världen, oavsett om det var i kristna eller muslimska samhällen, för att emigrera dit. Som de sefardiska judarna. I 1500 år – ja, sannolikt mer ändå – hade de levt och frodats på iberiska halvön. Många till antalet hade de blivit och en hel del av dem framstående, välbärgade, inflytelserika. I det längsta dröjde de kvar i det land de fötts och slagit rot i, uthärdade kringskurna rättigheter, misstänkliggöranden, hoppades på det bästa. Tvingades man fly var inte första alternativet att bege sig till en av de mest krigshärjade landremsorna på kartan. Alhambra-dekretet hade ändrat på det.

”Många vill förstås hellre bosätta sig här i Konstantinopel eller i andra större städer där de enklare kan bedriva handel, men jag har en tanke om hur vi kan underlätta viljan till etablering i Tiberias och Safed också.”

Så lik en drottning hon var, hans faster. Doña Gracia Mendes Nasi var allt ett judiskt folk kunde önska av en drottning – dock en drottning utan rike. Men med sitt inflytande, sin enorma rikedom

och med all kraft kämpade hon för sitt folk. Hon, så väl som han, visste alltför väl vad de tvingades gå igenom.

Både hans och hennes föräldrar hade flytt Spanien 1492 när drottning Isabella och kung Ferdinand utvisade alla judar. Portugal hade tagit emot dem; rika, kunniga judar var en tillgång för vilket land som helst. Om det kunde tolerera deras närvaro, förstås. Det fungerade i fem år. När Portugals kung Manuel fick för sig att vilja knyta äktenskapliga band med Isabella och Ferdinands dotter, Isabella av Aragonien, ställde hon ett krav: Utvisa samtliga judar ur Portugal, annars vill jag inte. Och vad var väl en judisk befolkning mot en prinsessas hand?

Men den här gången valde många judar att göra som så många spanska judar gjort före dem: konvertera. Kanske var det hoppet om att tider och stunder snart skulle skifta, att tiden då de återigen kunde leva fritt som judar snart skulle vara tillbaka. Visa av historiens tidigare vingslag visste de att tider av förföljelse mycket väl kunde följas av tider av större frihet. Kristna härskare var nyckfulla.

De judiska familjerna samtalade sinsemellan om vad som hänt tidigare generationer, om hur trossyskon och fränder i Rehnlandet låtit sig dödas hellre än konvertera och begått självmord hellre än tvingas döpas till en tro de inte ville ha del i. Och många i deras generation valde livet – och katolicismen. De blev döpta kristna som gick i gudstjänst varje söndag, var trogna kyrkan och gav sina barn kristna namn. De knäböjde och biktade sig, tog nattvard och stämde in i bönerna. På alla sätt förnekade de sin judiska tillhörighet, på alla sätt utom ett. I hjärtat. I hemlighet bevarade de tron. Firade sabbat, förnekade de kristnas Kristus. De konverterade för att överleva, anpassade sig för att få stanna. De levde dubbelliv. Var marraner, grisar. Var i de gammalkristnas ögon som hundarna som vänder tillbaka till sina spyor. För detta kunde de sluta på bål – om de upptäcktes.

In i den miljön föddes både Gracia och João. För att bevara sin hemlighet intakt höll familjerna sig till varandra. Gracia gifte sig med sin mors bror, den betydligt äldre och framgångsrike köpmannen Fernando Mendes. Han hade skapat sig en förmögenhet genom att utnyttja de nya möjligheterna till handel över havet med Indien och hans rikedom och inflytande växte lavinartat. Joseph, eller João som Europas aristokrati lärde känna honom som, föddes tio år efter henne som son till läkaren och professorn – Gracias bror – Agostinho Mica.

”Studera, Joseph!” sa de. ”Utbilda dig, bli rik, skaffa dig vänner bland de främsta. Du vet aldrig när du kan tvingas bryta upp och lämna landet, men det du kan bära utan kappsäck – kunskap, förmåga att skapa rikedom, kontakter – kan bli skillnaden mellan liv och död för både dig och din familj. Använd den position du fått till att hjälpa dem som har det sämre än du. Måhända har Herren skänkt dig denna rikedom och gett dig den ställning du har för ett syfte.”

Tanken hade slagit honom mer än en gång.

Efter att Gracias make dött och inkquisitionen nådde Portugal flydde de till Antwerpen. Risken att kyrka och stat skulle utlämna dem, om så bara för att få lägga vantarna på deras rikedom, var överhängande. De stenrika portugisiska katolikerna João och Gracia umgicks i de finaste av kretsar. I siden och sammet dansade de *pavane* i adelns salonger där ädelstenar glittrade i damernas hår och borden dignade av delikatesser. João lånade ut enorma summor pengar till kungligheter i ständigt behov av mer och gjorde sig så outhärlig han kunde. Med ögon och öron vidöppna tog han in nyheterna som nådde Europas hov om den osmanske sultanen Suleimans framgångar. Suleiman den Magnifike, sa de med en blandning av respekt och stor fruktan. Hans far, Salim I, hade lagt under sig stora landområden i öst och syd och erövrat den heliga staden Jerusalem från mamlukerna år 1517. Suleiman fortsatte erövringarna. År 1529 hade hans armé stått vid Wiens portar. Europa skälvde – och andades ut. Men Joseph hörde om Suleimans upprustning av Jerusalem och hjärtat svällde i bröstet. Runt om i staden installerade sultanen dricksvattenfontäner och stadsmurarna som varit nedbrutna byggde han upp. Befolkningen i Jerusalem ökade med flera tusen.

Joseph Nasi lade allting på minnet, särskilt de nyheter som rörde judarna. I den judiska befolkningen såg sultanen en värdefull skatt som han gärna såg tillföll hans rike. Deras förmåga att skapa välstånd, deras intellektuella förmågor och kontaktnät skulle stärka det sultanat som byggts

främst med styrka och vapenmakt. Värden den lidelsefulla inkquisitionen uppenbarligen ansåg sig klara sig utan.

”Han välkomnar dem, har ni hört! Vi vill bli av med dem och han säger *Kom.*”

Även om judarna under muslimskt styre aldrig kunde nå annat än dhimmistatus, och deras underlägsenhet gentemot den muslimska befolkningen tydligt framhölls i lag, var friheten att leva judiskt trots allt något synnerligen lockande för en sefardisk jude. Och i Josephs hjärta hade en plan börjat ta form. En räddningsplan, för både sig själv och andra.

Tillsammans med Gracia drev han familjeföretaget vidare. Deras skepp åkte kors och tvärs över haven, ibland med en last som inte bara bestod av kryddor och siden. Marraner lämnade sina hem och familjegravar sedan generationer och lade inkquisitionens överhängande hot bakom sig för en ny framtid. En del rörde sig norrut, de allra flesta söderut och österut till sultanens domäner. Några modiga pionjärer följde i Columbus spår till den nya världen, så långt bort från den gamla världens judehat som det bara gick. De närde ett hopp, för de måste hoppas, om att uråldrig antagonism inte skulle slå rot i unga kolonier.

Men så fanns de som rörde sig i motsatt riktning, inte till något nytt land utan tillbaka till ursprunget: till det land som Gud en gång gett deras fäder. Landet som lagts öde för Guds folks synders skull, från vilket de förts bort och spritts ut bland alla andra folk. Nu läste de profeten Hesekiels ord och blodet pulserade allt häftigare. Herren hade lovat att en dag föra sitt folk tillbaka. Kanske den dagen var i dag? *Det öde landet skall plöjas, och den som färdas där skall inte längre möta en ödemark.* Några måste ta de första stegen och sätta spaden i jorden. Kunde judar bli nybyggare i den nya världen kunde de också bli det i den gamla. Det var det judiska folket som skulle bygga upp och få landet att blomstra igen. *Detta land låg öde, men nu liknar det Edens trädgård. Städerna som låg i ruiner, förstörda och ödelagda, är nu bebodda och befästa.*

”Hannah.” Joseph stannade och fattade hennes händer. Bakom henne reste sig det höga Galatatornet som blickat ner över stadsdelens vindlande kullerstensgränder i mer än tvåhundra år. Själva hade de bott i Konstantinopel i dryga fem, och använt tiden till att starta företag och organisera nya handelsrutten. Hon hade finansierat byggen av synagogor och yeshivor där nyinflyttade sefarder kunde bli undervisade och stärkta i sin tro nu när de väl kunde kasta av sin katolska mask. Doña Gracia själv hade låtit sin judiskhet slå ut i full blom när hon lämnat de katolska rikena bakom sig och brann för att hjälpa andra sefarder göra detsamma.

Inte minst hade de odlat sina kontakter med de allra främsta i det nya imperiet. Joseph hade blivit en uppskattad rådgivare åt sultanen och höll som bäst på att bilda sig en uppfattning om vilken av Suleimans söner som var rätt man att satsa på framåt. Ett tronskifte torde vänta runt hörnet och följde sultanen och hans söner samma tradition som sina föregångare skulle endast en son gå levande ur det skiftet. Men när de blodiga spåren väl lett till tronen hade Suleiman visat sig ha ett vänligt sinnelag gentemot de judar som kunde vara honom till nytta. För att få se en sådan fortsättning lutade Joseph åt att Selim, jämnårig med honom själv och en man med stor aptit på glatt umgänge och exklusiva drycker (vilket Joseph som gjort vin till sin senaste stora handelsvara enkelt kunde förse prinsen med), var rätt kandidat att satsa på. Joseph hade vunnit Selims förtroende och ett sådant kunde visa sig synnerligen värdefullt.

”Vi kan göra i Tiberias som Suleiman gjorde i Jerusalem. Bygga upp murarna runt staden. Befästa den. Även om det inte fallit på vår lott att själva flytta dit – vi gör bättre nytta för vårt folk här i sultanens närhet – kan vi göra allt vi kan för att göra livet där drägligare för våra sefardiska landsmän som flyttar dit.”

”Du sätter ord på mina tankar, Joseph.” Ivern i Hannahs röst gick inte att ta miste på. ”Och till Safed har redan flera hundra sefardiska familjer flyttat. Judar som älskar lagen och inget hellre vill än att leva ut sin tro i det land som profeterna skrivit så mycket om. Jag tror att det kan vara början på något stort.”

De nickade i samförstånd, hon och han. Affärspartnerna, släktingarna, vännerna. Svärmodern och svärsonen – för sin dotter Ana hade hon givit honom till hustru. Familjen Mendes Nasi höll

ihop. De tog hand om varandra, liksom judar i alla tider måste ta hand om varandra. Bevara varandras hemligheter, rädda varandras liv. Det var säkrast så. Historien hade, än en gång, visat det.

FAKTA – Osmanernas tid

Uppkomsten av det som skulle bli Osmanska riket var, som så ofta i historien, ett resultat av en rad historiska och geopolitiska faktorer som ägde rum mer eller mindre samtidigt. Den mongoliska invasionen på 1200-talet hade drivit folkslaget turkmenerna i Centralasien västerut. Många hamnade på den anatoliska halvön, dagens Turkiet, där den generationslånga kampen mellan seldjuker och bysantiner hade försvagat båda parter. Den nästan 1000 år långa bysantinska dominansen i Anatolia försvagades också av att det västromerska riket då och då var i konflikt med sina bysantinska kristna bröder. Under åren 1204–1261 kontrollerade Västrom till och med den bysantinska huvudstaden Konstantinopel.

I efterdyningarna av detta kaos bestämde turkmenen Osman (även kallad Utman) för att utvidga sitt rike som dittills endast varit ett litet rike långt västerut på den anatoliska halvön. Året var 1299, och även om Osmanska riket bär Utmans namn, var det hans son Orkan och dynastins kommande ledare som verkligen kom att utöka riket till ett gigantiskt imperium. Under loppet av drygt 150 år tog de osmanska sultanerna, som är titeln de föredrog, kontroll över nästan hela Anatolien, Grekland och stora delar av Balkan. Detta samtidigt som de kristna regenterna i norra Spanien var i färd att erövra iberiska halvön från muslimerna i andra änden av Europa. År 1453 erövrade osmanerna även Konstantinopel, som mot alla odds hade hållit ut i flera hundra år omringat av Osmanska riket.

Möjligheten att erövra det bibliska Israel, arabiska halvön och Egypten öppnades efter ett avgörande slag vid Aleppo år 1516 där sultan Selim I, även kallad Selim den Onde, besegrade mamlukerna. År 1517 intog osmanerna Jerusalem, och därefter stod Hebron på tur. Historiska källor vittnar om en massaker på den judiska befolkningen som efter detta nekades tillgång till Makpelagrottan där Abraham, Isak och Jakob är begravda tillsammans med Sara, Rebecka och Lea. Judarna blev i stället hänvisade till en plats utanför Makpela, det sjunde trappsteget som ledde upp till ingången av grottan. Än i dag kan man se hur stenarna i muren vid detta trappsteg är svarta efter att judarna i århundraden tände sina ljus där.

Osmanernas enorma expansion gjorde att de själva blev en minoritet i områdena de erövrade. De behövde därför samarbeta med lokalbefolkningen, inte minst kristna och judar. Eftersom handel inte hade varit osmanernas styrka överlämnades detta till kristna och judiska handelsmän – naturligtvis pålagda tung beskattning till de osmanska härskarna. För att reglera relationen till sina undersåtar utvecklade osmanerna det så kallade millet-systemet som gav dessa grupper en viss autonomi, men med tydliga begränsningar i relation till den muslimska befolkningen.

Under Suleiman den Store, som regerade 1520–1566 och likt sin far tog titlarna sultan och kalif, nådde Osmanska riket sin absoluta storhetstid. Inte enbart geografiskt utan även inom ekonomi, konst, arkitektur och litteratur. Suleiman återuppbyggde Jerusalems murar som legat i ruiner sedan mamlukerna rivit dem för att förhindra korsfararna att återvända till en befäst stad. Suleimans mur, 3,8 kilometer lång, omgärdar än i dag Gamla staden i Jerusalem.

Suleiman restaurerade och förbättrade också Jerusalems vattentillförsel genom att bygga akvedukter och offentliga *sabil*, dricksvattenfontäner. Han smyckade dessutom Klippdomen med dess karakteristiska blå mosaik. Många judar som blivit utkastade ur Spanien 1492 kom till Jerusalem under denna tid eftersom Suleiman uppmuntrade judisk inflyttning både till Jerusalem och till hans rike i stort. Safed var en annan stad i Galileen som fick ett väldigt uppsving som resultat av judisk

inflyttning. Där utvecklade judarna en egen textilindustri baserat på kunskap och erfarenhet de bar med sig från Spanien.

Safed blev på 1500-talet också ett viktigt centrum för judisk mystik i form av luriansk kabbala. Att staden ligger vid Meronberget, där den kända rabbinen från andra århundradet, Shimon Bar Yochai, ligger begravd, bidrog till detta. Bar Yochai är av många judar ansedd som författaren till boken med kabbalans grunder, Zohar, även om konsensus bland forskare är att den skrevs i Spanien på 1000-talet. Men det var ankomsten av Isaac Luria på 1500-talet och hans särskilda form av kabbala som till slut gjorde Safed till en av judarnas fyra viktigaste städer vid sidan om Jerusalem, Hebron och Tiberias.

I Osmanska riket uppstod även andra judiska center och Thessaloniki i Grekland var ett av de viktigaste. Inte minst på grund av judarnas kontaktnät och kunskap om Europa var det många som fick inflytelserika positioner som rådgivare, ambassadörer och bank- och handelsmän i Osmanska riket. Många av dem hade flytt från förföljelsen i Europa och kunde därför de europeiska språken flytande.

Efter Suleiman den Stores död började trenden peka nedåt för Osmanska riket. Det tog ändå flera hundra år innan riket upplöstes, och så sent som 1683 omringade den osmanska armén Wien – dock utan att lyckats inta staden. Men interna maktkamper, korrupktion och framstormande europeiska stater med intressen långt utanför den egna kontinenten bidrog till att Osmanska riket försvagades.

Ett försvagat rike i kombination med ett antal större jordskalv och ett generellt ointresse från härskarna i Konstantinopel, som dagens Istanbul hette ända fram till 1930, gjorde att judarna i Det heliga landet mötte stora utmaningar och som följd sjönk deras antal kraftigt. Judarna hade till skillnad från de kristna kyrkorna inte europeiska stormakter som talade för deras sak och de var därför extra sårbara ju mer instabil och frånvarande regimen blev. Först vid uppkomsten av den moderna sionismen i mitten av 1800-talet började den judiska befolkningen i Eretz Israel växa igen.

Under första världskriget valde osmanerna Tysklands sida. De hade inte mycket att sätta upp mot brittiska och franska trupper som bit för bit tog över osmanskt territorium och förpassade det en gång så mäktiga riket till historieböckerna.

Kapitel 11 – År 1654

PORTRÄTT – Asser Levy (1657), New Amsterdam ”Första juden med rätt att bo i Nordamerika”

Asser gladdes åt att se de välbekanta ansiktena samlade runt sitt bord, även om anledningen till att de kommit inte var lika munter som han önskat. I ärlighetens namn var det inte heller helt sant att påstå att bordet de satt runt var hans – inte mycket här var hans. Han och Miriam hyrde möblerat och ännu efter tre år i staden ägde han ingen egen fastighet. Det fick han inte. Men drömma kunde han, och tomten på Stone Street som han spanat in var fortfarande ledig. Ett trähus med två våningar ville de bygga. Anlägga en liten trädgård på baksidan med plats för höns och köksväxter. Han ville öppna en butik också. Sälja kött. Bara de allra bästa styckdetaljer kunderna kunde önska skulle han erbjuda, men endast kosher så klart. Grisarna som bökade runt på New Amsterdams gator och rensade gränderna från avfall skulle inte falla offer för hans slaktarkniv. De fick gärna falla för någon annans dock – invånarnas fördragsamhet med dessa orena djur som fritt strövade omkring i staden förvånade honom fortfarande. Så ett staket mot gatan skulle han också bygga. Så fort han fick samma rättigheter som andra invånare att äga och handla.

”Hur kan de fortfarande neka oss medborgarskap?”

”Kan?” Jacob Barsimson fnös. ”De kan. Domstolen skulle knappast gå emot Stuyvesant. Han hoppas fortfarande att vi ska ge upp och ge oss iväg.”

Asser Levy lutade sig mot stolsryggen och knäppte sina grova händer i knät. Solomon Pietersen var en optimist, Barsimson var det inte. Den senare hade lyssnat på Peter Stuyvesants alla ursäkter och krumbukter tillräckligt många gånger för att vara övertygad om att den mannen skulle förbjuda, försvåra och förhala vartenda beslut rörande judarnas framtid i New Amsterdam så länge han bara kunde. Om det påminde Barsimson gärna de andra.

Och sannolikt hade han rätt, ingenting talade emot det. I dag hade Asser fått nej på sin ansökan om fullt medborgarskap; domstolen hade inte yrkat bifall. Men Asser tänkte inte ge upp. Han hade bestämt sig. Till denna avlägsna plats hade han kommit och här tänkte han stanna. Han älskade kvällspromenaderna vid vattenbrynet när solen sjönk bakom skogarna i horisonten och det falnande ljuset färvade vågorna orange. Doften av tång och himlen som kändes oändligt hög över jorden och knarret från de stora träskeppen som låg förtöjda i hamnen. Det här var första platsen på jorden han känt hopp om frihet. Det här var möjligheternas land. Han tänkte kämpa för rätten att leva och verka här, på samma villkor som alla andra.

Miriam gläntade på dörren till rummet där de satt. Asser nickade åt henne att komma in. Med sig bar hon en bricka med en tekanna, fem koppar, en mjölksnipa, honung och små kakor på ett fat.

”Tack så hjärtligt, fru Levy”, sa Joseph d’Acosta och tog emot koppen med den rykande drycken ur hennes hand. ”Dina biscochikos ser utsökta ut.”

Hon log mot honom och gav sin man ett menande ögonkast. Asser visste att Miriam uppskattade Joseph, hon brukade ofta påpeka hur artig och belevad han var. ”Det märks att han rört sig i finare kretsar”, kunde hon säga, och Asser argumenterade inte emot. Pengar brukade öppna dörrarna till finrummen och just pengar verkade inte d’Acosta lida någon större brist på. När han kommit till New Amsterdam ett par år tidigare hade han framfört hälsningar från flera av de mer framstående judiska familjerna i Amsterdam, många av dem precis som han själv stora aktieinnehavare i Västindiska kompaniet. Det blev ganska snart uppenbart hur mycket den lilla judiska befolkningen i Nya Nederländerna hade de aktieägarna att tacka för.

”Vi påminde de prominenta herrarna i styrelsen om sefardernas betydelse för kompaniets framgångar, både genom tjänster och betydande ekonomisk support”, hade d’Acosta sagt med ett mycket nöjt leende, och berättat om petitionen de skrivit.

Asser kunde riktigt föreställa sig hur ilskan ångat om generaldirektör Stuyvesant när han tagit emot svaret från Västindiska kompaniets ledning på hans vädjan om att få tillåtelse att sända iväg

judarna från Nya Nederländerna och befalla *den bedrägliga rasen, de hatiska fienderna och hädarna av Kristi namn, att inte ytterligare infektera och besvära denna nya koloni*. Precis så hade han uttryckt sig, och även om kompaniets ledning inte opponerade sig mot Stuyvesants beskrivning av judarna hade de inte gett honom rätt att göra sig av med dem. Tvärtom. De skulle ha samma rätt som alla andra invånare att stanna, göra affärer, bo och resa, så länge deras fattiga inte blev en ekonomisk börda för kolonin. Utöva sin religion fick de också göra, bara det skedde ”lugnt och tyst i hemmen” så att de inte störde någon annan. Jublet när Asser och de andra församlade judarna hörde dessa nyheter hade däremot omöjligt gått att hålla lugnt och tyst. Var de äntligen på väg att få lika rättigheter som alla andra medborgare? Efter 1700 år av att ha varit andra klassens medborgare i vilket land de än levde? Det var nästan för bra för att vara sant.

Det hade det varit också. Trots handelskompaniets lednings uttalade vilja hade Stuyvesant motarbetat varenda rättighet. Fick de stanna fick de inte köpa fastigheter, fick de handla fick de inte medborgarskap. Alltid fanns det något han kunde säga nej till.

Det var när St Charles anlöpte New Amsterdams hamn ett par månader efter Assers och Barsimsons ankomst med Peartree från Amsterdam som Peter Stuyvesant måste ha börjat ana oråd. Han ville ha en lugn och fridfull holländsk koloni med en befolkningssammansättning som inte motverkade det syftet. Peartree hade fört med sig två judar. Det var önskat men ingen katastrof. Med St Charles anlände tjugotre sefardiska judar – män, kvinnor och barn – och mängden gick från obetydlig till en mindre församling. Det måste i hans ögon ha varit rena invasionen.

Asser hade själv blivit förvånad. De judiska passagerarna var inte väntade och hade, visade det sig, inte själva planerat att komma heller. Deras skepp hade varit på väg från den nederländska kolonin i Brasilien – den som i början av samma år intagits av Portugal – tillbaka till den gamla världen när de blivit attackerade av spanska pirater. Alla ägodelar de tagit med sig när de flytt undan de portugisiska erövrarna och den inkquisition de förde med sig föll i piraternas händer. Mose Lumbosco, som nu satt i Assers vardagsrum och smuttade på Miriams te, hade bara ägt kläderna på kroppen när han klev av St Charles i New Amsterdam. Han var tacksam över att ha undkommit med livet i behåll.

Men Stuyvesant hade kastat sig efter fjäderpennan och plitit ner sin begäran om utvisning till Västindiska kompaniets ledning och sänt iväg brevet till Europa med första bästa skepp. Han måste ha bedömt läget som så att det nu omedelbart gällde att stämma i bäcken. Skulle hans koloni få rykte om sig att vara en fristad åt judar skulle det vara som att tiggare om att allsköns andra önskade grupper också skulle leta sig dit, som kväkare, lutheraner och – Gud förbjude – katoliker. Stuyvesant själv tillhörde den nederländska reformerta kyrkan, den kalvinistiska kyrka som Nederländernas lag krävde att alla med ett offentligt uppdrag skulle vara praktiserande medlemmar av, och han var en ivrig förkämpe för sin tro. Det verkade nästan som om han avskydde närvaron av andra kristna trosinriktningar lika mycket som han hatade den judiska. Nej, kanske inte riktigt lika mycket. Judarna var alltid i en klass för sig. Det hade de alltid varit. Följaktligen höll den lilla gruppen judar ihop, sökte styrka i sin gemensamma tro och i varandra och bildade församlingen *Shearith Israel*, ”Israels kvarleva”, som regelbundet – även om de inte fått rätt att bygga en synagoga än – samlades till bön och torahläsning.

”Vi kan inte ge upp! Att Levy fick nej på sin ansökan ska vi inte ta som ett definitivt nej.” Solomon Pietersen lät bestämd, men han tittade från den ene till den andre för att få medhåll.

”Självklart inte, Solomon”, sa Joseph d’Acosta lugnt, och torkade bort några osynliga smulor från mungiporna med en servett. ”Vi ska påminna Stuyvesant om allt som Västindiska kompaniet skrev. Och i förbifarten kan vi ju nämna att det inte direkt skulle se bra ut för honom själv om han trots påminnelsen framhårdar i förnekandet av vår rätt och vi tvingas vända oss till hans överordnade. Jag tror inte att det skulle vara så fördelaktigt för generaldirektören om de får veta att han trotsar deras uttalade order.”

”Det är bra, d’Acosta”, sa Jacob Barsimson och drog fingrarna genom skägget. ”Om du skriver – gärna tillsammans med några andra, Abraham DeLucena och Jacob Cohen till exempel. De har inte hållit på att bråka med Stuyvesant riktigt lika mycket som jag och Asser gjort, så kan det nog funka. Vi vann ju mot Peg Leg Pete i frågan om rätten att bära vapen och vara med i stadsvakten för

ett par år sedan. Till slut, ska tilläggas. Mycket motvilligt från hans sida. Han kämpar emot med näbbar och klor, men han har fått ge med sig. Och jag tror d'Acosta är något på spåren: Stuyvesant verkar bry sig väldigt mycket om vad hans överordnade borta i Nederländerna säger. Det ska vi utnyttja.”

”Peg Leg Pete. Du är för rolig, Barsimson”, sa Asser, och skrattet mullrade muntert runt bordet. ”Man kan i alla fall inte undgå att höra när han och hans träben kommer gående, så man behöver inte få någon obehaglig överraskning.”

Asser knäppte händerna bakom nacken och tänkte. På hur han hamnat här. På livet, på framtiden. Hans släktingar, så långt tillbaka han kunde minnas, hade haft liknande berättelser att förtälja som han nu hade – om särbehandling för att de varit judar, om människor med makt som försökt stänga dörrar, om goda människor som velat ge dem en chans. Om strävsamhet, studier, företagsamhet, beslutsamhet, uppbrott och nystart. Det var hans historia, liksom det var deras som satt i hans hyrda vardagsrum. Som Mose Lumbosco, vars mor- och farföräldrar på grund av Portugals allt hetsigare inkquisition lämnat släktens hemland sedan generationer för att söka frihet och ett nytt liv i det vidsträckta landet väster om det stora blå. Bara för att inse att också fördomar och hat kunde färdas över hav och slå rot i nya världar.

Men ingen inkquisition av spanskt snitt hade letat sig så långt norrut som till Nederländerna, tvärtom hade judar där mött större tolerans än någon annanstans i Europa de senaste tvåhundra åren. Därför fanns nu ett möjlighetens fönster att bland de nederländska pionjärerna i nybyggarkolonin befästa – kanske rent av förstärka – de frihetliga attityder som vaknat i hemlandet.

”Har ni förresten hört att Stuyvesant tror att Gud sparade hans liv den där gången kanonkulan tog hans ben för att han skulle få ordning på New Netherland? Det var rätt nedgången här när han kom hit, så på flera sätt har han lyckats rätt väl. Fast i hans tycke går vi judar säkert att bunta ihop med övrigt oönskat klientel, som brottslingar, drinkare och allsköns slashasar, som ställer till med oreda i hans fina koloni. Men jag ska visa den gode Peg Leg att jag kan bidra med både ordning och reda och till att göra den här kolonin till en blomstrande pärla!”

”Det kommer du göra, Asser”, sa Miriam, som dröjt sig kvar i rummet länge nog för att höra sin makes ord. Att hon alls yttrade sig i männens närvaro var oväntat, men reaktionen kom spontant och var kryddad med så mycket stolthet att det värmdes allas hjärtan. ”Jag är helt övertygad om den saken. Du har allt den här kolonin behöver: mod, kunskap, glöd – och en envishet som skulle få varenda åsna att bli grön av avund.”

”Hustrun din har listat ut din karaktär, Asser”, sa d'Acosta och flinade. ”Det är inga dåliga egenskaper; de kommer ta dig långt. Jag svänger förbi Cohen och några andra från församlingen på väg hem så skriver vi till Stuyvesant på en gång. I denna kamp står Shearith Israel enad med dig. Din seger är vår seger.”

”För friheten!” sa Jacob Barsimson och höjde en näve i luften.

”För vår framtid!” sa Solomon Pietersen och grabbade tag i Barsimsons hand.

Och Asser Levy log mot sina vänner, sina judiska bröder, och visste i djupet av sitt hjärta att just här, i detta nya land, skulle han leva, blomstra och dö.

FAKTA – Amerikas judar

Karikatyren är så sen som från 1896 och heter "Den främmande i vår port", men budskapet den förmedlar är på många sätt den kollektiva judiska upplevelse av mötet med Amerika – närmare bestämt Nordamerika – fram till denna tidpunkt. Teckningen visar en misstänksam Onkel Sam stående i porten till USA medan en jude som står utanför och frågar om han får komma in. Svaret lyder: ”Jag antar det – det finns ingen lag som kan hålla dig ute.”

Det var nog en sådan lag som generaldirektören för det holländska Västindiska kompaniet i New Amsterdam, Peter Stuyvesant, önskat hade funnits då de 23 sefardiska judar ankom till Nya Amsterdam 1654, efter att ha flytt från staden Recife i dagens Brasilien. Några enstaka judar hade

varit bosatta i Nordamerika sedan åtminstone 1570, men detta var första gången som en större grupp anlände. Detta var första gången deras livsstil skulle komma att märkas i offentligheten. Enstaka judar behövde inte en synagoga eller ett kosherslakteri, men ett judiskt samhälle var något helt annat.

En lag som skulle stängt ute judar hade inneburit en naturlig fortsättning på en flera hundra år lång europeisk tradition av hat och fördomar mot judar, något som var djupt förankrat i den europeiska folksjälen. 1654 var den westfaldiska freden bara sex år gammal. Freden gjorde slut på trettioåriga kriget och nederländska frihetskriget och därmed många decennier av religionskrig och förföljelser av minoriteter i Europa som kostat miljontals människors liv. I ”den nya världen” hade man chans att bygga samhället annorlunda. Dessutom hade judarna som anlände från Recife i Brasilien kämpat sida vid sida med nederländarna mot portugiserna då de sistnämnda återerövrade Recife tidigare samma år. Sammantaget vägde vågskålen över åt ett historiskt nytt håll: judarna fick komma in.

Det betydde däremot inte att de omedelbart fick samma rättigheter som andra invånare, inte heller efter det att britterna tog kontroll över staden 1664 och döpte om den till New York. Asser Levy blev 1657 den första juden i Nordamerika med fulla medborgerliga rättigheter. Det skulle dock dröja till 1730 innan den första synagogan, Shearith Israel, byggdes. Den låg på Mill Street och byggdes på en tomt som Asser Levy köpt. Fram till dess hade man haft synagogogudstjänster i hemmen.

Fram till mitten av 1700-talet, då det fanns 2000–3000 judar i Nordamerika, förblev den judiska immigrationen liten. Det var först efter Frihetskriget 1776 som antalet började öka något. Till skillnad från den första tidens sefardiska migranter, var nu majoriteten askenaser, judar från central- och östeuropa. Under Frihetskriget, när de tretton brittiska kolonierna i Nordamerika stred för att bli självständiga från Storbritannien, fanns det judar på båda sidor. Den stora majoriteten kämpade dock mot britterna. Rabbinen i Shearith Israel, Gershom Mendes Sixas, tvingades till och med fly på grund av sitt uttalade motstånd mot britterna. Efter kriget hedrades han genom att bli inbjuden till invigningsceremonin för president George Washington.

I ett välkänt brev till judarna på Rhode Island 1790 uttryckte president Washington en önskan om att ”barnen av Abrahams släkt” skulle få bo i säkerhet ”under sitt eget vinträd och fikonträd och att det inte ska finnas någon som plågar dem”. Presidenten fortsatte: ”Det är inte längre fråga om tolerans, om att en grupp medborgare av nåd ger andra möjlighet att utöva sina medfödda naturliga rättigheter.” Det enda som krävdes var att man skulle vara goda medborgare.

I alla tretton stater i det som från början utgjorde Amerikas Förenta Stater, avskaffades år 1791 alla lagar som begränsade medborgarnas rättigheter beroende på trostillhörighet. USA blev, i alla fall i teorin, första land i världen med religionsfrihet. Med det sagt fanns det fortsatt diskriminering med anledning av tro på olika nivå ända fram till decennierna efter det amerikanska inbördeskriget.

Svåra förhållanden för judar i Europa på 1800-talet sammanföll med möjligheterna som öppnade sig i Amerika. Inte minst efter guldruschen 1848 satte många judar kurs mot ”möjligheternas land”. Från 1850–1870 tiodubblades den judiska befolkningen. Många av dessa var tyska judar med god utbildning och ekonomi. Bland dessa judar som anlände till USA med nästan ingenting, återfinns flera av grundarna till det vi kommit att känna som stora amerikanska företag - som Macy's, Levi's, Lehman Brothers, Goldman Sachs och J&W Seligman.

Under åren 1880–1914 kom 2,5 miljoner östeuropeiska judar, människor som för det mesta var fattiga och utbildade. Många av dessa fick jobb inom textilindustrin, som blev en stor judisk industri.

De östeuropeiska judarnas utseende och livsstil väckte på nytt antisemitiska hållningar i USA och diskriminering av judar blev allt mer vanligt igen. Henry Ford tryckte personligen upp och spred den antisemitiska boken *Sions vises protokoll*, universitet började med ”judekvoter” och vissa hotell och klubbar portförbjöd judar.

Som vanligt, och till stor del av praktiska skäl, bosatte judarna sig oftast nära varandra. Tillsammans kunde de forma en *minjan* (tio män som behövdes för att fira gudstjänst), skaffa sig kosherslaktare och eventuellt, om man hade råd, en rabbi. Den judiska gemenskapen utvecklade efter hand judiska skolor, barnhem och humanitära organisationer.

De amerikanska judarnas politiska engagemang intensifierades efter ”blodförtalet i Damaskus” 1840, där ett stort antal judar torterades tills de erkände sig skyldiga till anklagelsen att ha fört bort och mördat en kristen munk och hans muslimske tjänare. Amerikas judar insåg att det var nödvändigt med en gemensam strategi för att föra deras talan.

I korthet kan man säga att de amerikanska judarna, trots att de varit förhållandevis få, inom en rad olika områden har bidragit starkt till USA:s utveckling. En huvudorsak är att USA, trots vissa initiala svårigheter och hinder längs vägen, i stort har låtit judarnas kreativitet och bidrag utvecklas och växa till. De gånger detta sker, vilket historien gång på gång visat, leder det till framgång och välstånd för både ”judar och greker”.

Kapitel 12 – År 1740

PORTRÄTT – Israel Ben Eliezer, Baal Shem Tov, Polen ”Mystikern som satte folkets hjärta i brand”

Den dag han blev föräldralös hade en mild sol lyst ner över honom genom trädens grenverk, precis som den gjorde i dag. Han hade suttit på en stormvält stam, låtit grönt varmt ljus bada tårvåta kinder och känt förunderlig stillhet inom sig trots att världen runt honom rasat. Ända sedan den dagen då sjukdomen ryckt också fadern ifrån honom hade naturen varit hans vän och skogen den famn han sökt tröst hos och funnit den Allsmäktige i.

Trots att han bara varit fem år gammal kunde han fortfarande minnas doften i rummet där fadern legat – en kväljande sötaktig doft av död och liniment. I en stråle ljus från fönstret dansade dammkornen och faderns hand kändes tung mot hans huvud.

Israel hade stått intill sjuksängen och inväntat slutet, känt bävan inför tomheten som väntade när sista andetaget var draget. Men hos honom, Eliezers son, på väg att bli ensam i världen, hade faderns sista ord dröjt kvar. Genom åren hade de väglett honom längs den väg som blev hans, bevarade i hans hjärta likt dyrbara pärlor.

”Israel, frukta inte någonting i världen förutom Skaparen. Och älska varenda jude av hela ditt hjärta och hela din själ, vilka och varhelst de än är.”

Det fanns inget Israel kunde göra; fadern hade gått bort och han tvingats leva kvar, omhändertagen och uppfostrad av den judiska gemenskapen i staden Tovste. Något arv hade hans fattiga föräldrar inte lämnat honom, inget annat än just detta: *Frukta Herren och älska hans folk*. När rabbinen bannade honom för hans bristande uppmärksamhet i talmudstudierna och för hans bens ovilja att sitta still i skolbänken lyfte Israel sin lilla haka. Han mindes Skaparens beröring när han på knän nedsjunkna i fuktig mossa och med sina händer lyfta mot himlen sökt honom. Där, inte under en sträng lärarblick i ett rum fyllt av böcker och damm, kände han den Högstes närhet. Den Gud som hans far uppmanat honom att frukta mer än någonting i världen. *Gud vill ha mitt hjärta mer än min hjärna, mina böner mer än studier*. Med allt han var visste han att det var sant. Och Israels Gud tröstade Israel i hans sorg.

Men han var inte ensam om att ha tvingats slå följe med död, ensamhet och sorg. Det var en erfarenhet han delade med hela sitt folk – och med de hårt prövade livegna bönderna i det polsk-litauiska samväldet. Bland bönderna var fattigdomen utbredd, läskunnigheten låg och missnöjet grodde bättre än vetet i åkrarna. Utöver det: krig mot osmanerna, krig mot ryssarna, krig mot svenskarna. Ständiga avsked av makar, söner, fäder och bröder, samtidigt som de tvingades betala höga skatter – skatter som adeln ofta ålagt judar uppgiften att driva in. I juden fann böndernas lidande en skyldig.

Israel Ben Eliezer reste sig upp från marken han knäfallit på och lade amuletten med toracitat i fickan närmast bröstet. Mannen som önskat hans hjälp för hustruns ofruktsamhet skulle komma förbi nästa dag och hämta den.

Hur det kommit sig att folk börjat söka upp honom för hjälp visste han knappt själv, men hungern han såg i deras ögon när de kom till honom hade aldrig slutat röra hans hjärta. I dessa enkla judar såg han Abrahams barn, Guds utvalda folk, men de var vilsna, rivna får som ingen herde brytt sig om att föra till vare sig vatten eller gröna ängar. De mer välbeställda judarna, de som hade råd

att låta sina söner få en diger utbildning i Toran och Talmud och som därför ofta utsågs till rabbiner och synagogföreståndare, såg ofta ner på sina mindre lyckosamma bröder – ofta lika fattiga och utbildade som de rutener de levde ibland. Det som stod högt i kurs bland de askenasiska judarna var en fin släkttavla, hög utbildning och pengar, och av detta hade dessa enkla judar knappast något. De tvingades arbeta hårt för att kunna ställa sitt dagliga bröd på bordet och hade sparsamt med tid över till studier. Men längtan efter det gudomliga, efter hopp, andligt liv och mening, var inte mindre stark hos de fattiga.

Kanske var det därför. Det Israel själv funnit, den närhet till den Högste som han upptäckt i sin barndom och hållit fast vid – en närhet som inte var avhängig intellektet och årtal av studier, inte kunskap om lagens alla skrymslen och vrår utan av hjärtats innerlighet – hade väckt de enkla människornas törst och hunger. Och Israel kände Herrens maning att mätta dem. De längtade efter sina förfäders Gud, deras brutna kroppar efter *Adonai rofecha – Herren din läkare* – och deras själar efter liv. I Israel tyckte de sig höra livets röst. Självt hörde han sin döda faders röst: *Älska varenda jude*. Därför gav Israel dem av sin tid och delade med sig av det han upptäckt.

Som detta med att Gud önskade sitt folks hjärtan. När rabbinerna påpekade vikten av att en rättrogen jude bad vid de av traditionen påbjudna bönetillfällena blev det en tung börda för de slutkörda kroppsarbetarna. Att delta i dagens första bön vid solens uppgång krävde under vissa tider på året att de steg upp ännu tidigare än de annars behövt, och fick ännu mindre sömn under de mest arbetstyngda månaderna. Israel såg dem försöka, såg dem släpa sig upp och halvsovande mumla de inlärdas fraserna för att uppfylla all rättfärdighet. Än en gång hörde han Herrens röst från Hosea i sitt inre: *"Jag har min glädje i kärlek och inte i offer."* Skulle då inte Herren glädjas mer åt en av hjärtat jublande bön av en utvilad Abrahams son och dotter än av en trött halvhjärtad? Och Israels bönesamlingar samlade snart fler judar än synagogans sammankomster. Hänfödda och fyllda av glädje sjöng och dansade de inför Herrens goda ansikte, och nytt liv strömmade in i deras hjärtan. Dessa obildade, enkla hjärtan lovsjöng Gud.

De lärda var inte odelat positiva. Israel var en man som i deras ögon till förmån för känslor, laglöshet och svärmeri förkastade allt som traditionen och århundraden av judiska skriftlärda slagit fast. Det fanns en risk att hans rörelse skulle underminera hela grunden för judendomen, så som den såg och sett ut längre än någon kunde minnas. Hur många var inte de som gått före, som studerat och studerat mer, som resonerat kring Tanakh, Mishna, Talmud? Störst av dem alla var Moses Maimonides, denne 1100-talets judiske mästare vars djup och visdom ingen hittills kunnat mäta sig med. Att hans tankar var närmast omöjliga för den enkla att ta till sig var snarast ett bevis för hans storhet. Han var *haNesher haGadol*, den stora örnen, och hans skarpögda uppenbarelser var som diamanter – dyrbarheter som det var få förunnat att äga.

Men själv såg sig Israel inte som någon revoltör. Han förnekade inte det goda med studier. Att studera Skrifterna var en *mitsvah*, en god gärning, men om de som inte hade vare sig tid eller pengar att lägga flera år på yeshivan stängdes ute från gudsgemenskapen, om judendomens skatter begränsades till en liten elitistisk klick, då hade de kommit långt ifrån Tanakhs vision om ett gudsfolk där var och en kände Herren. Och Israel visste ju att Gud gick att uppleva också utan studier. Han hade själv upptäckt honom i naturen, i bönen, sett honom i de enkla människornas goda gärningar. Det var i Israels ögon långt vackrare än en aldrig så sinnrik uttolkning av lagens bud och krav, om den inte samtidigt ledde till kärlek i handling mot sin nästa.

När ryktet började spridas bland de askenasiska judarna i området att sjuka blev botade och mirakler följde i hans spår började folk säga att han var en *Baal Shem* – en mästare av Guds namn. På senare tid hade han till och med börjat kallas Baal Shem Tov, en god mästare av Guds namn. Det var hedrande, förstås, och ett omdöme han hoppades kunna leva upp till. Han ville inget hellre än att

alla hans judiska bröder och systrar skulle stärkas i sin tro och få hoppet tillbaka. Efter den bedrövliga historien med Sabbatai Zvi, den falske messiasgestalt som antänt så många hjärtan, som fått längtan efter det återupprättade riket i Eretz Israel att flamma upp och fått annars sansade människor att sälja allt och flytta till det förlovade hemlandet vid Medelhavets kust, var det kanske inte så konstigt att många judar blivit desillusionerade.

En suck undslapp Israel där han klev mellan stubbar och tuvor ut på stigen som ledde hem. Det var inte det att han inte förstod varför Sabbatai Zvi utgjort en sådan lockelse. Efter sekler av förtryck, särbehandling, fördrivningar och återkommande pogromer ropade judarna efter en frälsare. Sabbatai Zvi trädde fram och utgav sig för att vara den väntade messias samma år som en ny våg av blodigt våld bröt ut mot judarna i det polsk-litauiska samväldet, det land som de senaste seklerna blivit en hemvist – och länge varit en god hemvist – för hundratusentals judar.

Från början var det på grund av erbjudna privilegier som judarna flyttat allt längre österut. När land efter land i västra Europa – England, Frankrike, Spanien och Tyskland – drev eller kastade ut sin judiska befolkning såg den östeuropeiska adeln judarnas värde. De välkomnade dessa utbildade främlingar som gång på gång bevisat sin skicklighet på det ekonomiska området att bli arrendatorer av både land och värdshus, kvarnar och bryggerier, och gav dem rätten att leva i enlighet med sin tro och traditioner – en dyrbar rättighet som de inte längre fann på annat håll. Med tiden blev judarna en betydande andel av befolkningen. Hela samhällen med jiddischtalande askenasiska judar växte upp, samhällen där judarna kunde leva med ett stort mått av självstyre och hade möjlighet att leva ut sin tro i frihet. *Här är judarnas paradis*, sa man, och allt fler judar i väst sökte sig österut.

Men det var då. Nu hade uppror och krig om vartannat rasat i många decennier medan landgränser och överheter flyttats och bytts ut. Den tid då judar levt gott i dessa östliga landområden hade fått ett abrupt slut snart hundra år tidigare, 1648, när Bogdan Chmelnytskyj eggat kosackerna att göra uppror mot den polsk-litauiska adeln som ansåg att de sjabbiga kosackerna allt kunde förbli deras livegna boskap som de kunde mjölka på skatter. Hatet spillde över på judarna, som – om än långt ifrån alla – personifierade beskattningen. Det folkliga missnöjet hade utmynnat i massivt blodbad, en progrom som varade i många år. Flera hundratusen judar fick sätta livet till. Och Sabbatai Zvi visade sig vara ett falskt hopp om räddning när han, en mindre vacker dag, konverterade till islam.

Israel skakade av kappan och borstade gruset från skorna innan han öppnade ytterdörren och klev in i värmen. Doften av Hanahs mustiga cholent letade sig ända ut i hallen och fick det att vattnas i munnen. Han hörde henne nynna i köket medan hon slamrade med grytor och skålar och visste att han också skulle finna Tsvi där, sittande vid köksbordet och ständigt vädjande om ytterligare någon liten smakbit från mammas förråd. Hanah förberedde alltid sabbatsmaten flera dagar i förväg och nu väntade kycklingsoppa, hennes underbara kugel – potatiskakan med ägg och lök som både han och Tsvi älskade, det flätade challahbrödet och så köttgrytan som fortfarande bubblade på spisen, på att fredagskvällens lugn skulle infinna sig. Hanah såg till att det fanns långt mer mat än vad familjen själv behövde, vis av erfarenheten att Israel nästan varenda sabbat bjöd in en änka med barn han mött under veckan, en familj han hjälpt eller någon annan jude för vilken hans hjärta vidgat sig de gångna dagarna. Tillsammans tände de ljus, läste välsignelsen, drack vin och åt mat och fröjdade sig över Herrens godhet och trofasthet. Det var veckans höjdpunkt.

”Israel”, sa Hanah och strök håret ur pannan med baksidan av en mjölig hand. ”Det väntar en man på dig i salen. Jag bad honom återkomma men han ville absolut vänta här tills du kom tillbaka.”

”Ingen vi känner?”

”Nej. Han sa att han rest lång väg.”

Israel sneglade genom dörröppningen in på den äldre mannen som slagit sig ner på en pinnstol i det rum som kommit att bli hans mottagningsrum. Det var inte ovanligt att besöken avlöste varandra i deras hem, dock inte riktigt lika vanligt att besökaren var en rabbin. Men att det var vad mannen med det stora vita skägget var, behövde inte Israel tveka om. När rabbinen noterade Israel i dörren reste han sig upp.

”Baal Shem Tov, det är en ära”, sa han och sträckte fram sina händer. ”Jag är Yaakov Dovid, rabbi i en synagoga i Kiev. Ryktet om dig och din undervisning har nått oss.”

”Äran är min, rabbi Dovid. Från Kiev ända hit till Medjibush! Jag ska genast be min hustru förbereda en sängplats åt dig.”

”Jag vill verkligen inte vara till besvär”, invände rabbi Dovid, men Israel viftade ivrigt bort hans invändning.

”Ta inte välsignelsen av att få erbjuda dig mat och tak över huvudet ifrån oss, käre rabbi. Jag är säker på att Herren har något gott i beredskap åt både dig och oss genom ditt besök.”

Rabbinen bugade djupt och satte sig på Israels inrådan ner igen.

”Du är i sanning precis så charmerande och tillmötesgående som historierna om dig berättat”, sa rabbi Dovid. ”Du ska inte behöva förbli i ovisshet om anledningen till mitt besök, Baal Shem Tov. Du förstår, också jag har inom mig burit en längtan efter att få djupare personliga erfarenheter av Gud än vad som erbjudits mig under alla år av torastudier – och du ska veta att de är åtskilliga. I hopp om att finna detta har jag därför i många år studerat luriansk kabbala, den mystiska judiska lära som Isaac Luria undervisade om.”

”Jag känner väl till Isaac Luria från Safed, rabbi. Ett besök i Eretz Israel och Safed, som jag har förstått fortfarande har ett livaktigt judiskt liv, är en personlig dröm, men jag betvivlar att jag kommer få uppleva den. Lurias kabbala, däremot, har inspirerat mig mycket.”

”Då är det som jag anade! När jag hörde om dig och om hur människor får uppleva Gud genom att närma sig Herren så som du undervisar dem, visste jag att jag måste söka upp dig. För själv har jag, trots min längtan och strävan, aldrig förstått Luria. Aldrig lyckats komma nära Närvaron bortom orden.”

Israels hjärta svämmade över för den gamle rabbinen. Timmarna rusade medan de utbytte erfarenheter, resonerade kring det gudomliga, om varje enskild judes del i att upprätta världen och påskynda messias ankomst. Om den innerliga bönen och hjärtats väg till Gud. För den gamle var det som om pusselbit efter pusselbit föll på plats och i hans ögon tändes stjärnorna. Baal Shem Tov hade en förmåga att förklara för honom så att det som varit döda ord fick liv. Hanah hade för länge sedan insett att ingen av herrarna ville avbryta samtalet för middag vid köksbordet, varför hon bar in bröd och kött på en bricka och ställde på ett bord bredvid dem. Hon tände ljus i fönstret och en eld i den öppna spisen. Utanför föll mörkret.

”Rebbe”, sa rabbi Dovid och lutade sig mot Israel för att fatta hans händer. Ordet sköt en ström av värme genom Israel. *Rebbe*. En hedrande titel åt en andlig ledare, en helig man. ”Du har skänkt mitt gamla hjärta ljus, Israel. Att få möta dig här i dag har gett mig hopp. Ska sanningen fram har jag misströstat. Jag har sett mina församlingsmedlemmar, hur de hukat i närheten av mig, av andra lärda. Känt sig otillräckliga, okunniga. Ovärdiga att närma sig vår helige Gud eftersom de inget kan om honom, eller om Toran, eller minns hur de ska recitera skrifterna rätt vid högtiderna. Många av dem kan inte läsa. Och jag har inte kunnat hjälpa dem, för även jag har famlat i mörkret.”

Rabbi Yaakov Dovid tystnade. Brasan knäppte och knastrade. Från sovrummet intill hördes Tsvis lugna andhämtning. En stund satt de bara där tillsammans och njöt av gemenskapen, den som

människor kan dela utan ord när deras hjärtan är ett. Också denna sena timma var besjälad av gudomlig gnista. Kanske var det den som inspirerade rabbi Dovid när han tog till orda igen.

”Jag har på känn att den rörelse du skapat, rebbe, kommer flyga över världen. Du har väckt oss, skänkt de enkla och olärda kärleken till vår Gud tillbaka. Utan kärleken till Herren skulle det judiska folket snart vara förlorat – tiderna är svåra. Utan tron skulle det slukas upp av folken det lever ibland. Det var vad jag fruktade skulle ske. Men du har visat att bönen handlar om hjärtats innerlighet, inte om de rätta orden eller om att ha studerat Toran ett stort antal timmar. Du har visat oss den högre meningen med lagen, med att göra sitt yttersta av uppriktig vilja inför Gud. Vi är alla delaktiga i det Gud vill göra här på jorden. Gud har inte övergett sitt folk. Han kommer att bevara oss. Välsignat vare Herrens namn!”

FAKTA – De ultraortodoxa judarna

Det har länge funnits inslag av mystik i den judiska tron. Många forskare spårar upprinnelsen till den bibliska profeten Hesekiel och hans vision av de fyra varelserna (Hes 1). Fram växte den så kallade *merkava*-mystiken och senare en hel litteraturgenre kallad *hechalot*. Runt år 1000 uppstod den mer kända formen *kabbala* som efter hand fick en mystisk karaktär från att till en början varit extremt intellektuell.

Trots detta var det den intellektuella sidan som dominerade den rabbinska judendomen. Denna trend stärktes efter 1200-talet då rabbi Moses Ben Maimonides, även kallad Rambam, med hjälp av sitt extremt intellektuella och filosofiska förhållningssätt bidrog till att forma judendomen till vad vi känner den som i dag. Hans roll blev så avgörande att uttrycket "*från Moses till Moses finns ingen som Moses*" myntades.

Studieformen *pilpul* är ett bra uttryck för det intellektuella förhållningssättet. Den uppstod bland askenasiska judar i Europa. I sin mest extrema form diskuterades och argumenterades detaljer i Talmud och rabbinsk litteratur utan något annat mål än argumentationen i sig själv: studier för studerandets skull. Det är uppenbart att detta inte passade för de breda lagren av befolkningen och tidvis blev därför judendomen både elitistisk och irrelevant för judarna i Europa som hade fullt upp med att klara vardagen.

När Sabbatai Zvi, även kallad "den falske messias", trädde fram några decennier före 1740 och predikade antinomianism (laglöshet) kan detta bäst förstås som en reaktion mot den intellektuella och elitistiska judendomen. Att hans lära fick genomslag kan även uppfattas som en reaktion på förföljelsen och massakrerna mot judar under 1600-talet då upp emot 100 000 judar mördades. Några av de värsta övergreppen ägde rum i dagens Ukraina runt år 1650 under Chmelnytskyj-massakern. Som om detta inte var nog började judarnas autonomi i regionen, som de åtnjutit i nästan 200 år, tas ifrån dem vilket gjorde dem än mer sårbara. Mystik och messiasstro blev en välkommen verklighetsflykt från en särdeles utmanande vardag.

Sabbatai Zvis misslyckade messiasanspråk fick ett abrupt slut när han konverterade till islam, men hans antinomianism spred sig i vissa cirklar och skapade splittring och kaos.

Det är i denna miljö Israel Ben Eliezers liv och verksamhet tar form. Även om han var upplärd i Talmuds invecklade *halachot* (religiösa lagar) var hans fokus på Gud själv, samt att leda sina hårt kämpande judiska syskon till gudsupplevelser. Hans genuina omsorg om andra gav honom tidigt tilltalsnamnet Baal Shem Tov, ägare av det goda namnet. Det förkortas ofta Besht. Historiska källor om Besht berättar om många helandemirakler, händelser som ska ha ägt rum genom användandet av naturläkemedel, amuletter och böner.

Beshts karismatiska ledarstil bestod till stor del av att vara ett personligt exempel. Hans intensiva bön, där *kavana* (intention och koncentration) var viktig, blev förebilden som än i våra dagar präglar den chassidiska grenen av judendom som Besht i praktiken blev grundare av. Även Torastudier utan *kavana* var meningslöst, menade han.

Yira (gudsfruktan) var också något som Besht satte högt. Medvetenheten om att allt man gjorde skedde öppet inför den allsmäktige Guden förde in Gud i vardagslivet hos varje jude, vilket var något helt annat än den elitistiska hållningen att endast de som var lärda i Talmud kunde ha med Gud att göra. I Beshts ögon var *yira* viktigare än att studera Toran och att följa buden. Denna gudsbild ledde även till tillfredsställelse och glädje, inte minst genom sång och dans, något som kom att präglade chassidismen.

Allt detta fick larmklockorna att ringa hos det etablerade judiska ledarskapet. De ville inte ha en ny våg av antinomianism. De önskade inte en, i deras ögon, billig populistisk judendom och de önskade sig definitivt inte ett angrepp på hierarkin där Torastudier utgjorde ett kriterium för prestige och inflytande.

När dessutom några av Beshts efterföljare – om än en minoritet – drog hans lära om *leit atar panui mimeno* (ingen plats är tom för Honom) till extrema ytterligheter och genomförde dryckes- och sexorgier, var konfrontationen ofrånkomlig. En sådan lära riskerade att radera skillnaden mellan helig och ohelig – något som tydligt hade skett i ovan nämnda exempel.

Det rabbinska etablissemanget reagerade även på detta med *kavana*. De menade att konsekvensen av att drivas av intention kunde bli att man blåste shofar under påskhögtiden i stället för under Rosh Hashana (det judiska nyåret) och åt matzabröd vid lövhyddohögtiden i stället för under pesach, eftersom "intentionen" att göra det kanske upplevdes som starkast just då.

Sammantaget ledde detta till att chassiderna blev exkommunicerade 1772, tolv år efter Beshts död. De uteslöts ur synagogorna och skulle "ses som döda" av sin omgivning och familjemedlemmar. Från denna tid är den ortodoxa judendomen uppdelad i två huvudgrupper, chassiderna och den traditionella inriktningen. På grund av de traditionellas motstånd mot chassiderna och andra villoläror började de kallas *mitnagdim* (de som står emot). Mitnagdim kallas i dag ofta för litauiska judar eftersom deras huvudsäte låg i Litauen.

Den chassidiska rörelsen var emellertid redan så stor att den inte kunde stoppas och chassiderna skapade helt enkelt egna synagogor och samhällen medan fler och fler judar stadigt anslöt till dem. Bland dem uppstod ett antal familjedynastier ledda av en karismatisk ledare, en så kallad *tzadik* (rättfärdig). *Tzadikens* livsstil utgjorde en mönsterbild för hur hans efterföljare borde leva, ända ner till klädstil, och han blev en källa till visdom och råd i livets alla faser. Så fungerar det bland chassiderna fram till denna dag.

Exkommuniceringen av chassiderna upphävdes i början av 1800-talet. I dag råder goda relationer mellan mitnagdim och chassider även om de fortsatt har separata synagogor och tydligt definierade gränser sinsemellan. Gränsdragningar och olika synagogor finns även mellan de olika chassidiska dynastierna – som Belz, Satmar, Lubavitch, Vishnitz och Ger – även om det trots allt råder stor enighet i väsentliga frågor. Såväl chassider som mitnagdim går under beteckningen *haredim* på hebreiska, vilket betyder "de som skälver" – underförstått av gudsfruktan. Ultraortodoxa är den mer välkända benämningen på dessa grupper.

Kapitel 13 – År 1774

PORTRÄTT – Aaron Isaac, Stockholm ”Handelsmannen som fick lov att bosätta sig i Sverige”

Det var inte utan viss nervositet som han vankade av och an längs grusgångarna runt Ulriksdals slott. Snart 45 år gammal kände han fjärilsfladder i magen och varje gång han hörde den tunga porten öppnas tog hjärtat ett skutt i bröstet. När som helst borde överståthållare Carl Sparre kliva ut på trappan och lämna besked. Men hittills var det bara tjänstefolk som kommit ut genom dörren och snabbt skyndat vidare genom parken.

Aaron knäppte händerna bakom ryggen och försökte koncentrera sig på ljudet av vatten som plaskade i fontänen. Träden hade precis spruckit ut i skir grönska och rabatternas svarta jord fyllts av vårbloomor. Ännu kunde ett stråk av kyla kännas i luften, särskilt när han stod vid Edsvikens strand, i skuggan av de stora slottsbyggnaderna. Det var ett kallt land han valt åt sig. Trots att maj månad inträtt kunde sommarvärmen bara anas, men himlen som varit jämngrå i månader var åtminstone äntligen oftare blå än mulen. Ett år hade han vistats i Gustav III:s Sverige, ett år utan fru och barn och utan något annat än en glödande vision, en förhoppning – kanske en dröm – om att han, Aaron Isaac, skulle bli den som öppnade porten för judar att bosätta sig i detta nordliga lutherska land. Och nu var avgörandets stund inne. Kungen höll konselj på slottet och ett slutgiltigt beslut om Aarons framtid i Sverige skulle meddelas regeringens företrädare. Sparre hade varit betryggande lugn när de på förmiddagen i gemensam droska lämnat innerstaden bakom sig för landsbygdens lummiga grönska.

”Hans Majestät värderar dig högt, Aaron. Han ser dina kvaliteter. Dessutom är han en modern regent som vill föra sitt land mot större tolerans och upplysning. Att kasta ut dig från landet på grund av att du inte vill överge din mosaiska bekännelse ligger inte för honom. Som jag sagt så många gånger förut: jag skulle inte bekymra mig.”

”Ja, så har du sagt”, invände Aaron, ”men alla instanser har trots din tillförsikt sagt nej. Embetskollegiet, Hallrätten, Magistraten. Alla har de varit vänliga, visat sin uppskattning mot mig som person och mitt yrkeskunnande och samtidigt beklagat och hänvisat till lagen. Konvertera eller lämna landet.”

”Kungen *är* lagen, Aaron, glöm inte det.”

Aaron försökte minnas det medan han såg minuterna släpa sig fram på fickuret i guld som han fiskade upp ur bröstfickan. Det senaste året hade varit händelserikt, inte tu tal om det. Hans äventyrslust hade fått rikt utlopp. Å andra sidan hade han grubblat över saken i flera år innan han gett sig av, så något hastigt påkommet infall var det inte – oavsett vad familj och vänner trodde. ”Många dumheter har du gjort i ditt liv, men ingen så stor som denna” hade hans äldsta bror Abraham skrivit till honom och avrått honom ifrån att resa till ett land ”där en jude aldrig varit och heller inte får komma in”. Det senare var dock inte helt sant. In hade nog en del judar fått komma, det var delen med att stanna och förbli judar som krånglade. Kunde någon tänka sig att konvertera hände det till och med att svenskarna jublade och välkomnade med både pompa och ståt. Som när Moses Jakob och Israel Mandell knappt hundra år tidigare kommit från Holland till Stockholm med sina fruar och barn för att låta döpa sig. Då hade alla Stockholms kyrkor tagit upp en gemensam kollekt på 400 riksdaler till de båda familjerna.

Konverteringar och vuxendop hörde knappast till vanligheterna i ett land där varje medborgare – från kung till fattigaste torpardräng och från vagga till grav – måste bekänna sig till ”den rena lutherska läran”. Att det orsakade viss uppståndelse när två judiska familjer lämnade landet de vuxit upp i, sin släkt och sin gamla tro för att bli kristna var kanske inte så märkligt. Men att byta religion var inget som Aaron ville överväga. Inte för allt guld i världen. Ett medborgarskap däremot, en formell hemortsrätt och samma rättigheter att leva, handla och utöva sitt yrke som andra invånare utan att behöva navigera genom en snårskog av begränsningar, avgifter och tillstånd som var fallet

för judar överallt på kontinenten, det var något som intresserade honom. Han hade varit beredd att satsa allt för möjligheten att uppnå det målet. Hur kunde han veta om han inte ens försökt? Tiderna förändrades. Revolution och frihet och rättigheter låg i luften.

Aaron hade inte sagt något till Sara om det egentliga syftet med resan innan han gav sig av. Hon, liksom hennes far, var inte alls positivt inställd till Aarons tokiga idéer. Men tanken gav honom ingen ro; den brann inom honom som en allt ostyrigare eld och till slut visste han ingen annan råd än att ge sig av från den lilla småstaden Bützow i Mecklenburg som varit hans hem sedan han förälskat sig i Sara. Vilken kvinna hon var! Ljuvlig, trofast, gudfruktig. Hon skulle följa honom vart han gick, det visste han. Så småningom, åtminstone.

Själv var han längre söderifrån. Hans far och mor och alla deras många barn hade bott i Treuenbrietzen i Brandenburg nära Berlin, men därifrån hade han vandrat ut på vägarna redan som fjortonåring. Fadern, som varit köpman, hade dött och verksamheten och försörjningsuppdraget överlämnats åt Abraham. Aaron gjorde vad han kunde för att dra sitt strå till stacken men upptäckte på köpet friheten. Så snart han bara kunde gav han sig av norrut, i riktning mot Hamburg med avsikt att därifrån ta sig vidare till England. Några hundra år efter att alla judar kastats ut därifrån hade dörrarna till de brittiska öarna nu öppnats igen. De frisinnade vindar som drog genom den europeiska intelligentian hade nog hjälpt till, men också insikten om att den judiska nationen bidragit till ekonomiskt uppsving i det närmaste överallt dit de välkomnats – det strålande exemplet var Holland – hade luckrat upp den brittiska elitens hjärtan. Och svenskarnas, skulle det visa sig. Men av resan till England blev det inget för Aaron. I stället blev det fru och barn och hårt arbete som gav både rikedom och förluster.

Kanske skulle han fortfarande ha befunnit sig i Bützow om inte sjuårskriget brutit ut. Det var förstås eländiga tider på många sätt, men det var också då han för första gången kom i kontakt med svenskar. Som skicklig sigill- och medaljgravör, glasslipare och stensnidare var hans tjänster eftertraktade av de svenska officerare som kriget förde till staden, och eftersom han likt sin far och bror blivit en skicklig köpman gick affärerna allt bättre. Någonstans då var det som tankefröet om Sverige planterats.

”Vi har inte en enda stensnidare i riket.”

”Vi kunde behöva en så skicklig man som du.”

”Du borde komma till Sverige! Jag har en del kontakter om du vill.”

Lite smickrande var det förstås, det gick inte att komma ifrån, men framför allt var det drömmen om fullt medborgarskap som drev honom. Förhoppningen att han kanske kunde bana väg i detta för judar jungfruliga land. Det fanns uppenbarligen en efterfrågan på kompetens, på duktigt utbildat folk – befolkningen var liten och bestod mest av fattigt landsbygdsfolk – och möjligheterna till framgång för en driftig man som han själv torde vara stora. Lyckades han få etablera sig utan att konvertera kunde fler judar följa efter. En församling grundas. Judiskt liv börja frodas.

Han lämnade Stralsund i svenska Pommern en marsdag året innan. En snål vind blåste över Östersjön och Aaron drog rockragen tätare om halsen där han stod på postbåtens däck och såg Hansastaden och Sankta Marias höga tegelröda kyrktorn försvinna i horisonten. Den förmiddag båten styrde in i Ystads hamn möttes han av ytterligare en Sankta Maria, dock en betydligt blygsammare version än systemen på andra sidan havet. Tegelröd var hon däremot, och ett tydligt landmärke som sträckte sig mot himlen mitt bland korsvirkeshusen. Men om Stralsund var en myllrande stad hyste Ystad bara ett par tusen invånare. Det var dock inte småstaden som var Aarons slutmål. En månad stannade han där, arbetade och lyssnade till havets bränningar och försökte bekanta sig med folk och tungomål. Men svenskan var sannerligen ett besvärligt språk! Lite påminde det väl om tyskan men målet att presentera sig och sitt ärende för de prominenta herrarna i Stockholm på deras eget modersmål insåg han snart att han fick ge upp. För till huvudstaden skulle han, och dit kom han, efter en sisådär två veckor på en knarrig skjutskärra i sällskap med en – vilket han insett alldeles för sent – tvivelaktig och lättsinnig man som häpnadsväckande nog fötts av judiska föräldrar. Sina fäders tro och sin egen ära hade Johan – född Abraham – förkastat för att

uppgå i den svenska gemenskapen. Aaron rös inombords när han såg Johan skrävla och supa på gästgivargårdarna längs vägen och tänkte med sorg på hans hustru som troget väntade i Malmö.

Själva skakade de fram genom skogar och byar, utmed sjöar som glittrade i solljuset och odlad mark där svenskarna arbetade i sitt anletes svett. Landskapen var vackra och befolkningen gles, men det var utan sorg han skildes från konvertiten så snart de rullat in på Södermalm. Aaron såg Johan försvinna in genom porten till närmsta krog och stod ensam kvar på gatan med en kappsäck i var näve. Den ljusa junikvällen var ljum och staden full av ljud och dofter. Hästkärror skumpade över kullerstenarna och utarbetade tvätterskor skyndade hem till sina ungar i de dragiga träkåkarna på höjderna.

Stockholm. En blandning av gammalt och nytt, fattigt och rikt, av smuts, dryckenskap och horeri och kunglig ståt och modernisering. Stockholm. Skulle detta bli Aaron Isaacs nya stad, hans familjs framtid? Allt var nytt, han kände till inget och ingen, men var det något livet lärt honom var det att när ett kapitel avslutas påbörjas ett nytt. Och när slagen i den stora barockkyrkans klockor dånade genom södergränderna i den svenska sommarkvällen kände han att livet vände blad. Det var stort, men oroade honom inte särskilt. Aaron visste hur man tog sig fram här i världen.

Redan dagen därpå sökte han upp den man som i stort sett alla rekommendationsbrev adresserats till: överståthållaren och generalmajoren friherre Carl Sparre. Som namn och titlar aviserade var det en mycket ståtlig herre som tog emot Aaron på sitt kansli på Slottsbacken. Med den vita peruken moderiktigt vitlockig, kravatt runt halsen och vackert klädd i broderad väst och långrock signalerade han överklass och makt.

”Förlåt, hans excellens, jag kan inte tale schwensk.” Aaron bugade sig djupt. Meningen hade han upprepat hela morgonen, övat på om och om igen så att han säkert skulle komma ihåg den rätt. Även om han inte kunde fortsätta konversationen på detta egendomliga språk ville han åtminstone visa sin goda vilja. Att lära sig svenska skulle definitivt ligga högt upp på prioriteringslistan om han fick stanna.

”Du får gärna tala tyska, herr Isaac. Jag har tjänat kungen av Preussen i fem år så jag behärskar språket mycket bra. Vad kan jag göra för att hjälpa dig?”

Sedan den dagen hade de båda utvecklat vad som närmast kunde benämnas vänskap. Sparre visade ett enormt intresse för, och tålmod med, sin judiske skyddsling. Han bistod och rådgav honom om hur han skulle gå till väga vid ansökningar och överklaganden, manade honom till tålmod och uthållighet när nekandena haglade och uppmaningarna till omvändelse återkom och Aaron i frustration sa sig vara beredd att ge upp och resa hem.

”Du är så het av dig, Isaac! Vill du vinna den här striden måste du gå visligt till väga.”

Så rådde han Aaron att genom sitt arbete och uppförande visa sin yrkesskicklighet, att han var rättskaffens och trevlig att ha att göra med. I längden skulle det vara vad som öppnade dörrar. Det fanns nämligen en intention från maktens sida, hade Sparre antytt, att välkomna judar till landet.

”Men folket är inte lika förstående. Många är rädda för det främmande, för konkurrensen från skickligare handelsmän än de själva och för att släppa in i landet sådana som förnekar Jesus Kristus.” Sparre viftade bort det sista han sagt med handen. ”Du måste komma ihåg att svenskarna är ett mycket renlärt folk. Alla här tillhör kyrkan, ingen undantagen. Det finns inte plats för så många fler uppfattningar än en.”

”Aaron Isaac!”

Aaron vände sig hastigt om. Konseljen var avslutad, besluten förkunnade. I slottsporten stod Carl Sparre med besked. Aaron behövde inte många steg för att ta sig fram till överståthållaren. Ett leende och ett fast handslag förmedlade kungens utslag lika tydligt som orden som följde.

”Du och din familj är välkomna att stanna i Sverige, Aaron. Liksom din bror Marcus och hovmedaljör Abraham Pach och deras familjer.”

”Vi behöver alltså inte konvertera?”

”Ni får bli saliga på er egen tro. Som du själv sagt att ni önskar.”

Vid det beskedet kunde inte Aaron hejda sig. Han föll på knä och kysste marken de stod på. Herren hade skänkt honom ett nytt hemland.

FAKTA – Skandinaviens judar

De skandinaviska länderna var på 1600- och 1700-talen väldigt homogena stater när det gällde religion: luthersk protestantism var allena rådande. Norge hade varit stängt för alla andra trosbekännare än kristna sedan Olav den Helige kristnade landet på 1000-talet. Det var Danmark, beläget på den europeiska kontinenten, som först öppnade för judar att kunna bosätta sig i riket. Det skedde 1619, men till en början endast i staden Glückstadt i den danskstyrda delen av Schleswig-Holstein och enbart för att den danske kungen behövde en duktig myntmästare, något judarna var kända för att vara.

Trots att de medeltida fördomarna mot judar satt djupt i den skandinaviska befolkningen fick så småningom judiska handelsmän driva handel i alla danskkontrollerade områden genom att de fick så kallade skyddsbrev från kungen. Dessa omfattade även Skåne fram till 1658, då det blev svenskt, och Norge fram till 1814. Under 1600-talet gav Danmark judar lov att bo på andra platser i landet, men inte i Norge. De gavs däremot inte rätt att bygga synagogor. Detta ändrades först 1682 då Fredericia på Jylland blev den första staden i Skandinavien som gav religiösa rättigheter till alla invånare.

Tre år senare, 1685, myntade svenske kung Karl XI en lag som förbjöd judar att bosätta sig i Sverige. Detta skedde, som i alla de skandinaviska länderna, på grund av stor press från kyrkan och borgarklassen, som var judarnas största motståndare. Kyrkan hade djupa teologiska invändningar mot "Kristusmördarna" och borgarna fruktade konkurrensen. Judarnas förmåga att lyckas väl med nästintill vad de än företog sig var välkänd. Det var också orsaken till att många yrken stängdes för dem – de olika skråna accepterade inte judar. Universiteten diskriminerade också judarna. Därför var det i stort sett som penningutlånare och småhandlare, oftast som kringresande handelsmän, de kunde försörja sig. Om de inte var myntmästare, diamantslipare eller liknande, vill säga.

Enda sättet för judar att få bosätta sig i Skandinavien vid denna tid var konvertering. Redan 1734 bodde exempelvis åtta judar i Stockholm – alla hade konverterat till kristendomen. När Aaron Isaac 1774 fick tillåtelse att bosätta sig i Stockholm utan att konvertera var detta ett enormt genombrott. Hans ståndaktiga hållning (och hans eftertraktade yrkeskunskap) var otvivelaktigt avgörande för att kungen till slut gick med på att förändra lagen: "*Jag kan inte tänka mig att byta religion för allt guld i världen*", löd Isaacs välkända ord.

Steg för steg följde Sverige i Danmarks fotspår och öppnade för judarna. Till att börja med var det huvudsakligen sefardiska – ofta kallade portugisiska – judar som släpptes in. De var inte sällan välbeställda och utbildade, inte fattiga och lågutbildade som de ofta stereotypiskt svartklädda askenasiska judarna från Östeuropa. Mot dessa var skandinaverna fulla av fördomar, men efter hand tillät man även askenaser att bosätta sig i landet.

Under 1800-talet togs fler och fler av restriktionerna mot judar bort i Sverige och den judiska befolkningen sjudubblades mellan 1838 och 1920 då de var 6500 individer. Den sista restriktionen mot judar i Sverige hävdades dock inte förrän 1951 och gällde förbudet att inneha offentliga ämbeten. I Norge gick utvecklingen märkbart långsammare. Så länge Danmark regerade var det danskarnas politik att inte tillåta judar att bosätta sig i Norge. De enda undantagen gällde en handfull familjer som konverterade till kristendomen under 1700-talet. När Norge 1814 blev fritt från Danmark till följd av uppgörelsen efter Napoleonkrigen, författade man sin egen grundlag. Den var inspirerad av de liberala värden som präglade de amerikanska och franska konstitutionerna, med ett tydligt undantag som man slog fast i paragraf två: "*Judar är fortsatt utestängda från tillgång till riket.*" Detta i en tid då grannländerna sedan länge tillät judisk immigration och hade gett dem medborgerliga rättigheter.

I debatten runt paragrafens utformning fanns det röster som talade för judarnas sak, men den dominerande tonen var full av fördomar och judehat. En av representanterna för den konstituerande församlingen på Eidsvoll, Lauritz Weidemann, uttalade: *"Den judiska nationens historia bevisar att detta folk alltid har varit upproriskt och bedrägligt [...] Landets säkerhet kräver därför ett absolut undantag med avseende på dem."*

Först 1851, efter en outtröttlig kamp ledd av författaren och aktivisten Henrik Wergeland, upphävdes den ökända "Judeparagrafen" i Norge. Då hade Wergeland redan dött men andra hade fört kampen vidare.

Trots att judarna efter hand fick fulla rättigheter i alla skandinaviska länder, betydde det inte ett slut på fördomar, misstänksamhet och hat. Detta märktes tydligast i Norge, landet med minst judar i Skandinavien. Den antisemitiska propagandaskriften *Sions vises protokoll* distribuerades flitigt och på 1920–1930-talen skrev norska tidningar ständigt med illa förtäckta fördomar mot judarna. Det var gängse journalistik.

Hur olika judarnas öde blev i de skandinaviska länderna har att göra med en rad faktorer, unika för varje land. Men det är ett faktum att danskarna räddade nästan alla sina judar undan nazisterna. Svenskarna, de enda som var neutrala, tog emot och räddade tusentals judar medan drygt en tredjedel av Norges judar, 760 personer, mördades. Stora delar av norska polisväsendet samarbetade med nazisterna för att leta upp och skicka judarna till koncentrations- och dödslägren. 26 november 1942 är för alltid ett mörkt datum då 529 norska judar skeppades med SS Donau från Oslo till Polen. Alla utom nio mördades i Auschwitz. Samtidigt fanns det också norrmän som smugglade judar över gränsen till säkerheten i Sverige. Det dröjde ända till 2012 innan den norska polisen för första gången officiellt bad Norges judar om ursäkt för samarbetet med nazisterna under ockupationen.

I dag finns knappt 20 000 judar i Sverige, drygt 6000 i Danmark och cirka 1300 i Norge. Dessa personer åtnjuter självklart fulla medborgerliga rättigheter och bidrar stort till ländernas framgång och den religiösa och kulturella mångfalden. Men fördomarna mot dem är långt ifrån bortrensade – tvärtom har de ökat i styrka och acceptans de senaste decennierna. Historien lär oss hur grundlösa dessa fördomar är och hur illa det kan gå om man inte bekämpar dem.

Kapitel 14 – År 1860

PORTRÄTT – Sir Moses Montefiore, Jerusalem ”Filantropen som byggde ut den heliga staden”

”Åh, Moses, titta! Där är hon! Där är Jerusalem!”

Det var ofattbart, närmast överkligt. Den stad de drömt om ett helt liv, sjungit sånger om var högtid och vars namn de ständigt mumlat i sina böner. Nu låg hon där framför dem, badad i eftermiddagens guldgula solljus, och tiden tycktes stå stilla när de för första gången vilade ögonen på den plats på jorden som kallas Guds stad och fridens boning – Guds ögonsten.

Mötet med Jerusalem förändrade honom. Den första känslan, den av helig närvaro, den av att översköljas av historiens väldiga vågor, den bestod. Trettio år senare kunde han fortfarande känna den svindlande kärleken. Hemhörigheten. Hans fäder vandrade genom gränderna, höll utkik på murarna. Han hörde dem, såg dem i bedjarna vid Västra muren, kände samma vita kalksten under handflatorna som de en gång huggit och lagt på plats. I Jerusalem fick tron liv.

Men fler känslor vaknade. Förtvivlan och sorg. För Jerusalem, den sköna staden, var förfallen. När de trätt in genom Jaffaporten kom nutiden ifatt. Ett par århundraden av försummelse blev synlig. Husen var eftersatta, smutsen ingrodd och lukten av kloak och avfall aldrig långt borta. Innanför murarna trängdes människorna, kristna, muslimer, judar. Överallt människor, överallt fattigdom – särskilt i de judiska kvarteren.

Judarna föraktades av alla. De var skrapet på samhällets botten. Den styrande muslimska överhetens dhimmiregler befäste judarnas ställning som andra klassens medborgare. *Gå åt sidan, här kommer en muslim! Håll er till åsnor, judar – hästar och kameler är för muslimer! Visst får ni bygga hus och synagogor – men gör dem inte högre än muslimernas!* Också de kristna, uppbackade av rika kyrkor och framstående kristna nationer, såg ner på det förkastade folket.

Till dem kom Moses Montefiore som en doft av en annan värld. En jude som hade en uppburn ställning i världens mäktigaste stormakt, en jude som respekterades av några av de mest inflytelserika på jorden. En jude med myndighet och tyngd, som kunde tala för sig och var så rik att han knappt visste vad han skulle göra av pengarna. Han hade blivit mottagen som en kung, som en befriare.

”Vi måste göra något. Jag står inte ut med att se mitt folk lida så här.”

Det var sen kväll och minnen från dagens alla möten trängde sig på. De hade besökt synagogor, men också moskéer och kyrkor. Doften av rökelse från Heliga gravens kyrka kittlade fortfarande hans näsa. Han hade framfört hedersbetygelser till den muslimske guvernören och hälsat högtidligt på den syriskortodoxa kyrkans svartklädde företrädare, men det var de enkla judiska Jerusalemborna som visade sig för honom när han blundade.

Hjälp oss. Trots att deras ansikten strålat och flickorna dansat hade han känt deras smärta. Trots att de stolt förevisat den eviga judiska huvudstaden, Tempelberget och synagogorna som uthålligt kallat troende till gudstjänst – en del i nära tusen år. Trots att de bett böner om välsignelser över honom och hans fru, hade han uppfattat det tysta ropet. *Hjälp oss.*

Judith, hans älskade, lutade sig fram och tog hans händer i sina.

”De behöver arbeten, Moses. Möjlighet att försörja sig själva.”

Att judarna i staden levde på gåvor från judar i diasporan och ägnade dagarna uteslutande åt böner och religiösa studier var inte rimligt. Systemet med *halukka* var inte hållbart i längden, det hade blivit alldeles uppenbart. Flera av dem de talat med hade också uttryckt en längtan efter att kunna arbeta och bygga sig en mer hållbar framtid i landet. Bruka jorden, till exempel. Men de osmanska lagarna satte stopp. Ingen mark fick säljas till judar. Förvisso kringgicks en del lagar, om de efterlevdes eller ej var till stor del upp till enskilda jordägare, och pengar kunde förstås öppna en hel del dörrar. Men om en jordägare händelsevis kunde tänka sig att sälja krävdes större kapital än

vad immigranter vanligtvis kunde uppååda, och jorden som kom på tal var av det mindre bördiga slaget. Överhuvudtaget hade det turkiska styret låtit jordbruket i regionen förfalla. Stora områden som tidigare varit uppodlad mark hade vuxit igen.

Som den affärsman han var noterade Moses försummelsen, och möjligheterna. Vägen från Haifa mot Safed hade varit kantad av fikonträd och granatäppelträd, av apelsin- och citronträd – de finaste Moses och Judith någonsin sett. Brukades jorden rätt skulle den bära rik frukt. Att inte landets invånare levde i välstånd berodde inte på att det inte var möjligt. Med hårt arbete och moderna metoder skulle det som nu var ödemark och öken kunna blomstra. Om kärleken till landet omsattes till handling skulle den kunna göra det.

”Du har rätt, Judith. Judar måste kunna leva här, inte bara med knapp nöd överleva.” Moses lösgjorde en hand ur hennes och strök en av hennes mörka lockar ur pannan. De två var en underbar förening, han sefardier och hon askenaser. Judar från församlingen som återförenats. De hade bara varit bara arton år gamla när de krossat glas under bröllopsceremonin – den traditionella symbolen för judarnas ändlösa sorg över templets förstörelse. Minnet var ständigt närvarande i alla judars liv, också vid glädjens högtider. Och nu var de här, alldeles nära den plats där templet en gång stått.

”Vet du, Moses”, sa Judith och lutade sig med ett roat leende tillbaka i fåtöljen, ”något säger mig att du har en plan.”

Han skrattade till. ”Nej, ingen plan. Men en längtan.”

Hon lyfte ett ögonbryn och väntade på fortsättningen.

”Det här är vårt hemland”, sa han. ”Även om vi spridits ut till jordens alla hörn så är detta landet som formade oss, som gjorde oss till en nation, ett folk. Judar hör hemma här. Jag drömmer om att se fler judar återvända hit, blomstra här, resa sig ur förtrycket. Detta är Eretz Israel, löftelandet. Jag vill att vi gör allt vi kan för att hjälpa dem.”

Moses Montefiore hade lämnat London som en belevad brittisk gentleman – naturligtvis judisk från födseln men inte särskilt religiöst observant – och återvänt från Jerusalem som en överlåtten jude, mån om bönerna, besöken i synagogan och omsorgen om de fattiga och förtryckta.

Sedan dess hade han stigit i graderna i det viktorianska England. Tillsammans med Judiths systers man, baronen Nathan Mayer Rothschild, bidrog han till att möjliggöra slaveriets avskaffande i det brittiska imperiet. Han blev Sir Moses efter att drottningen adlade honom och borgmästare i London samma år. När engelsmännen ansåg att han nog därför borde anglifiera sitt judiska namn – inte kunde man ha en brittisk borgmästare som hette Moses – svarade han att han hetat Moses sedan födseln och tänkte förbli en Moses så länge han levde. Sin judiskhet bar han rakryggat och det var med stolthet han lät sitt adelsvapen prydas av namnet *Jerusalem* skrivet med hebreiska guldbokstäver. Med detta vapen på flaggor resta mot vinden besökte han den ryske tsaren och förhandlade med osmanernas sultan, och reste till Rom, Marocko och Rumänien för att på alla sätt han kunde hjälpa den judiska diasporan som utsatts för svåra förföljelser. Men det hans hjärta brann allra mest för var Jerusalem.

Nu var det mer än trettio år sedan han första gången trätt in genom Sions portar. Det hade blivit åtskilliga fler genom åren, och varenda resa till den heliga staden var värd den möda den kostade. Månader i vagn, på båt, till häst. Genom krigszoner och regioner härjade av farsot. Med Judith ständigt vid sin sida kämpade han för *yishuven*, för de judar som levde i landet. Ju mer han förstod av deras situation, desto större blev förtvivlan. Han förmedlade stora summor pengar, både ur egen ficka och gåvor som andra bad honom göra med vad han fann bäst. Han främjade industri, utbildning och hälsa. Han hade till och med lyckats förmå muslimerna att flytta sitt slakteri från de judiska kvarteren till en annan del av staden så att judarna befriades från den kväljande doft som tidigare tillskrivits dem. Hos *yishuven* fick han snart hjältestatus. Det var nästan så att de förväntade sig att han skulle kunna förvandla alla deras problem till jubel. Också det gjorde honom förtvivlad, för det fanns så stora behov och ingen chans att han kunde lösa dem alla. Bidrag och nödhjälp räckte inte. Judarna i landet behövde sätta handen till plogen. Det Judith sagt redan 1827 hade blivit ännu mer akut. *Yishuven* behövde försörja sig själv.

De senaste decennierna hade judarna i staden blivit allt fler. Nu var de så många att de utgjorde den största befolkningsgruppen i Jerusalem. Några av dem kunde spåra sin familjs närvaro i landet ända tillbaka till tiden då templet fortfarande krönte staden, andra bara ett par generationer. De flesta var dock nyinflyttade askenasiska judar som lämnat tsarens alltmer judehatande Ryssland, eller arabisktalande sefardiska judar som flytt falska anklagelser om att de ritualmördade för människoblod – en beskyllning som florerat i Europa i århundraden och letat sig vidare in i den muslimska världen. Alla trängdes de nu innanför Jerusalems murar, de som Suleiman den Magnifike låtit bygga i mitten av 1500-talet och som fortfarande gav skydd – åtminstone från de vilda djur som strök omkring i ödemarken och beduiner med förkärlek för att plundra pilgrimer. Men från kolera, dysenteri och smittkoppor, som gång på gång bröt ut och snabbt spreds bland de trångbodda, skyddade de gamla stadsmurarna mindre bra. Folk dog, men ändå avtog inte tillflödet av människor. Det var egentligen en enkel ekvation. Det kunde inte fortsätta så.

”Se! Här finns gott om plats och stora ljusinsläpp. Det är rent och fräscht. Alla bekvämligheter ni kan önska.”

”Det är väldigt fint, sir Moses.”

”Och efter bara ett par minuters promenad så är ni inne i staden igen. Både Jaffaporten och Zionporten ligger alldeles runt hörnet.”

”De är inte långt bort, det är de inte.”

”Hyran är mycket lägre än vad ni får betala innanför murarna också. Jag vet ju att priserna skenat de senaste åren och att det är svårt för många av er att ha råd. Vad säger du, Yousef, ska vi ordna med inflyttning på en gång? Så kan du fira sabbat med din familj i ert nya hem om ett par dagar.”

Moses hade sett hur Yousefs axlar sjunkit. Blicken som förut beundrat den vackra fasaden, rummens storlek, de rena hela väggarna och köksavdelningen som var både rymlig och modern, hade etsat sig fast i stengolvet. Skamset skrapade han golvet med foten.

”Vill du hämta Miriam först så att hon också får se huset?”

”Det behövs inte, sir Moses. Vi ...” Svetten bröt ut på Yousefs panna. Orden var svåra att få fram, erbjudandet och skrällen inte helt överens. ”Vi kan inte tacka ja. Det är inte tryggt utanför murarna. Jag är ledsen, sir.”

Yousef var inte den förste, inte heller den siste, som tackade nej till att flytta in i den nya långa hus som Moses låtit bygga. Mishkenot Sha’ananim, fridens boningar, hade de valt att kalla det, området som Moses förhandlat sig till. Det var uppenbart att Jerusalem behövde växa, men ingen verkade ha kommit på tanken att det kunde ske genom att bygga nytt, och bygga på andra sidan de metertjocka gamla murarna. Skrällen för farorna som lurade utanför gick djupt. Men Moses och Judith hade upplevt det motsatta, kanske var det därför de vågade tänka nytt. Som den gången 1839 då kolera skördade dagliga offer i staden. Då valde de att stanna kvar utanför och reste sitt tältläger på Olivberget i stället. Utsikten över Tempelplatsen, Klippdomen och myllret av hustak var vidunderlig, och stjärnhimlen ännu mäktigare där än från aldrig en så bekväm takterrass. De hade varken blivit rånade eller rivna av vilddjur, även om Judith för säkerhets skull bar en pistol i bältet hela tiden.

Mishkenot Sha’ananim. De läste Jesajas trettioandra kapitel och profetordet om att Herrens folk skulle få bo i fridshyddor, i trygga boningar och på säkra viloplats. Orden liksom lyste klarare än alla övriga runt omkring. Jerusalem var inte den platsen, inte nu, men de trodde på ordet. Det var Herrens vilja. Men vem hade bestämt att murarna skulle stå precis där de stod i dag? Att de skulle innesluta ett kvadratkilometer stort markområde när den öppna horisonten var oändlig? En muslimsk sultan från 1500-talet. Skulle det begränsa Jerusalem för all framtid och hålla folket kvar i trångboddhet och ohygieniskt elände? Med Jesajas ord för ögonen såg de något som ännu inte gick att se: en stad utanför staden. De var övertygade om att Mishkenot Sha’ananim skulle kunna bli precis vad namnet beskrev det som. Det var bara den där lilla detaljen att marken var osmanernas. Den tillhörde inte Moses.

Det fanns dock en stor och spännande möjlighet. Kanske en gudomlig öppning. Moses hade ett bättre utgångsläge för förhandlingar om mark än någon icke-muslim före honom. Han var personlig vän till Muhammed Ali av Egypten, härskaren som genom en rad fälttåg lagt också Gaza, Jaffa och Jerusalem under sig. Den relationen skänkte ära och heder och öppnade dörrar. När han fört markfrågan på tal med Jerusalems guvernör hade Moses till och med blivit erbjuden att fritt och för intet få området han sett ut åt sig. Men Moses envisades med att vilja betala. Rätt skulle vara rätt. Tusen pound sterling, några underskrifter och domslut senare kunde han deklarerat sig vara den förste engelsman med köpebrev på mark han tillägnat sig av osmanska myndigheter. Hindren var undanröjda – framtiden låg öppen! Men det han trott skulle vara den mest komplicerade delen av projektet hade visat sig vara den lättaste. Den svåra biten var att övertyga judar om det kloka i att flytta in.

De erbjöds låga priser. Ingen kom. De erbjöds bo där gratis. Ingen kom. De erbjöds pengar för att flytta in. Några kom, men när solen flydde och kvällens mörker sänkte sig över Sion valde de ändå att sova innanför murarnas tjocka stenväggar. Moses visste inte vad han mer skulle ta sig till. Men där han inte lyckades, lyckades farsoten. När epidemin än en gång spreds som en löpeld bland invånarna framstod plötsligt sjukdomen i grannsängen som ett dödligare hot än beduinen utanför muren.

Mishkenot Sha'ananim, fridens boning, hade gjort Jerusalem större. Nu kunde hon välkomna fler barn hem. Nu kunde hon växa och blomstra.

Sir Moses Montefiore log när han såg Jerusalem.

FAKTA – Jerusalem

Paret Montefiores speciella relation till Jerusalem, en blandning av romantik och realism, var inte ovanlig bland judar. Kopplingen etablerades nästan 4000 år tidigare då judarnas stamfader Abraham i utkanten av staden, som då hette Salem, träffade dess kung – Melkisedek. Bibeln låter oss veta att Melkisedek därtill var präst åt Gud den högste och välsignade Abraham vid mötet. Det faktum att *akedat Yithzak* – eller ”bindandet av Isak” som judarna kallar den händelse då Gud bad Abraham offra sin son men i sista stund stoppade honom – också ska ha ägt rum på samma bergsrygg gjorde platsen helig. Att David 1000 år senare valde Jerusalem till Israels huvudstad, och att hans son Salomo där byggde det första templet, etablerade staden som det absoluta geografiska centrumet för judisk tro. I närapå 3000 år har alla judar haft en stark relation till Jerusalem. De sista 2000 åren, efter att romarna kastade ut judarna ur staden, har det däremot varit få förunnat att bo där.

Staden har haft många härskare genom historien. Forskaren Eric Cline menar i boken *Jerusalem Besieged* att staden blivit belägrad 23 gånger, angripen ytterligare 52 gånger och bytt händer 44 gånger. Men Jerusalem var för alla andra i bästa fall en fjäder i hatten; alla hade de andra städer som var viktigare för dem. För judarna var Jerusalem det geografiska alfa och omega, inte olikt vad Toran var för den dagliga vandringen. Att därför studera Toran i Jerusalem ansågs av många som det största *mitzva* man kunde göra.

När romarrikets östra del övergick i det kristna bysantinska riket, medförde det ett enormt fokus och ekonomisk satsning på Jerusalem. Kyrkor, värdshus, kloster och kapell dök upp överallt i och runt om hela staden. Samma sak upprepades under korsfarartiden. Likväl var det Rom och Konstantinopel som förblev huvudstäder och centrum för politisk och religiös makt.

Muslimerna förklarade så småningom Jerusalem som islams tredje heligaste stad och under perioder byggdes det mycket och var stor aktivitet. Trots denna status förblev Jerusalem en perifer stad i de muslimska rikena. Huvudstäder var Mekka, Damaskus, Bagdad, Kairo och Istanbul. Staden Ramla,

bara 40 kilometer väster om Jerusalem, valdes exempelvis framför Jerusalem som regionhuvudstad av umayyaderna på 700-talet.

Det var ett nedprioriterat, fattigt och nedslitet Jerusalem som Montefiore kom till vid 1800-talets mitt. Däremot hade saker börjat ske. I kölvattnet av Napoleons misslyckade försök 1799 att beseгра Osmanska riket ”bakvägen”, alltså att ta sig från Egypten upp via Levantens kust, anlände en rad europeiska vetenskapsmän och forskare. Dessa satte åter Palestina, eller Det heliga landet, på kartan för europeerna vilket ledde till en kapplöpning bland Europas stormakter om inflytande i Bibelns land. Därför fanns det nu ett brittiskt konsulat och en anglikansk kyrka precis innanför Jaffaporten. Ryssarna, tyskarna, italienarna och spanjorerna stod på kö för att bygga kyrkor, sjukhus, vårdshus, skolor och barnhem i den stad som alla europeer hade hört talas om. Nu, för första gången på hundratal år, var den tillgänglig för dem igen.

Storleken på den judiska befolkningen i Jerusalem har gått i vågor. Kejsar Hadrianus på 100-talet lyckades inte bryta den känslomässiga och andliga kopplingen mellan judarna och deras Jerusalem genom att förbjuda deras närvaro i staden. Så småningom blev deras närvaro tolererad, om än inte uppmuntrad. När Montefiore 1860 besökte staden utgjorde judarna en majoritet av Jerusalems befolkning. Trots det hade de minst inflytande av de tre huvudgrupperna: Judar, kristna och muslimer. Den osmanska regimen favoriserade muslimerna. De kristnas intressen backades upp i form av starka europeiska stater som talade i de olika samfundens sak. Det var maktkampen mellan samfunden, samt osmanernas utnyttjande av den, som till exempel ledde till 1850-talets "status quo-avtal". I detta avtal regleras rättigheterna till Gravkyrkan och åtta andra gemensamma religiösa egendomar i Jerusalem och Betlehem genom ett dekret från sultanen. Förändringar tilläts endast genom konsensus från alla sex undertecknande kyrkor. Som en symbol för detta laddade samarbete står en stege lutad mot Gravkyrkans utsida som sägs ha stått på samma ställe sedan 1800-talet eftersom man inte kan komma överens om vem som har rätt till den.

Det fanns få vid denna tid som talade starkt för judarnas rättigheter – de hade ingen europeisk stat i ryggen. Resultatet av detta, vilket europeerna gick med på, var muslimernas krav på ägandeskap inte bara över Tempelplatsen (som de kallar *Haram Al-Sharif*) utan även över Västra muren (som de kallar Al-Buraq efter profeten Muhammeds mytologiska riddjur som han ska ha bundit fast där i samband med sin nattliga färd).

Montefiores insats i Jerusalem skulle bli ett viktigt bidrag för att säkerställa stadens framtid. Den utveckling som han gick i bräschen för ledde med åren till att det judiska folkets böner om Jerusalems återuppbyggnad inte förblev endast en avlägsen dröm, utan en högst möjlig verklighet.

Kapitel 15 – År 1881

PORTRÄTT – Josef Feinberg (1886), Rishon LeZion ”Pionjären som byggde ett hem i Sion”

Josef stack in handen bland vinrankans stora blad och greppade tag om en tung klase druvor. Ett klipp med saxen och den föll i hans hand. Solvarma, saftiga druvor, frukten av hans anletes svett. Han torkade pannan med skjortärmen och sträckte på ryggen. Den värkte inte längre lika mycket som under den första tiden. Större muskler hade det här landet också odlat, muskler han förr inte ens anat att han hade.

”Vad ska jag bjuda på i eftermiddag när vi hälsar de nyanlända välkomna, Josef? Alla familjer skulle ta med sig något och jag kan bara inte bestämma mig.”

Bertha ropade till honom från en annan rad med vinrankor. Kinderna var solbrända och händerna grova av hårt arbete.

”Du kan väl baka mandelbroth, det är gott. Mandlar har vi ju.”

”Är det inte lite för enkelt?”

”Men snälla Bertha, det är ju inte baron Rothschild som kommer”, sa Josef, men blev i nästa stund irriterad på sig själv att han med sin kommentar insinuerade att det skulle göras skillnad på baronen och ryska judar.

”Nåja, mandelbroth blir nog bra. Det går snabbt också”, sa Bertha och torkade av händerna på förklädet. ”Dröj inte kvar här ute för länge. Kom inte försent.”

Josef höjde handen i ett ja och stoppade samtidigt en druva i munnen. Den var frisk och syrlig, men smaken han kände var den av seger, av framtid. Men segern hade inte kommit gratis.

Och nu kom fler. Fler *bilu'im*, ryska judar, män och kvinnor, som lämnade landet de fötts i för att förvandla förbränd jord – eller som i andra delar av landet, träskmark – till mjölk och honung. De var alla innerligt välkomna. Arbete fanns så det räckte och blev över och alla händer som var beredda att hugga i togs emot med öppen famn.

Det hade gått några år sedan Josef själv var en nykomling. Då fanns ingen välkomstkommitté, han – tillsammans med två handfull män – var först med att slå sig ner här på marken de köpt. Även om det bara gått fyra år sedan dess kändes det som en livstid. Ett annat liv, till och med. Det livet hade inte gett några valkar i händerna. Josef var ingen lantbrukare, inte knuten till marken han gick på. Som son i en välbärgad familj hade världen legat öppen för honom och han hade studerat på universitet i både Schweiz och Tyska riket. Han var dock ukrainare och medborgare i kejsardömet Ryssland, och till Ukraina hade han också återvänt efter studierna. Det var där han befunnit sig när fernissan sprack och hoppet dog, våren 1881.

Hoppet är det sista som lämnar en människa, sägs det ju, och Josef – som så många andra – hade hoppats att ryska judar skulle få samma rättigheter som judar i många andra länder börjat få. Att de skulle bli medborgare på lika villkor. Kanske var det i den andan som ett par judar, tillsammans med några hundra ryssar, engagerat sig i vad de trodde var för Rysslands bästa: den rysksocialistiska rörelsen *Narodnaja volja*. Socialisterna verkade i all hemlighet för att störta tsaren och hans regering och införa folkstyre. De reformer som Alexander II faktiskt gjort, som att avskaffa livegenskapen och mildra censuren, hade inte på långa vägar ansetts vara tillräckliga, och tålmodet ville inte vänta. Den 13 mars hade medlemmar ur *Narodnaja volja* dödat tsaren i ett bombattentat i Sankt Petersburg och även om dådet inträffade flera hundra mil från Josef drabbades han av följderna. Inte bara han, förstås. Skulden för tsarens död föll på judarna med antijudiska upplopp, sönderslagna butiker, hus, egendomar, misshandel – också mord – som följd. Även om antalet döda inte alls var lika många som vid tidigare antijudiska upplopp, 1600-talets kosackhärjningar kunde räkna antalet döda judar i många tiotusental, dog något minst lika viktigt: framtidstron. Josef hörde det samtalas om överallt, i hemmen, mellan passagerarna på de nymodiga hästspårvagnarna i Odessa, på kaféerna, i synagogan när han en och annan gång gick dit. I allt fler

hjärtan landade insikten att de, judarna, alltid och överallt skulle vara främlingar. Historien hade visat det gång på gång. Ryssland ville inte ha dem. Inget land ville i längden ha dem.

Som student hade Josef många gånger stött på de nationalistiska tankegångar som bubblade och fräste runt om i Europa. Ett folk, ett land. Ett land åt varje folk. Men hans folk fanns överallt. De var ett folk utan land och hur många generationer en jude än levte i ett land förblev han ändå en utbölning. Precis detta hörde han nu läkaren Leon Pinsker säga. Pinsker, som förut stöttat tanken på lika rättigheter för judar i Ryssland, hade förlorat hoppet om att någonsin få se det ske. ”Judarna kommer aldrig bli accepterade som likar bland andra folk om de inte har ett eget land”, sa han, och hävdade att de nu måste bli ett självständigt folk i en egen stat. Josef lyssnade till vad den äldre skäggprydda juden sa och kände blodet sjuda i ådrorna. Visionen gick från dröm till manifest när Pinsker uttalade namnet på den rörelse som skulle komma att helt ändra inriktning på hans eget liv: *Hovevei Zion* – de som älskar Sion.

”Du är galen, Josef! Framtiden är i Amerika, inte i Eretz Israel.”

De hade långa högljudda diskussioner, han och vännen Nathan. Allt fler glas och koppar staplades på det runda kafébordet medan de avhandlade för- och nackdelar med alternativen. Att stanna i Ryssland var däremot inte längre ett alternativ. De flesta argument talade för Amerika. Om sanningen ska fram nästan alla argument.

”Jag hör vad du säger och jag vet att du har rätt. Jag är antagligen galen. Ändå är det tanken på Sion som får hjärtat att slå volter i bröstet. Vad ska jag ta mig till!”

Nathan knäppte händerna och lutade sig mot honom över bordet.

”Det är säkert helt normalt att någon gång i livet vilja se Jerusalem. Vem har inte föreställt sig hur det skulle vara att sätta fötterna på jorden vi känt vid namn sedan bröstmjölken rann ur mungiporna på oss? Jag hade själv kunnat tänka mig att göra en avstickare dit om jag haft pengar nog. Men ärligt talat, Josef, är det inte bara de djupt religiösa som fortfarande lägger större vikt vid Eretz Israel än så? Som vill bo där för att invänta Messias ankomst och för att de tror att deras böner hörs bättre där? Men du är ju inte en av dem.”

Josef hade hört alla argumenten förut. Och ja, så hade det varit i generationer. Till Eretz Israel – eller *Vilayet Syria* som osmanerna sa och Palestina som européerna kallade det – reste ortodoxa med guppande skruvlockor och svarta hattar för att kunna be vid Muren, och kabbalister för att studera lurianismen i Safed tills de blivit så andligt mystiska att ingen begrep vad de talade om. Skämt åsido – historiskt sett var det en begränsad skara judar som emigrerat till Eretz Israel. Försörjdes gjorde de genom halukka, gåvor, skänkta av dem som inte hade möjlighet att göra lika gudfruktiga livsval. Men ett sådant liv var så långt ifrån Josefs längtan som det gick att komma. Han var förvisso jude och uppskattade traditionerna, men han lät inte sitt liv styras av religionen på samma sätt som tidigare generationer gjort. De religiösa väntade på att Messias skulle upprätta riket åt dem, men hos dem som liksom han själv i allt högre grad frigjorde sig från rabbinernas läror hade tanken vaknat på att upprätta det efterlängttade riket själva. Josef älskade Sion för att Sion var hans dröm och hans ursprungliga hemland. Det var i Sion han trodde framtiden för hans folk fanns: ett land åt ett folk, precis som andra folk. Och även om han inte var särskilt religiös av sig kunde han inte låta bli att älska de urgamla profeternas ord som talade om att judarna efter att ha levat utspridda bland alla folk en dag skulle återvända till sitt land och få öknen att blomstra.

Det fick bli mot den turkiske sultanens osmanska rike han styrde kosan. Nathan, tillsammans med hundratusentals andra ryska judar, valde frihetens Amerika. Rent objektivt var det ett smartare val än Josefs, men vad annat kunde han göra när det brann en eld i hans hjärta?

Men också i Osmanska riket blåste förändringens vindar. Åt vilket håll de blåste var däremot lite oklart. De två senaste sultanerna, som båda fått en europeisk utbildning, hade velat modernisera sitt rike. De närmade sig frihetliga idéer om medborgerliga rättigheter och införde likhet inför lagen för alla. Den nuvarande, Abdülhamid II, inledde sitt sultanskap med att underteckna Osmanska imperiets första konstitution och verkade därmed ansluta sig till sina företrädare.

Det skulle vara fel att säga att förändringarna uppskattades av samtliga undersåtar. Det muslimska prästerskapet tyckte att de sekulära lagarna bröt mot sharia och många muslimer såg

inga som helst fördelar med att judar och kristna inte längre skulle vara andra klassens medborgare och stå under traditionella islamiska dhimmilagar. Skulle muslimerna, som var vana vid att ha en prioriterad status, nu vara de otrognas likar? Kristnas vittnesmål väga lika tungt som deras? Protester hördes, motstånd gjordes, oron växte och attacker mot kristna byar blev allt vanligare.

Nyheter nådde den judiska diasporan, och Josef följde utvecklingen. En del rapporter tände hopp, andra släckte det. Abdülhamid II gick alltmer den arga majoriteten till mötes. Oron i riket krävde det, menade han. Efter att ha upphävt den progressiva konstitution som röstats igenom bara två år tidigare styrde han tillbaka sitt imperium in på mer islamiska vägar.

Men de reformer som faktiskt införts hade trots allt öppnat en möjlighet judarna hett eftertraktat: rätten att köpa mark i imperiet. Att det inte alltid innebar att de fick köpa den mark de ville, att priset blev rimligt eller att marken de köpt gick att använda till det de hoppats, hade snart blivit uppenbart. Redan ett par år innan Josef och hans nio vänner från Hovevei Zion fått köpa ett stycke land några mil söder om hamnstaden Jaffa, hade en grupp ortodoxa judar försökt sig på samma sak. Dessa hade från början köpt ett landområde nära Jeriko som de kallade *Petah Tikva*, Hoppets öppning – ett mycket talande namn för vad de såg framför sig: en ny hoppfull tid för judarna i Eretz Israel. Men de ortodoxa judarnas köp hade upphävts av sultanen som förbjudit dem att slå sig ner där. Lite mark nordöst om Jaffa tillät han dem däremot att köpa, men enbart för att marken var så värdelös: en träskmark som visade sig vara ett trevligare tillhåll för malariamygg än människor.

Problemet med alltför vattenrik jord var inte något Hovevei Zions nybyggare delade med Petah Tikva. Trots att Medelhavets turkosblå böljor oupphörligt sköljde mot stränderna i *Rishon LeZion* var vattenbrist deras största utmaning. Jordan bestod av sanddynor och var som fnöske, och vetet de planterat under det att de svettats så stora mängder att det borde ha räckt som bevattning, brändes sönder av sommarens heta sol. Inga brunnar de grävde lyckades nå grundvattnet, och därmed hade de inget vatten till åkrarna, inget vatten till mat och hushåll. Josef hade absolut räknat med hårt och tungt arbete, men han hade också föreställt sig belöningen: vidsträckta vetefält med svällande korn som skulle mätta magar. Han hade inte räknat med att de skulle behöva lägga så mycket av sin kraft och tid på att skaka vägar fram med häst och vagn för att fylla ämbaren vid närmsta avlägsna vattenhål. Inte heller hade han räknat med att beduinerna skulle göra det till en sport att överfalla deras vattenkärror och stjäla det dyrbara livselixiret, men det gjorde de och bosättarna i Rishon LeZion – de första till Sion – närmast grät av utmattning och förtvivlan. Pengarna de fört med sig in i projektet och trots skulle räcka för att få jordbruket på fötter tröt, liksom nästan allt annat. De behövde hjälp, en finansiär, någon som delade tron på visionen. Det var då Josef, som var värtalig i franska och ansågs bäst lämpad att föra deras talan inför en sådan dignitet, sändes till baronen i Frankrike.

”Rishon LeZion, säger du.”

Baron Edmond James de Rothschild var en elegant man i fyrtioårsåldern vars hela uppenbarelse utstrålade generationer av pondus och förmögenhet. Hans vågiga kastanjebruna hår låg i en blankkammad sidbena, han bar mörk bonjour och väst knäppt över bröstet och en perfekt knuten sidenkravatt dekorerad med kråsnål under den stärkta vita kragen. Baronens lutade sig mot fåtöljens armstöd och såg på Josef genom monokeln.

”Ja, precis. Namnet är hämtat från en vers ur Tanakh, det är ord av profeten Jesaja. Det betyder ...”

”De första till Sion”, sa baron Rothschild och nickade. Namnet talade, och han såg ut att förstå. ”Och ni var tio som lämnade Ryssland för att starta det här ... jordbruket i Eretz Israel?”

”Det stämmer, baron. Men det har anslutit fler familjer allt eftersom.”

”Berätta för mig om Rishon LeZion, herr Feinberg. Vad hoppas ni uppnå?”

Josef kastade en blick ut genom fönstren i baronens bibliotek. Mild oktobersol letade sig in genom de stora ljusinsläppen och föll över blomsterprakten som arrangerats i en exklusiv urna mitt på bordet. Dagstemperaturen i Paris denna höstmånad nådde inte ens upp till värmen under nattens svalaste timme i Rishon LeZion. Han hade varit borta i många veckor, rest genom Europa och

överallt försökt engagera och uppåda stöd. Han var trött och helt ärligt ganska sliten, men det fanns inga alternativ. I hans värld fanns bara vidare, framåt, igenom.

För baronen berättade han om det vackra landet och dofterna, den söta frukten och solen som går ner i havet. Om den ödesmättade känslan han kunde drabbas av när han tänkte på att här hade hans fäder vandrat och levt. Här hade de brukat jorden och tillbett Herren, krigat med kung David, blött och dött och sjungit och fött. Men Josef berättade också om motgångarna och vattenbristen, om pengarna som sinade, om jorden som sprack i torkan.

Dörren in till baronens privata bibliotek var stängd. Det var bara Josef och sir Rothschild där. Frågan hade redan uttalats, den som Josef rest flera hundra mil för att ställa. Om baronen kunde tänka sig att låna ut pengar till bosättningen, pengar till att borra en tillräckligt djup brunn och pengar till att försörja de kämpande familjerna till dess de kommit på fötter.

”Har ni någon tidigare jordbrukserfarenhet, herr Feinberg?”

”Nej, baron.” Josef fuktade läpparna. ”Lantbruk har som du vet inte varit något vi judar traditionellt hållit på med. Vi har inte fått äga jord, så ... Men jag kan lova att vi sliter. Jag var bara hälften av den här storleken när jag först kom till Rishon.”

”Så varför ger ni inte upp? Det finns betydligt enklare sätt att försörja sig på.”

”Oh nej, baron! Aldrig att vi ger upp, tro inte så illa om oss! Det är inte pengar som driver oss utan övertygelsen om att det är dags nu. Har inte historien tillräckligt många gånger visat att folken i de länder vi tvingats leva i inte mer än periodvis tolererat – i bästa fall av egoistiska skäl välkomnat – oss? Jag vill tro att också du, baron Rothschild, stödjer tanken på ett judiskt hemland.”

Baron Rothschild sa inget på en stund. Josef anade att han vägde honom och hans ord på sin inre trovärdighetsvåg och väntan på utslaget gjorde Josefs händer fuktiga. På något sätt visste han att framtiden för Rishon – för hans egen Bertha och för Zalman, Reuven Yoel och alla de andra som han jublat och kämpat med, som delat hans prövningar – hängde på baronens beslut. Visste han hur många liv han höll i sina händer? Födda, ofödda, framtidens yishuv.

”Jag är beredd att stödja Rishon LeZion, herr Feinberg. Ni ska få pengar, till att börja med tjugofemtusen franska francs. Men”, sa Rothschild och höjde fingret, ”på några villkor.”

Josef var nära att slänga ur sig ”vad som helst”, men riktigt så huvudlös var han inte.

”Jag vill att ni går med på att låta er tränas i jordbrukets konst av personer som faktiskt kan bruka jorden, av experter, och att ni lyssnar på deras professionella råd. Säger de ’gör si’, då gör ni så. Säger de ’vete går inte att odla här’, då odlar ni det de rekommenderar er i stället.”

”Ja, baron. Vi ska med glädje ta emot den hjälpen.”

”Och så en sak till. Det finns en organisation som kallar sig *Bilu* som verkar för att inspirera fler judar att migrera till Eretz Israel. Jag vill att ni välkomnar dessa bilu’im till Rishon LeZion. De behöver er, och ni behöver dem. Har vi ett avtal, herr Feinberg?”

Josef Feinberg tvättade bort dagens svett och smuts med olivtvål, torkade sig och knäppte på sig en skjorta. En ljuvlig doft av nybakat hade spridit sig i deras lilla hus och Bertha stod framför spegeln och muttrade irriterat under det att hon försökte få ordning på håret. Till slut knöt hon en blommig sjalett runt huvudet i stället. Tillsammans gick de längs grusvägarna mot samlingslokalen. De passerade den stora byggarbetsplatsen där Rishons synagoga höll på att ta form. Helt nära låg också deras lilla samhälles grundskola. Byggnaden var redan färdig och stod där så vacker och modern, den första skolan i världen där barnens undervisning helt och hållet skedde på hebreiska.

Josef och Bertha nickade mot nybyggarna de mötte, de allra flesta på väg åt samma håll – till välkomstmötet för de nya bilu’im. Runt trehundra var det som bodde i Rishon LeZion nu, och samhället bara växte. Baronens pengar hade räddat dem och hans jordbruksexperter hade styrt upp nybyggarnas goda intentioner och förändrat dem till något realiserbart. Veteåkrar förvandlades till vingårdar där druvorna frodades och till fruktlundar som gav rik skörd.

Det gick nästan inte en dag utan att Josef blickade ut över de grönskande fälten och förundrades. Om och om igen mumlade han orden som profeten Amos förkunnat över 2600 år tidigare: ”Jag ska göra slut på mitt folk Israels fångenskap. De ska bygga upp sina ödelagda städer och få bo i dem. De skall plantera vingårdar och få dricka vinet från dem. De ska anlägga

trädgårdar och få äta deras frukt. Jag skall plantera dem i deras eget land. De skall inte mer ryckas upp ur det land som jag har givit dem, säger Herren, din Gud.”

Josef tryckte Berthas hand, sedan öppnade de famnen för de nyanlända jiddishtalande rysslandsfödda judarna.

”Shalom”, sa de. ”Välkomna hem.”

FAKTA – Den första aliyan

Vågen av judisk immigration som paret Feinberg och Bilumedlemmarna var en del av, kom i efterhand att kallas ”den första aliyan”. Det hebreiska ordet *aliya* betyder ”att stiga upp” och är hämtat från 2 Krönikeboken 36:23 – den allra sista versen i den hebreiska Bibeln (vars böcker kommer i en annan ordningsföljd än i Gamla testamentet men har samma innehåll). Betydelsen är dubbel: när man går till Jerusalem genom Judeens bergsbygd måste man rent fysiskt ta sig uppåt då staden ligger högt, och att immigrera till Eretz Israel anses som en andlig ”uppgång” då man närmar sig den heliga staden. Efter den första vågen av modern judisk immigration följde flera och i dag talar man oftast om fem stora vågor av aliya.

Fenomenet var däremot inte nytt. Mindre grupper av judar har i alla tider vänt tillbaka till sina fäders land, Löfteslandet. De var i regel religiöst motiverade och alla lyckades inte väl. Vissa kom aldrig fram.

När de ryska judarna anlände 1881 fanns det redan 25 000 judar i landet. Dessa kallas ”den gamla yishuven” och var religiösa judar som höll till i de fyra ”heliga städerna” – Jerusalem, Hebron, Tiberias och Safed. De ägnade sig utestlutande åt religiösa studier och levde på *chaluka*, gåvor som samlades in från judar i diasporan. Det finns en stark judisk tradition som säger att det mest betydelsefulla man kan göra är att studera Toran i Eretz Israel. Kan man inte göra det själv, bör man stötta någon som gör det.

Majoritetsbefolkningen i landet runt år 1881 var araber. Uppgifter om antalet varierar i olika källor men någonstans mellan 250 000–300 000 araber bodde i små byar utspridda över landet samt i vissa större städer såsom Jaffa, Jerusalem, Hebron, Nablus och Akko.

Totalt sett var det ett glesbefolkat landområde, och det är orsaken till att den moderna tidens judiska återvandring till Israel beskrevs med det kända uttrycket ”ett land utan folk för ett folk utan land”. Ända in på 1980-talet var denna beskrivning av händelseförloppet okontroversiell. Men efter att nya historiker presenterade det som i dag kallas ”historisk revisionism” accepterades i många akademiska kretsar inte längre den tidigare beskrivningen. Bakgrunden till den nya forskningen var att Israel öppnade arkiv som tidigare varit stängda för offentligheten. Då upptäcktes att den traditionella framställningen av Israels moderna historia var bristfällig. Den övergripande bilden var densamma, men den var mindre svartvitt än vad man tidigare trott. Israels egna snedsteg, och i vissa fall övergrepp, trädde fram tydligare. När detta skedde samtidigt som en våg av antivästliga strömningar dominerade den akademiska debatten, inte minst genom influenser från boken *Orientalism* av Edward Said, ledde det till att starka Israelkritiska krafter fick genomslag i den intellektuella världen. Mycket av den forskning som sprungit ur denna tid måste ifrågasättas som ideologiskt motiverad, snarare än att anses hålla akademisk standard.

Antivästliga trender har i tillägg bidragit till att underminera det faktiska händelseförloppet genom att beskriva den judiska aliyan som en form av kolonialism. En sådan anklagelse brister i logik om man betänker den långa historiska judiska kopplingen till landet. Att därtill köpa mark i ett extremt

resursfattigt och kärvt land som sedan med egna händer odlades och gavs nytt liv är svårt att beteckna som kolonialism. Det är ett helt annat mönster än det som framträder i de europeiska stormakternas koloniala projekt.

Det är ett historiskt faktum att då den första aliyan i modern tid påbörjades hade muslimer funnits i landet kontinuerligt i över 1200 år. Däremot var de förhållandevis få och merparten av landet var övergivet och vanskött. När judarna återvände började också landet återvända till liv. Detta är också ett historiskt faktum.

Ett stort antal samtida källor bekräftar beskrivningen av ett mycket glest befolkat land. 1857 skrev den brittiske konsuln i Jerusalem, James Finn, i ett brev till earlen av Clarendon: "Landet är i hög grad tomt på invånare och därför är dess största behov en befolkning." Den amerikanska diktaren Samuel Langhorne, mer känd som Mark Twain, beskrev år 1867 sitt besök i landet på detta målande sätt: "Palestina sitter i säck och aska [...] Till och med olivträdet och kaktusen, dessa trogna vänner till en värdelös jord, hade nästan övergett landet." (Ur boken *Innocents Abroad*)

Det finns också vetenskapliga brittiska rapporter från 1870-talet angående landets flora, fauna, samhällen och topografi som bekräftar hur bedrövligt landets tillstånd var innan vågorna av aliya började förändra situationen. En annan brittisk rapport från 1913 beskriver den utveckling som hade skett: "Området var underbefolkat och förblev ekonomiskt stagnerat fram till ankomsten av de första sionistiska pionjerna på 1880-talet, som kom för att återuppbygga det judiska landet. Landet har förblivit 'Det heliga landet' i mänsklighetens religiösa och historiska medvetande, förknippat med Bibeln och det judiska folkets historia. Judarnas kultivering av landet lockade också ett stort antal andra invandrare – både judiska och arabiska." (*British Royal Commission Report*)

Detta faktum, att den judiska immigrationen och bearbetningen av landet också ledde till en stor inflyttning av araber från grannländerna, är inte tillräckligt kommunicerat i våra dagar. Men sanningen är att många av dagens palestinska araber har en relativt kort historia i landet.

Rishon LeZion är ett exempel på ett samhälle etablerat under den första aliyan av judiska immigranter som var pionjärer och kom för att bygga landet. De byggde runt trettio liknande samhällen varav bara tjugo överlevde. Den stora majoriteten av de 60 000 immigranterna som kom stannade dock inte kvar utan drog vidare till andra länder när de såg områdets tillstånd. Av de 25 000 som trots allt stannade var det bara en minoritet, omkring fem procent, som valde det hårda pionjärlivet; de flesta bosatte sig i redan existerande städer.

Däremot startade Feinberg och hans likar en trend som kom att bli dominerande då den andra vågen av aliya påbörjades 1904. Inom loppet av 30–40 år förvandlade de judiska immigranterna områdena längs kustlinjen, Jizreeldalen och norra delen av Jordandalen från sanddyner och sumpmarker till fruktbara åkrar, apelsinplantager och vingårdar.

Nybyggarna i Rishon LeZion (betyder "Först till Sion") fick vara beredda att göra många saker för "första" gången. Här grundades för första gången en hebreiskspråkig förskola och grundskola och en hebreiskspråkig tidning. I Rishon LeZion komponerades sången, *hatikva*, som kom att bli staten Israels nationalsång, och där såg också den israeliska flaggan dagens ljus för första gången. Allt detta var ett medvetet arbete för att bygga upp en judisk kultur och en judisk regim – kanske till och med en judisk stat.

Kapitel 16 – År 1897

PORTRÄTT – Theodor Herzl, Basel ”Journalisten som samlade och splittrade världens judar”

”Välsignad är du, Adonai, allsmäktige Gud, som har hållit oss vid liv, bevarat oss och låtit oss få komma till denna stund.”

En fullsatt salong höll andan. Stämningen var förtätad och spänningen så påtaglig att den kändes i kroppen, löpte mellan stolsraderna som elektricitet. Den välkända judiska bön som Karpel Lippe öppnat kongressen med hade aldrig förut känts så ödesmättad. Som om den en gång blivit till just för att bedjas i detta ögonblick.

Theodor tittade ut över havet av svarta frackar och bländande vita bröst som samlats i Stadtcasino Basels fashionabla konserthall. Här satt stolsrad efter stolsrad med representanter för det judiska folket – religiösa, sekulära, intellektuella och finansiella ledare från i stort sett hela den judiska diasporan. Uppklädda, respektabla, trovärdiga. Fotografernas kameror blixtrade, journalister antecknade vartenda ord. Det var magnifikt, och det skulle sända ett tydligt budskap till världen: efter två tusen år av förskingring och förföljelser var det judiska folket i allra högsta grad vid liv. De var ett bevarat folk och en kraft att räkna med. Och de hade en gemensam vision: ett land åt detta folk.

”Herzlichen Glückwunsch Theodor, mein lieber Freund!”

Theodor fattade den stora näven i sin och tog emot den anglikanske prästens översvallande gratulationer. William Hechler var en udda fågel, på alla möjliga sätt. Hans vänliga ansikte, prytt av ett yvigt grått skägg som räckte ner till bröstet, förde tankarna till Tanakhs profeter och drog obönhörligen till sig övriga delegaters blickar. Mer än en gång hade Theodor fått förklara vem denne något excentriske deltagare var, varför han inbjudits till Sionistkongressen och att han som kristen sionist självklart deltog utan rösträtt. Men hans entusiasm var inte mindre för det.

”Vilken enastående samling det har varit! Jag har njutit av varje sekund. Och den fantastiska sången som framfördes, *Hatikvah*, jag finner inga ord. Mina egenkomponerade alster bleknar fullständigt.”

Minnet av när William framfört en av sina Sionsånger för honom fick Theodor att le. Hjärtat var överlåtet men sången inte riktigt lika vacker. Första gången de träffats hade Theodor i ärlighetens namn undrat om prästen var vid helt och hållet sunda vätskor. Från golv till tak var väggarna i hans lägenhet täckta av böcker – bara biblar – och på ett bord stod en miniatyrmodell han själv konstruerat av det gamla templet i Jerusalem. ”*Jag har räknat ut allting, precis var det måste byggas. I Betel! Det ligger precis mitt i landet!*” Det kunde nog vara så att William var en aning säregen, med stor tilltro till profetior och gudsordet, men han hade också visat sig vara en verklig vän till Sion. Och en välkommen dörröppnare in i det tyska hovet.

”Än en gång: mina varmaste gratulationer. Väl gjort! Det måste vara första gången på två tusen år som judiska ledare har samlats på det här sättet, och du, min vän, fick det att hända.”

Det låg förstås mycket arbete bakom denna framgång, många samtal och många personliga brev hade skrivits skrivits, men att sätta ord på pränt och övertyga var förstås en av Theodors främsta styrkor. Och hans bok hade sedan den kommit ut ett år tidigare tagit det judiska samhället med storm. Långt ifrån alla omdömen var positiva, naturligtvis, men boken hade skapat debatt. Och tillräckligt många som delade hans vision om *Der Judenstaat* – även om tankarna om hur, och var, den skulle upprättas gick isär – hade valt att resa till Basel dessa augustidagar för att ta drömmarna till nästa nivå: en konkret plan.

”Jag har sagt det till dig förut men jag måste få säga det igen”, fortsatte Hechler, ”det här är en profetisk stund, Theodor. Vad ni åstadkommit här var förutbestämt, jag vet det. Jag har studerat alla profetior och gjort noggranna beräkningar och allt pekar på att det i år, 1897, ska ske ett avgörande

genombrott för det judiska folkets återkomst till Sion. Sanna mina ord, Herzl, om inte det var vad som hände här i dag!”

Den som inte kände honom kunde säkert få för sig att tro att Theodor under hela sitt liv varit engagerad för den judiska frågan. Att han varit sionist, kanske religiös, åtminstone överlåten till sin judiska kultur. Det kunde inte vara längre från sanningen. Theodor Herzl hade inte ens blivit *bar mitzva*. När jämnåriga judiska ungdomar gick till synagogan och läste skickade Theodors föräldrar honom till katolsk konfirmandundervisning i stället. Tyska var hans hjärtespråk och den europeiska kulturen – med Tyskland som starkast lysande stjärna – den han ville vara en del av. Och när hans unga hustru födde honom en son lät han inte ens omskära honom. Det var ungefär så judisk Theodor varit.

Likafullt. Det spelade uppenbarligen ingen roll. Välintegrerad och nästankristen, han ansågs inte tysk för det. Ju äldre han blev, desto mer uppenbart hade det blivit. Som när han engagerade sig i den tysknationalistiska studentföreningen Burschenschaft i Wien. De andra studenterna markerade tydligt att judar inte hade något med deras *ära, frihet och fädernesland* att göra. Eller när han lyssnade till Wien-politikern Karl Lueger och hans *Christlichsoziale Partei* och hörde småborgarna applådera det socialkonservativa partiets utfästelser om att man skulle finna sätt att lösa ”judefrågan” på – för att de framgångsrika judiska köpmännen i staden var orsaken till den allt besvärligare vardagen för vanligt folk var det allt fler som verkade instämma i. De skildes ut, dömdes olika, smälte aldrig in i andras ögon. Den emancipation han var övertygad om var målet för europeiska judar var inte uppnådd än. På den tiden hade han sneglat åt Frankrike och deras valspråk i stället: frihet, jämlikhet, broderskap. I fråga om emancipation var de ett föregångsland. I ett modernt Europa skulle fördomarna mot judar försvinna.

Det är en sorg när övertygelser spricker. När vackra drömmar går i kras och insikten om att man varit naiv landar. Det gör ont. I Paris 1894 utdelades det slutgiltiga slaget som spräckte Theodors omhuldade illusion.

Det var oktober och Eiffeltornets långa skugga föll över roströda lövträd och breda avenyer. Överallt hästdroskor, män som skyndade fram med huvuden krönta av moderiktigt höga hattar och vackra damer som flanerade i klackkängor och långkjol, bärande dekorativa paraplyer på armen. Det var modernt, chict och staden bubblade av framtidstro och hopp. Och av en upprörande spionaffär. Utsänd av Wientidningen *Neue Freie Presse* var Theodor på plats för att bevaka rättegången mot en fransk officer som anklagades för spioneri och för att ha sålt hemligstämplade handlingar till den tyska krigsmakten. Det var en hetsig historia där den åtalade hela tiden hävdade sin oskuld och bevisen var lika täta som ett läckande såll. När domen fallit över Alfred Dreyfus – livstids exil på Djävulsön – och han stod där i offentligheten berövad all heder och avklädd både svärd, gradbeteckning och dekoreringar, hörde Theodor den broderskaps- och jämlikhetsälskande parisiska pöbeln skrika ut dödsdomen över hans tro på emancipationen.

”Död åt judarna! Död åt judarna!”

För Dreyfus var inte bara fransman och officer. Han var inte bara en medborgare dömd för spioneri. Han var jude också. Det blev hans främsta skuld.

”Det dör aldrig, Max. Jag ville tro det, jag hoppades, jag blundade för det när jag mötte det själv men alla dessa antisemitiska strömningar som florerar överallt, Lueger som vinner röster och popularitet på att tala illa om judar och så nu detta med Dreyfus har fått mig att förstå att judehatet är som en hydra. Så snart man tror den är besegrad växer det fram ett nytt monsterhuvud!”

Det hade gått några månader sedan Dreyfus dömts, men chocken – nej, inte chock, den öppna antisemitismen hade ju inte kommit som en blixtrån från en klar himmel direkt, snarare var händelsen det definitiva uppvaknandet, den sista spiken som hamrats i hoppets kista – hade inte förlorat i styrka. I veckor hade han suttit vid sitt skrivbord, skissat på idéer, förkastat, omskapat och knackat ner dem på sin skrivmaskin. Han såg tangenterna för vad de var – vapen i kampen mot hatet. Natt och dag flöt ihop, han glömde nästan att äta. Om han var en lösning på spåren, då fick den inte

undslippa honom. Han måste fånga den, sätta den på pränt. Kanske hade han funnit ett sätt att om inte döda så åtminstone neutralisera hydran.

Med en duns släppte Theodor en bunt papper, omvirad av ett brunt snöre, på bordet framför Max Nordau. Den tio år äldre journalistkollegan tittade förvånad på honom.

”Vad är detta, Herzl?”

”Det är galenskap. Kanske är det galenskap. Ärligt talat vet jag inte, men jag var tvungen att göra något.”

Han såg faktiskt rätt galen ut, med förvildat skägg och håret på ända. Men blicken var skarp. Lite vild kanske, men skarp. Max plockade upp pappersbunten och drog i snöret.

”Judestaten. Förslag till en modern lösning på judefrågan.” Max lade undan försättsbladet och bläddrade sig igenom sidorna. Minuter förflöt under tystnad. Till slut kunde inte Theodor hålla sig längre.

”Vad säger du? Är det galenskap?”

Max Nordau lade ner högen på bordet och slog ut med händerna.

”Är detta galenskap, låt oss då vara galna tillsammans!”

”Ska jag tolka det som att du alltså tror att det är önskvärt? Till och med möjligt?”

”Hör här, Herzl. Jag tror på sionismen. Jag tror att ett judiskt hemland är nödvändigt. Dessutom skulle jag säga att du nog har rätt i din konklusion att överallt dit judar kommer, kommer förr eller senare förföljelse. En långsiktig lösning måste till för att lösa det problemet.”

Max tystnade ett ögonblick och trummade med fingrarna mot högen av tättskrivna blad medan han tänkte efter.

”Jag tror också att du har alldeles rätt i att det inte räcker med att, om än aldrig så överlåtna, immigranter startar jordbruk och odlar upp marken lite fläckvis och så att säga sakta ökar sin närvaro i landet. Förr eller senare säger de som redan bor där stopp. Även om Palestina inte är överbefolkat kommer spänningarna att öka. Så länge något annat folk har den yttersta makten över dem riskerar judar alltid att råka illa ut. En judestat är alltså önskvärd. Vi behöver självstyre, och vi behöver ha andra nationers stöd i ryggen.”

”Och?” Theodor såg att Max satt och sög på något mer, och varje sekund han dröjde med att tala var otålig väntan. Men Theodor behövde inte fundera så länge över vad Max ansåg om hans andra fråga.

”Och om det är möjligt? Organiserade inte grekerna sig för att få tillbaka den självständighet som gick förlorad när osmanerna erövrade deras land på 1400-talet? Nu har de varit en egen nation i mer än femtio år. Egypten har också frigjort sig från osmanerna. För var och en som vågar se det är det uppenbart att Osmanska riket är på fallrepet. Nation efter nation blir självständig. Varför skulle inte också vår judiska nation kämpa för ett eget land? För att summera, Herzl: Du gör rätt i att drömma. Du är inte den förste som gjort det. Men det du gör särskilt rätt i är att konkretisera drömmarna och inse att de kräver politisk handling, och påtryckning. Där ligger styrkan i dessa tankar.”

Egentligen var det till baron Rothschild som Theodor först riktat sin skrift. Att baronen hade ett varmt hjärta för Sion var välkänt, och vid sidan om att stötta Rishon LeZion hade han också startat flera andra jordbrukskollektiv i Eretz Israel. Rothschilds stöd var något att hett eftertrakta. Men till Herzls idéer om att verka för en judisk stat sa baronen blankt nej. Han, liksom många andra välintegrerade och välbeställda judar i Europa, ansåg att en judisk statsbildning kunde ställa till med problem för alla assimilerade judar som faktiskt ville förbli i sina födelseländer. Men en judisk stat skulle väcka allmänhetens fråga om varför en jude skulle vara medborgare i, som i baronens fall, Frankrike om det fanns en judisk stat han kunde vara medborgare i. Eller varför skulle en jude tillåtas ha höga positioner i riket, det kunde leda till en uppenbar lojalitetskonflikt. Till vilket land skulle juden känna störst solidaritet?

Nej, det fanns många som inte var beredda att förlora sina uppnådda positioner. Inte heller var det en särskilt lockande tanke att lämna ett modernt, bekvämt Europa till förmån för en underutvecklad, avsides bakgård till land som turkarna negligerat i århundraden. Det var inte ett

alternativ, inte ens för den heliga stadens skull. Hade Theodor Herzl själv besökt sionismens hjärteland? Nej, just det.

Men det Theodor förstått gick inte att oförstå. Världen behövde en judisk stat så att de sociala spänningar och hatet som ständigt uppstod mot judarna när de bodde bland andra folk kunde upphöra. Och det judiska folket behövde en stat, en tillflyktsplats på jorden, som skulle välkomna dem om så alla andra stater stängde dörren. Theodor kände att det brådskade. Vårdkasen var tänd inom honom, denne assimilerade jude som konfirmerats, vägrat omskära sin son och som brukade fira kristen jul med julgran, och han var besjälad med tanken på att fler skulle förstå. Judehatet skulle aldrig försvinna.

Alltså trycktes *Der Judenstaat* och spreds. Den letade sig fram till både sannolika och osannolika läsare.

Det var *Der Judenstaat* som fått William Hechler att ta kontakt med Theodor. Med allt större intresse hade han läst exemplaret han kommit över och tyckte sig i författaren ana en själsfrände. De bodde båda i Wien, så ett möte var lätt ordnat. William arbetade som kaplan på brittiska ambassaden och ägnade stora delar av sin tid åt sitt specialintresse: eskatologi och judarnas roll i den sista tiden. Också han hade komponerat en skrift, *Judarnas återvändande till Palestina*, i vilken han utifrån sin kristna övertygelse argumenterade för varför judarnas återvändande till sitt gudagivna hemland var ett viktigt led i det profetiska skeende som förebådade Jesu andra ankomst. Hechler förstod tidstecknen. Han hade besökt *Tjerta osedlosti*, det område i det ryska kejsardömet som judarna tilläts bo inom. Han hade med egna ögon sett armodet, trängseln som majoriteten av judarna tvingades leva i och förfärats av de återkommande pogromer som drabbade dem. Men han hade också lagt märke till det sionistiska hopp som vaknat bland den ryskjudiska befolkningen och såg att det var en Guds rörelse i tiden. I Theodors bok fann han argumenten, och i Theodor en man med glöd och karisma nog att göra verklighet av visionen.

”Den sionistiska rörelse du tecknat ner i din bok, käre Theodor, är en biblisk rörelse. Den är profetisk.”

”Men jag har ju resonerat helt och hållet rationellt, William. Jag är knappast ens troende.”

”Den är förutbestämd och biblisk i alla fall, oavsett vad du tror. Jag tror på den, och jag vill hjälpa dig på alla sätt jag kan. Jag fruktar nämligen att antisemitismen i Europa kommer att växa sig allt starkare och att det kommer sluta med förskräckelse. Du har sagt att du behöver ha de stora nationerna med dig för att lyckas – skulle du vilja träffa Kaiser Wilhelm? Jag tror att jag kan ordna en sådan audiens åt dig.”

Ända sedan deras första möte arbetade Hechler intensivt för att presentera Theodor för de höga digniteter han kände och för präster och ledare i den kristna världen, så att de skulle ta honom och sionismen till sitt hjärta. Det sätt på vilket kristna genom historien behandlat judarna var skamligt bortom ord, och Hechler förkunnade att det var varje kristens plikt att älska judarna. Nu var tid att ställa sig på rätt sida av historien, när Herren upprättade sitt folk i Sion.

Att prästen William Hechler, som ende icke-jude, fått ett personligt inbjudningskort till världshistoriens första Sionistkongress hade varit en självklarhet.

Theodor Herzl vred om nyckeln i låset på sitt hotellrum och klev in. Han stängde dörren, lutade sig mot den ett par sekunder och blundade. Det susade i öronen och stjärnor dansade för ögonen. Han var utmattad, men han log. Han hade gjort det. Han hade lyckats. De tre dagarna *Sionisten–Congress in Basel* var över och hade blivit en succé.

I rummet tronade en nybäddad säng, mjuk och inbjudande. Theodor kastade ett längtansfullt öga på den men slog sig i stället ner på stolen vid skrivbordet. Dagboken lockade mer. En sådan här dag måste han fånga känslan i ord, bevara det magiska som hänt under Stadtcasino Basels tunga ljuskronor. Ett gemensamt sionistiskt manifest hade enhälligt antagits som slog fast strävan efter att etablera ett hem i Palestina, säkrat under offentlig rätt, för det judiska folket. Själv hade han blivit vald till den sionistiska rörelsens president, flankerad av Max Nordau som vice president. Hatikvah hade valts till den kommande statens nationalsång.

”För att sammanfatta kongressen”, skrev Theodor Herzl med snirklig handstil i sin dagbok, ”i Basel grundade jag den judiska staten. Om jag skulle säga detta högt i dag, skulle jag mötas av ett universellt skratt. Men kanske om fem år, alldeles säkert om femtio, kommer alla att veta det.”

FAKTA – Den första sionistkongressen

Konferensen hade knappast varit möjlig att genomföra tidigare. När Theodor Herzl sammankallade den första sionistkongressen 1897, skedde det på grund av att fyra viktiga faktorer för första gången sammanfallit. För det första: antisemitism. Hat mot judar hade alltid funnits och var ett stort, och på flera håll, växande problem men mot slutet av 1800-talet började detta egna namn på fenomenet användas. För det andra växte nationalstater fram runt om i Europa, särskilt under 1700- och 1800-talen. Det väckte tankar på att även den judiska nationen borde ha ett eget land. Man trodde också att detta skulle kunna motverka antisemitismen.

Den tredje faktorn var judisk sekularisering, något som blev mer utbrett på 1800-talet och gjorde det möjligt att diskutera en judisk stat. För religiösa judar ansågs det nämligen som en nästintill omöjlig tanke, det var rent av ett religiöst förbud, att själva arbeta för att skapa en judisk stat. Det var något Messias förväntades upprätta när han kom. Med det sagt kan man diskutera hur fritt från religiöst inflytande den sekulära sionism som Herzl representerade egentligen var. Om det inte vore för den judiska tron och hoppet om att en gång vända tillbaka till sitt bibliska hemland, är det högst osäkert om Herzl hade underhållit tanken om en judisk stat över huvud taget. Hälsningen ”nästa år i Jerusalem”, som upprepades vid judiska högtider, satt i ryggmärgen även på sekulära judar. Det faktum att ingen annan plats än Eretz Israel var tänkbar för upprättandet av en sådan stat talar sitt tydliga språk. Alla andra förslag röstades snabbt ner.

Den fjärde faktorn var kristen sionism. Kyrkan hade i århundraden ansett att judarna var förkastade av Gud och att tänka sig en fysisk upprättelse av landet var nästan otänkbart. Men väckelserörelser på 1700- och 1800-talen, särskilt i England och Tyskland, fokuserade på en mer bokstavlig tolkning av Bibelns texter. Läser man Bibeln på det sättet dyker Israels återupprättelse upp på sida efter sida. Flera av dessa väckelsekristna, samt andra med hjärta för det judiska folket, hamnade i parlamentet och fick inflytelserika positioner i England. Det bidrog till upprättandet av Brittiska konsulatet i Jerusalem 1838, genom vilket briterna verkade för invandring av judar till Palestina under andra halvan av 1800-talet. Konsulatet var i sin tur kopplat till grundandet av det anglikanska biskopssätet i Christ Church, strax innanför Jaffaporten i Jerusalem. Där blev en anglikansk jude, Michael Solomon Alexander, år 1842 insatt som första biskop. Den kristna sionismens inflytande var även avgörande Balfourdeklarationen 1917 – löftet om brittiskt stöd för upprättandet av ett nationalhem för judarna i Palestina.

Även om den första sionistkongressen var en succé var motståndet mot Herzls judestat stort, inte minst bland judarna själva. Majoriteten av de religiösa såg Herzls planer som syndiga. Inte bara försökte människor utföra Guds verk, de ville därtill upprätta en sekulär stat. Det var rent ut sagt heresi. De rika assimilerade judarna i Västeuropa såg i sin tur allt tal om en judisk stat som något som kunde bli ytterligare ett vapen i antisemiternas arsenal. Som aldrig förr aktualiserade idén om en judisk stat den seglivade judiska ”lojalitetsanklagelsen” och förde tillbaka upp deras judiska identitet, som de jobbat så hårt för att tvätta bort, på agendan.

Det fanns undantag. Vissa röster, både sekulära och religiösa, hade redan tagit till orda för en judisk stat. Men inflytandet från personer som Moses Hess och Rabbi Zvi Hirsch Kalisher var försvinnande litet. Herzl hade inte ens hört talas om dem. En liten men växande grupp ortodoxa judar stöttade däremot sionisterna, och det fanns rika västeuropeiska judar som både sponsrade

sionismen och själva gjorde aliya. De stora massorna, och de som också kom att präglade den sionistiska rörelsen under kommande decennier, kom däremot från de östeuropeiska länderna. Det var också i dessa områden antisemitismen var som mest brutal.

Theodor Herzl representerade vad som kom att kallas politisk sionism. En judisk stat, menade han, kunde bara upprättas om judarna lyckades få politiskt stöd från en av stormakterna i Europa. Herzl försökte övertala britterna, tyskarna, ryssarna och turkarna, men även om flera av dem uttryckte sympati med själva tanken ville ingen av dem ge några garantier. Till slut erbjöd britterna sionisterna ett stycke mark i Afrika, det så kallade Ugandaförslaget, men detta röstades naturligt nog ner av sionistkongressen 1903. Man hade inte längtat efter Sion i 2000 år för att hamna i Afrika.

Bland judarna fanns också andra tankar om hur sionismen borde se ut. *Praktisk sionism* använde slagordet ”åker för åker, ko för ko”. Med andra ord: köp mark, bebygg landet och skapa på lång sikt en stat. *Syntetisk sionism*, något som mannen som skulle bli Israels förste president – Chaim Weizman – propagerade för, kombinerade praktisk och politisk sionism. *Kulturell sionism* däremot såg inte något behov av en stat utan endast ett kulturellt center som skulle tillgodose diasporajudarna med judiska värderingar, litteratur, konst och kultur och på så vis förhindra assimilering.

Det var ingen självklarhet att Herzls vision skulle bli en verklighet. Hans fråga till Nordau var därför helt berättigad: ”Är detta galenskap?” De allra flesta skulle ha gett ett bekräftande svar, och hade Nordau gjort detsamma kunde hela idén ha dött där och då. Nordaus svar höll den vid liv, men Herzl var smärtsamt klar över hur sårbart hela projektet var om det inte fick stöd bland folket. Han avslutade därför sin nästa bok, *Alteneuland*, där han la ut visionen om hur denna stat kunde se ut, med de berömda orden: ”Om ni vill det, är det inte en dröm.” Citatet på hebreiska – *Im tirtzu ein zo aggada* – är ett välkänt uttryck i dag och har närmast blivit en del av israelernas kulturarv.

De första sionistkongresserna etablerade många av de viktiga institutioner och funktioner som kom att underlätta judisk immigration och bosättning i Eretz Israel. De stora visionerna blev omsatta i praktisk handling och ledde fram till *yishuven*, organiseringen av det judiska samfundet för statens upprättande. Det var inte helt utan grund Herzl skrev i sin dagbok: ”I Basel grundade jag den judiska staten.”

Herzl skrev också, med närapå profetisk exakthet, att han trodde att en judisk stat skulle upprättas senast om femtio år. Det skulle också ta exakt femtio år tills FN 1947 röstade för upprättandet av en judisk stat och ytterligare ett halvår innan det blev verklighet den 14 maj 1948. Theodor Herzl dog så tidigt som 1904, bara 44 år gammal, och fick aldrig se det han kämpat för bli verklighet. Hans ben hämtades däremot till Israel och gravsattes på hedersplatsen på Herzlberget i Jerusalem så snart staten blev till. Varje år, på den israeliska självständighetsdagen, hålls det officiella firandet på den öppna platsen framför hans grav. Herzl fick inte uppleva Israel, men israelerna glömmet honom aldrig.

Kapitel 17 – År 1917

PORTRÄTT – Chaim Weizmann ”Kemisten som förde drömmen om Sion vidare”

”Professor Weizmann, Storbritannien är dig stort tack skyldig för din enastående insats. Vad kan vi göra för att belöna dig?”

Chaim Weizmann visste att hans upptäckt hade spelat en avgörande roll. Utan hans biokemiskt framställda aceton hade inte sprängämnet kordit kunnat produceras och artilleripjäserna och skjutvapnen hade tystnat. Tyskland och Österrike–Ungern, och Osmanska riket, hade tvivelsutan fått övertaget.

Ammunitionsministern, en stram brittisk gentleman med stålgrå blick och mustasch så yvig att den täckte hela överläppen, gav verkligen ett intryck av att vara lättad. Kriget var inte över, men krigslyckan hade vänt. Chaim skakade på huvudet innan han svarade.

”Herr minister, jag önskar ingenting för mig personligen. Det har varit en ära att kunna hjälpa mitt land. Men vad jag verkligen skulle vilja är att ni gör något för mitt folk.”

David Lloyd George sträckte fram handen. Inga löften gavs, men önskingen var framförd. Året efter blev ammunitionsministern krigsminister, för att ännu senare samma år bli premiärminister. Till sin utrikesminister utnämnde han sir Arthur Balfour, en man som Chaim lärt känna redan 1906, bara något år efter att han flyttat till öriket i havet – centrum för världens mäktigaste stormakt. Nu, elva år senare, var cirkeln på väg att slutas.

Egentligen hade han varit på väg mot denna stund i hela sitt liv. Så här i efterhand gick det lättare att se. Alla vägval han gjort, framgångarna, kontakterna han skapat – allt hade visat sig vara bitar i det pussel som lett fram till denna avgörande punkt, bitar som tillsammans skapade den bild av framtiden som han nu tyckte sig kunna skönja.

Det hade varit en lång resa. Chaim Weizmann visste vad det ville säga att vara en fattig, trångbodd jude i *Tjerta osedlosti*, ryska imperiets judetillåtna bosättningsområde. Av femton barn till en timmerförsäljare var han det tredje, i en tid då judehatet grasserade och pogromer avlöste varandra och tanken på hemlandet, det förlovade landet, lockade allt fler. Också Chaim var lockad, men även om han gick med i Hovevei Zion redan flera år innan han gått ut skolan var inte hans väg att plöja ner sitt liv i en av Palestinas åkrar. Ett framtida judiskt hemland skulle behöva mer än jordbrukare.

Han tänkte på det ibland, när han studerade kemiska formler och experimenterade med vätskor och gaser i laboratorierna på universitet i Genève. Visst behövdes nybyggare, män och kvinnor med händerna i jorden, precis som Hovevei Zion förespråkade. Visst behövdes också politiskt engagemang, internationella överenskommelser och stormakters välvilliga inställning, precis som den karismatiske Theodor Herzl arbetade för. Men ett land behövde också högutbildat folk, det behövde ingenjörer, lärare, intellektuella, statsmän. Kanske kunde han med sin akademiska erfarenhet bidra till detta, så småningom.

För engagemanget för sionismen hade han inte lämnat bakom sig i Ryssland. Han hade missat den historiska första sionistkongressen i Basel – den som på allvar satt sionismen på den världspolitiska kartan. Det grämde honom lite, men efter det hade han deltagit varje gång. Så också vid kongressen 1903, Herzls sista.

Chaim skulle aldrig glömma desperationen med vilken Herzl talat om nödvändigheten av att få till stånd ett judiskt hemland. Var det inte uppenbart att det nu bara måste ske? De östeuropeiska judarna måste räddas undan döden! Glöden med vilken han talat hade hämtat syre ur den fasansfulla pogromen i moldaviska staden Kishinev, den som brutit ut under de ryskortodoxas påskdagsfirande och pågått i tre dagar utan att några myndigheter ingripit. 49 judar mördades, många hundra kvinnor våldtogs och allt på grund av den eviga lögnen om att judarna bakade in mänskligt blod i sitt *matza*.

Hur var det möjligt att de kunde tro att ett osyrat bröd på bara vatten och mjöl bakades med blod? Fördomarna, okunnigheten och dumheten var total! Och judiska liv värderades till noll och ingenting.

Delegater från Kishinev hade varit på plats under kongressen, liksom mängder av andra ryska judar till vilka Chaim själv räknade sig. Men när Herzl hade presenterat det förslag han mottagit från den brittiske utrikesministern – det som Herzl sa var det största genombrottet för sionismen någonsin – sa de ryska judarna nej. Trots pogromen. Trots rädslan och förtvivlan. Trots den brittiska stormaktens gentila erbjudande om att upplåta mark åt judarna i brittiska protektoratet Östafrika. Ingen ville till Uganda.

”En judisk koloni i Uganda skulle vara dödsstöten för sionismen!”

Chaim var mer än villig att stämma in i Alexander Marmoreks kritik. Faktum var att hela den ryska delegationen reste sig upp och lämnade konferenshallen, upprörd så till den milda grad att de med knapp nöd kunde övertalas att komma tillbaka för vidare samtal dagen därpå. Vad hade Herzl trott? Ett judiskt hemland kunde inte grundas på vilken bit mark som helst. Alla löften, alla böner, all judisk andlighet och två tusen år av längtan kretsade kring den lilla, lilla bit mark på jorden som de i alla tider kallat Eretz Israel, landet Israel. Det judiska folkets land. Landet där Jerusalem låg, Sionberget, Hebron, Betel, Jeriko. Det låg sannerligen inte i Uganda!

Ändå. Det fanns en revolutionerande sak som Storbritanniens Ugandaprogram visade: det fanns högt uppsatta personer i det brittiska imperiet som var positivt inställda till tanken på att ge judarna ett eget land. Som stödde sionismens grundidé. Den positiviteten fick inte gå förlorad. Storbritannien hade visat sig vara en vän, och vänner var inte det judiska folket bortskämt med.

”Jag förstår faktiskt inte alls hur de förföljda ryska judarna tänkte. Här erbjöd vi dem land i brittiska Östafrika, ett eget hemland – precis vad de behöver och längtar efter – och så avböjer del!”

”Jag är själv rysk jude, sir Balfour. Jag var på sionistkongresserna både 1903 och 1905 när frågan behandlades och jag röstade emot förslaget.”

Det hade inte gått mer än en kort stund sedan de möttes, men de var redan djupt involverade i storpolitiska samtal. Chaim njöt, det var en glädje att få möta och tala med en före detta brittisk premiärminister på tu man hand och samtalsämnet hade inte kunnat engagera honom mer. Arthur Balfour lade högra benet över det vänstra och bad Chaim, på den utpräglade överklassaccent han tillägnat sig under ett långt liv som brittisk aristokrat, att förklara orsaken till varför judarna inte kunde acceptera ett hem någon annanstans än i landet i och kring Jerusalem.

”Anta att vi skulle erbjuda er briter att ta Paris i stället för London. Hade ni accepterat det?”

Sir Balfour skrattade högt. ”Min käre doktor Weizmann, vi har redan London. Ni har inte Jerusalem.”

”Nej, det är sant, sir Balfour. Men vi hade Jerusalem. Vi hade Jerusalem när London fortfarande bara var träskmark.”

Skrattet tystnade. Kanske, för en sekund, att Arthur Balfour lyckades föreställa sig känslan av att drivas bort i hemlöshet. Att se sin älskade gröna ö, och staden med Buckingham Palace, Westminster Abbey och Big Ben, intas och överlämnas i ett annat folks händer. Kanske för ett ögonblick att han kunde känna sorgen, värken av längtan när de hörde namnet och mindes de dagar de levt där som sina egna. Kanske.

”Säg mig, doktor Weizmann, är det många judar som tänker som du?”

Chaim mötte Balfours blick. ”Jag tror att jag säger det miljoner judar tänker.”

De fortsatte att ses ibland, Chaim och Arthur. Chaim bodde kvar i Manchester, blev brittisk medborgare och lyckades väl med att kombinera karriären som forskare och kemist med engagemanget för sionismen. Han deltog i kongress efter kongress och lade märke till hur de antisemitiska stämningarna i bolsjevikernas Ryssland, i Östeuropa, Västeuropa och i Osmanska riket växte sig allt starkare. Ett dokument, som påstods ha skrivits av sionisterna och som hävdade att judarna hade planer på världsherravälde, eldade på misstron. Att det där *Sions vises protokoll* var fullt av lögnar och konspirationer som enkelt kunde avfärdas verkade få bry sig om. Det var precis

som med lögnen om matza – sanningen spelade ingen roll för den som hade anledning att vilja tro på lögnen.

Arthur Balfour höll sig kvar inom politiken. Chaim följde hans karriär och lade märke till att mannen vars förtroende och vänskap han vunnit gång på gång markerade mot judehatet och stod upp för tanken på ett judiskt hemland. I Palestina. Ugandaprogrammet var lagt i malpåse sedan länge.

”Det smärtar mig mycket, Chaim, när jag tänker på hur vi kristna behandlat er judar under de senaste nittonhundra åren”, sa han en gång när de tuggade var sin cigarr och engelskt regn smattrade mot fönstren. ”Ni har tvingats gå igenom ett oerhört lidande på grund av oss, ni har dödats, fördrivits, tvångskonverterats och Gud ensam vet allt, och ändå är det genom ert folk vi fått så många värderingar och normer, föreställningarna om social rättvisa och, inte att förglömma, tron på en enda Gud. Allt detta har ni skänkt oss genom Gamla testamentet, eller Tanakh som du säger Chaim. Det är dags att vi, om vår nation nu når till sådana höjder att möjligheten till det blir oss given, gör vad vi kan för att gottgöra er för dessa hundratals år av lidande.”

Chaim var inte lättrodd, men Arthurs ord lyckades åstadkomma det endast få tillfällen i hans liv lyckats med: lämna honom utan ord. Han tryckte Arthurs händer och önskade med all sin kraft att möjligheten skulle ges det brittiska imperiet.

Sedan kom kriget. Och acetonbristen. 1915 klev en ung rask marinminister in på Chaims kontor på universitetet i Manchester. Han hade fått höra att doktor Weizmann upptäckt hur man kunde framställa aceton genom bakteriell fermentering av kolhydrater, en skänk från ovan i dessa prekära tider. Ministern gick rakt på sak.

”Nå, doktor Weizmann, vi behöver trettio tusen ton aceton. Kan du framställa det?”

Chaim försökte hålla masken. Trettio tusen ton? Än så länge hade all aceton han lyckats framställa rymts i laboratoriets provrör. Att få fram de mängder marinminister Winston Churchill bad honom om var något helt annat.

”Jag är bara en forskningskemist, herr minister, jag vet inte om ...”

Chaim såg Churchills ansikte mulna. Det var brinnande krig, och hans aceton kanske kunde göra skillnad mellan seger och förlust.

”Men jag ska försöka. Om jag bara får igång den bakteriologiska processen är det mer en fråga om bryggning. Jag kommer förstås behöva regeringens hjälp med att få tag på personer, utrustning, lokaler – jag vet inte allt jag kommer behöva för att vara ärlig herr Churchill, men jag står till er tjänst.

Då log Churchill. Inte stort, men belåtet.

”Du följer naturligtvis händelseutvecklingen i kriget mot osmanerna, Chaim?”

De båda vännerna satt i var sin skinnfåtölj på Arthur Balfours kontor i London. Kriget hade rasat i tre långa år, det allierade Ryssland gick det bedrövt för i kriget, tsaren var störtad och landet skakade av inbördes konvulsioner. Striderna på västfronten fortsatte med oförminskad styrka men i öst, där Storbritannien kämpade mot ett vacklande osmanskt rike, såg det ljusare ut.

”Mycket noga, sir. Våra trupper har precis vunnit Beersheba från osmanerna. Jerusalem ligger inte många mil norrut. Jag har hopp om att general Allenby snart står utanför murarna.”

Arthur Balfour, som sedan ett år tillbaka var Storbritanniens utrikesminister, strök sin mustasch under tystnad.

”Det är en stor händelse, om det sker”, sa han sedan. ”Senast vi var så här nära Jerusalem var det kung Richard Lejonhjärta som ledde arméerna. Det är mer än sjuhundra år sedan. ”Men”, fortsatte han och viftade bort sina ord med handen, ”det var förstås något helt annat. I dag står araberna sida vid sida med oss och kämpar mot osmanerna. Självständighet är ordet för dagen, också för dem.”

Balfour utvecklade inte sina tankar om dessa arabiska självständighetssträvanden, kanske för att han inte visste mer, kanske för att Chaim – trots att han var en vän – som mycket aktiv sionist inte kunde få veta allt en utrikesminister visste.

”Du känner till att vi numera har en judisk bataljon också? 38:e bataljonen i det kungliga infanteriet.”

”Det känner jag till. Vi är oerhört stolta över våra pojkar. Jag tror det är den första judiska legionen som sett världens ljus på två tusen år. Sedan Bar Kochba stred mot romarna.”

Balfour nickade, sedan såg ut han ut att tveka något innan han sa:

”Känner du till något som kallas *Nili* också?”

”Nili?”

”Det är en akronym. Jag har hört att det står för ’Israels Evige Ljuger inte’. Nili är judiska spioner, Chaim. De har skänkt oss mycket värdefulla underrättelser inifrån Osmanska riket. Jag tror informationen de försett oss med bidrar till Allenbys framgångar på marken i Palestina.”

Chaim drog efter andan. De måste vara sionister, dessa Nili, och han kände inte till det! Han visste inte vad han skulle tänka. Spioneri var ingen ofarlig verksamhet, inte för de aktiva själva och inte för den judiska befolkningen i Osmanska riket. Ett så uppenbart svek kunde slå tillbaka mot alla judar. Osmanernas behandling av oönskade invånare i riket var svårsmält, med tvångsförflyttningar, tvångskonverteringar och massakrer, rena folkmord. En bekant till Chaim, botanikern Aaron Aaronsohn som levte och rest mycket i området, hade berättat fasansfulla historier om hur de kristna armenierna i hundratusental tvingats ut i den syriska öknen för att dö. Antagligen för att det ibland dem fanns sådana som vågat opponera sig mot turkarnas diskriminerande styre.

”Jag fick dessvärre veta att de nyligen blev avslöjade”, sa Arthur. ”Bara för ett par veckor sedan. Det är nog inte sannolikt att någon av de tillfångatagna överlevt. Jag beklagar, Chaim, verkligen.”

De satt tysta ett tag. Det fanns mycket att begrunda. Krigets verklighet, modets pris, frihetslängtan kostnad. Och här satt de två, långt borta från slagfältens lera. Trygga, varma och med handen om var sitt kupat glas med bärnstensfärgad whisky. Men de hade båda deltagit i kriget, på olika sätt. Upplevt förluster. Ingens kamp var över.

”Varför jag egentligen kallade hit dig i kväll var för att visa dig det här.” Arthur Balfour ställde ner sitt glas på bordet och drog fram ett brev från kavajens innerficka. Det var inte för att sörja som han bett Chaim titta upp på hans kontor. ”Det är en kopia. Originalet sände jag med bud till Lord Rothschild tidigare i kväll.”

”Vad säger du? Lord Rothschild?” Chaim tog emot brevet ur Arthurs hand, vek upp det vikta pappret och läste snabbt det korta meddelandet. Golvet tycktes nästan gunga under honom. Ett officiellt brev ställt till de brittiska sionisternas tyngsta företrädare var sprängstoff! ”Och premiärministern har ställt sig bakom detta?”

”Lloyd George är naturligtvis införstådd. Brevet uttrycker helt och hållet regeringens viljeinriktning i frågan. Kan vi, så vill vi göra något för ditt folk, Chaim.”

”Arthur, det här är fantastiskt, helt enkelt fantastiskt.” Chaim kunde inte slita ögonen från det maskinskrivna brevet. ”’*Regeringen ser med välvilja på upprättandet av ett nationellt hem för det judiska folket i Palestina, och kommer att på bästa sätt bemöda sig om att underlätta verkställandet av denna avsikt*’. Det här är underbara nyheter!”

”Som sagt, Chaim, det är en deklARATION av vår inriktning. Om vi besegrar osmanerna. Må Gud stå oss bi i den uppgiften.”

Chaim höjde sitt glas mot Balfour och nickade. Gud. Såväl Lloyd George som Arthur Balfour var övertygade kristna och hade, liksom så många av sina troende landsmän, börjat tro att judarnas återvändande till Palestina var ett led i händelserna som skulle leda till tidens slut och Jesu återkomst. Hur det var med den saken ville inte Chaim ge sig in i en diskussion med Arthur om, det var oväsentligt. Det väsentliga var vad han själv trodde: att judarnas hemland var på väg att återskapas. På sin ursprungliga plats. I Eretz Israel.

FAKTA – Balfourdeklarationen

1900-talets två första decennier var extremt händelserika, inte minst sett med judiska ögon. Sioniströrelsen, med alla sina olika uttryck, började på allvar skjuta fart och möjliggöra för judisk

immigration till Eretz Israel. Etableringen 1901 av organisationen Keren Kajemet, vars huvudmål var att samla in pengar till köp av land, var helt avgörande för det sionistiska projektet.

De frekventa pogromerna i ryskkontrollerade områden – värst av dem massakern år 1903 i Kishinev, dagens Chisinau, som kostade 49 judar livet – bidrog också till att judarna flydde områdena. Till sionisternas stora besvikelse valde majoriteten av dessa Amerika framför sina fäders land.

Även om antalet immigranter inte var så stort som man hoppats lyckades judar likväl fortsatt köpa mer land och bygga nya jordbruk och samhällen. Den andra alijan 1904–1914 förde 40 000 immigranter till landet – pionjärer med en stark socialistisk ideologi som kom med ett uttalat mål att bygga en stat.

1909 etablerades den första kibbutzen, Degania Alef, vid södra änden av Genesarets sjö. Samma år blev också Achuzat Bayit etablerat på sanddynerna strax norr om Jaffa. Året efter bytte den namn till Tel Aviv.

Redan 1907 hade den första judiska självförsvarsgruppen, Bar Giora, etablerats i nedre Galileen. De nybyggda judiska samhällena plågades av ständiga angrepp från arabiska rebeller och tjuvar och såg ingen annan utväg än att själva ta till vapen. Bar Giora omformades 1909 från en lokal organisation till den mer kända organisationen *Hashomer* (Vaktmannen) som erbjöd vakthållning för de olika judiska samhällena.

I tillägg till ett eget land och eget försvar var moderniseringen av det hebreiska språket en viktig faktor för formandet av identiteten i den gryende staten. Under lång tid hade hebreiskan i princip endast använts för religiösa studier, varför en hel del nya ord behövde adderas för att det skulle gå att använda som vardagsspråk. Drivande för detta projekt var journalisten Eliezer Ben Yehuda som i dag har centrala gator uppkallade efter sig i både Jerusalem och Tel Aviv.

Första världskriget medförde starka begränsningar för den praktiska utvecklingen av *yishuven*. Däremot öppnade förändrade realpolitiska förhållanden nya möjligheter, inte minst Osmanska rikets kollaps. Men det var en osäker tid. Möjligheter kunde snabbt vändas till svårigheter och öppnade dörrar kunde stängas lika snabbt igen. I Storbritannien fanns starka röster som menade att britterna, i strävan efter att dominera regionen, borde satsa på araberna. I korrespondensen (1915–1916) mellan den brittiska högkommisionären till Egypten, Sir Henry McMahon och sharifen av Mecka, Hussein ibn Ali, lovade britterna stora landområden till araberna om de stöttade britterna i kriget – i den händelse att britterna skulle vinna. Gränserna man talade om var däremot diffusa, särskilt avseende områdena längs den östra Medelhavskusten.

Samtidigt förhandlade britterna i hemlighet med fransmännen om hur de skulle dela upp regionen mellan sig efter kriget. Detta kom att kallas Sykes-Picot-avtalet (1916) och slog fast att den centrala delen av Palestina skulle styras av båda parterna gemensamt. När förhandlingarna pinsamt nog publicerades i *The Manchester Guardian* väcktes stark misstro hos araberna då en självständig arabstat lyste med sin frånvaro i avtalet. Inte heller en självständig judisk stat var en del av Sykes-Picot.

Balfourdeklarationen 1917 är inte förenlig med Sykes-Picot-avtalet, och beroende på hur dessa tolkas kan de även vara i strid med McMahon-breven. Mycket kan sägas om britternas tvivelaktiga hantering av dessa saker, men det som till sist gav Balfourdeklarationen dess folkrättsliga tyngd var det faktum att den accepterades både av de allierade i efterkrigsuppgörelsen i San Remo 1920 och av Nationernas Förbund när det godkände det Brittiska Palestinamandatet 1922.

Balfourdeklarationen använder uttrycket ”ett nationalhem för det judiska folket”, snarare än en judisk stat. Att avsikten var en judisk stat var dock tydlig för den brittiska regeringen, något Lord Balfour bekräftade i efterhand. Talet om en judisk stat hade skapat oro bland judar i Storbritannien. De var rädda att en sådan skulle leda till ökad antisemitism och svårigheter för de judar som inte ville bosätta sig där. Innan den slutliga deklarationen antogs formulerades också, efter påtryckningar från den judiska miljön, att “ingenting ska göras som kan skada judars rättigheter och politiska status i andra länder.”

När Herzl 1897 kallade till den första sionistkongressen var det något liknande Balfourdeklarationen han såg framför sig. Han ansåg att en stormakts stöd var en absolut nödvändighet för upprättelsen "av det hus som ska beskydda den judiska nationen". I efterhand kan man slå fast att briterernas initiala stöd för ett judiskt hemland var centralt för att staten Israel skulle bli upprättad. De hade åtagit sig en förpliktelse. För första gången på nästan 2000 år hade det förföljda folket politisk tyngd bakom sitt krav på ett eget land. Det skulle dock bli många bakslag i *yishuvens* relation till briterna innan staten blev en verklighet.

Kapitel 18 – År 1938

PORTRÄTT – Vladimir Ze'ev Jabotinsky "Realisten som försökte väcka Europas judar"

Många hade samlats i källarlokalen den här kvällen. Män, mest män, men även några kvinnor. En del med barn i famnen. Oro och nyfikenhet hade lockat dit dem, för det var inte var dag tillfälle gavs att lyssna till en så berest och ryktbar person som den som nu stod framför dem. De hade hört hans namn och rykten som påstod att han arbetade för att få alla judar utvisade ur landet. Flera hade läst några av hans texter. De visste inte vad de skulle tro.

Ze'ev Jabotinsky var rakryggad och allvarlig, klädd i vit skjorta, slips och mörk kavaj. Han sköt upp glasögonen på näsryggen och harklade sig. Kontrasten mellan hans samlade yttre och det budskap han förkunnade gav åhörarna kalla kårar. Det kändes överkligt, samtidigt var mycket av vad han sa kända fakta. Han drog bara långa, säkert alldeles för långa, slutsatser av den verklighet de levde i. Att hela den östeuropeiska judenheten liksom levde ovanpå en vulkan, att de löpte risk att förgöras av ett utbrott av hat? Inte kunde det gå så illa. Nog var han en olycksprofet, en pessimist.

"Nej! Lyssna på mig. Det mörknar! Ser ni inte vad som är på väg att ske? Snaran dras åt runt er. Ni måste lämna Polen nu, medan ni fortfarande kan. Ni måste ta er till Palestina!"

Åhörarna skruvade sig på stolarna. De var födda här. De var polska judar och deras familjer hade bott i de här områdena – som förvisso bytt statstillhörighet och regeringsform ett otal gånger – i många hundra år. Överheter kom och gick. Goda och dåliga tider kom och gick. Man fick anpassa sig, sköta sitt eget så långt man kunde. Hålla ihop. Tillsammans hade det judiska samhället på det stora hela klarat sig ganska bra.

"Ni får inte längre vara statsanställda, antalet utbildningsplatser till universiteten har starkt begränsats, er regering uppmanar till bojkott av judiska verksamheter och förespråkar till och med massdeportation. Vakna!"

"Du själv eldar ju på den utvecklingen, herr Jabotinsky", utbrast en av åhörarna, en man med prydligt vattenkammat hår och likadana runda glasögon som den enträgne talaren. Runda bågar var moderiktiga och var och varannan glasögonprydd herre bar dem. Jabotinsky skakade på huvudet när han hörde det instämmande mumlet i stolsraderna.

"Ni förstår inte. Viljan att slänga ut er allihop finns redan, det är inte jag som framkallat den. Att jag samtalat med regeringsföreträdare i både Polen, Ungern och Rumänien och fått dem att stödja tanken på en evakueringsplan för hundratusentals av er till Palestina mildrar bara risken för att de annars vidtar andra åtgärder för att ödelägga era möjligheter till en framtid här."

"Du söker samarbete med fel personer. De är antisemiter!"

"Vad spelar det för roll? Jag försöker rädda er! Ta möjligheten som erbjuds att ta er härifrån. Om inte ni gör slut på diasporan, kommer diasporan göra slut på er!"

De flesta gick därifrån upprörda, en del med nya tvivel och en gnagande oro som de skulle låta dränkas av bekymren i en vardag det blåste allt snålare om. Bara ett par stycken dröjde sig kvar för att byta några extra ord.

"Hur är Eretz Israel, är det allt vi drömt om?" En ung man, lång men ganska tanig, högg tag i Jabotinskys ärm. Det bodde något drömskt i hans blick, kanske var det hoppet om en framtid utan kamp och hotande pogromer.

Ze'ev Jabotinsky skakade på huvudet. Det var ingen tacksam uppgift att alltid behöva vara den som måste ta ner folk på jorden, men han var realist mer än något annat. Naiva drömmar var inget som skulle ge en trygg framtid åt det judiska folket.

"Nej. Landet är ingen dröm, det är en verklighet. Och verkligheten är inte enkel. Det är inte ett tomt land som bara stått och väntat på att vi ska återvända. Det bor araber där, en del är kristna men de flesta är muslimer. Många är mycket vänliga och har fått det bättre ställt sedan de fått arbete på

våra jordbruk. Men muslimer har styrt den delen av världen i många hundra år. Det är svårt för dem att acceptera den förändring som britternas seger inneburit. Att vi judar blivit lovade ett hemland i vad de fortfarande ser som ett land de är herrar över är inget vi kan räkna med att de stillatigande kommer acceptera.”

”Men jag trodde du sa att Palestina var vår framtid?”

”Det är vår framtid. Det är den enda framtid vi har.”

Jabotinsky kunde riktigt se hur olika tankar brottades med varandra inom den unge mannen. Han kände med honom, det gjorde han verkligen.

”Jag vill bara leva i fred.”

”Då är vi två. Jag lever gärna i fred med både araber och beduiner. Men vi behöver ett eget land, allt annat är en omöjlighet. Jag tror på en modern judisk stat där lika rättigheter gäller för både judar och araber. Vad jag däremot inte tror, tyvärr, är att en sådan stat kommer kunna uppstå utan kamp.”

De som lyssnat på deras samtal blandade sig i. Hur skulle det ens vara möjligt? Skulle inte britterna, ja, alla de länder i Nationernas förbund som erkänt judarnas rätt till ett hemland, se till att möjliggöra det? Upprätthålla ordningen och förhindra stridigheter? Judarna hade inga förband, inga soldater, ingen vana att ta till vapen. Pacifism hade varit vad judiska rabbiner förordat ända sedan det misslyckade bar Kochbaupproret för 1800 år sedan, och den traditionen gick djupt. En strid mot en arabisk majoritet skulle de förlora, det kunde aldrig vara värt det!

”Det är värt det”, sa Jabotinsky. ”Dör vi här, dör vi för ingenting. Men om vi kämpar i Eretz Israel, kämpar vi för vår frihet. För vårt eget land. Ett land där ingen har rätt att diskriminera oss, varifrån ingen kan slänga ut oss. Det är ett mål värt att leva för. Och ett mål värt att dö för.”

När insåg han det? Han var inte född sionist. Definitivt inte krigare. Poesi och journalistik, däremot, det låg mer i hans blod. En karriär som innefattade något annat än det skrivna ordet hade han inte sett framför sig. Men pogromen i Kishinev förändrade allt. Som så många hade han trott att den moderna tiden skulle föra med sig allt större tolerans. De mörka århundradena var historia, runt hörnet väntade jämlikhet och lika rättigheter för alla. Han hade inte varit känslomässigt förberedd på besinningslösa mord och våldsbegagna universitetsstudenter, präster och intellektuella. Kvinnor, äldre, till och med barn. Men kanske framför allt – han hade inte trott att polisen och armén likgiltigt skulle stå och se på och låta våldet fortsätta. Inte att de skulle gripa de judar som försökte göra motstånd och behålla dem i arresten tills pogromen var över. 49 döda judar, 550 skadade och enorma materiella skador på deras hus, affärer och synagogor senare. Chisinau blev en vattendelare i Jabotinskys liv. Ungdomens naiva förhoppningar var krossade. Tron på en ljusnande framtid som en del av Europas folk var död.

Historien hade inte gett honom fel. Det gamla förakt för allt judiskt som låg och jäste i de djupa folklagren växte till sig och iklädde sig allt finare kläder. Intellektuella, vetenskapliga, så småningom också politiska. Juden var inte bara annorlunda och obehaglig i största allmänhet, hon var en sämre sorts människa. Att det var så bevisade darwinismen, menade man: människoraserna hade helt enkelt utvecklats olika – en del till högre stående raser, andra till lägre. Judarna tillhörde den senare sorten. De var förstås inte den enda underlägsna rasen, det fanns svarta, romer och samer också. Att de var sämre gick att vetenskapligt slå fast genom till exempel skallmätning. Sådana rasbiologiska studier blev alltmer populära, och fanns det vetenskap som backade upp de revolutionerande sanningarna var det inte konstigt om politiska beslut började följa efter.

Ryskfödde Vladimir tog ett hebreiskt namn, Ze'ev, och blev sionisternas journalist i Konstantinopel för att bevaka det allt stökigare Osmanska rikets väg mot större tolerans och jämlikhet. Hoppet stod till att ungturkarna, som sitt namn till trots samlade oppositionella från rikets alla etniska befolkningsgrupper, skulle lyckas upprätta demokrati och lika rättigheter för alla. Men den utveckling som börjat lovande hade snart resulterat i revolter, uppror och krig. Folk som dödade andra folk just för att de var av ett annat folk. De nationalistiska strömningarna i Osmanska riket var – precis som i Europa – starka. När de tre turknationalistiska paschorna grep makten i en statskupp 1913 styrde de sitt osmanska rike rakt in i det stora kriget.

”Joseph, även om vi inte känt varandra särskilt länge tror jag mig redan ha förstått att vi har en hel del gemensamt.”

”Du menar något utöver att vi är jämngamla ryskfödda judar som tappat tron på moderlandet? Utöver hängivna sionister besjälade med drömmen om ett eget land ur vilket ingen kan driva bort oss för att vi är ”de andra”, en önskad, invasiv ras som är underlägsen och ändå hotar alla andra?”

”Ja, något mer än det.”

De hade tillryggalagt hela Alexandrias långa strandpromenad utmed östra hamnen åt ena hållet och strosade nu, betydligt mer bekanta, tillbaka längs vattnet åt andra hållet. Det var krig i Europa och Joseph Trumpeldor, som var något så ovanligt som en judisk dekorerad rysk krigsveteran som förlorat vänstra armen i det rysk-japanska kriget, hade kastats ut ur Osmanska riket då han betraktats som rysk fiende. Att han lämnat moderlandet några år tidigare för att immigrera till Eretz Israel och arbeta på kibbutzen Degania Alef – Palestinas första kibbutz – hjälpte föga. Han, tillsammans med flera tusen andra ryska judar, skeppades till flyktingläger i Egypten och det var där Ze'ev Jabotinsky nosat upp honom.

”Grundläggande tror jag att du och jag delar uppfattningen att vårt judiska folk måste befrias från tanken att vi är svaga offer, utlämnade till andra folks väl- eller motvilja. Diasporan har gjort oss undfallna och hjälplösa. Se bara på vad som hände i Kishinev – de flesta försvarade sig inte ens! Vi rannsakar oss och letar förklaringar inom oss själva till varför andra hatar oss och blir lätta offer för pogromer och förtryck. Men du, Trumpeldor, du är modig. Dekorerad flera gånger om. Du är en hjälte. Vår förebild!”

Joseph invände inte. Han höll högerhanden om sin armprotes och följde Jabotinskys resonemang med till synes växande nyfikenhet. Kanske hade han redan umgåtts med tankar som liknade dessa?

”Vad jag menar är att om vårt folk ska kunna börja om i Eretz Israel, om vi ska bli en egen judisk nation, då kan vårt folk inte bestå av en hopper veklingar. Jag har på nära håll följt den politiska – och handgripliga – relationen mellan olika etniska grupper i Osmanska riket. Det är ingen berättelse om samförstånd. Att tro att vi bara kan glida in i Palestina och grunda det judiska hemlandet, det är naiva drömmares föreställningar.”

”Så vad du säger är att ...?” Joseph Trumpeldor stannade och vände ansiktet mot havet. Den här platsen hade sett så många riken och imperier anfalla, vinna, försvinna. Den starkaste vann.

”Vi måste träna en ny tids jude”, sa Jabotinsky och sköt upp glasögonen på näsan. Även om en liten bris fläktade precis här vid vattenbrynet var den egyptiska solen så het att svetten pärlade sig i ansiktet. ”En god och rättvis men stark och självsäker jude som inte låter sig bli hunsad. Som hellre bär på ett vapen utan att behöva använda det, än saknar vapen när han behöver det. Och jag vill att du börjar träna en armé av sådana unga judiska pojkar.”

Det hade inte varit självklart, men till slut hade den brittiska armén öppnat dörren för en judisk legion att kämpa sida vid sida med kungens soldater. Trumpeldor var den självklare ledaren för de hundratals judiska män som anslöt sig, och även Jabotinsky, som slutgiltigt gett upp tron på att den ungturkiska reformrörelsen skulle resultera i fri- och rättigheter för judar i Osmanska riket, iklädde sig briterarnas uniform och kämpade tillsammans med Trumpeldor och den judiska legionen för att erövra Palestina från osmanerna. När kriget var över och Storbritannien kunde räkna sig till segermakterna var Balfourdeklarationens avsiktsförklaring inte längre en fråga om *om*, utan *när*.

Jabotinsky och Trumpeldor stannade i det nya brittiska mandatet Palestina och fortsatte träna sina judiska bröder i självförsvar och strid. För striderna upphörde inte i och med krigsslutet och varken Jabotinskys eller Trumpeldors övertygelse om behovet av ett försvar hade försvagats. Runt om i det fallna Osmanska riket höjdes allt högre rop på arabisk självständighet och förhoppningarna växte om ett framtida stor-Syrien som innefattade allt land från norr till söder längs Medelhavets östra kust. Ett judiskt hemland i Palestina var inte en tänkbar del av ett sådant upplägg. Ett par dagar efter den muslimska Nebi Musa-festivalen i april 1920, och en månad efter att Trumpeldor skjutits ihjäl under en konfrontation med shiitiska araber i norra Galileen, utbröt upplöpp i Jerusalems gamla

stad. Uppeggade av religiösa ledare attackerade en arabisk mobb judarna i staden. Stenar haglade, egendom slogs sönder och judiska flickor gruppvåldtogs – det var tumult och damm och blod och judiskt motstånd. I de trånga gränderna ekade arabiska slagord; arabnationalistiska rop om *”Självständighet, självständighet! Palestina är vårt!”* blandades med den gamla erövrarens proklamation: *”Vi vann det här landet med svärd, och med svärd ska vi behålla det!”* De brittiska soldaternas respons var senfärdig och det tog tid innan de återtagit kontrollen.

Ungefär lika många judar som araber dog, men antalet skadade judar var fler än tvåhundra mot arabernas tjugotre och i den brittiska tidningen The Times konstaterades att man i England nog inte förstått styrkan i arabernas känslor mot judarna. Men för Ze’ev Jabotinsky var upploppet bara ett i raden av upplopp som än en gång bevisade att det han och Trumpeldor arbetat för var en nödvändighet. Judarna i yishuven behövde kunna försvara sig själva, eftersom den brittiska militären helt uppenbart inte förmådde, eller ville, skydda den judiska minoriteten. Så han fortsatte mana till kämparanda och bygga försvar. Han grundade den sionistiska ungdomsrörelsen Betar vars största förebild var Trumpeldor som när han dog gjorde det med orden: *”Det gör ingenting. Det är en god sak att dö för vårt land.”* Jabotinsky drog igång välgörenhetsorganisationen Keren Hayesod som samlade in pengar från judar runt om i hela världen till uppbyggnaden av landet. Och han grundade den paramilitära organisationen Irgun som inte tvekade att ta till vapen för att försvara de judiska intressena.

”Lämna den här antisemitiska kontinenten och ge din framtid till ditt judiska hemland!” manade han under mötena han höll runt om i Europa. Överallt dit han kom hörde han om tilltagande pogromer och mord, om diskriminering, misshandel och våldtäkter. Frustrationen han kände visste inga gränser. I efterkrigstidens Tyskland mullrade missnöjet. Skulden för allt ont som drabbat den stolta tyska nationen, förlustens förnedring och den ekonomiska stagnationen, måste ligga hos någon annan än dem själva. Jabotinsky såg åt vilket håll vinden blåste och anade att en storm höll på att byggas upp.

”Jag förstår inte! Jag stred i kriget på tyskarnas sida, och nu är förlusten mitt fel!”

Han mötte dem ofta, de oförstående. De som inte kunde, eller inte ville, sluta hoppas på förnuftets seger. Han tyckte de blundade. Förnuftet var inte den starkaste av de mänskliga drivkrafterna. Tyskarna hade börjat finna sin förklaring i det de alltid misstänkt. Redan Martin Luther – denne nationalikon som lyst upp deras religiösa värld – hade pekat ut dem han ansåg vara världens gissel: judarna. Nu lyftes Luthers judehatande texter fram, formuleringar som sanktionerade den egna tidens unkna fördomar: *”Ett sådant förtvivlat, alltigenom ont, giftigt och djävulskt anhang är de, dessa judar som genom dessa fjortonhundra år har varit och fortfarande är vår plåga, pest och olycka.”* Marken var redan plöjd och redo att välkomna hatets små frön som den rasbiologiska vetenskapen vattnade. Det var en häxbrygd som inte provats förut. Ur de giftiga ångorna trädde han fram, mannen av folket, ledaren med den fasta handen, den handlingskraftiga politikern som skulle föra Tyskland ut ur vanäran. Adolf Hitler.

När dörrklockan ringde vek Jabotinsky ihop The Times stora texttunga sidor, lade ner tidningen på bordet och gjorde ett försök att torka bort trycksvärtan som fastnat på fingertopparna innan han öppnade.

”Doktor Weizmann.” Det var ett konstaterande, inte ett varmt välkomnande. Jabotinsky tog ett steg åt sidan och bjöd honom att komma in.

”Tack.” Chaim Weizmann tog av sig hatten och hängde den och kappan på en av krokarna innanför dörren. Jabotinsky nickade åt honom att följa efter honom in i vardagsrummet där de slog sig ner i var sitt hörn av soffan. Svarta tidningsrubriker skrek åt dem från bordet.

”Jaha”, sa Weizmann när tystnaden hotade att bli längre än vad som var bekvämt, ”då börjar konferensen i morgon.”

”Det är fullständigt meningslöst och det vet du lika väl som jag”, sa Jabotinsky irriterat.

”Och jag tackade nej till att åka till Evian just därför. USA har redan lovat Storbritannien att frågan om immigration till Palestina inte ens ska komma upp på agendan. Som tack kommer Storbritannien inte heller pressa USA att ändra sina immigrationsregler. Vart ska Europas judar ta

vägen, har de tänkt sig, om inte ens det land som världssamfundet beslutat ska vara vårt hemland får ta emot dem? Det ser sannerligen ut som att världen är delad i två slags områden – de i vilka judar inte längre kan bo och de till vilka de inte kan komma in.”

”Du vet att jag inte kommer acceptera ett sådant besked, eller hur?” sa Jabotinsky. ”Tror de på allvar att vi ska sitta och se på när pogromer bryter ut och människor vill till Palestina och säga *Nej, briterna släpper inte in er så vi kan inget göra.*” Ilskan över Storbritanniens svek blixtrade i Jabotinskys ögon. ”Om jag så ska spränga mig in i landet ska jag hitta sätt att få in dem.”

Weizman fnös. ”Har du alltid haft denna förkärlek för sprängmedel, Jabotinsky? Eller ska jag säga *Ze'ev?*”

Jabotinsky bet ihop tänderna men svarade inte på anspelningen Weizmann gjorde angående betydelsen av det hebreiska namn han valt att byta det ryska Vladimir mot. För honom var namnet *Varg* en påminnelse om vikten av att vara orädd, att inte rygga undan för fara, inte maktlöst acceptera att förföljas, attackeras, fördrivas. Det var en del som reagerat på valet av namn genom åren. Menat att det var väl konfrontativt. Uppenbarligen sällade Weizman sig till dem.

De var inte överens om mycket, de båda sionistledarna. Tillvägagångssätt skilde sig åt, till och med mål. Det var därför Jabotinsky ett par år tidigare lämnat Herzls sionistorganisation – den som Weizman nu ledde – och skapat en egen, och därför det numera gnisslade påtagligt mellan de båda herrarna. Weizmann närde dessutom fortfarande hoppet att Storbritannien skulle hjälpa judarna nå sitt mål, ett hopp som Jabotinsky gjort upp med för länge sedan. Under en utlandsresa 1930 hade han nåtts av beskedet att Storbritannien inte skulle släppa in honom i Palestinamandatet igen. *Den utfästelsen har de hållit, inte så många andra*, brukade han muttra för sin fru de dagar bitterhetens sveda var extra stark. Nåja, kanske hade han befäst den judiska närvaron i hemlandet mer genom att arbeta för saken härifrån.

”Trettio två länder”, suckade Weizmann, ”när det bara är ett enda vi vill till. Denna eviga diaspora kommer göra slut på oss.”

”Där är vi överens. Om inte Hitler lyckas dessförinnan.”

”Har han inte infört de flesta av de antijudiska lagar han föresatt sig redan? I hans förfärliga *Mein Kampf*-smörja kan man ju läsa mycket av det nazisterna införde direkt när de tog makten 1933 och sedan i Nürnberglagarna 1935. Begränsade möjligheter till högre utbildning, förbud mot att anställa judar till offentliga tjänster, förlorat medborgarskap, förbud mot rasblandade äktenskap så att inte den germanska folkstammen ska försämrans ... Jag tror de flesta har uppfattat budskapet: nazisterna vill göra det så svårt att leva som jude i Tyskland att de flesta gör som de uppmanas till: ger upp och flyttar därifrån. Många tiotusentals judar har ju faktiskt också gjort det.”

Jabotinsky skakade på huvudet. Hur många gånger hade han inte diskuterat den här frågan med judar som skrattat åt honom och kallat honom undergångsprofet? Det var som om de vaggats till sömn av kloroform och varken såg eller hörde. Än mindre agerade. Långt ifrån tillräckligt många tog varningssignalerna på allvar. Vad skulle Hitlers nästa steg bli om han inte lyckades få judarna att ”lämna landet frivilligt”? Hade man en ideologi där man ansåg att det överhängande hotet mot den tyska folkstammen och civilisationen var att antalet individer från ”lägre stående raser” skulle bli så många att de trängde undan germanerna, hur långt var man villig att gå då för att undanröja hotet?

”Han är farlig. Hur farlig vet jag inte, men jag skulle inte tvivla på att hans mål verkligen är att rensa Tyskland på alla judar. När Österrike införlivades i våras påbörjade han samma utrensning där.”

”Och det är därför alla dignitärer samlas i Evian, för att lösa flyktingproblemet som Hitlers politik skapat. Det handlar om hundratusentals människor som alla ömkar men ingen vill ha.” Weizmann fick en djup rynka mellan ögonen och letade i bröstfickan efter etuiet med cigaretter. ”Låt oss innerligt hoppas att ryktena om att den där gaphalsen planerar införliva mer land är ogrundade. Sker det skulle antalet flyktingar snabbt kunna bli till miljoner.”

Jabotinsky viftade bort det framräckta etuiet. I stället frågade han varför doktor Weizmann bett att få komma på besök. Egentligen. Inte för att småprata i största allmänhet, antog han.

”Jag är helt ärligt lite utled på att höra samma människor säga samma saker som jag alltid hör. Du går på tvärs med det mesta, Jabotinsky. Det kan vara uppfriskande.”

Jabotinsky lyfte på ögonbrynen.

”Låt oss tala om Storbritannien och Palestinamandatet”, sa Weizmann. ”Vad är dina slutsatser?”

”Jag menar att grundproblemen är två: britererna bryter sina löften till oss och det beror till en del på att inte heller deras administration är fri från antisemitism. Har de inte ändrat sig längs vägen på i princip allt? Landgränser, markförsäljning, immigrationsvillkor – för att nämna några exempel. Det andra problemet är att de är rädda för arabernas ilska. De är många och hotfulla och britererna är rädda att en dålig relation till araberna ska skada deras andra intressen i arabvärlden. Så har de gett efter för deras vilja och stramat åt den judiska immigrationen och vi hamnar i kläm. Igen.”

”Delvis håller jag med dig”, sa Weizmann. ”Jag sa redan för ett par år sedan att briterernas milda hantering av araberna i samband med upploppen och våldsamheterna översatt till en muslimsk mentalitet uppfattas som att ’Britererna är svaga. Vi kommer lyckas om vi gör oss tillräckligt obehagliga. Vi kommer lyckas kasta judarna i havet.’ Men jag tror att en av orsakerna till att britererna ändrat sig längs vägen är att vi, du och jag och alla judar, inte i tillräckligt stort antal lämnade länderna i vilka vi bodde och flyttade till Palestina. Visst har antalet judar vuxit markant, men vi är fortfarande i minoritet. Var vi inte intresserade av hemlandet? I stället har vi ägnat oss åt inre stridigheter.”

”Så varför motsatte du dig min evakueringsplan då?” fråste Jabotinsky. ”Jag hade förhandlat fram och förberett för en och en halv miljon judar att lämna Östeuropa för Palestina! Länderna var bara glada att bli av med dem. Jag har ingen del i skulden! Jag var där. Stred och kämpade men blev utkastad. Du har hela tiden bott kvar här.”

”Jag tror jag har gjort mer nytta för den sionistiska saken härifrån”, sa Weizmann med sammanbitna läppar, och Jabotinsky hann inte påpeka att den andre undvikit att svara på hans fråga innan Weizmann fortsatte. ”Att acceptera en delningsplan, att i det återstående Palestinamandatet skapa en stat med judisk majoritet vid sidan om en stat med muslimsk majoritet, ser jag som en nödvändighet. Att som du inte vara beredd till förhandlingar och kompromisser är att bete sig lika tjurskalligt som arabledarna. Amin al-Husseini, Jerusalems stormufti och ledare för araberna, en hårdför antisionist och arabnationali...”

”Jag vet vem han är”, klippte Jabotinsky av. Al-Husseini hade uppviglat massorna redan vid upploppen 1920 och både han och Jabotinsky hade fått stränga straff av den brittiska administrationen för sin inblandning i händelseförloppet. Båda hade släppts senare, men bara Jabotinsky hade förvisats ur Mandatet. Al-Husseini hade fått vara kvar och sprida sina antisemitiska lögnar och sitt salafistiska, islamistiska hat och så split mellan muslimer och judar som tidigare kunnat leva i fred.

”Han vägrar blankt skriva på någonting och kräver ensidig muslimsk överhöghet över hela Mandatet”, fortsatte Weizmann, efter att lite hastigt ha noterat Jabotinskys anmärkning. ”Hur ska man kunna förhandla med en sådan part?”

Jabotinsky lutade sig närmare doktor Weizmann. Utan att vika undan mötte han den andres blick.

”Jag tror att du vet svaret, men du tycker inte om det.” Jabotinsky lutade sig tillbaka. ”Jag upprepar det jag sagt många gånger förut: Jag vill bo i fred med araberna, jag tänker inte tvinga iväg någon. Jag vill bo i en judisk stat där alla, judar såväl som araber, har lika rättigheter och möjligheter, men jag tror inte att det går att uppnå på fredlig väg. Inte för att inte vi vill fred, men för att de vill krig. Vi måste visa araberna att vi är där för att stanna, att vi kommer kämpa för vår rätt till en stat i vårt historiska hemland och inte förrän de märker att vi verkligen menar allvar och inte går att kompromissa med hela vägen ut i havet så kommer de acceptera vår närvaro där. Och ge oss fred. Det är vad jag tror, Chaim, och jag hoppas att du i din samförståndssträvan inte kommer dela och förhandla bort landet så till den grad att du inget har kvar att förhandla om. Med det sagt har jag inget mer att tillägga.”

Eviankonferensen i juli 1938 blev ett totalt fiasko. Alla konstaterade att det var en bedrövligt sorglig och utmanande situation för judarna och man hade full förståelse för att de ville lämna Tyskland. Men till just deras land var det tyvärr omöjligt att välkomna dem. De hade redan tagit emot många,

den ekonomiska situationen var fortfarande synnerligen ansträngd efter den stora depressionen eller så konstaterade de att de inte hade något rasproblem och inte var intresserade av att skaffa sig ett. Det stora flyktingproblemet var lika stort efter att konferensdeltagarna åkt hem och fortsatt njuta av högsommarens vackra dagar.

För Hitler måste utfallet av konferensen ha varit ett kvitto på att han hade rätt. Trots all kritik som höjts mot hans hantering av Tysklands judar var inget land villigt att förbarma sig över dem. De ville inte ta över hans problem, för de tyckte också att judarna var ett problem. De hade fått chansen att hjälpa men avböjt. Gränserna till länderna runt omkring var stängda, det gick inte längre att lämna Tyskland. Jabotinsky kände en gnagande oro över hur Hitler nu skulle lösa sitt judebekymmer.

En dag i slutet av oktober samma år nåddes Jabotinsky av nyheten om att 17 000 polska judar i Tyskland arresterats och deporterats till polska gränsen. Den polska regeringen hade beslutat att alla pass som tillhörde polska judar som bodde utomlands skulle bli ogiltiga från och med den 29 oktober, varför Hitler fick bråttom att göra sig av med alla han kunde. Gränsstaden Zbaszyn fylldes av tiotusentals judar som Polen helst lät bli att släppa in. Situationen var bedrövlig och värre blev den när dagar blev till veckor och månader.

Sedan urartade situationen fullständigt. Det började på en plats långt från Zbaszyn och drabbade judar över hela Tyskland. Jabotinsky satt vid skrivbordet på sitt kontor i London och kände kallsvetten bryta ut över hela kroppen när han läste rapporteringen. Han misstänkte att sanningen till och med kunde vara ännu värre än vad som framkom i The Times och ringde upp en vän med direktkontakt med judar inne i Tyskland. Mycket stämde, men omfattningen av våldet och förstörelsen verkade vara enormt mycket större än vad som framkom av uppgifterna nazisternas propagandaministerium släppte igenom.

Ze'ev drog djupt efter andan. Han trodde nästan hjärtat skulle gå sönder i bröstet. Ansikten flimrade förbi, minnen av möten med människor som han genom åren försökt övertala att lämna, att ge sig av, men som stannat. Förstod de nu, om de levde? Förstod de att nazisterna skulle söka alla upptänkliga orsaker till att låta våldet drabba judarna? Det skulle inte spela någon roll hur långsökta eller konspiratoriska deras lögner var, nazisterna skulle betrakta alla judar som skyldiga. Att den sjuttonårige Herschel Grynszpan trängt sig in på tyska ambassaden i Paris och i en överilad hämndaktion skjutit ihjäl den unge ambassadtjänstemannen Ernst vom Rath var illa. Det var knappast rätt sätt att straffa nazisterna för att de fördrivit Herschels föräldrar och höll dem internerade i Zbaszyn. Men att nazistsympatisörer över hela Tyskland gett sig ut på gatorna och slagit sönder och plundrat tusentals judiska affärer och hus så att glasskärvorna låg i drivor längs trottoarerna, att de brutalt misshandlat och dödat hundratals, kanske tusentals judar, tänt eld på oräkneliga synagogor över hela landet, det var bestialiskt. Än en gång, precis som i Chisinau, hade polis och brandkår stått och tittat på. Än en gång tillät de massakrer och vandalisering att fortgå. Det fanns ingen lag som skyddade judar längre. Ingen. Tvärtom hade tusentals – ingen visste i dagsläget hur många – judiska män arresterats och körts iväg till arbetsläger. Om de fortfarande levde visste väl bara lägervakterna. Och för vad arresterades de? För att de var judar. Bara därför. Bara därför.

Ze'ev Jabotinsky grep med händerna om sitt huvud och kände vreden, ångesten och paniken stängas. Varför denna ständiga kamp? Varför skulle ett folk utan land som ingen ville ha i sitt land behöva kämpa för ett eget land som de blivit lovade? Men kämpa behövde de, och han skulle kämpa. Han var Ze'ev Jabotinsky, en jude, en människa. Varken bättre eller sämre än andra människor. Han var beredd att kämpa för rätten att få leva i fred. Förtrycket måste ta slut. Det judiska folket behövde sin stat, och han var beredd att betala priset för det. Även om det skulle bli högt.

FAKTA – Kristallnatten

Den brittisk-judiska romansen från tiden strax efter Balfourdeklarationen 1917 varade inte länge. Den var ett fenomen i Londons maktkorridorer men hade aldrig vunnit stöd hos den brittiska

militäradministrationen i Palestina. I takt med att realpolitiska förhållanden i mandatet började tala emot brittiskt stöd för upprättandet av ett judiskt hemland, förträngde också London löftet de givit judarna. Ett löfte som dock vunnit internationell legitimitet genom att Nationernas Förbund beslutat om vad som skulle ske med de mandat som uppstått i kölvattnet av första världskriget. Där stod det i klartext att avsikten med det brittiska mandatet var att verka för "tät bosättning av judar i landet". Men britternas behov av att hålla sig väl med araberna vägde allt tyngre, och under 1920–1930-talen började de starkt begränsa judisk immigration.

Det var denna brittiska undfallenhet, och den sionistiska organisationens klena respons, som Vladimir Ze'ev Jabotinsky reagerade mot. Han hade alltid varit en realist, och hans stora kunskap inom kultur, historia, filosofi, romersk lag och etniska konflikter – för att inte tala om de sex språk han talade flytande – gav honom en solid grund för att analysera världen han levde i.

Europa på 1920–1930-talen var sannerligen en omtumlande plats att vara på. Efterdyningarna av första världskriget var märkbara överallt. Optimismen från tiden före kriget hade ersatts med depression och en känsla av meningslöshet. Den osäkra ekonomiska situationen ledde till slut fram till den stora börskraschen 1929. I Ryssland hade bolsjevikerna tagit över och allt vidare spreds nu revolutionära socialistiska idéer. Fascismen var på uppgång i Italien. I Tyskland ledde missnöjet efter förödmjukelsen från första världskriget till slut till att en handlingskraftig diktator som lovade enkla lösningar kom till makten.

Upplösningen av det osmanska imperiet hade därtill helt omformat Mellanöstern. Englands och Frankrikes kontroll i regionen innebar enorma utmaningar men också möjligheter – inte minst för judarna. Den stora frågan var bara vad som var bästa sättet att möjliggöra dem på. Det var här Jabotinsky och Weizmanns Zionist Organization (ZO) hade skilda uppfattningar.

Dels gällde det immigrationsfrågan där Jabotinsky manade till omedelbar handling genom sin "humanistiska sionism", något hans motståndare nedlåtande kallade "katastrofsionism". Dels gällde det hur man skulle förhålla sig till användandet av vapenmakt. Längre var det en liten skillnad på ZO:s och Jabotinskys syn på vapen användning. Men efter lång tids tvekan gav Jabotinsky till slut sin underjordiska rörelse, Irgun, tillåtelse att utföra vedergällningsattacker mot arabiska byar när terrorister därifrån hade dödat judar. Detta medförde angrepp på oskyldiga civila och är en av orsakerna till att Irgun under delar av sin verksamma period kan karakteriseras som en terrororganisation.

När britterna på 1930-talet nästan helt stängde porten för judisk immigration till Palestina samtidigt som diskrimineringen av judar i Tyskland ökade, var Jabotinskys gensvar "illegal immigration". Med hjälp av gamla båtar uppköpta i Europa smugglade hans organisation *Af Al Pi* judar till Palestina. Detta sätt att arbeta spred sig till andra organisationer, vilket ledde till en brittisk marinblockad. Britterna skickade tillbaka de överfulla skeppen till Europa eller internerade judarna i lägret *Atlit* söder om Haifa eller på Cypern. Antalet judar som lyckades ta sig in i landet blev färre allteftersom blockaden blev mer effektiv.

Det arabiska upproret i Palestina under åren 1936–1938 var bland annat svar på vad araberna uppfattade som brittiskt stöd för sionisterna. Det handlade dessutom om generellt arabiskt missnöje med att vara underlagda brittiskt styre, arbetslöshet och ekonomiska svårigheter. Upproret skulle få väldiga konsekvenser för både judar och araber och var en viktig faktor i britternas beslut att överge regionen tio år senare.

Många av de arabiska ledarna kastades ut ur mandatområdet vilket resulterade i att det arabiska samfundet försvagades och tappade handlingskraft. I förhållande till judarna ledde det arabiska upproret till nya brittiska riktlinjer för judisk immigration. Den 17 maj 1938 publicerade britterna

sina *White Papers* som slog fast att endast 15 000 judar kunde immigrera årligen de kommande fem åren. Därefter skulle det krävas arabiskt godkännande av ytterligare judisk immigration, ett förskönande sätt att säga stopp för all immigration. Nu förbjöds också all försäljning av land till judar. Detta var en potentiell dödsstöt för den sionistiska idén och ett uppenbart brott mot britternas förpliktelser under Palestinamandatet.

Beslutet om immigrationsbegränsning fattades mindre än ett år efter Eviankonferensen, då 32 länder – inklusive Storbritannien – träffats för att diskutera hur de skulle ta hand om den stora våg av judiska flyktingar som nazisternas agerande orsakade, och ett halvt år efter Kristallnatten. Alla förstod vid den tidpunkten hur rätt Jabotinsky hade haft om det han varnat för i flera år: Judarna behövde komma ut ur Europa, men ingen ville ha dem. Vid denna punkt i historien stängde Storbritannien dörren till den enda plats som var avsedd för dem.

Det är uppenbart att starka antijudiska attityder bland europeerna spelade en betydande roll i den negativa behandlingen av judarna, något som självklart nådde sin mest extrema yttring i Nazityskland. Fördomarna mot judarna hade varit en del av den kristna kulturen sedan de första århundradena efter Kristus. Reformationen 1517 och uppkomsten av den protestantiska kyrkan förändrade inget av detta. Om något blev situationen bara värre. Martin Luther skrev i sin bok *Om judarna och deras lögner* en detaljerad handlingsplan om vad som borde göras med dem. Det inkluderade bland annat att bränna deras synagogor, förstöra deras hus, ta ifrån dem deras böneböcker och Talmud, förbjuda deras rabbiner att undervisa och driva dem ur landet.

För Jabotinsky var Kristallnatten den logiska fortsättningen av det judehat han såg växa som en cancersvulst framför sina ögon. Själv dog han 1940 och fick aldrig bevittna den fulla vidden av Förintelsen. Han förutsåg korrekt nog en katastrof, även om han själv inte kunde ha förstått det ofattbara omfång och sofistikerade barbari som väntade hans folk.

Däremot förutsåg han den judiska staten. Hans realism i förhållande till katastrofen som väntade utplånade inte tron på att det judiska folket skulle klara sig igenom prövningarna även denna gång. Det hade de alltid gjort.

Kapitel 19 – År 1948

PORTRÄTT – David Ben-Gurion ”Landsfadern som såg en nation födas på en dag”

”Paula! Var är mina läsglasögon? Paula!”

Svaret kom från köket: ”Bredvid din säng, Ben-Gurion.”

Han satt kvar vid skrivbordet och blängde på anteckningarna, drog ett bestämt streck över några rader och formulerade om. Plötsligt märkte han att glasögonen nu låg på bordet och hon stod bredvid honom och sneglade över hans axel.

”Är du hungrig?” sa hon, fiskade fram en kam från sin ficka och drog den genom det yviga vita håret vid hans tinningar. Det spretade värre än någonsin.

”Nej, jag är upptagen.” Han viftade bort hennes kammande utan att släppa pappret med ögonen.

”Jag gillar den här meningen”, sa hon och pekade. ”Vi deklarerar härmed upprättandet av en judisk stat i Eretz-Israel, som ska kallas staten Israel.”

”Den absolut lättaste meningen att formulera”, grymtade han och fortsatte stirra på orden, mumla dem för sig själv och skriva en kommentar i marginalen. Paula plockade med sig en kopp från bordet och började gå mot köket.

”Förutom namnet, förstås.” Han skakade på huvudet. ”Israel var det enda ingen hade några direkta invändningar mot, men ingen var särskilt förtjust heller.”

”Vilka var invändningarna mot Judeen då? Jag trodde ni lutade åt det?”

”Judeen ingår inte i territoriet FN tilldelade oss. Det kändes märkligt att välja det då. Som att vi har andra ambitioner. Sion gick bort av samma anledning.”

”Och Palestina?” Hon blev stående i dörröppningen.

”Vi övervägde det. Men att välja namnet som romarna satte på vårt land när de drev bort oss härifrån – nej, det kändes inte rätt. När vi nu får välja. Och förresten kanske det blir vad araberna väljer att kalla sin stat.”

Han såg hastigt upp, log lite snett och återgick till skrivandet. I morgon vid den här tiden skulle han vara israel.

Timvisarna hade tippat en bra bit över tolvstrecket innan han kom i säng, men nu låg talet i portföljen och skjortan Paula strukit lyste vit under hans mörka kavaj. I dag skulle allas blickar vändas mot honom, kamerorna rulla och nyheten spridas över världen: En judisk stat hade uppstått, efter två tusen år. Det var historiskt. Det var enormt.

Stadsborna firade redan att briterernas mandatstyre löpte ut vid midnatt. När han åkte in i staden såg han människor jubla och dansa på gatorna. Nästan exakt femtio år efter att Theodor Herzl grundat sioniströrelsen – ett porträtt av Herzl skulle för övrigt pryda väggen ovanför Ben-Gurions huvud när han höll sitt tal, den hedern var de skyldiga honom – realiserades drömmen om ett nationellt hem för alla världens judar. Men även om också David Ben-Gurion var tacksam kunde han inte dela de dansandes glädje. Han visste vad som väntade runt hörnet. Krig. Med alla kringliggande arabländer.

Att det skulle bli så var inget han bara anade eller fruktade, det var den oundvikliga konsekvensen av att han deklarerade en judisk stat i Eretz-Israel. Det var därför USA bett honom avvakta, trots att Förenta nationerna röstat ja till delningsplanen. Det var också orsaken till att flera av hans närmaste män tvekade. De flesta förståsigpåare verkade övertygade om att en judisk stat förmodligen inte skulle överleva ens sin första vecka. Kanske var det så. Oddsens var sannerligen inte på Israels sida.

”Och trots det har du beslutat att gå vidare”, hade Paula konstaterat när hon knöt hans slips tidigare på morgonen. Hon anade nog hur mycket han brottats, att det var ett av de svåraste och samtidigt ett av de lättaste beslut han någonsin behövt fatta.

”Tiden kommer aldrig bli mer rätt”, sa han. ”Förutsättningarna kan definitivt bli sämre, men inte mycket bättre.”

Hur mörkt det än såg ut med tanke på ett stundande krig såg han inget annat val. Det var nu eller aldrig.

”Nu när Palestinamandatet löper ut finns ett möjlighetens fönster.” Han betraktade sin runda profil i spegeln och konstaterade att han var sextiotvå år och aldrig mer skulle bli den smärte unge man han en gång varit. David Grün hade varit tjugo år när han gjorde aliya och för första gången satte sina fötter på marken han älskat sedan barnsben. Han hade varit fast besluten att bygga ett nytt liv här, om det så kostade hans liv. Muskler och styrka hade aldrig varit hans största fördelar, men för politik och ledarskap var det andra kvaliteter som behövdes, och av dem hade det visat sig att han ägde många. David Grün blev David Ben-Gurion, Lejonets son, och även om han till det yttre aldrig varit särskilt majestätisk hoppades han att han kämpat för den sionistiska visionen lika kraftfullt.

Han strök handen över sitt snövita hår. Det spretade nästan lika oregerligt som Einsteins. Fast Einstein hade fått behålla sitt på hjässan, Ben-Gurions hårfäste kröp bara längre bak för varje år. Det fanns fördelar med det med förstås. Paulas kam fick mindre att göra.

”Den som väntar på att araberna ska bli mer välvilligt inställda kommer aldrig kunna bilda en judisk stat”, sa han och satte extra tryck på ordet *aldrig* så att Paula inte skulle behöva hysa några tvivel. Det gjorde hon inte. ”De kommer inte ändra sin inställning. De skulle säga nej om vi så erbjöds endast en procent av Mandatet.”

Den arabiska befolkningens företrädare hade konsekvent sagt nej till planerna på ett judiskt hemland i Palestina. Inte ens Peelkommissionens förslag hade de accepterat, det som erbjöd araberna åttio procent av det resterande Palestinamandatet och judarna bara tjugo. Ben-Gurion stönade när han påmindes om det förslaget. Araberna tycktes tro att allt land från norr till söder och öster till väster tillhörde dem; det var också så många av dem förstod islam. Hur skulle de då kunna kompromissa om det och tillåta judarna att styra över ens en liten del? De verkade också vara rädda att araberna då skulle förtryckas av judarna, att maktförhållandena i en judisk stat således skulle bli de omvända mot förut. Det spelade ingen roll hur många gånger judarna, Ben-Gurion liksom alla hans företrädare, försäkrat att lika rättigheter skulle gälla för alla medborgare. Peelkommissionen hade därför förespråkade att araberna skulle lämna det som skulle bli judiskt land, och judar på samma sätt lämna det som var tänkt att bli ett arabiskt land. En folkförflyttning, alltså. Bara så skulle en slutlig uppgörelse främjas och stridigheter förhindras, ansåg de. Även om det var en lösning som sionisterna aldrig förordat, till och med Jabotinsky hade avfärdat den som extrem, anade han själv att någon sorts liknande uppgörelse – land mot land eller ekonomisk ersättning för den som valde att lämna – möjligen kunde vara en väg framåt. Ju fler år han ägnat åt problematiken desto tydligare hade det blivit att det skulle bli hart när omöjligt att förena judars och arabers anspråk på landet. Som på så många andra områden hade han därför fått tänka om, justera. Om förväntan och verklighet inte rimmade fick man ändra på någon av dem. I många år hade hans förväntan varit att det skulle bli som den internationella San Remo-konferensen beslutat, och därefter att åtminstone vad som var kvar av Palestina efter att britterna skilt ut Transjordanien skulle bli ett judiskt hemland. Men San Remo var 1920, 1937 såg verkligheten annorlunda ut. Då hade britterna ändrat sig, föreslagit en dramatisk delning av vad som kvarstod av det ursprungliga Mandatet och han hade varit tvungen att anpassa sig.

Ben-Gurion hade blivit både chockad och upprörd när britterna presenterat Peelkommissionens slutsatser. Han hade fått gå emot alla instinktiva känslor av ilska, besvikelse och svek för att kunna säga ja till förslaget. En liten flisa i norr var vad Balfourdeklarationens inriktningsbeslut och San Remos beslut om ett judiskt hemland i Palestina krympt till. Det hade tagit emot, men han hade till slut fått sionistkongressen att inse det kloka i att tacka ja.

”För den som inget har är också något litet hundra procent mer än noll. Det är en början”, hade han argumenterat och lättad sett allt fler huvuden nicka i kongresshallen. Oavsett hur liten skulle det vara en stat, en egen judisk stat i Eretz Israel, och trettioalets nazistpolitik hade talat sitt tydliga språk: judarna hade ett skriande behov av ett land dit de var välkomna när alla andra länder sa nej.

Men araberna hade alltså sagt nej, också till Peelförslaget. Under en arabnationalistisk konferens i Bloudan med en lång rad representanter från Palestinamandatet och de kringliggande nyfödda statsbildningarna Syrien, Libanon, Irak, Transjordanien och Egypten – länder som också de fötts med brittisk och fransk hjälp efter Osmanska rikets fall som lämnat hela Mellanöstern herrelös – hade de enats om att konsekvent motsätta sig varje försök till judisk statsbildning. Arabländernas planer på vad som skulle ske med territoriet gick isär. En del ville se det ingå i ett stor-Syrien, andra att området skulle införlivas med Transjordanien. Egypten var också intresserade och skulle inte ha något emot att lägga ytterligare mark till sitt territorium. Men en sak var de eniga om att meddela britterna: De motsatte sig å det allra bestämdaste en judisk stat i det område som gick under namnet Palestina.

Ben-Gurion hade under många år följt den växande arabnationalistiska rörelsen och med tilltagande oro noterat hur britterna successivt anpassat sin Palestinapolitik. Upploppen som i första hand riktade sig mot den judiska befolkningen hade med åren blivit allt fler och allt blodigare. Under några år på 30-talet vändes också udden mot britterna. För att återupprätta ordningen under och efter arabrevolterna krävdes mängder av brittiska soldater – en kostsam historia för ett vacklande imperium – och för varje gång oroligheter bröt ut utvidgades de brittiska eftergifterna. Dessutom ökade misstron och hatet mellan judar och araber och minskade tron på att en nation med harmonisk gemenskap mellan de båda befolkningsgrupperna skulle vara möjlig att uppnå. Ben-Gurion kände själv tvivel och såg ingen lösning. Ju fler judar som anlände – och att immigrationen var stor var en förutsättning för att ett judiskt hemland skulle gå att etablera, därför var det också något som britterna initialt uppmuntrat till – desto våldsammare blev det arabiska motståndet.

Det måste ha varit det som fått britterna att tippa över till en allt tydligare proarabisk hållning. Regionen dominerades av trettio miljoner araber och att göra sig till ovän med några hundratusen judar som inte hade några andra än britterna att vända sig till var en sak, men att göra sig till ovän med araberna – som dessutom satt på värdefulla oljekällor – i ett skede när ett nytt världskrig hotade och man inte hade råd att se dem alliera sig med en eventuell fiende var en annan.

Ur en realpolitisk synvinkel kunde Ben-Gurion begripa britternas val, men ur en moralisk kunde han det inte. Konsekvensen blev att britterna, trots att de hörde Hitler vråla ut sin antijudiska hatpropaganda och såg det mänskliga lidande som politiken resulterade i, började sätta gränser för judisk invandring. Storbritannien besvärades också av flyktingströmmarna som vällde ut ur Tyskland och måste ha insett det naturliga i att låta dem ta sig till det judiska hemland som britterna själva drivit på för att utlova. Ändå hade de begränsat den judiska immigrationen. Kraftigt. 1939, efter Eviankonferensen, Kristallnatten och efter att internationella gränser smållt igen likt giljotiner över mänskligt förbarmande, hade britterna i en vitbok till och med slagit fast att de inte längre alls ville bistå judarna i att upprätta en stat i Palestina. Mandatet skulle inte delas. Den nya inriktningen var att området i framtiden skulle styras gemensamt av araber och judar och vidare judisk immigration skulle ske endast med arabernas godkännande. Men till och med en sådan lösning motsatte sig de arabiska politiska företrädarna. Inte ens ett delat styre kunde de acceptera.

Ben-Gurion hade godtagit alla förslag till lösningar som britterna tidigare presenterat, men detta godtog han inte. Det var nämligen inte något förslag till lösning. Det var ingenting.

Britterna hade styrt Mandatet enligt 1939 års vitbok i alla fall, oavsett vad araber och judar tyckte. Vilket resulterat i att hundratals judar på flykt från nazisternas förföljelser drunknat på Medelhavet när britterna vägrade låta båtarna äntra Palestinas hamnar. Britternas skuld var röd. Blodröd.

David Ben-Gurion gick med sin portfölj genom korridorerna i Tel Avivs konstmuseum. Den historiska stunden närmade sig, återfödelsen av den judiska staten. Omgiven av välbekanta ansikten, medkämpar, av vilka många varit med hela vägen, trängde sig minnena från de svarta åren på. Det var den här dagen han sett framför sig, särskilt de stunder då allt tett sig beckmörkt. Han hade vägrat låta de för stunden rådande sakförhållandena bestämma hans framtidstro. Även om en dag var mörk var kanske inte morgondagen det. Inte sällan återvände han till Paulus ord, för även

om han inte visste vad han skulle tro om Gud så älskade han Bibeln – Tanakh främst men också Nya testamentet – och läste den ofta. *Jag sträcker mig mot det som ligger framför och jagar mot målet för att vinna segerpriset.* Ben-Gurions segerpris var Landet. Drömmen han burit och brunnit för sedan barnsben då Theodor Herzl med sitt stora svarta skägg varit hans hjälte. Vilken resa det varit. En ständig pendel mellan hopp och förtvivlan. Mellan löften och bakslag. Men inte ens i det djupaste mörker fann han viljan att ge upp. Det fanns bara framåt. Om inte i dag, så i morgon. I dag rasade kriget. I morgon kunde världen se annorlunda ut.

”Vänner, mina ärade sionister.” Han var ingen stor vältalare och hans röst var raspig och gäll på samma gång, men hans trosvissnet hade fångat dem även den gången då skuggan av 1939 års vitbok velat kväva deras hopp. ”Tappa inte modet. Så här vill jag att vi tänker och agerar: Vi ska kämpa i det här kriget som om det inte fanns någon vitbok, och vi ska kämpa mot vitboken som om det inte fanns något krig.”

Och det hade de gjort. En judisk brigad kämpade sida vid sida med britterna mot fienden, ondskan besegrades och freden kom. Men inte ens krigsslutet och nazisternas uppdagade färd hade förändrat britternas beslut. Förintelseöverlevare hindrades komma in i Palestinamandatet och skickades tillbaka till internering, statslöshet och förtvivlan i Europa.

”Herr Ben-Gurion, kan jag erbjuda er något att äta?”

Klockan var snart halv två på eftermiddagen och än skulle det dröja några timmar innan filmkamerorna slogs på. Intill honom stod en ung, söt judinna med håret vackert lagt i stora lockar runt ansiktet.

”Kaffe, tack, fröken”, sa Ben-Gurion, och slog sig ner vid det stora bordet. Han hade begärt att få några ensamma minuter efter att i timmar ha stångats med olika partirepresentanter. Hela förmiddagen hade de ägnat åt att in i det sista komma med ändringar och tillägg till deklARATIONEN. De religiösa judarna hade hävdade att Gud måste ges äran för den judiska statens upprättande genom att omnämnas i deklARATIONEN, medan marxisterna omöjligt kunde tänka sig detsamma. De ickereligiösa ville invänta midnatt innan staten deklarerades eftersom det brittiska mandatet löpte ut precis vid klockslaget tolv natten mot lördagen den 15 maj, men då hade de religiösa hotat att lämna alltihop eftersom sabbaten inträdde vid sex på fredagseftermiddagen den 14:e och ägde deklARATIONEN rum efter det skulle hela staten födas i synd.

Ben-Gurion skrockade för sig själv. Israels tillblivelse hade sannerligen krävt ett pärlband av mirakler, ända in i det sista. Bara att hitta en väg att förena både religiösa och sekulära borde rendera ett fredspris. Han hade föreslagit klockan fyra, så att de som behövde skulle hinna hem i tid till sabbatens inträde och att de i deklARATIONEN i stället för att hänvisa till Gud skulle avsluta med att säga att de litade på *Tzur Yisrael*, Israels klippa. I Tanakh var det en annan benämning på Gud, men formuleringen gick ju att tolka på andra sätt av dem som inte kunde tolerera ett omnämnande av Gud. Och de hade accepterat, allihop.

Höga klackar klickade mot golvet och flickan med lockarna återvände med en bricka med kaffe och två bitar päronkaka.

”Varifrån kommer du, fröken?” frågade Ben-Gurion och tittade nyfiket på henne. Hon kunde inte vara mer än tjugonåring.

”Jag är född här i Tel Aviv”, sa hon och log. ”Mina föräldrar kom hit från Polen. Jag har palestinskt pass, utfärdat av britterna.”

”Jag också. Själv är jag dock född i Plonsk – det ligger i Polen det med – men faktum är att jag räknar dagen då jag steg i land som min verkliga födelsedag. Det är den bästa dagen i mitt liv.” Han tog en klunk av kaffet. ”Snart ska du få ett riktigt nationellt pass, fröken, inte bara Mandatets resedokument. Det lovar jag.”

Hon kunde skatta sig lycklig att hennes föräldrar varit förutseende nog att lämna Polen i tid. Hade de stannat hade hon sannolikt varit en i raden av alla mördade som försvunnit för alltid i röken från krematorieugnarna. En av alla dem som skulle ha kunnat räddas, om bara Israel funnits 1939. Om bara om funnits.

Efter att nazisternas ohyggliga brott mot judarna uppenbarats och världen yrvaket förfasades över att raspolitiken kunnat resultera i koncentrationsläger, gaskammare och miljoner döda judar hade fler än någonsin insett det förnuftiga i att judarna fick ett eget land att leva i. En nation ur vilken inget annat folk kunde kräva att de försvann. Men britterna hade lyft sina händer och avsvurit sig ansvaret att genomföra det. Frågan om hur beslutet i San Remo skulle verkställas återremitterades till Förenta nationerna och ännu en utredning tillsattes. Förenta nationernas Palestinakommission, UNSCOP, bestod av representanter från elva neutrala länder som skulle genomlysna Palestinafrågan ordentligt och ge rekommendationer om hur framtiden för Palestinamandatet skulle se ut.

Ben-Gurion drog sig till minnes samtalet han haft med ett par av delegaterna förra sommaren. Det hade varit många delegater och många möten under kommissionens besök, men just den här gången fick han några minuter ensam med två av dem. Ordförande för kommissionen var en lång, blond svensk med vattenkammad sidbena, chefsjuristen Emil Sandström. Han hade gett ett mycket sympatiskt intryck och verkade uppriktigt intresserad av att göra en grundlig utredning. Under en månad reste kommissionen runt i landet och besökte städer och byar, samtalade med invånare och folkets representanter. Ben-Gurion hade inte behövt uppmana sina judiska landsmän att bistå med allt delegaterna önskade. De välkomnade delegationen med jubel och blommor överallt dit den kom. Alla ville visa upp sina jordbruk och kibbutzer, sina institutioner, sjukhus, politiska organisationer och skolor. Stolta förevisade de innovationer och moderna bevakningssystem.

”Ni har sannerligen gjort enorma framsteg i att utveckla landet. Imponerande, herr Ben-Gurion”, sa Emil Sandström och kisade ut över jordbrukskollektivets fält som mognade till skörd. Intill honom stod ytterligare en svensk, Paul Mohn, och pustade sina glasögon med en flik av skjortan.

”Anledningarna är två, enligt mig, herr Sandström”, sa Ben-Gurion. ”Inte på två tusen år har vi judar fått äga land och det kröp i fingrarna på oss att äntligen få plöja och så och se vad jorden kunde frambringa som lön för vårt anletes svett. Det finns en uppdämd kraft inom oss och den har åstadkommit allt det här.”

Ben-Gurion slog ut med händerna som för att omfamna landet. Julisolen stod högt på himlen och eukalyptusträdet intill dem skänkte välbehövlig skugga.

”Det andra är kärleken. Vi har älskat detta land sedan långt innan vi lärde oss att gå. Det är landet vi längtat till när folken vi bott ibland förföljt och bespottat oss, och nu har vi fått komma hem. Det man älskar vårdar man sig om, inte sant? Man klär sin brud i de vackraste smycken och kläder. På samma sätt brinner vi för att göra det här landet skönare än något annat.”

De stod tysta bredvid varandra en stund och ljum vind drog genom gräset. Fåglarna sjöng i träden och barn stöjade på kibbutzens lekplats. Ben-Gurion tittade upp på svensken som var mer än ett huvud högre än han. Ben-Gurion var dock dubbelt så bred, så det kanske jämnade ut sig.

”Läser du Bibeln, herr Sandström?” sa Ben-Gurion och nickade när den andre uppriktigt förvånad över den plötsliga frågan svarade ”Det händer”.

”Större litteratur finns inte”, sa Ben-Gurion. ”Det säger jag utan att skämmas, även om jag måhända kan bedömas vara partisk. I går läste jag ur profeten Jeremia och dessa urgamla ord talade till mig om precis den tid vi själva lever i. Så här skriver han: *Låt lovsången ljuda och säg: 'Fräls, Herre, ditt folk, dem som är kvar av Israel.' Se, jag ska hämta dem från landet i norr och samla dem från jordens yttersta hörn. Bland dem finns både blinda och halta, både havande kvinnor och barnaföderskor. En stor skara ska komma tillbaka hit.* Herr Sandström, detta är vad mitt folk läst och satt sitt hopp till i tusentals år, herr Sandström. Jag kan nästan lova att Exoduspassagerarna mumlade Jeremias ord när de närmade sig Haifa härom veckan. Barnet vars mor dog vid förlossningen på skeppet vårdas på sjukhus förresten. Vi får se om han överlever.”

Ben-Gurion kunde se att Sandström var tagen. Också Mohn stod med ögonen fästa i marken. Delegaterna hade varit i hamnen och sett Exodus. De hade sett britternas hjärtlöshet, döden och skottlossningen ombord på det överfulla skeppet som fört fyra och ett halvt tusen Förintelseöverlevare över havet ända fram till Haifas hamn. Längre än så kom de inte. Imperiesoldaterna var beväpnade med både vapen och hänsynslöshet och de som levt sig igenom

helvetet på jorden hade av brittiska myndigheter körts hela vägen tillbaka till Europa för att interneras bakom taggtråd i läger i Tyskland. Och det eftersom briterne inte ville förarga araberna och riskera ännu fler upplopp. Över i stort sett hela världen hade tidningsrubrikerna varit stora och svarta. Kanske, kanske kunde Exodus nattsvarta mörker och insikten om att till och med den ärofyllda segermakten behandlade judar som djur bidra till gryningen. Kanske. Den dag en judisk stat föddes skulle ingen någonsin mer hindra någon enda jude inresa till det som Abrahams barn i fyra tusen år betraktat som sitt hemland. Ben-Gurion kunde alltid hoppas att det var vad Exodus smärta skulle leda till.

”Alldeles oavsett vad man anser om briterne immigrationsregler var det rent omänskligt hur de behandlade de stackars människorna på skeppet”, sa Paul Mohn och tillade: ”Vi ska verkligen göra allt vi kan för att komma med ett så klokt och genomförbart förslag som möjligt. Det brådskar. Vi förstår det.”

”På tal om det hade jag tänkt fråga”, sa Sandström. ”Hur ställer ni er till en delning av landet, herr Ben-Gurion? Om jag inte missuppfattat betraktar ni hela Palestina som ert hem. Kan ni tänka er att dela det med araberna?”

”Du har uppfattat rätt. Vi anser att vårt judiska folk har rätt till hela landet. Arabländer finns det flera om araber vill bo ibland sitt eget folk, vi däremot har kallats den vandrande juden eftersom vi ingenstans har funnit en plats där vi kunnat slå oss till ro. Men det här är marken vi tvingades lämna, det land Bibeln säger är vårt hem. Däremot, på frågan om vad vi kan tänka oss, är svaret att vi hellre delar landet än lever i strid med araberna. Kanske är delning enda vägen. Jag tror inte att ni kommer finna oss omöjliga på den punkten.”

”Och hur tänker ni kring araberna som bor i landet?”

”Herr Sandström, jag citerade ur Bibeln för dig nyss. På ett annat ställe står det att om en främling bor ibland dig, ska du behandla honom som en av dina egna. Det här sa en av våra profeter redan för 3300 år sedan och vi har accepterat det budet sedan dess. Därför är det vår inställning att om någon önskar bo ibland oss ska han vara välkommen. Vi vill bilda en judisk stat, men vi är fullständigt medvetna om att det sedan lång tid bor många araber här. Vi har inga planer på att driva iväg dem. Vill de inte bo i vår stat bör de naturligtvis lämna och eftersom det sannolikt bor judar i en tänkt arabisk del kan ett utbyte av mark och folk säkert gå att komma överens om. Men vill de araber som finns inom våra tänkta gränser stanna, kommer de åtnjuta samma rättigheter som varje annan medborgare. Vi vill bygga ett land som blir till glädje och nytta för alla, judar så väl som araber.”

Sandström och Mohn hade gett varandra en snabb blick. Mohn harklade sig.

”Vi har varit här i Palestina i snart en månad. Vi har rest runt i hela landet, i arabiska och judiska samhällen, samtalat och överallt mött människor för att bilda oss en uppfattning om hur situationen ser ut. Under hela denna tid har den arabiska befolkningen ignorerat oss. Ingen möter oss i byarna, till och med barnen undviker oss. Folkets företrädare i Arabiska högre utskottet med Amin Al-Husseini i spetsen bojkottar oss och vill inte ens samtala. Vi har anledning att tro att utskottet hotat dem med repressalier som talar med oss. Är det så samarbetet mellan er också fungerar, det vill säga inte alls?”

Ben-Gurion lutade sig bakåt i stolen och blundade. Knappt två timmar kvar till klockan fyra. Vid midnatt skulle briterne ordningsbevarande styrkor lämna Palestina. Mandatperioden var slut. Oavsett om Ben-Gurion utropade en stat eller ej skulle sannolikt tumult utbryta. Det fanns för många som ville ha landet. Om inte ett nyfött Israel funnits att strida mot var det inte omöjligt att det skulle ha utbrutit krig om landet mellan arabstaterna. Ända sedan sjuhundratalet hade strider mellan olika muslimska härar böljat fram och åter i landet. Denna lilla bit land. Israels land.

Emil Sandström hade presenterat Palestinakommissionens utlåtande för Förenta nationerna på hösten 1947. Förslaget som majoriteten av kommissionens delegatländer förordade delade Palestinamandatet i två delar. Paul Mohn hade ritat kartan till delningsförslaget – ett genomtänkt förslag, men det skapade de märkligaste landgränser två stater någonsin fått till varandra. I och för sig rekommenderade kommissionen att de arabiska delarna inte skulle bilda ytterligare en ny stat

utan införlivas med Transjordanien, då de bedömde att de palestinska arabernas ekonomiska och politiska förmåga var otillräcklig för att hantera ett självstyre. Den lösningen var något Transjordaniens kung Abdullah Ibn Hussein enligt uppgift ställt sig positiv till. Men officiellt hade alla arabländer sagt nej. Nej till majoritetens delningsförslag, och nej till minoritetens förslag om en sammanhållen arabisk-judisk stat. Risken hade varit överhängande att delningsförslaget skulle förbli just ett förslag och aldrig röstas igenom i Förenta nationerna.

”Harold Beeley kom till mig i högkvarteret i dag.” Ben-Gurion hade uppfattat Moshe Sharettts upprördhet över en knastrig telefonlinje från New York. Sharett var Jewish Agency’s talesman för utrikesfrågor och befann sig i Förenta nationernas högkvarter för att bevaka deras intressen. Nu ringde han för att uppdatera Ben-Gurion om hur läget såg ut inför omröstningen.

”Beeley är en riktig hyena”, sa Ben-Gurion och kände ilskan fräsa innanför bröstet redan innan han hört vad Sharett hade att säga. Beeley var briterernas representant i Förenta nationerna och tydligt proarabisk. Det passade säkert dem bra, eftersom briterernas svek mot judarna var skamlöst. Judarna var ”inte till någon nytta” för Storbritannien längre hade de kommunicerat, och lovat att vid sitt tillbakadragande överlåta sina imperiestyrkors vapen till de irakiska och jordanska arméerna. För att hjälpa dem på traven, så att säga. Så att de lättare kunde gå in och erövra territoriet och förhindra en judisk statsbildning. *Inte till nytta.* Ben-Gurion knöt näven. ”Vad sa han?”

Sharett förställde rösten för att efterliknade Beeleys brittiska accent. ”För att få ett positivt beslut behöver ni få två tredjedelar av medlemsländers röster. Ni kommer bara kunna få det om östblocket och USA förenas. Ni judar kommer bara få ett ja om de röstar för samma sak och för samma formulering. Inget sådant har någonsin hänt. Det kan omöjligt hända och det kommer aldrig att hända.” Sharett morrade i andra änden av luren. ”Han såg så nöjd ut, Ben-Gurion. Så nöjd! Britterna lobbar hårt för att så många länder som möjligt ska rösta nej.”

”Är det inte samma briter som sa att Titanic var omöjlig att sänka? Att inte ens Gud kunde sänka henne? Man kan tycka att de borde ha lärt sig vid det här laget att omöjliga saker händer varje dag. Det må se omöjligt ut, Moshe, men utan tro på mirakler kan man inte vara realist här i Mellanöstern. Britterna må lobba för sin sak, men vi har också vänner som lobbar. Jag tror, för jag måste tro.”

Ben-Gurion hade varit realist. Det omöjliga skedde. Östblocket och USA röstade tillsammans och resolution 181 röstades igenom med 33 röster för, 13 emot och 10 nedlagda röster. Och nu, om bara någon timme, skulle han utropa en ny stat. Den judiska nationen. Den skulle vara i oupphörligt behov av mirakler.

Samma natt anföll fem arméer Israel. Jordanien, Egypten, Syrien, Libanon och Irak. De palestinska araberna anfördes av Amin Al-Husseini, emiren av Jerusalem, som var viss om seger. Samordningen var begränsad eftersom arméerna drevs av olika mål. Israels mål var däremot ett: att överleva. Nio månader senare levde Israel fortfarande.

Hade de gjort allt rätt? Ben-Gurion tittade ut över havet som sköljde in mot Tel Avivs stränder. Våg på våg av saltvatten mot sand. Nej. Krig var alltid ont. Krig lockade alltid fram det värsta i människan. Men det lockade också fram hjältemod. Många hjältar hade tvingats ge sina liv i detta självständighetskrig. Må deras minne alltid vara till välsignelse.

Solen närmade sig horisonten, skulle snart sjunka ner i havet. Samma sol och samma hav som på kung Davids tid. Som på Bar-Kochbas. Hjältar som kämpat för Israels frihet mot sin tids fiender. En hade vunnit, en förlorat. Den här tiden hade varit David Ben-Gurions. Vare sig han ansåg sig som en hjälte eller ej hade han varit tvungen att axla ansvaret.

Vad skulle han ha gjort? Lagt sig ner att dö? Nej, han och hans kämpar hade gjort vad de varit tvungna att göra. De hade kämpat mot sin fiende, den som ville kasta dem allihop i havet, och de hade vunnit.

Havet färgades rött och vågorna slog mot stränderna, oupphörligt, obevekligt. Hav gav inte vika för människors längtan, strävan eller smärta. Det låg där det låg, och fortsatte som alltid. Men människor var inga hav som inga omständigheter rådde på. Som krig. Också detta krig hade sargat och raserat och människors liv hade förändrats.

Hade människor flytt? Arabiska familjer, kvinnor, barn? Ja, precis som människor alltid flyr från krig. En del för att de av sina arabiska ledare uppmanats att lämna, en del av fruktan för de judiska soldaterna. Fördrevs människor? Ja, där det bedömts vara nödvändigt. Arabiska byar mitt i stridslinjen kunde gömma många fiender. Det hade varit bättre att tömma dem helt. Hade judarna velat etniskt rensa sitt land på araber? Om de velat det skulle inte en så pass stor andel av befolkningen fortfarande vara arabisk nu ett år efter förödande krig. För det fanns de som stannat kvar. De var nu israeliska medborgare.

Ben-Gurion tog av sig skor och strumpor och gick ner till vattenbrynet. Fötterna sjönk i den våta sanden. Storbritannien hade erkänt Israel nu, men inte Irak. Inte Egypten, Syrien eller Jordanien. Israel hade vunnit kriget, men inte freden. I förnedrade arabländer växte vreden. Utmaningarna den judiska nationen stod inför var överväldigande.

Skulle Israel låta de arabiska flyktingarna återvända nu när kriget var slut? Frågan ställdes gång på gång. Av journalister, av medborgare. Av Paula där hon satt på verandan i kvällningen med en stickad kofta svept om axlarna och en bok i knät och undrade om framtiden. Ben-Gurions svar var alltid detsamma. Nej. För det första var inte kriget slut, inga arabstater hade velat sluta fred. Det var vapenstillestånd. Hur kunde Israel veta vilka av dem som lämnat då som kunde tänka sig att leva i fred nu och vilka som skulle vara fiender mitt ibland dem? De som lämnat på uppmaning av Amin Al-Husseini med löfte om att snart få komma tillbaka och då också kunna ta judarnas hem och jordbruk i besittning hade gett sig av i tron om att judarna snart skulle vara utplånade.

Var deras situation tragisk? På ett mänskligt plan, självklart ja. Ben-Gurions folk visste mer än väl vad det innebar att tvingas bryta upp, lämna hem och vardag för att börja om någon annanstans. Uppbrotten hade följt dem i sekler. Men han, som Israels premiärminister, måste se till Israel först. Den judiska befolkningens trygghet först. Det var den nya statens första och främsta existensberättigande: att vara ett skyddsrum för all världens judar som behövde det. Och judar hade behövt Israel. De hade strömmat till, i hundratusental, trots att krig rasat. Askenaser från Europa för vilka Europa efter Förintelsen var omöjligt att vilja vara en del av, och *mizrahi* – judar som levt bland arabfolken. Varför kom mizrahi? För att de nu drevs på flykt från länderna de var födda i, de också.

Och det var den andra anledningen: runt om i arabvärlden hade det efter krigsutbrottet uppstått hot och hat mot judar. Precis som flera av arabländernas ledare redan i förväg sagt skulle bli konsekvensen. Var man en jude var man en fiende. Det var inte ett krig mot Israel dessa länder utkämpade, det var ett krig mot judarna – mot människor vars släkter bott i regionen i tusentals år och som inte gjort aliya före Israels bildande, förmodligen för att de ville stanna där de var. På samma sätt som de flesta europeiska judar valt att stanna i Tyskland, Polen, Ungern. Nu var det omöjligt också för mizrahi att stanna i de byar och städer de fötts i och älskat. De flydde hals över huvud, men nu fanns en given plats att fly till. Israel gick på knäna under tyngden av alla flyktingar, men landet tog sig framåt – för det måste gå. Det omöjliga var möjligt.

De palestinska araber som lämnat Israel hade inte samma tur. Ben-Gurion kunde slås av tanken på dem ibland när han mötte de nyanlända judiska flyktingarna, mizrahier, judar som kommit till Israel från alla Mellanösterns och Nordafrikas hörn. Judar han inte anat att det fanns så många av. De såg ut som araber, talade arabiska och deras kultur var präglad av det arabiska men de var inte välkomna bland araberna längre. Israel tog emot dem, ordnade med provisoriska bostäder i tältläger, ma'abarot, tills mer permanenta lösningar hunnit ordnas, och skulle sätta dem i skola och hjälpa dem till nya arbeten och nytt liv. Palestinas araber levde på liknande sätt i flyktingläger i sina arabiska bröders grannländer, men hittills verkade det inte finnas några planer på att hjälpa dem integreras och få nya hem. Ingen arabisk stat accepterade Israels existens. Israel skulle fortfarande förgöras. Förmodligen var det orsaken till att de inte visade någon vilja att hjälpa flyktingarna börja om i deras länder. Det vore att ge upp.

Bakom honom bredde staden ut sig, framför honom havet. Framför honom låg också framtiden. En dag i taget skulle han välkomna den.

En dag, men det är nog inte i dag, kommer det att bli fred. Det är dit vi måste. En dag. Kanske är den dagen i morgon.

FAKTA – Den moderna staten Israel kommer till

”Vi sträcker ut en hand för fred och gott grannskap till alla grannstater och folk.” När David Ben-Gurion läste dessa sista ord i Israels självständighetsförklaring den 14 maj 1948, visste han att det var krig som väntade. Men det var viktigt för den nyfödda judiska staten att signalera sin intention, även om arabstaterna runt dem inte lämnat något utrymme för tvivel kring sina planer. Generalsekreteraren för Arabförbundet, Abdul Rachman Hassan Azzam, hade flera gånger uttalat att en judisk stat skulle leda till ”ett utrotningskrig och en gigantisk massaker” mot judarna.

Krig, i mindre skala, hade faktiskt pågått sedan FN:s generalförsamling 29 november året innan hade antagit resolution 181 gällande delningsförslaget av det som kvarstod av Palestinamandatet och upprättandet av en judisk och en arabisk stat. Lokala arabiska gerillagrupper, understödda av araber från hela regionen organiserade i Arab Liberation Army, hade angripit judiska stadsdelar och samhällen och tagit kontroll över viktiga vägar.

Den judiska responsen lät inte vänta på sig och allt eftersom britterna drog tillbaka sina styrkor i förberedelse för att lämna landet den 14 maj, intensifierades striderna. Redan under vårmånaderna 1948 vann judarna ett antal avgörande segrar där de tog kontroll över viktiga områden och städer. Att de erövrade Haifa, Jaffa, Tiberias och Katamon i Jerusalem under denna period ledde till att moralen föll bland de arabiska styrkorna.

För judarnas del skedde all denna krigföring utan tyngre vapen, man hade endast tillgång till handeldvapen. Britterna hade gjort det straffbart att bära vapen och gjort sitt bästa för att förhindra judarna från att beväpna sig. I teorin gällde detsamma araberna, men i praktiken var både lusten och förmågan att upprätthålla denna lag gentemot dem mindre. Britterna försökte fortsatt att hålla sig väl med araberna och tränade till och med de jordanska legionärerna.

Jerusalem var, tillsammans med Betlehem, enligt FN:s delningsplan tänkt att bli en internationell zon. Eftersom denna plan förkastades av araberna blev den aldrig rättsligt bindande, och de gränser den drog upp blev irrelevanta. Områden som de olika parternas stridande styrkor lyckades lägga under sig skulle i praktiken sätta gränserna.

Ben-Gurion insåg den historiska och symboliska betydelsen av Jerusalem och satsade allt för att bevara den judiska närvaron där. Problemet var att araberna hade tagit kontroll över vägen som ledde från kustslätten, där den stora judiska befolkningen höll till, upp i bergen där Jerusalem låg. Den judiska delen av Jerusalem var avskuren och befolkningen stod på randen till svält.

Operation Nachson sattes i verket 5 april 1948 för att bryta blockaden och ta kontroll över vägen. Slaget om den arabiska byn Deir Yassin ägde rum som en del av denna operation under ledning av den omstridda paramilitära gruppen Irgun. Det som hände i Deir Yassin har efteråt omnämnts som en massaker på 254 kvinnor och barn och används flitigt av Israelkritiska röster för att undergräva Israels legitimitet. Det påstås även att judiska soldater våldtog kvinnorna där.

Senare forskning säger emellertid att arabiska irreguljära styrkor hade tagit över byn och att våldsamma strider ägde rum. Civila dödades i striderna men det sammantagna dödsantalet, inklusive stridande, anges mellan 93 och 110 personer.

Däremot ledde ryktena som spreds om Deir Yassin, samt andra liknande berättelser, till att stor fruktan spreds bland araberna och tusentals flydde till arabisk-kontrollerade områden. Andra drevs bort av judarna där de ansåg att det så krävdes av militärstrategiska skäl. Bara från början av april till 14 maj räknar man med att 200 000 araber flydde. Det finns alltså tre huvudsakliga anledningar till detta: människor flydde för att komma undan kriget, för att judarna av militärstrategiska orsaker

drev iväg dem, och för att de uppmanades till det av arabiska ledare som lovade att folket skulle kunna återvända så snart judarna besegrats. En av de starkaste muslimska agitatorerna för det senare var Jerusalems stormufti i exil, Haj Amin Al-Husseini, som även var nära vän till Adolf Hitler. Al-Husseinis hatiska retorik har gett svallvågor ända in i vår tid och bidragit kraftigt till det försämrade klimatet i relationen mellan judar och muslimer.

Då fem arabiska arméer angrep Israel 15 maj innebar det en dramatisk intensifiering, men inte början på krigföringen. Den stora skillnaden var att det nu var mot arméer med tunga vapen, stridsvagnar och flygplan judarna tvingades strida, medan de själva fortsatt bara hade handeldvapen. Många länder följde dessutom FN:s beslut om ett vapenembargo mot den judiska staten. Endast Tjeckoslovakien var villiga att sälja.

Slaget om Yad Mordechai lite norr om Gaza var viktigt, kanske helt avgörande, för Israels överlevnad. Medlemmarna i denna lilla kibbutz med 120 medlemmar, förstärkta av ett 30-tal Palmachsoldater, lyckades hålla tillbaka den egyptiska arméns marsch mot Tel Aviv i fem dagar. Detta öppnade ett fönster för att få in vapnen från Tjeckoslovakien. Ben-Gurion sa senare: ”De räddade vårt land. De räddade oss, och jag tvivlar starkt på att vi hade överlevt den första månaden utan dem.”

Kampen för att undsätta den judiska befolkningen i Jerusalem mötte ständiga bakslag då araberna kontrollerade det till synes ointagliga polisfortet Latrun, som ligger längs vägen mellan Tel Aviv och Jerusalem. Till slut lyckades man genom hårt arbete och ingenjörskonst bygga en ny, om än primitiv, väg som rundade fortet och kunde på så vis ansluta till judiska styrkor på andra sidan. En bedrift som fick namnet *Burma Road* efter att den amerikanske journalisten Kenneth Bilby dragit en parallell till en liknande väg som byggdes under det andra kinesisk-japanska kriget ett decennium tidigare. I elfte timmen lyckades man nå fram med proviant och ammunition, och den israeliska närvaron i Jerusalem var säkrad.

Kriget, det blodigaste i Israels historia, kom att kräva 6 373 döda. Det fortsatte ända till den 20 juli 1949 då den sista vapenvilan undertecknades med Syrien. Då hade Egypten, Libanon och Jordanien redan gjort det. Irak valde att dra sig tillbaka utan ett avtal.

Vid krigets slut hade Egypten genom anfallskrig ockuperat Gaza och Jordanien på samma sätt Judeen och Samarien. Jordanien gav snart området ett nytt namn, Västbanken, och annekterade det inklusive de östra delarna av Jerusalem. Stilleståndslinjen mellan Israel och Jordanien ritades på kartan med grön tuschpenna och kallas än i dag för ”den gröna linjen”.

Upprättandet av den judiska staten är kanske det bästa exemplet vi har på korrigerande av en historisk orätt. Ett folk, utkastat ur sitt land och förföljt nästan vart de än har kommit, fick äntligen sitt hemland tillbaka. Samtidigt kom det med en hög prislapp. De tvingades utkämpa ett överlevnadskrig, från dag ett, för det lilla stycke mark de blev tilldelade.

I dag omtalas detta lands uppkomst ofta med negativa förtecken. Kritiker anklagar Israel för kolonisering, ockupation och för hela flyktingproblemet. När kriget var slut hade omkring 750 000 araber flytt från områdena Israel kom att kontrollera, varav de flesta hamnade i flyktingläger runt om i Mellanöstern. De 156 000 araber som stannade kvar blev medborgare i Israel. De palestinska araberna kallar Israels tillkomst för *Nakba*, katastrofen, och i akademiska cirklar undervisas ofta detta narrativ. En växande grupp nationer uppmärksammar också *Nakba* i sympati med de palestinska araberna.

Historiska fakta tyder dock på att inga flyktingar hade funnits och ingen *Nakba* hade ägt rum om araberna hade godtagit FN:s delningsförslag. Om de bara hade accepterat existensen av en judisk stat.

Kapitel 20 – År 1964

PORTRÄTT – Yassir Arafat (Abu Ammar) ”Det palestinska motståndets fader”

Rummet var fullt. Stolar var uppställda överallt, också utmed väggarna, och varenda en var upptagen. En del av dem som kommit satt direkt på golvet. De flesta var män så unga att endast fjun prydde överläppen men där fanns också en och annan äldre man med grånat skägg och djupa rynkor. Ett par fönster stod på glänt men inte för att värmen utifrån var barmhärtigare än den i rummet utan för att en vindfläkt skulle kunna leta sig in och röra om den nästintill stillastående luften. Det doftade svett och sött av svart te i glas med guldkant och mitt i rummet stod han, Abu Ammar, hjälten.

De flesta hade bara sett honom på bild. De hade hört talas om hans mod och den glöd med vilken han talade för deras sak och om Fatah, Palestinas nationella befrielse rörelse, och nu hade de samlats för att själva se och lyssna.

Det var inte någon lång man som stod framför dem. Hans utseende var inte sådant att man skulle ha vänt sig om. Rösten var dov och lugn och hans tal varken ovanligt kraftfullt eller välartikulerat. Ändå ägde han varenda rum han klev in i. Det var något hos denne man, Yassir Arafat, som fånglade dem och som fick dem att följa varenda en av hans rörelser med andäktig uppmärksamhet. Arafat, eller Abu Ammar som han också kallades efter en av islams första härförare, blickade ut över den församlade skaran. Han såg på dem, en efter en. Alla skulle känna sig sedda och behöva för det ärende han lade fram.

”Mina bröder! Tiden har kommit. Längre har vi väntat, längre har vi hoppats på andras hjälp. Orättvisan som drabbat oss, denna skymf mot vårt palestinska folks heder, måste bekämpas! Och vi ska bekämpa den!”

Arafats blick var intensiv när han höjde pekfingret i luften. ”Ingen känner som vi sorgen och förlusten. Vi är det folk som gråtit floder över förlusten av våra byar, olivlundar och hemmen våra mödrar fött oss i. Som tvingas bo i undermåliga flyktingläger eller som ni på nåder i länder där befolkningen tydligt visar att ni inte är önskade. Åren går och ingenting förändras! Det är dags att inse att ingen av våra arabiska bröder är beredda att betala det pris som måste betalas för att vi ska få tillbaka vårt land. De krigar halvhjärtat och mer för egen vinning än för vår. Deras stöd går inte att lita på!”

Det han sa var sådant de själva tänkt. Hur var det annars möjligt att sionisterna kunnat förödmjuka de arabiska folken inte bara en gång utan två? Arafats förklaring var rimlig, ja, trolig: arabländernas arméer brydde sig inte tillräckligt. Inte om den heliga staden Jerusalem, inte om dem, Palestinas araber.

På huvudet bar Arafat den svartvita keffiyeh, symbolen för palestinsk kamp och tillhörighet, den som redan på trettioalet burits av deras kämpar som revolterat mot britterna. Att se keffiyeh väckte något djupt inom åhörarskaran. Minnen, tillhörighet, vilja till kamp. De hörde ihop, alla de som var samlade här, och de delade en gemensam erfarenhet av förlust och vilshenhet. De hade blivit bestulna, på sin identitet och sitt hemland. Men denna eftermiddag i ett palestinskt hem i Qatar tändes ett hopp om upprättelse.

”De säger att vi sålde ut vårt land!” ropade en ung kille och runt om i rummet hördes instämmanden och upprört mummel.

Abu Ammar hötte med näven. ”Det har vi inte! Inte! Sålde du ditt land, baba?” Han pekade på en av de äldre männen som förskräckt skakade på huvudet. Arafat nickade. ”Det stals från oss, av sionisterna. De stal vårt land och fördrev oss från våra hem. Oss, det palestinska folket. Vi har blivit offer för imperialister och fascister, för kolonialister! Det är vår plikt att återta vårt rättmätiga land, vårt heliga muslimska land. Vi kan inte slå oss till ro och lita på att någon annan än vi själva ska göra det!”

Bifallen lät inte vänta på sig. Här satt de, de fördrivna, i ett land långt, långt från hemmets Palestina. Förvisso bodde de bland araber, men bland ökenaraber som faktiskt såg rätt snett på dem. Kanske var det som Abu Ammar menade, att de var palestinier mer än vad de var araber. Att de var ett eget folk. Ett folk som behövde kämpa för sin egen rätt.

Flyktingfamiljerna i Qatar hade försökt börja om, starta företag och bygga en ny tillvaro. De överlevde, en del hade till och med lyckats väl, men de glömde inte. Förhållandevis hade de ändå haft tur; de hade det definitivt bättre än de tiotusentals flyktingar som bodde kvar i samma hopplösa flyktingläger som upprättats efter den stora katastrofen, efter *Nakba* för mer än femton år sedan. År efter år satt de där i lägren, blev fler och fler när barn föddes och krig förlorades och det enda som hände var att sionisterna tog ett allt hårdare grepp om deras land och byggde städer och kibbutzer och vägar och försvarsmakt. Själva var de fast i limbo – de fick inte återvända till Palestina och de allra flesta fick inte förutsättningar att börja om bland araberna i grannländerna, de som bara några decennier tidigare tillhört samma osmanska rike och där inga gränser hindrat medborgarna att röra sig fritt vare sig åt norr, söder eller öster. Inte ens de som flyttat till Palestina från angränsande arabländer för att arbeta, många bara några år innan striderna bröt ut, fick självklart återvända till sina födelseländer. Portarna hade slagits igen. Dörren hem var stängd.

”Men hur, Abu Ammar? Judarna har blivit betydligt fler och deras soldater är många och starka. Hur ska vi vinna över dem?”

”Vad heter du, bror?” Arafat banade sig väg fram mellan stolarna till den unge mannen som höjt sin röst från sin plats längre bak i rummet.

”Najib Hussein från Gaza, Abu Ammar”, sa killen som inte kunde vara mycket äldre än sexton-sjutton år. ”Eller, jag är född i Gaza men har bott här i Doha sedan jag var helt liten.”

”Och jag är född i Jerusalem, Najib”, sa Arafat, log och lade en hand på pojkens huvud. Att han var född i Jerusalem var inte helt sant. Arafat föddes i Kairo, men i flera år från det att han fyllt fyra hade han bott i sina släktingars hus i Jerusalem och gator och gränder hade blivit hans egen bakgård. Han tyckte själv att han var så nära en infödd Jerusalembo man kunde komma. ”Jag stred i kriget 1948. Och i kriget 1956. Jag är beredd att göra det igen. Med mod, uthållighet och vårt eget blod ska vi vinna över sionisterna. Vad är du beredd att betala för att ta tillbaka det land som är ditt? För att befria Palestina?”

Arafat lyfte handen från Najibs huvud och lämnade en ung man full av känslor. ”Jag tror att ni vet vad jag talar om, alla ni som sitter här.” Han log igen. Han gjorde det ofta och lugnet hans leende förmedlade, trots att han talade om svåra ting, ingav förtröstan. Den här mannen visste vad han talade om. ”Det finns ett pris att betala. Det finns en kamp, och den kampen är vårt palestinska folks plikt.”

Arafat hejdade sig ett ögonblick och lät orden sjunka in. Några år tidigare hade han flyttat till Kuwait i Persiska viken från Egypten, landet i vilket han bott de flesta år av sitt liv och där han studerat till civilingenjör. Det var arbete som kallat honom till den lilla gulfstaten, men väl där blev hans kallelse en annan. Det var där han tillsammans med några vänner, som alla liksom han själv var palestinier, grundat Fatah – frihetsrörelsen som hämtade inspiration från andra liknande frihetsrörelser runt om i världen. Som den kommunistiska nationella rörelsen Viet Cong i Vietnam som kämpade mot de amerikanska imperialisterna, och den kubanska vänsternationalistiska gerillarörelsen under ledning av Fidel Castro. Hans färgstarke kompanjon Che Guevara hade faktiskt besökt Gaza för ett par år sedan, 1959, och betygat sitt stöd för palestiniernas kamp mot de sionistiska imperialisterna. Han hade dock inte blivit särskilt berörd av deras fattiga flyktingläger. Större misär hade han sett på andra ställen. Att visa upp sin fattigdom skulle inte åstadkomma någon förändring. *Var är era träningsläger? Var tillverkar ni era vapen? Organisera er, det finns ingen annan väg än motstånd*, hade han sagt och uppmanat till väpnad kamp, och Arafats beundran visste knappt några gränser.

”Ni vet att det finns modiga frihetskämpar, palestinska *fedayeen*, som inte gett upp och som fortsätter kampen mot de israeliska inkräktarna. Egypten, Syrien, Jordanien – alla deras arméer gav upp, men fedayeen är redo att till priset av sitt eget blod befria vårt land. Inkräktare för inkräktare, meter för meter. Politik är inte vägen fram och att förtrösta på att de andra arabländerna ska befria

oss är inte vägen fram, däremot vårt eget folks motstånd och kamp”, sa Arafat och hade vartenda öra. ”Det är därför vi börjat träna våra egna Fatahkrigare, modiga, självupppoffrande män som är redo att ge sin tid, sin kraft och sina liv för kampen. Aldrig ska fienden kunna slå sig till ro! Alltid ska vi påminna dem om att vi finns, att vi inte accepterar deras stöld, att vi hellre dör än ger upp vårt land. Vi ska marschera mot Jerusalem, miljoner martyrer!”

Hur många kvällar under de där åren i Kuwait hade de inte diskuterat och planerat, Arafat och hans vänner? Övertygelsen hade vuxit sig allt starkare, tanken på kampen definierade dem. Muslimskt heligt land hade stulits och landets arabiska befolkning fördrivits. Det var inte rätt, det skulle aldrig bli rätt och en judisk stat på arabiskt land skulle inte tolereras.

Efter hand hade de skrivit ner sina grundläggande övertygelser, det som blev Fatahs konstitution: den sionistiska rörelsen var rasistisk, kolonial och aggressiv; FN-beslutet som delat landet och tagit det palestinska folkets hemland ifrån dem var olagligt; det var en arabisk, religiös och mänsklig skyldighet att befria Palestina och skydda dess heliga platser. Det yttersta målet för Fatahs kamp var, slog de fast, en fullständig befrielse av allt palestinskt land. De skulle motsätta sig varje politisk lösning som riskerade att omintetgöra den palestinska saken och hindrade målet att sätta stopp för den sionistiska ockupationen. Här fanns inget att kompromissa kring. All sionistisk existens i landet – ekonomisk, politisk, militär och kulturell – skulle utrotas och de tänkte inte låta något stoppa dem från att nå sitt mål.

En ständig utmaning var att hålla liv i frågan. Palestinierna fick inte vaggas in i bekvämlighet, inte förledas att acceptera en lösning som inte innebar ett fullständigt återvändande och återbördande av hela Palestina. Förslag som det Egypten och UNWRA presenterat för några år sedan, att omplacera tiotusentals palestinier från lägren till Sinaiöknen för storartade jordbruksprojekt, var precis ett sådant moraliskt förkastligt förslag. Tack och lov hade flyktingarna satt sig på tvären. Att gå med på en sådan lösning skulle för alltid ha satt punkt för deras krav på att få återvända hem. Det var bara att studera hur det gått för andra flyktingar som världens stormakter drivit på flykt. Miljonerna som vandrat över gränsen mellan Indien och Pakistan, till exempel, efter att brittena styckat upp sin gamla koloni med synnerligen precisionslös skicklighet. Eller de fyrahundratusen finländare som tvingades lämna sina hemtrakter när Sovjet tog Karelen för ett tjugotal år sedan. Vem mindes dem i dag? Hade några av dem fått vända tillbaka till sina hem och egendom efter att de accepterat att integreras i en ny miljö? Det var ett öde han inte tänkte låta drabba de palestinska araberna.

Men Sinaiförslaget skulle naturligtvis inte bli politikernas sista försök att sätta punkt för den palestinska frågan. Ju fler år som gick och ju mer desperationen bland flyktingarna växte skulle kanske en kompromiss också för palestinerna te sig alltmer lockande. Då skulle slaget om Palestina för alltid vara förlorat. Därför måste hopp ingjutas, stridsmoralen höjas, palestinernas legitima kamp hållas vid liv inom var och en. För detta måste folket mobiliseras. Att Arafat stod här, i ett tämligen välmående hem i Qatar, var ett led i den kampen.

”Att dö för vårt älskade Palestina är bättre och mer ärorikt än att leva ett liv som tvingar oss att äta vårt dagliga bröd i förnedring och ta emot välgörenhet till priset av vår heder”, sa han, och hans röst bröts av rörelse. ”Vårt folks ungdomar, de som föddes i katastrofen, Nakbas ungdomar, är skingrade runt om i världen. Men flera av er sitter här i dag. Tillsammans är er styrka större än vad fienden kan hantera! Hur länge ska ni fortsätta leva detta föraktliga liv som förstör vår kultur, vår moral, vår mänskliga värdighet? Hur länge tänker ni fäder hålla era söner för er själva och inte skänka dem till vårt folks kamp? Hur länge ska ni förbli i era bekväma liv här i Qatar medan era systrar, bröder och mödrar lider? Alla behöver vi betala. Vad är Palestina värt?”

När samlingen avrundats och huset tömts på folk hade Arafat vunnit både understödjare och unga hjärtan. Najib tog, med händer som skakade, emot kortet Abu Ammar lade i hans hand. På det stod uppgifterna om vart han skulle vända sig så snart han gjort de nödvändiga förberedelserna och tagit farväl av sin mor.

”Vad tänker du om den nya organisationen PLO, Abu Ammar? Ska Fatah samarbeta med dem?”

Arafat fnös. Den nyfikna palestinska studenten som slagit sig ner mitt emot honom menade säkert väl och på sitt sätt var förstås varje initiativ för Palestinas befrielse lovvärd. Men hennes fråga var oförståndig.

”Att det är Arabförbundet som grundat PLO säger det mesta. En palestinsk befrielseorganisation som ska gå i president Nassers ledband ger jag inte mycket för. Har inte Egypten och de andra arabländerna redan fått flera försök att befria Palestina och misslyckats? Arabförbundet består av impotenta ledare som inte är beredda att betala priset för Palestinas befrielse och som verkar vara beredda att leta lösningar på flyktingfrågan som innebär att Palestinafrågan går förlorad. Jag tillåter mig att vara mycket tveksam. Vi håller ögonen öppna och följer PLO, men tills vidare väljer Fatah att stå utanför.”

”Men Ahmad Shukeiri är ju palestinier. Som ordförande kommer han säkert kämpa för vår sak. Har du läst stadgarna, där finns väl inte mycket att invända mot?”

Hennes invändning möttes av ett outgrundligt leende.

”Förvisso. Stadgarna som Shukeiri tagit fram kan jag nog skriva under på. Jag instämmer till fullo om att delningen av Palestina var olaglig och att alla araber, med vårt folk i bräschen, ska kämpa för befrielsen. Men märk väl att Shukeiri inte ställer några krav på att Västbanken och Gaza ska ingå i en arabisk palestinsk stat. Orsaken är uppenbar: för Arabförbundet är inte det viktigaste att vi får skapa en självständig palestinsk stat utan att allt land görs arabiskt igen. Befria Palestina från ockupanterna, visst, men om andra tar en del av kakan, som Jordanien med Västbanken, må det vara hänt. Men så ser inte mitt mål ut. Jag vill se ett nationellt palestinskt land, en arabstat bland arabstater, men inte desto mindre en egen nation.”

”Dessutom”, sa Arafat och nu lutade han sig närmare den unga kvinnan. Ögonen blänkte och läpparna darrade av sinnesrörelse. ”Arabförbundet, eller om jag ska säga Gamal Abdel Nasser, vill inte att vi ska släppa loss våra frihetskrigare. Han förhalar och fördröjer eftersom han är livrädd att det ska leda till ett nytt förödmjukande krig mot israelerna. Han vill bida sin tid, bygga arabisk enhet och militär styrka. Men vi i Fatah vill inte gå in under ett paraply som kommer försöka hindra oss från att utföra de operationer vi vill. Som vi behöver utföra! Vi vill inte följa Nassers taktpinne och vänta på att Egypten slickat sina sår, byggt upp sina muskler eller börjat förhandla med Israel. Jag litar inte på honom. Vi är startklara, vår militära gren *al-Asifah* är redo att storma in i vårt ockuperade land redan nu.”

”Hur många frihetskämpar har vi?” undrade hon och svaret såg ut att röra henne till tårar.

”Tusen och åter tusen. Vi ska göra det ingen arabisk armé klarat av före oss. Tålmodigt, uthålligt, taktiskt, smart. Vi ska visa världen att det palestinska folket inte låter sig kuvas.”

”Abu Ammar”, sa hon och lade sina båda händer mot bröstet. ”Jag står bakom dig av hela mitt hjärta. Vårt mål är att befria Palestina och krossa sionismen.”

”Precis så. Precis så”, sa Arafat och log. En ung, utbildad kvinna som hon var ett viktigt tillskott till Fatahs kamp. ”När stridens hetta är stor, kom ihåg detta: vi kommer förlora slag och vi kommer att vinna segrar. Ibland kommer vi få gå ett steg bakåt för att senare kunna ta två steg framåt. Vi kommer blöda, vi kommer dö, men fienden kommer också blöda och dö. Och vi kommer att lyckas, för vi kommer aldrig att ge upp.”

FAKTA – Den palestinska nationalismen

Frågan om uppkomsten av en arabisk, och därefter palestinsk, nationalism är avgörande för att förstå Yassir Arafat. Inte nödvändigtvis för att han trodde starkt på nationalism, men för att han använde den för att främja sin agenda. Arafat gjorde sig känd som en ombytlig ledare som med sin karisma vann folkets, likväl som statsledares, hjärtan. När situationen krävde att han skulle förespråka fred gjorde han det, för att i nästa andetag förespråka våld och terror. Vid ett tal på Grand Hotel i Stockholm 30 januari 1996 sa han till exempel: ”Vi ska inte ge vika eller ge upp förrän vi spillt varenda judes blod, från yngsta barn till äldsta åldring, för att återta vårt land!” Detta tre år efter Osloavtalet, för vilket han mottog Nobels fredspris. ”Allt eller inget” blev Arafats hållning

genom hans liv och ledarskap. Kung Hussein i Jordanien erbjöd honom att bli biträdande premiärminister i landet mot att de slutade sitt självsvåldiga agerande där Arafat rentav försökte ta över landet. Arafat tackade nej med motiveringen att endast en helt palestinsk stat under ett helt palestinskt ledarskap var tillräckligt. 1971 sparkades PLO ut ur Jordanien och fick etablera sig i ett nytt land med svag statsmakt, Libanon. Vid Camp David-förhandlingarna år 2000 erbjöd Israels premiärminister Ehud Barak Yassir Arafat en självständig palestinsk stat på 92 procent av Västbanken, 100 procent av Gaza och med Östra Jerusalem som huvudstad. Arafat accepterade det inte ens som underlag för förhandlingar utan tackade ensidigt nej, varpå Bill Clinton utbrast – ”du leder ditt folk och regionen mot en katastrof”. Snart därefter iscensatte Arafat den andra intifadan där över 1000 israeler dödades.

Vid hans död 2004 hade han tillförsäkrat sig en personlig förmögenhet på 1-3 miljarder amerikanska dollar genom avsevärd korrupktion och felanvända bistånds- och skattemedel, vilket är vida dokumenterat. Pengarna användes till en rad ändamål: välgörenhet, vapenköp, terrorfinansiering, köp av sina undersåtars odelade lojalitet, till att bekosta sin hustru Suhas överdådiga livsstil i Paris samt stora kontanta reserver av ”flyktpengar”.

Tanken om ett självständigt palestinskt folk och kampen för en palestinsk stat ”från floden till havet” förblev Arafats yttersta drivkraft genom hela hans liv.

Definitionen av nationalism är omdiskuterad, men oavsett står det klart att nationalism så som vi i väst vanligtvis förstår den historiskt sett inte varit en del av den arabiska historien, kulturen eller mentaliteten. Ramverket som styrde den arabiska kulturen var familjen, klanen och stammen. Islam förde in ett nytt och övergripande element, *umma*, det muslimska folket. Det var först i och med islams antågande som man började bygga stora riken. Men den starkaste identitetsmarkören bland de muslimska araberna förblev klanen.

Arabisk nationalism, eller arabism som den först kallades, började runt 1900 och då i opposition till den osmanska regimen och kulturen. Den blev med tiden huvudsakligen sekulär och utvecklades till panarabism – tanken om en stor arabisk nation. Man skulle kunna säga att det var en sekulär version av *umma*-tanken.

När Arafat började tala om en palestinsk identitet och ett palestinskt folk, var detta nya tankar för de flesta. Under föregående decennier hade det funnits samtal i små intellektuella cirklar om detta, men folk i allmänhet såg sig som araber, och mer specifikt sydsyrier. PLO:s första ledare Ahmad Shukeiri sa till FN:s säkerhetsråd 1956 att ”Palestina är inte någonting annat än södra Syrien”.

Att försöka forma en nation, och ett folk som identifierade sig som palestinier, var ingen enkel uppgift. Palestina är inte ett arabiskt namn och har aldrig använts som benämning på något arabiskt eller muslimskt rike i historien, inte heller har området någonsin varit autonomt trots över 1000 år av muslimskt styre. Gränserna till det som nu kallades Palestina var ett europeiskt påfund från omkring år 1920 och tiden för det brittiska mandatet. Dessutom var många av flyktingarna från 1948-kriget egyptier, syrier, irakier och andra som kommit till Palestinamandatet inte så många år före 1948. I tillägg var det judarna som starkast hade definierat sig som palestinier under det brittiska mandatet. Hur kunde araberna ta till sig det namnet nu?

Allt detta reflekteras i den berömda dikten ”ID-kortet” skriven 1964 av mannen som anses vara ”palestiniernas nationalpoet”, Mahmoud Darwish. Varje vers börjar på följande vis: ”Skriv ner: Jag är en arab ...” Ordet palestinier förekommer inte.

Det var händelseförloppet från 1948 och tiden därefter som gjorde att Arafat likväl stadigt vann större följarskaror. Flyktingsituationen, och de arabiska ländernas behandling av flyktingarna, hade

skapat en gruppidentitet – i mångt och mycket baserad på gemensamt lidande och förnedring. En stor orsak till lidandet var förlusten av hus och mark. Känslan av utsatthet förstärktes även av retoriken om massakrer och etnisk rensning. Utöver allt detta tillkom traumat av att inte bli accepterad, utan tvärtom diskriminerad, i det land man flytt till – bland sina arabiska syskon. Det var detta lidande och denna förnedring som Arafats budskap appellerade till; det var denna smärta han försökte kanalisera till handling.

Det fanns, enligt Arafat, endast en förklaring till förnedringen och lidandet: sionisterna. Lösningen var att eliminera orsaken till eländet: Israel. När Arafat, och Fatahs stadgar, vid denna tid talade om ”att frigöra allt palestinskt land” var det endast ”den sionistiska närvaron” som kallades för fienden. Denna retorik började innan 1967, alltså under den tid då Israel inte hade någon närvaro i Judeen och Samarien. Däremot ockuperade och annekterade Jordanien området som de börjat kalla Västbanken. Men fienden som måste avlägsnas ”mellan floden och havet” var Israel. Alltså Israel innanför den gröna linjen – hela Israel.

Efter sexdagarskriget insåg Arafat att det bästa för Fatah var att gå med i paraplyorganisationen Palestine Liberation Organization (PLO) för att därefter ta kontroll över den. 1967 blev därför Fatah en del av PLO och har sedan dess varit det dominerande partiet i organisationen som i Israel fram till Osloavtalet klassificerades som en terrororganisation. Från 1969 till sin död 2004, var Arafat dess självklara ledare. Under Arafats ledning var PLO ansvarigt för otaliga terrorangrepp och mord på israeler.

För utvecklingen av konflikten mellan araberna och Israel kan man knappast överdriva betydelsen av Fatah och PLO samt Arafats fullständigt dominerande roll i dessa organisationer. Under Arafats ledning gick konflikten från att vara ”den arabisk-israeliska konflikten” till att bli ”den palestinsk-israeliska konflikten”. Konsekvenserna är tragiska både för Israel, för sanningsidealet och för människor som av politiska orsaker låsts fast i ett generationslångt utanförskap i undermåliga flyktingläger.

Från att ha varit historien om en underdog, en David, som genom ett mirakel överlevde angreppen från den arabiska jätten, ses Israel av många i dag som en kolonialmakt som ockuperar och förtrycker Palestinas försvarslösa ursprungsbefolkning. Utan att förneka att israeliska övergrepp ibland äger rum, så som dessvärre sker i alla konflikter, är detta sätt att tolka situationen en förvrängning av historiska fakta. Stigen som Arafat trampade upp har i dag har blivit en autostrada; tanken om att det finns ett historiskt palestinskt folk som blivit fråntaget sitt historiska hemland är allmänt accepterad. Historiska fakta har däremot inte förändrats.

Kapitel 21 – År 1967

PORTRÄTT – Moshe Dayan ”Härföraren som besegrade tre arméer på sex dagar”

Israelerna grävde sina gravar. I Yarkonparken i Tel Aviv förberedde regeringen fjortontusen gravplatser, befolkningen fyllde sandsäckar och grävde skyttegravar och judar runt om i världen gav blod. De försökte inge varandra hopp, men vilket hopp fanns att ge när varje hjärta var fyllt av fruktan? Ett nytt, förödande krig var i antågande och alla visste det. De visste bara inte när.

”Jag är inte säker på om jag faktiskt orkar se dem”, sa Yitzhak Rabin och kunde inte slita blicken från den gröna parken som bredde ut sig utanför bilens sidoruta. ”Kör lite saktare.”

Moshe Dayan lättade något på gasen men fortsatte titta rakt fram.

”Det går inte att se något härifrån. Vi får gå in i parken. Du kan parkera där framme”, sa Rabin och förberedde sig på att kliva ur.

”Jag förstår inte vad det ska vara bra för. Jag planerar inte för att behöva använda dem.”

Rabin noterade med en lätt huvudskakning att Moshe inte verkade ha för avsikt att stanna bilen. Moshe gjorde som han själv ansåg bäst, och det borde inte förvåna någon vid det här laget. ”Jag tänkte att det kunde vara bra att se vad folket ser. Förstå vad de känner. För att kunna ingjuta mod.”

”Det räcker att lyssna till Nasser så får man en tämligen klar bild av vad araberna ser framför sig”, sa Moshe med en fnysning. ”Och det lyssnar de på allihop. Men jag tänker inte låta mig skrämmas av arabernas hat. Vi är en liten nation, men vi är starka. Vi kan besegra dem.”

Moshe Dayan var rätt ensam om att känna den förvissningen. Rabin delade den säkert, men så var han också generalstabschef för den israeliska försvarsstyrkan IDF, det torde ingå i Rabins jobb att vara förvissad om seger. Dock hade generalen så sent som för bara någon vecka sedan kollapsat av trötthet efter alldeles för många och långa arbetsdagar. Anspänningen inför ett annalkande krig kunde tydligen ta knäcken på nästan vem som helst. Men de flesta andra var inte Rabin, eller satt som Moshe i regeringen, var försvarsminister och hade suttit sena nätter i diskussioner med IDF-generaler, pekat på kartor och räknat på stridskapacitet, strategiska djup och gjort upp detaljerade planer för hur Israel bäst skulle agera vid skarpt läge. Vad folket tog del av var uppgifterna om att arabvärlden gjort sig redo. En förlust mot Israel skulle inte tillåtas hända igen, så nu hade de förberett sig. Den militära kapaciteten var överlägsen israelernas, antalet soldater, stridsvagnar och stridsflyg långt större. Till skillnad mot den israeliska befolkningen verkade människorna på Kairos, Damaskus och Ammans gator sugna på krig. De skanderade sin glädje över att äntligen, efter nitton år, ges möjlighet att jämna den sionistiska entiteten med marken. Staten Israel skulle snart vara ett ont minne blott, och inom kort skulle flyktinglägren tömmas och de palestinska araberna återvända. Självförtroendet bland världens araber var stort, och bland judarna minnet av Förintelsen. Det gick inte att värja sig mot. Skräcksvarta minnen de försökt lägga bakom sig vällde fram, pumpade som blod ur en avskuren artär. Det var inte mer än lite drygt tjugo år sedan sex miljoner europeiska judar hatats så intensivt att förintelse ansetts vara enda lösningen och nu hördes än en gång statsledare för folkrika länder tala frimodigt och helt öppet på radio om judarnas förestående död.

*Jorden i Palestina kommer inte vara täckt av sand när vi kommer dit, utan av blod, sa Egyptens president Gamal Abdel Nasser och arabernas jubelrop lät inte vänta på sig. Som den splittrade arabvärldens okrönte kung förenade Nasser folken i ett gemensamt hat och gemensamt mål: staten Israels förstörelse. Syriens försvarsminister Hafez Assad ville inte vara sämre. *Våra styrkor är nu helt redo att inte bara slå tillbaka all aggression, utan att själva inleda handlingen att utadera den sionistiska närvaron i det arabiska hemlandet Palestina. Tiden har kommit att inleda en förintelsestrid!**

Israelerna ville inte lyssna men gjorde det ändå. Hur skulle de ha kunnat göra något annat? Skräcken bredde ut sig, liksom känslan av att vara helt övergivna. Världen var tyst. Ingen höjde

rösten till det judiska folkets försvar, trots att Nasser och hans allierade skruvade upp retoriken för varje vecka. Inte Frankrike, inte USA. De var neutrala, hette det. Sovjet passade däremot på att skicka ännu mer vapen till sina arabiska vänner. Och lögner – de matade dem med uppgifter om att Israel låg i startgroparna att attackera Syrien, något som ytterligare eldade på ett redan upphettat läge. Israel stod ensamt, så som det judiska folket i nästan alla tider stått ensamt. Världen vände än en gång bort blicken.

Något annat hade Moshe Dayan inte räknat med. Vilde någon bistå dem skulle han ta emot hjälpen, men att förlita sig på någon annan var det länge sedan han slutat med. Moshe Dayan hade befunnit sig i strid under hela sitt liv. Kibbutzen han fötts och vuxit upp på attackerades ständigt av araber och han var bara fjorton år när han gick med i den judiska försvarsstyrkan Haganah. Under andra världskriget stred han för britterna och trots att han förlorade sitt vänsteröga ville han inget hellre än att återvända till slagfältet. *Jag behöver bara ett öga och ett finger för att kunna sikta och skjuta*, som han sagt, och trots att han bara hade ett öga gick snart ryktet att han kunde se mer med det ögat än vad de flesta såg med två. Han hade tillhört Israels högsta militära ledning både i Självständighetskriget och under Suezkrisen och när nu premiärminister Levi Eshkol för bara några dagar sedan, i krisläget som rådde, format en samlingsregering och bett Moshe axla rollen som försvarsminister hade han inte tvekat. Landet ropade efter en hjälte, till skillnad mot Eshkol som av många ansågs svag och feg. Att Eshkols dåliga rykte var oförtjänt spelade för tillfället mindre roll. Dayans krigshjältestatus – hans svarta ögonlapp förstärkte bara bilden av en obeveklig, tuff motståndare – lyfte den allmänna moralen.

Moshe Dayan klev tacksamt in i en roll där han verkligen kunde göra skillnad. Han älskade det här landet. Han visste med varenda fiber av sin kropp hur livsnödvändigt det var att försvara det och han tänkte inte låta skrävlarnas hot och hat förlama honom. Araberna sa att de var redo, men det var sannerligen Moshe Dayan med.

Yitzhak Rabin och Moshe Dayan parkerade bilen i närheten av Knesset. Resan från Tzahala i Tel Aviv, där de båda bodde, till Jerusalem hade tagit lite mer än en timme. Rabin hade vevat ner rutan och låtit fartvinden svalka den heta kupén och i samma stund kastat ett öga på hastighetsmätaren.

”Du Moshe, det går lite väl fort. Sakta ner är du snäll.”

Moshe skrattade högt. ”Jag har bara ett öga, Rabin. Vill du att jag ska hålla det på vägen eller på hastighetsmätaren?”

Rabin hade himlat med ögonen och inte sagt något mer.

När de klev in i det luftkonditionerade konferensrummet var de flesta platser runt bordet redan upptagna. Stämningen gick nästan att ta på.

”Här var det muntert”, sa Moshe, drog ut en stol och slog sig ner.

”Det drar ihop sig, mina herrar”, sa Levi Eshkol. ”Vi kan inte dröja mycket längre. Stora delar av Nassers trupper har redan förflyttats in i Sinai och UNEF:s styrkor har snart lämnat halvön allihop. Kanadas trupper har redan flugits ut, de svenska, brasilianska och indiska kommer snart följa efter. När de fredsbevarande styrkorna är borta finns inget som hindrar Nasser att sätta sin plan i verket. Ska vi kunna undvika ett krig på vårt eget territorium måste vi agera nu.”

”Men har Israel råd att ses som anfallaren, Levi? Vad kommer Förenta nationerna säga, USA, världssopinionen?”

Invändningen var inte ogrundad, men Eshkol hade svar.

”Nassers beslut att beordra Förenta nationernas fredsbevarande styrkor att lämna Sinai och att han nyligen stängde Tiransundet för israeliska fartyg är direkta krigshandlingar. Vi har varit tydliga med den saken. Att tiotusentals egyptiska soldater och pansarvagnar placerats nära vår gräns i Sinai talar också sitt tydliga språk. Man kan med fog hävda att Egypten redan inlett kriget.”

Ett par sekunder var det tyst kring bordet. Här satt de, ett knappt dussin politiker och generaler, och vad de beslöt sig för skulle, otvivelaktigt, påverka tiotusentals – kanske hundratusentals – människoliv i en rad länder. Men det hade fallit på deras lott att vaka över den unga israeliska nationen och skydda sitt judiska folk. När fienden öppet hotade med blodbad och förintelse och fattade beslut som inte kunde tolkas på annat sätt än att krig var vad de önskade och förberedde för,

vem kunde då mena att Israel skulle låta sig bli skjuten som en sittande fågel? Israelerna önskade sig inget krig. De hade flytt från förföljelse och krig, ändå var det vad andra ville ge dem. Och hade gett dem, från dag ett. Ben-Gurions tal i självständighetsdeklarationen hade betonat Israels önskan om att leva i fred med sina grannar, att de såg fram emot att bygga relationer som skulle leda till ömsesidig tillväxt och framgång, men den hälsningen hade besvarats med angrepp av fem arméer.

Det var inget alternativ att lägga sig ner och dö. Att låta något annat folk besluta om deras rätt att existera eller inte. Inte en gång till.

”Ni känner min hållning, herrar”, sa Moshe. ”Om någon planerar att attackera och mörda mig anser jag det vara klokare att attackera först.” Han lutade sig bakåt i stolen. ”Jag tror att vår plan håller och jag tror på våra pojkar. Vi är redo att gå till attack i morgon dag, om det är vad vi beslutar.”

Tidigt på morgonen den 5 juni lyfte de israeliska stridsplanen och styrde, som de tagit för vana att göra, ut över Medelhavet. Egyptierna hade registrerat denna dagliga övningsrutin och anade ingen avvikelse från det normala. Men i stället för att vända hem hade Moshe beordrat planerna att dyka ner, långt ner, under radarn och flyga söderut mot Egypten och landets flygbaser. Kvällen före hade Rabin besökt piloterna, berättade han för Moshe när de sågs några timmar in på den ödesmättade dagen. *Ert uppdrag handlar om liv och död*, hade han sagt, och hoppats att de tog vartenda ord bokstavligt. Aldrig tidigare hade allvaret varit större, livets fernissa lika tunn. *Om ni lyckas vinner vi kriget. Om ni misslyckas – Gud hjälpe oss*. Närmare tvåhundra plan steg mot himlen, nästan hela den israeliska flygarmadan, och inom ett par timmar hade stridspiloterna slagit ut samtliga egyptiska startbanor och nästintill utplånat landets flygvapen. Operation Fokus var ett veritabelt segertåg. Övertaget i luften var totalt.

”Galningarna där borta i Kairo sprider uppgifter om att Egypten håller på att krossa Israel. Att de skjutit ner stora delar av vår flygflotta och är på väg att inta Tel Aviv. Och folk tror dem!” sa Menachem Begin, den råbarkade oppositionspolitikern som, liksom Moshe, klivit in i samlingsregeringen bara en knapp vecka tidigare. Hans bakgrund inom den militanta – och av många avskydda – gruppen Irgun, liksom hans extremt dåliga relation till förre premiärministern Ben-Gurion, gjorde honom med knapp nöd rumsren i de övrigas ögon. Men nu satt han här, i regeringen, och nödläget krävde allmän hövlighet. Och det han sa var sant. Propagandamaskineriet var vad som fungerade bäst i Egypten just nu, det kunde den församlade skaran med ett unisont skratt slå fast.

Krigskabinetet följde utvecklingen minut för minut och jublen hade hittills blivit många. När informationen nådde dem om hur egyptierna hanterade den totala ödeläggelsen av sitt flygvapen var det flera som tog sig för pannan. Var det bara högmodig förnekelse, eller var det strategi?

”Kung Hussein är pressad, sa Levi Eshkol. Vi har informerat honom om att vi nu befinner oss i krig med Egypten och har vädjat till honom att låta Jordanien stå utanför. Attackerar han inte oss kommer vi inte att attackera honom.”

Moshe gned sig om hakan. ”Han sitter i lite av en rävsax. Jag tror egentligen inte han vill ha krig, hans styrkor är inte i bästa form. Men ställer han inte upp på den arabiska linjen och hakar på Egypten riskerar han att hänga löst. Han skulle framstå som svag och det skulle stärka den inhemska falang som kämpar för att Jordanien ska omvandlas till republik. Men inser han att Egypten är på god väg att krossas, inte vi, skulle han förmodligen ta sig en funderare. Jag skulle tro att det är därför egyptiernas ledning sprider segerrykten. För att knuffa kung Hussein över kanten.”

”Glöm inte flyktingarna i Jordanien”, sa Rabin. ”Ni kan föreställa er deras reaktion om kungen inte strider för deras sak.”

Röken från otaliga cigaretter var stundtals lika tjock som på ett slagfält. Just i detta nu slogs deras pojkar, på deras order, för sitt folk och sitt hemland. Deras närmsta dagar, för en del deras sista dagar, hängde på de vägval den här skaran gjorde.

”Om Jordanien attackerar, vilket vi alltså kan förmoda, vad ska vara vårt mål? Hålla gränsen eller satsa på att erövra Västbanken? Och om vi skulle få en chans att inta östra Jerusalem, vad gör vi då?”

Det gick att höra en samfäld suck när Moshe ställt sin fråga. Det var inga lätta saker de hade att besluta om, och svaret var långt ifrån självklart. Krig kostade människoliv, på båda sidor, det gick inte att undvika. En stor fråga var om Israel av världssamfundet ens skulle tillåtas behålla den mark de eventuellt lyckades erövra. Skulle Israels söner blöda och dö för något de inte fick ha kvar? Och Jerusalem, denna älskade, efterlängttade, historiska stad, detta hem för tre religioner, hur skulle en strid drabba henne? Om moskéer, kyrkor och vördade helgedomar kom till skada kunde rena helvetet bryta lös och judarna få skulden. Lärde inte historien dem det, att judarna ensamma fick skulden också när två trätte?

Samtidigt, och om det böljade samtalen länge och intensivt, Israel var – också efter kriget 1948 – ett land med märkliga gränser. Dess smalaste ytvidd, en sträcka mellan Medelhavet och Västbanken, mätte bara fjorton kilometer. Det råkade också vara det mest tätbefolkade området i hela landet. Tel Aviv och Netanya låg inom räckhåll för fientligt artilleri. Vilket var ett problem, eftersom grannationerna valt att vara just fiender. Att utvidga Israels landgräns österut skulle markant öka tryggheten på de tätbefolkade slätterna ner mot havet. Dessutom var Västbanken, vilket de religiösa gärna påpekade, judiskt förlovat land. Det var Judeen och Samarien. Där låg Hebron, Betlehem och Sikem. Deras fäders städer, patriarkernas gravar – städer som haft en judisk, liten men kontinuerlig, befolkning i mer än tre tusen år. Förutom de senaste nitton åren skulle tilläggas, eftersom Jordanien förvisat samtliga judiska invånare från deras hem i Judeen och Samarien, samt från östra Jerusalem. Ingen jude hade fått sätta sin fot där sedan dess. Inga judar hade fått be vid västra muren eller besöka Abrahams grav. Å andra sidan bodde på Västbanken nu närmare en miljon arabiska palestinier. Att Jordanien 1948 annekterat Judeen och Samarien, territorium som enligt Förenta nationernas delningsförslag varit tänka att ingå i den arabiska stat araberna själva avfärdat, var en intressant liten detalj. Annekteringen hade bara godkänts av Storbritannien, Irak och Pakistan, så vem landet tillhörde torde vara ämne för diskussion. Det var dock långt ifrån säkert att Israel skulle få behålla det. Det Moshe kunde konstatera var att dödliga attacker in i Israel de senaste åren regelbundet utgått från Västbanken, utförda av PLO, Fatahterrorister och andra arabiska fedayeen.

Men också i nordöstra Israel lurade faran vid gränsen. Från Golanhöjderna sköt syrierna regelbundet ner mot det israeliska låglandet där kibbutzer bredde ut sig runt Genesarets sjö och jordbrukarna tvingats ta för vana att aldrig ha långt till skyddsrummen. I Israels händer skulle de glesbebyggda Golanhöjderna utgöra ett effektivt skydd mot syriska krypskyttar. Men det vore att annektera land och för det kunde Israel få kritik.

Hur de än valde att göra riskerade de att skapa bekymmer.

Händelseutvecklingen tvingade fram beslut. Jordanien attackerade Israel senare samma dag, liksom Syrien. Israel slog ut deras flygvapen, liksom de slagit ut Egyptens, och på bara några dagar – sex dagar närmare bestämt – vann Israel en förkrossande seger. Alla attackerande arabländer var besegrade och Israel stod starkare än någonsin. Hela Sinai var deras, Gaza, Judeen och Samarien, till och med Golanhöjderna vilket låglandsbefolkningen som nu slapp bli måltavlor fröjdades storligen över. Det avgrundsmörker som plågat det israeliska sinnet vändes till glädjerus och segeryra. Israel hade fullständigt krossat fienden!

För många religiösa judar blev det dagar som stärkte tron. Hade inte den chassidiske rebben i New York, Menachem Mendel Schneerson, i ett tal i maj vänt sig mot skräcken som fyllde judiska hjärtan både i och utanför Israel och sagt att Gud redan var i färd med att skydda det heliga landet och att frälsningen var nära? De skulle komma ut ur den nuvarande situationen framgångsrikt, hade han proklamerat och citerat skriften: *Han som bevarar Israel, han slumrar inte, han sover inte.* Några dagar innan kriget bröt ut hade rebbens tal spelats upp i Radio Israel och tryckts i sin helhet i tidningar – en motvikt till Nassers bloddrypande visioner på Kairo Radio om Israels nära förestående undergång. Stärkta i sin tro och ande började chassider uppmuntra sina mindre religiösa judiska landsmän att intensifiera sina böner. De hjälpte vilsekomna soldater att linda tefillin runt arm och panna och uppmanade dem att följa mitzvot av hela hjärtat. Baal Shem Tov skulle ha varit stolt. Och nog hade Gud hållit sitt löfte till Israel. Segern hade varit övernaturlig, gudomlig.

”Lite gudomlig intervention tackar man aldrig nej till”, hade Moshe sagt med ett muntert leende när han hört berättas om rebbens utfästelser. ”Om han är på vår sida, vill säga.”

Religiös tro och gudar – oavsett vilken – var något Moshe inte gav mycket för. Självt hade han sannolikt brutit vartenda bud som någon gud någonsin hittat på och han hade haft det tämligen angenämt under tiden han gjort det. Särskilt de synder som inbegrep kvinnor och vin. Men om det stärkte hans soldater att tro att Israels Gud var med dem i deras stridsplan och pansarvagnar var Moshe inte den som tänkte argumentera emot.

Oavsett hur han själv vanligtvis förhöll sig till det gudomliga hade Moshe faktiskt vid ett tillfälle under de här dagarna gripits av en känsla så stark att den nog tangerade religiositet. Något åt det hållet i alla fall. Han kunde bara föreställa sig vad de religiösa känt i samma stund. Det var inte när rapporterna om Operation Fokus segrar nådde dem. Inte när regeringen kunde konstatera att Israel tagit kontrollen över hela Västbanken på bara två dagar. Det var på onsdagen den sjunde juni, när han sett unga judiska fallskärmsjägare i hjälm och med automatvapnet över ryggen gråta och klamra sig fast vid Västra muren i judarnas eviga huvudstad, Jerusalem.

Egentligen hade han varit emot att de skulle försöka erövra östra Jerusalem. ”Vad ska vi egentligen med hela det här gamla Vatikanområdet till?” hade han försökt argumentera, för ärligt talat såg han inget större värde i att orsaka internationellt, religiöst och storpolitiskt tumult för några hundratal meter antik tempelmur och ett tempelberg där det sedan mer än ett årtusende tronade en muslimsk helgedom. Som icke-religiös var det ointressant, och den taktiska nyttan var närmast obefintlig. Men högerkonservative Menachem Begin hade förstått. *Historien kommer inte förlåta oss om vi inte griper tillfället att återställa judiskt styre över det bibliska Jerusalem.* Två tusen år efter att romarna tagit Jerusalem och bränt templet kunde det bli judiskt igen. Efter två tusen år av ickejudisk kontroll och längtansfulla böner. *Om jag glömmer dig, Jerusalem, då ska min högra hand glömma att spela. Låt min tunga fastna i gommen om jag inte tänker på dig, om jag inte har Jerusalem som min högsta glädje.* Nej, de hade inte glömt. Och där och då, när genomsekuläre Moshe Dayan gick genom portarna in i östra Jerusalem, då förstod han att det var stort. Våldigt stort. Jerusalems gamla stad var i judarnas händer.

”Vi har återvänt till den allra heligaste av våra platser och kommer aldrig separeras från den igen.” Stående intill västra murens sandgula klippblock vände Moshe sig till den internationella pressen. Han hade vägt vartenda ord och känt varje uns av tvekan blåsa bort. Begin hade haft rätt. Precis här fanns staten Israels rötter. Han fortsatte: ”Till våra arabiska grannar vill Israel sträcka ut sin hand i fred, och till människor av alla religioner vill vi garantera full frihet att tillbe och fullständiga rättigheter att utöva sin religion. Vi har inte kommit för att erövra andras heliga platser eller för att inskränka deras religiösa rättigheter utan för att ena staden och leva här tillsammans med andra i harmoni.”

Om det inte var hans tro att det kunde bli så, var det i alla fall hans förhoppning. Hoppas skulle man alltid göra. Men Moshe Dayan var realist. Förr hade han trott att seger i krig ledde till fred. Numera visste han att seger i krig betydde att man överlevt. Israel kunde önska sig fred hur mycket det ville, men så länge andra såg ett värde i krig skulle israelerna tvingas ikläda sig militärgrönt och rusta sig till tänderna. För den krassa verkligheten var denna: Om de andra nationerna förlorade ett krig kunde de dra sig tillbaka, slicka sina sår och längre fram göra ett nytt försök att utplåna sin fiende. Men förlorade Israel – ens ett enda krig – fanns inget nytt försök. Det skulle vara slut.

Det låg inte i Moshes makt att förhindra arabnationerna från att hata dem och önska Israels död. Men det låg i hans makt att göra priset på judarnas blod så högt att fiendens arméer inte skulle vara villiga att betala det.

Den nation han lett i krig stred därefter.

FAKTA – Sexdagarskriget

Muren som gick tvärs igenom Jerusalem och delade staden mellan Jordanien och Israel var kanske det mest talande exemplet på relationen mellan arabländerna och Israel efter kriget 1948. Det hade

varit nitton år av ständiga angrepp och hot om förstörelse från arabisk sida och nitton år utan judisk närvaro i Jerusalems gamla stad där alla de bibliska platserna, inklusive Västra muren, ligger.

Dessa nitton år hade också inneburit väpnade konflikter. 1956 utkämpades ett större krig: Sinaikriget. Bakgrunden från Israels sida var ett försök att få slut på terrorangreppen från fedayeen i Sinai som smög över gränsen och spred död och förstörelse i judiska samhällen.

En annan konflikt handlade om vatten. För att kraftigt begränsa Israels tillgång till vatten påbörjade Syrien 1965 ett konstruktionsarbete vid berget Hermons fot på Golan. Tanken var att avleda vattnet som strömmade från bergets källor till Jordanfloden och vidare ner i Genesarets sjö – Israels primära vattentäkt. För att förhindra dessa planer och säkra vattentillgången beslöt Israel att det var nödvändigt att bomba konstruktionsarbetet.

Andra gånger behövde Israel besvara den syriska eldgivningen från Golanhöjderna, varifrån Syriens militär brukade skjuta mot israeliska bönder i Huledalen och yrkesfiskare i Genesarets sjö. Därtill fick israelerna hantera ständiga terrorangrepp från det av Jordanien annekterade Västbanken. Den judiska staten tilläts aldrig sänka garden och armén tvingades gång på gång försvara sitt land och sin befolkning.

Kriget 1967 kom därför inte som en överraskning. Det israeliska förebyggande angreppet på Egyptens flygvapen den 5 juni hade planerats i tre år. Men det var Egyptens krigshandlingar under vårmånaderna som tvingade fram operationen. Resultatet var överväldigande. Sex flygplatser sattes ur spel och 200–300 flygplan förstördes. Israelerna angrep exakt klockan 07.45 eftersom de visste att de egyptiska piloterna satt vid frukostbordet vid den tiden. Det egyptiska luftrummet låg öppet och flygen stod på marken. Efter att både det syriska och jordanska flygvapnet fått en liknande behandling, var den israeliska segern nästan garanterad.

När kriget närmade sig hade Frankrike och andra naturliga partner vägrat sälja vapen till Israel. De vapen som Israel sedan 1950-talet hade producerat själva eller tidigare kunnat köpa, särskilt från Frankrike, gjorde dock att staten stod bättre rustad än 1948. Men trots detta hade Israel inte ens hälften så många soldater eller flyg och stridsvagnar jämfört med vad Egypten, Jordanien och Syrien disponerade. Det var därför det förebyggande anfallet var helt avgörande.

En annan avgörande faktor, åtminstone i kriget mot Syrien, var en israelisk spion vid namn Eli Cohen. Han infiltrerade det politiska och militära ledarskapet i Syrien genom att utge sig själv för att vara en excentrisk arabisk handelsman, vilket gav honom tillgång till känslig information om syriska militära ställningar. 1962–1965 matade han Israel med underrättelseinformation som fick stor påverkan på krigets utfall. Cohen avslöjades till slut och hängdes i Damaskus den 18 maj 1965.

Striden om Jerusalem var en av de hårdaste under Sexdagarskriget. Det var också en av de mest komplicerade ur ett politiskt, och därför även ur ett militärt, perspektiv: när man började krigföringen visste man inte vad målet var. En militär operation behöver ett tydligt mål för att lägga fram den bästa strategin. Men politikerna hade inte bestämt sig för om Gamla staden i Jerusalem skulle intas. Till att börja med skulle man omringa den och skära av möjligheten till jordanska förstärkningar från Jordandalen.

Kontroll över Ammunition Hill, en strategisk höjd norr om Gamla staden som kontrollerade infartslederna upp på Scopusberget och därifrån vidare till Olivberget, var helt avgörande för att kontrollera Gamla staden. Jordanierna hade befäst höjden med skyttegravar och bunkrar och utrustat den med tungt artilleri och en stor mängd soldater. I slaget för att erövra höjden föll 35 israeliska soldater.

Medan kvarvarande soldater vilade sig på Olivberget efter att ha fullbordat omringningen av Gamla staden kom ordern om att den urgamla stadsdel innanför murarna som de tittade ner på skulle intas. Israeliska styrkor bröt igenom Lejonporten och Sionporten och mötte blott sporadiskt jordanskt motstånd. Jordanierna, de få som fortfarande var kvar, hade resignerat.

Det var Tempelplatsen och Västra muren de israeliska soldaterna navigerade mot. Väl uppe på Tempelplatsen gav Motta Gur, som kommenderade den 55:e brigaden, två av sina soldater tillåtelse att hänga upp den israeliska flaggan på Klippdomen. Så snart försvarsminister Moshe Dayan såg detta från sin utkiksplats på Olivberget anropade han Gur på militärradion och befallde honom att ta ner flaggan innan han ”satte hela Mellanöstern i brand”.

Det var säkert oron för den muslimska reaktionen som gjorde att Dayan senare initierade ett möte på Tempelplatsen med de muslimska ledarna där han klargjorde vad som skulle gälla efter det israeliska övertagandet. Området skulle från och med nu vara under israelisk kontroll, men *waqf*, den muslimska religiösa myndigheten, skulle få ta hand om den dagliga driften. Judar skulle få besöka men inte be på platsen. Dayans riktlinjer hade inte diskuterats eller godkänts av regeringen men de anses än i dag som bindande.

I lika hög grad som segern i Sexdagarskriget väckte eufori hos israelerna kom förlusten som en chock för arabvärlden. Kriget kom att helt förändra relationen mellan parterna. Inte så att det blev omedelbar fred, långt därifrån, men den panarabiska tron på att kunna tillintetgöra Israel var nu krossad. Den arabiska självsäkerheten likaså. Drömmen om att utplåna Israel levde däremot vidare i andra cirklar som kom att ta över kampen, men med andra metoder: terrorism.

De israeliska ledarna förberedde sig på förhandlingar efter kriget och presenterade *Allonplanen*, uppkallad efter arbetsminister Yigal Allon som låg bakom förslaget. Planen gick ut på att Israel skulle återlämna hela Sinai inklusive Gaza och ungefär 60 procent av Västbanken i utbyte mot fred. Men svaret från Arabförbundet kom efter ett möte i Khartoum den 29 augusti och fick namnet ”de tre nej”. Nej till fred med Israel! Nej till erkännande av Israel! Nej till förhandlingar med Israel!

Arabförbundets ovilja att förhandla med Israel har bidragit till att befästa konflikten rörande vem som har rätt till landet, framför allt Västbanken. FN:s delningsplan från 1947 blev aldrig folkrättsligt bindande eftersom den inte godtogs av båda parterna utan endast av Israel. Att likt Jordanien erövra land genom anfallskrig är folkrättsligt illegalt. Att erövra mark genom försvarskrig, för att hålla borta en attackerande fiende – vilket var vad Israel gjorde under sexdagarskriget – är inte illegalt. När två parter inte kan enas om en lösning, tillämpas i vanliga fall den internationella rättsprincipen *uti possidetis juris*. Den fastställer territoriell suveränitet och har använts i postkolonial tid, bland annat i Sydamerika, Jugoslavien och Sovjetunionen. *Uti possidetis juris* innebär att stater som uppstår efter avkolonialisering ska ärva gränserna från den senaste lagliga entiteten. I detta fall Brittiska Palestinamandatet från 1922. Gränserna för det brittiska mandatet var samma som gränserna för dagens Israel inklusive Judeen, Samarien och Gaza. Därtill hade de segrande nationerna efter första världskriget tilldelat hela detta område till judarna i San Remo-konferensen 1920. Det gjordes samtidigt som de fastställde gränserna till flera av de europeiska länderna så som vi känner dem i dag. Det var detta beslut som 1922 godkändes av FN:s föregångare, Nationernas Förbund, och därmed vann folkrättslig giltighet. Snarare än att ensidigt kalla Västbanken och Gaza ockuperade kan man beskriva dem som omstridda landområden.

Det fanns starka röster i Israel som efter Sexdagarskriget krävde återetablering av judisk närvaro i Judeen och Samarien. De föregående nitton åren, då inga judar fått bo i området, hade varit en historisk anomali. Det var därför helt naturligt att återuppbyggandet av judiska samhällen i Judeen och Samarien började redan under Laborregeringen. Man hade trots allt både historiska, juridiska

och moraliska argument för det. Även om det sedan Sexdagarskriget har funnits kluvenhet kring hanteringen av bosättningspolitiken har såväl vänster- som högerregeringar stöttat judiska bosättningar på Västbanken, något som skapat stor internationell kritik.

Sexdagarskriget förenade ett delat Jerusalem och gav judarna kontroll över staden för första gången sedan Bar Kochba-upproret under andra århundradet. Symboliken och betydelsen var enorm. Trots 2000 års landsflykt hade judarna inte glömt Jerusalem – något Psaltaren 137:5 varnar för. Nu tog de gamla stenmurarna emot dem, murar som deras fäder byggt och som efterföljande generationer gråtit och bett vid. Cirkeln var sluten. Nu återstod Psaltaren 122:6: ”Be om frid för Jerusalem”.

Kapitel 22 – År 1977

PORTRÄTT – Menachem Begin ”Oppositionsledaren som skapade revolution”

Gvirotai veRabotai – Mahapakh! Så hade nyhetsankaret sagt när valresultatet kom.

Menachem Begin lade sin vänstra hand på den solvarma stenen, mörknad av hudfett, svett och tårar. Så många händer. Så många böner. I springorna trängdes hoppen, behoven. Längtan nedtecknad på små lappar, instuckna mellan stenblocken för att Gud skulle se. De var så nära det allra heligaste, platsen där Herren sagt att han tagit sin boning.

Det var märkligt. Fortfarande efter två tusen år gick det att se strukturen stenhuggarna skapat, de skarpa kanterna de knackat fram i varje block. Trots allt den sett av regn, storm och sol, av århundraden av krig och blod och klagan, stod muren kvar.

Damer och herrar – en revolution! Programledaren Haim Yavin hade själv verkat chockad när han presenterade resultatet av Israels nionde val till Knesset. Beskedet hade skakat om både etablissemang och befolkning. Efter tjugonio år i opposition stod Begin som segrare. Det var en jordbävning, inget mindre än det.

Längs hela muren hade folk samlats. Många bad, andra var där mest för att vinnaren var där. Men Begin hade sin blick fäst på muren. Hans numera blanka hjässa skyldes av en enkel svart kippa och i högerhanden höll han en bönbok.

”Välsignad är du, Adonai, allsmäktige Gud, som har hållit oss vid liv, bevarat oss och låtit oss få komma till denna stund.”

Han hade vunnit makten, men också ansvaret. Framför allt ansvaret. Detta var vad han strävat efter i hela sitt liv, men det var inte utan bävan han axlade uppdraget som premiärminister för den judiska staten. Nu var han ledare inte bara för en rörelse utan för ett helt folk, för Guds folk, och även om han i praktiken förberett sig sedan tonåren var uppgiften inget han tog lätt på.

”Allsmäktige Gud, å ditt folks vägnar vädjar jag, för Israel som har gjort mig till sin budbärare – även om jag är ovärdig uppgiften: Gör mitt uppdrag framgångsrikt.”

Begins fingrar kramade klippblocket. Han var inte en man som lät sig skrämmas. Han var inte rädd, varken för hårt arbete, motstånd, eller för fienderna som omgav dem. Vad han kände var respekt, en ödmjukhet inför uppgiftens storlek och tyngd och innanför kavajen, under den vita skjortan och den ordentligt knutna slipsen, skälvde hjärtat. *Ditt rike är ett rike för alla evigheter, ditt välde består från släkte till släkte. Herren är trofast i allt han säger och kärleksfull i allt han gör.*

Stenens värme lugnade. Tusen gånger tusen dagar hade den stått där, orubblig. Historien var i Herrens händer. Det trodde Begin och det böjde han sig inför. Det var därför han, som det första han gjort som nyvald ledare, valt att gå till Kotel, denna urgamla judiska plats för tillbedjan. För att visa sin vördnad och tacksamhet.

Begin visste vad som fört honom till premiärministerposten. Det var orättvisor, människors fattigdom och israelernas längtan efter säkerhet och fred. Det var på grund av arbetarrörelsens misslyckanden och tack vare landets många religiösa som i stället valt att sätta sitt hopp till honom.

”Herr premiärminister”, sa journalisten med anteckningsblock och penna, ”du är den förste premiärminister i Israels historia som valt att inleda din tid på posten med att gå till Västra muren och be. Ska vi se det som ett tecken på hur du vill leda Israel? Att religionen får större betydelse?”

Menachem Begin log och böjde huvudet. Hans runda kippa pekade mot himlen över Jerusalems gamla stad.

”Vilken ledarskapsstil kommer premiärministern ha?” frågade en annan journalist, trängde sig förbi den förste och stack en mikrofon i ansiktet på den ärrade politikern, mannen med bister uppsyn och tjocka svarta glasögon.

”En god judisk stil”, sa Begin kort och banade väg mellan reportrar och säkerhetsvakter.

Begin var inte ledare för vilken stat som helst. Han var ledare för världens enda judiska nation. En nation som inte skulle ha existerat om det inte vore för en stark judisk identitet, en identitet som formats av den judiska tron, av Tanak, bönerna och rabbinatet som väglett och hållit samman folket under två tusen år i diaspora. Israel var en judisk stat, skrifterna var dess lagfart, och till skillnad mot de sekulära socialistiska politiker och ledare för vilka den judiska tron och de religiösa setts som något de "fått på köpet" och som de var tvungna att förhålla sig till, såg Begin att detta specifikt judiska var vad som gjorde dem till vilka de var. Tron var deras styrka.

Den man han beundrat mest av alla dog när Begin var tjugosju år. Ingen han mött sedan dess, trots att det gått snart fyrtio år, kunde mäta sig med Vladimir Ze'ev Jabotinsky. Begin hoppades att något av den glöd han sett i Jabotinskys ögon, beslutsamheten och modet, också gick att finna i hans egna. Men många menade att Begin var hård och kantig, andra beskyllde honom för att vara en fundamentalist och terrorist. De kände honom inte. Precis som sin ungdoms hjälte hade han varit övertygad om att en judisk stat behövde upprättas, och precis som Jabotinsky ansåg han att det judiska folket inte endast kunde förlita sig på andra staters goda vilja för att det skulle ske – det som varit Herzls och Weizmanns linje. Den linjen hade varit nära att omintetgöra hela den judiska staten redan innan den blivit till. Se bara hur britterna ändrat och slingrat sig, hur deras vitböcker blivit mer och mer judefientliga. Nej, judarna hade allt för länge låtit andra styra över deras öde. Begin, liksom Jabotinsky, ansåg att de måste fatta rodret själva och styra dit de ville. Även om det innebar att ta till vapen.

Menachem Begin hade varit i yngre tonåren när han första gången hört Jabotinsky tala. Snart hade de kommit varandra nära. Begin gick med i Jabotinskys ungdomsrörelse Betar och blev tidigt en del av dess ledarskap. Betar var en sionistisk nationalistisk rörelse i Östeuropa som till skillnad mot många av de andra sionistiska grupperingarna inte byggde på socialism. Det passade Begin bra, för någon socialist var han inte. Inte hade socialisternas översittarattityd hjälpt till att bota aversionen. Ilska var den mildaste av känslorna han känt när han hört socialistsionisten David Ben-Gurion slänga sig med okvädningsord och kränka Jabotinsky genom att kalla honom *Vladimir-Hitler*. Hur hade Ben-Gurion mage att säga något sådant!

Men Jabotinsky hade lugnat sin unge lärjunge, lagt händerna på hans axlar och tittat djupt in i hans ögon.

"*Hadar*, Menachem. Tänk på vad jag sagt om *hadar*. Visa alltid *hadar*. Arbetarsionisterna är i grunden våra betrodda bröder, vi har bara lite ideologiska skillnader. Respektera dem och uppför dig väl. Strid aldrig mot dina egna judiska bröder."

Den lektionen skulle Begin aldrig glömma. *Hadar* blev hans ledord. *Hadar* summerade den judiska värdighet som Jabotinsky försökte pränta in i Betars unga medlemmar. Han hade velat fostra en ny sorts jude. En som inte flydde av rädsla, inte darrade av fruktan för förtryckaren, inte hukade inför piskan utan gjorde motstånd och kämpade med stolthet för sitt liv och sin rätt. Jabotinsky hade inte bara velat upprätta en stat med judar, han ville befolka en judisk nation med människor med självkänsla, som brydde sig om såväl sin yttre som inre skönhet, som i varje steg, gest, ord och handling agerade med respekt, artighet och trohet. *Hadar*, ära.

Hur många gånger hade inte *hadar* tjänat Begin väl? När Jabotinsky dött och Ben-Gurions förakt för honom överförts till Begin och han vägrat att ens tilltala Begin vid namn. Då hade Begin bevarat respekten. När Ben-Gurion inlett vad som kommit att kallas *Jaktsäsongen*, väl medveten om att de judiska motståndsmän som han jagade ifatt och tillfångatog, Irgunmedlemmar som valt den väpnade kampens väg, riskerade att bli avrättade och ändå överlämnade dem till britterna. Då hade Begin befallt Irgunsoldaterna att inte vända vapnen mot sina judiska bröder. Brittiska soldater var en sak, men en jude var en jude, oavsett härkomst, politisk hemvist eller religiös status och som sådan var han älskad och värdig.

Det låg en hemlighet i detta att Begin såg varje jude som en jämlike. I Irgun, den paramilitära grupp som Jabotinsky startat och Begin blivit ledare för efter sin ankomst till Palestina på 1940-talet, kämpade och dog askenaser, sefarder och mizrahier sida vid sida. Han gjorde ingen skillnad på dem. De fick samma behandling och samma ansvar, ingen var förmer än någon annan.

Så såg det dock inte ut överallt i Israel. Askenaserna, de östeuropeiska judar bland vilka sionismen som politisk rörelse uppstått och som varit de första att göra aliya, köpa mark, etablera jordbruk och grunda staten, hade fått en särställning. Bland pionjärerna hade det frodats en kultur av att anse sig lite bättre, lite smartare, lite mer som äkta israeler än de judar som kommit senare och från sydligare breddgrader. De ledande politikerna hade varit askenaser, allihop. De såg inte, eller blundade för, ojämlikheten som växte fram. Nyanlända askenasiska flyktingar fick bättre boende, kom snabbare in på arbetsmarknaden, fick bättre ekonomisk standard och mer högkvalitativa arbeten än nyanlända från Mellanöstern och Nordafrika. Men bland sefarder och mizrahier hade missnöjet vuxit. För dem var diskrimineringen kännbar. Det ekade i skafferierna och var trångt i bostäderna.

Golda Meir, Israels egen starka kvinna, hade fått deras ilska i knät ungefär samtidigt som hon ärvt premiärministerposten efter Levi Eshkol. Några år senare hade den diskriminerade gruppen vuxit sig så stor att den ryckt makten ur arbetarpartiets händer. Och givit den åt Begin.

Menachem Begin kysste sin Aliza på kinden och tog emot papperspåsen med hembakt hon räckte honom.

”Hälsa henne”, sa hon och stod kvar i den luftiga hallen i sitt nya hem i Jerusalem. Det skulle ta tid för dem båda att vänja sig vid premiärministerbostaden Beit Aghion efter att i så många år ha bott i en tvårumslägenhet i Tel Aviv.

Han tog sin portfölj i handen och nickade adjö innan han öppnade porten och gick ut till den framkörda bilen där chauffören väntade.

Bilen körde honom ända fram till hennes dörr. Baron Hirsch street i Ramat Aviv i nordvästra Tel Aviv var kantad av gröna träd. Växterna klättrade också över järngrinden som ledde in till Goldas lilla gård, en grind som gnisslade lite när han sköt upp den och klev in. Det dröjde någon minut innan han hörde hennes fotsteg där innanför dörren.

”Fru premiärminister”, sa han och kramade hennes händer. Hon var som vanligt klädd i tvådelad dress och bar det grånande håret i en knut i nacken.

”Åh”, sa hon och besvarade hans hälsning, men det tidigare så fasta handslaget hade tappat mycket av sin kraft. ”Det är jag som ska hälsa dig så, herr premiärminister. Välkommen. Jag är så glad att du ville komma.”

Hon såg äldre ut än han mindes henne. Det var bara tre år sedan hon lämnat posten och hon var sig lik, men sjukdomen hon lidit av i mer än tio år hade till slut börjat ta ut sin rätt. Hon såg att han betraktade henne och viftade avfärdande med handen.

”Vet du, Begin, att bli gammal är som när ett flygplan flyger genom en storm. Är du väl ombord finns det inget du kan göra. Men kom in, kom in. Stå inte här i hallen, herr premiärminister. Tänka sig. Jag antar att jag får gratulera, trots allt.”

Han följde henne in i huset och satte sig i fåtöljen mitt emot hennes. Kaffe hade hon bryggt och så snart hon slagit sig ner tände hon, sin vana trogen, en cigarett. Alizas kakor låg kvar i påsen på bordet.

”Nå, hur trivs du i Beit Aghion?”

”Det är stort.”

”Det kan jag tänka mig. Beit Julius Jacobs var lite mer i min smak. Men tiderna förändras. Och väl är väl det. Vad kommer du att förändra, Begin? Kommer jag känna igen mitt Israel om några år, om jag får leva?”

”Ditt Israel ska inte gå någonstans”, sa Begin. ”Men som du säger, tiderna förändras och en del saker måste utvecklas, eller förändras om du så vill, med dem. Det finns stora behov, du om någon vet hur sant det är, och jag måste ta tag i dem.”

Det glittrade till i Goldas ögon. Politikern vaknade.

”Den stora frågan är var du ska börja. Du lyckades få de religiösa partierna på din sida. Det var smart. Vad ska du ge dem? Bäst att du belönar dem rätt omgående så att de inte drar undan sitt stöd och du varken kan genomföra det ena eller det andra.”

”Det är ett gott råd, Golda. Men jag tror de kommer bli nöjda. För det första ser jag dem inte som ett besvär utan som en tillgång. Till att börja med har de fått kultur- och utbildningsdepartementet och religionsdepartementet. Det ger dem stora möjligheter att påverka många delar av samhället.”

”Men vad de religiösa sionisterna vill är att behålla Judeen och Samarien”, konstaterade Golda.

”Och där går deras och mina övertygelser ihop. Jag vacklar inte på den punkten, och de vet de religiösa och ortodoxa i NRP och Agudat Yisrael. Jag kommer aldrig att återlämna Judeen och Samarien. Jag vet att vi inte är överens på den punkten Golda, men det går inte att återlämna något som är ens eget. Judeen och Samarien, eller Västbanken som västmakterna envisas med att säga – kanske för att det inte klingar lika uppenbart judiskt – är judiskt hjärtland. Som kristna, om de läser sin bibel, borde det kännas svårt också för dem att ge ”Judeen och Samarien” till araber. Vem som helst som kan läsa förstår att vi var här före dem.”

Golda fimpade lite aska i askkoppen på bordet och drog ett djupt bloss. Cigaretten glödde mellan hennes fingrar.

”Men israelerna vill ha fred också, Begin. Hur ska du uppnå det? Arabvärldens tre nej – nej till fred med Israel, nej till förhandling med Israel, nej till erkännande av Israel – gäller än. Utan något att ta med dig till förhandlingsbordet – om du mot förmodan skulle lyckas baxa någon dit – lär du aldrig nå en uppgörelse.”

Begin knäppte händerna över knät och lutade sig fram.

”Vi kan inte förhandla bort vårt eget land för fred. Vad blir nästa steg? Att ge bort ännu mer? Det är inte bara Arafat som menar att allt israeliskt territorium egentligen är arabiskt. Eller palestinskt, som han säger. Nej, det är inget alternativ. Säkerheten är ett tungt argument men det är inte det enda. Men vi har andra ess i rockärmen, Golda. Fred är ingen omöjlighet. Och när förste ledaren för en arabnation reser till Israel i fredliga avsikter, då vill jag ha dig med i välkomstkommittén. Kan jag räkna med dig?”

Golda skrattade hest. ”Då får du snabba på med fredsarbetet, Begin. Men det skulle vara med den största glädje jag räckte ut min hand till Sadat eller vem du nu har i åtanke.”

”Något åt det hållet, ja”, sa Begin och gav henne ett hemlighetsfullt ögonkast. Det var precis honom han tänkt vända sig till. Kung Hussein skulle aldrig våga och Assad hade alldeles för mycket att vinna på att fortsätta rikta den inhemska folkopinionens hat mot Israel. Libanon var alldeles för litet för att vara en viktig spelare. Men Egypten, det var värt ett helhjärtat försök. Sinai med all sin olja skulle vara värt en hel del för dem.

Golda blåste en vit slinga rök mot taket och tryckte fimpfen i askkoppen.

”Lyckas du har du vunnit min respekt för alltid, det ska du veta.”

”Och min har du redan, Golda. Jag är djupt tacksam för allt du gjort för vårt älskade land. Jag vet att det kostat dig mycket.”

Stämningen skiftade. Golda fäste blicken i golvet. Begin ångrade nästan sina sista ord. Det personliga pris Golda Meir betalat var väl känt. Livet som politiker hade inte gått ihop med livet som äkta maka och mor. Han vågade inte fråga hur ofta barnen hälsade på. Så han bytte ämne.

”Sedan har vi pantrarna. De är du ju väl bekant med, våra egna israeliska svarta pantrar.”

Golda drog baksidan av handen över kinden och skrattade till. ”Som jag sa: De är inte så trevliga. Knutna nävar är inte lätta att ta i hand.”

Så mycket kritik hon fått för att hon sagt så. Folk hade, kanske medvetet, feltolkat henne. De ville få det till att hon tyckte sefarder och mizrahi var otrevligt folk rent generellt, men det var ju inte riktigt vad hon åsyftat när hon kommenterat att aktivister som kastade molotovcocktails och tände eld på hus inte var trevliga. Begin hade definitivt kunnat relatera. Han blev missförstådd hela tiden, och den bild av honom som Ben-Gurion slagit fast hade blivit den vedertagna sanningen för de flesta. Vad de flesta inte visste – det var väl inte lika spännande att sprida – var att de lyckats överbrygga de värsta personliga schismerna mot slutet av Ben-Gurions liv. I ett brev som berört Begin djupt hade Ben-Gurion skrivit till honom att hans fru Paula ”av någon anledning” alltid beundrat honom. Och även om Ben-Gurion under alla år opponerat sig mycket hårt mot Begin och den sionism han och Jabotinsky stod för, vilket han också nämnde i brevet, skrev han: *Allt jag har*

fått veta om dig under de senaste åren har fått mig att beundra dig mer, och min Paula var glad över det. Begin hade sänt en tacksamhetens tanke till Jabotinsky och hans lektion om hadar – han var övertygad om att Ben-Gurions brev aldrig kommit till om det inte varit för den.

”Det är inte värdigt vårt judiska samhälle att det är så stora skillnader i utbildning, inkomst och inflytande beroende på medborgarnas härkomst”, sa Begin.

”Du vet lika väl som jag att det kom miljoner flyktingar på bara några år!” utbrast Golda. Hon hade varit en av de politiker som kämpat mest och hårdast för att ge alla dessa nyanlända judar – varav många, många kom från arabvärlden med inget mer än kläderna på kroppen – tak över huvudet och mat för dagen. ”Det var inte lätt! Stora familjer var det, ofta illitterata och utan kontakter i landet. Dessvärre började arbetslösheten gå i arv.”

Begin tänkte inte förneka att det fanns utmaningar. Han var inte naiv. Men den judiska enheten måste upprättas. Annars riskerade landet att slitas isär.

”Vi askenaser kan inte avfärda dem som lågutbildade, religiösa och lata som jag vet att en del gör. Vi har inte råd med intern splittring. Israel måste stå enat. För mig är det prioriterat. En god början är att visa att det de här grupperna bidrar med är något som hela Israel respekterar och värderar. Integration kommer att ta tid, men vi måste gå den vägen. Att ge dem representation och makt att påverka är en början.”

De talade länge. Det var inte utan att Begin slogs av tanken på hur annorlunda mycket hade kunnat ha sett ut om de mötts så här och samtalat redan för många år sedan, då när de båda varit politiskt aktiva. Men murarna hade varit för höga. Även om Begin praktiserat hadar fick Ben-Gurions och hans partis agerande under Jaktsäsongen konsekvenser för förtroendet. Ben-Gurions fortsatta svartmålning av Begin och hans tid i Irgun gjorde inte relationen bättre. För politiska syften, något annat kunde inte Begin förstå det som, hade Ben-Gurion förstärkt bilden av Irgun som en hårdför och farlig grupp. Hur händelserna 1948 i arabbyn Deir Yassin beskrevs var bara ett exempel på hur han använt sig till och med av falska arabiska narrativ för att vinna egna politiska poäng mot Begins högerparti. För Ben-Gurion måste ha vetat att den bild det arabiska ledarskapet spred av händelserna inte var korrekta; att de blåst upp dödssiffror och spridit rykten om att Irgunsoldater begått våldtäkter och annat slags påstått barbari. Trots att överlevande från Deir Yassin invände mot den arabiska propagandan hade ryktena börjat leva sitt eget liv. Men skräcken för de judiska soldaternas bestialitet fick inte den effekt propagandan syftat till: ökad stridsvilja bland araberna. I stället drev den tiotusentals, säkert långt fler, araber på flykt från byar som inte låg i krigszonen. Många av dem, och deras barn, hade bott i flyktingläger sedan dess. Deras lidande var enormt, uppräckta som de blivit från husen de bott i och från marken de odlat – ibland i generationer. I stället hade de tvingats leva i trånga, ohygieniska läger, på obestämd tid och utan möjlighet att bli medborgare i staten de levde i; statslösa var de, och inte välkomna någonstans. Det var bland dessa förtvivlade människor som Arafat rekryterade kämpar för den palestinska saken, kämpar som var beredda att döda civila israeler genom att genomföra attentat och sprängningar på öppna platser. Förvisso var det helt sant att de civila offren i Deir Yassin var många, om än inte flera hundra som araberna sa, och visst var det sant att arabiska familjer drivits från sina byar när judiska soldater säkrade strategiska områden där kriget rasade. Det var krig, och inte ovanligt att judiska soldater hamnade i strid med fiendesoldater som gömde sig bland civilbefolkningen. Kaos rådde, och att i stundens hetta lyckas skilja på civila och väpnade var inte en enkel uppgift. Att oskyldiga civila hade dödats var uppenbart, och några exakta dödssiffror kunde man nog aldrig få veta säkert. Men att Irgun medvetet skulle ha slaktat civila som de arabiska ryktena sa, det gick emot precis allt som Begin stod för. Att Ben-Gurion hakade på den beskrivningen sårade djupt.

Araberna talade fortfarande om Deir Yassin, och massakern utförd av judiska soldater hade blivit en sanning. Men vem berättade om de judiska familjerna, de som fördrivits från områden där arabiska soldater tog kontrollen? Inte få hade dödats, och ännu fler tvingats bort och blivit bestulna på allt de ägde. Husen de bodde i hade konfiskerats. I Judeen och Samarien, Västbanken som det kom att kallas efter att Transjordanien tog kontrollen efter -48, fick inga judar bo. Alla tvingades

bort. Varenda en. I Israel var tjugo procent av befolkningen arabisk. Men över det verkade få reflektera.

Sedan var det Altalena-affären. Det var nog den som var spiken i Ben-Gurions Beginkista. Bara någon månad in i den nyfödda statens liv anlöpte Irgunskeppet Altalena Israel, fullastad med förintelseöverlevare, Irgunsoldater och vapen. Vapen som skulle tjänat Israel väl i kriget mot arabarméerna. Ben-Gurion ville samla alla stridande förband under sitt befäl, och alla vapen. Av rädsla för att Begin och Irgun planerade en kupp mot honom beordrade han därför Yitzhak Rabin att öppna eld mot och sänka skeppet, trots att Begin gått med på att lämna ifrån sig det allra mesta av vapnen – allt utom en liten del som Irgunkrigare behövde för att försvara Jerusalem. Irgunsoldaterna var stridsberedda, men Begin förbjöd dem att besvara elden. Det sista som fick hända var att inbördeskrig bröt ut, för då hade staten och två tusen år av drömmar dött där på stranden i Tel Aviv. Men tack och lov hade hans order hållits och bara Altalena, och återstoden av all eventuellt kvarvarande välvilja gentemot Begin, sjönk till botten. Det kunde han leva med.

Ja, Deir Yassin och Altalena-affären hade försvårat relationen med Ben-Gurion och hans regeringsparti, som Golda tillhörde. Även internationellt hade detta påverkat bilden av Begin. Det var en inte så liten uppförsbacke han hade framför sig nu, när han gick från ”ökänd terroristledare” till Israels valde premiärminister. Men på något sätt var Golda Meirs varma omfamning när han lämnade henne ett kvitto på att goda relationer var möjliga, oavsett hur dåliga de varit historiskt.

”Hade jag varit troende, Begin, skulle jag säga *Må Herren välsigna dig i ditt uppdrag*, men eftersom vi båda vet att jag inte är det skulle det bara kännas märkligt”, sa Golda och räckte fram handen. ”Så, lycka till, herr premiärminister. Särskilt med freden.”

Han tog hennes hand i sin, böjde sig ner och kysste den. De hade sannerligen haft sina meningsskillnader genom åren och han hade hårt kritiserat henne då hon som premiärminister inte tagit vara på varningarna som kommit om Syriens och Egyptens förestående anfall i oktober 1973. Tusentals israeliska liv hade kunnat räddas då. Men det är lättare att kritisera i efterhand än att alltid fatta rätt beslut i förhand. Nu vilade samma ansvar på honom som legat på henne då. Hon var värd uppskattning för kampen hon utkämpat.

”Men ett råd vill jag skicka med dig angående det”, fortsatte hon när han rätat på sig och mötte hennes blick igen. Och tittade rakt in i den forna premiärministerns nu stålhårda ögon. ”Antagligen skulle tanken aldrig falla dig in men jag säger det ändå: Arafat är ingen att ens överväga att förhandla med. Hans rörelse måste du avväpna, Begin. Helt och hållet.”

”Vi kunde inte vara mer överens, Golda.”

”För att förtydliga: På något sätt måste fred uppnås med de palestinska araberna, och är en egen stat en väg att uppnå det är jag, om än motvilligt, öppen för det. Om det är en stat som inte innebär och önskar vår stats utplånande, vill säga. Jag är inte likgiltig inför det lidande många flyktingar upplever, vad än folk anklagar mig för. Och på något sätt måste situationen lösas. Men den som planerar och utför sprängdåd mot skolskjutsar med två dussin små judiska barn, kallblodigt mördar elever och lärare i deras skolor och massakrerar civila israeliska idrottsmän under en OS-tävling drivs av hämnd och hat och inte av kärlek till sitt folks sak. Det finns inget som kan rättfärdiga sådana handlingar och om de tror” – nu blixtrade ilskan så stark att Begin instinktivt backade ett par steg – ”att vi skulle kompromissa med en sådan man, med en sådan rörelse, då känner de inte oss!”

På Ben-Gurionflygplatsen var aktiviteten febril in i det sista. Det var november och israelisk vinter, men solen lyste varm från en blå himmel och på ankomsthallens tak vajade israeliska flaggor i vinden. Men mellan varje blåvit flagga fladdrade en annan fana, en med ett rött, vitt och svart band. Att se dem hissade bredvid varandra var magiskt och väckte både välbehag och överklighetskänslor på samma gång.

VÄLKOMMEN TILL ISRAEL PRESIDENT SADAT stod det i stora versaler över ingången och gröna gurlanger pyntade fasaden. Det var fanor och trumpeter och överallt soldater i uniform med blankpolerade gevär vid sidan, överallt kostymklädda herrar med slipsar och leenden – om än nervösa. Prickskyttar var utplacerade på taken, inget fick gå fel, inget fick hända som äventyrade

säkerheten. Trots vapenvila rådde fortfarande krig mellan Israel och Egypten och även om det var fred man hoppades på fick man inte vara naiv. Inte alla krafter i världen önskade detsamma.

När Egyptens president Anwar Sadat klev ut på den nedfällda flygplanstrappan dånade applåderna och trumpeter och trummor stämde upp i en hyllningsmarsch. En lång, rakryggad man med mustasch log och vinkade och satte sina fötter på israelisk jord. Det var första gången en ledare för en arabnation kommit till Israel i fredliga avsikter, och folket jublade.

Eskorterad av generaler med gradbeteckningar i rader över bröstet närmade sig Sadat de israeliska värdarna. Moshe Dayan var där, Yitzhak Rabin och Ariel Sharon. Och där var Menachem Begin med Golda Meir vid sin sida.

”Är du beredd, Golda? Handen redo?”

”Min hand har aldrig varit mer redo, Begin”, sa hon. ”Jag skulle kunna kysa både honom och dig och ta hela världen i famn. Jag vet inte hur du gjorde det, men du gjorde det, Begin. Du gjorde det.”

FAKTA – Israelisk politik från Labor till Likud

Sjutton regeringar hade kommit och gått, alla hade varit ”utan Herut och Maki”. Det var den standard David Ben-Gurion hade satt – han vill inte ha med Begins parti, Herut, eller kommunistpartiet, Maki i någon regering. Enda undantaget var 1967, under upptrappningen till Sexdagarskriget, när premiärminister Levi Eshkol för att kunna skapa en samlingsregering bad Herut ansluta sig till i den regerande koalitionen. Där förblev de fram till 1970, annars var bannlysningen av revisionisterna, som de också kallades, total. Och alla regeringar hade letts av socialdemokratiska Laborpartiet.

Inför valet 1977 hade den politiska situationen börjat förändras. Få trodde att det skulle ske, men det fanns en liten möjlighet att Likud – som partiet kallade sig efter att Herut slagit sig samman med tre mindre partier – skulle lyckas ta ifrån Labor makten.

Missnöjet med Labor hade ökat de föregående åren, inte minst det faktum att dess ledare tycktes ta makten för given. Många av dem verkade ha glömt att de var där för folkets skull, inte tvärtom. Flera av Labors politiker, samt höga ämbetsmän kopplade till partiet, hade dessutom blivit ertappade med korruption. Den bittra interna striden mellan Yitzhak Rabin och Shimon Peres hjälpte inte heller till att stärka partiet. Strejker som regeringen inte lyckades få slut på var ytterligare en orsak till missnöje bland folket. Och även om det låg några år tillbaka i tiden, 1973, fanns fortfarande Yom Kippurkriget där som ett öppet sår. De stora undvikbara misstag som begåtts i kriget hade kostat dyrt i form av människoliv – och det var Labor som bar ansvaret. Kanske var det tid för något annat, ett nytt tillvägagångssätt?

Man kunde säga vad man ville om Menachem Begin – och det gjorde man också – men det var en man med integritet. Han hade under ett långt liv visat att han satte det judiska folket och den judiska nationen framför egna intressen. Det fanns inga tecken på nycker, storhetsvansinne eller maktsjuka; det man såg var det man fick. Att han dessutom var en visionär och karismatisk ordkonstnär innebar att många av de viktiga ingredienserna för framgång fanns på plats.

Problemet hade länge varit den svartmålning som Begin varit utsatt för av landsfadern David Ben-Gurion. Utöver att bannlysa Herut från regeringssamarbete, gick oviljan så djupt att han till och med vägrade att kalla Begin vid namn. Under sina tal i Knesset använde Ben-Gurion uttrycket ”mannen som sitter vid sidan om Dr Bader” för att hänvisa till Begin.

Striden mellan Ben-Gurion och Begin hade sin upprinnelse i att Begin var en stark anhängare av Vladimir Jabotinsky och tidigt blev ledare i Jabotinskys organisation Beitar. Oenigheten förvärrades under ”Jaktsäsongen” då Ben-Gurions Haganahsoldater utlämnade Begins Irgunmedlemmar till

britterna. Ben-Gurions cyniska användning av de överdrivna dödstalen från Deir Yassin, för att därmed svärta ner Irgun, och Haganahs beskjutning av Irgunskeppet Altalena i juni 1948, var ytterligare bottenapp i relationen mellan de två ledarna.

Efter statens upprättande var det förmodligen kontroversen runt de tyska restitutionspengarna som utgjorde den mest kritiska punkten. Begin var rasande när Ben-Gurion 1952 ville ta emot denna ”Wiedergutmachung” (ungefär ”gottgörelse”) från tyskarna för det som hände under Förintelsen. Han menade att Ben-Gurion rentvådde nazisternas övergrepp.

I maj 1977 verkade tiden vara inne för ett ideologiskt skifte i landet. Att Begins parti Likud vann valet har vissa kallat för Israels revolution – så stora kom konsekvenserna att bli när 19 år av obrutet socialdemokratiskt maktinnehav bröts. Begin förstod Israels och det judiska folkets existens som en kallelse med starka religiösa och historiska rötter. Detta gav en djupare mening bakom statens uppkomst än enbart politiska och humana orsaker, och det appellerade till hållningen hos de hundratusentals sefardiska judarna som kommit till Israel sedan staten bildats. Dessa var generellt sett mer religiösa än de askenasiska judarna, om man bortser från de ultraortodoxa. De tilltalades inte av socialisternas ateistiska materialism och definitivt inte av den nedlåtande attityd mot och diskriminering av sefarder som smugit sig in i det politiska systemet.

Likuds större öppenhet för judendomen påverkade partiets syn på både bosättningspolitiken i Judeen och Samarien och på säkerhetspolitiken. Labor hade förvisso byggt 25 bosättningar i dessa områden, men de flesta låg i Jordandalen och för de religiösa judarna var det Bibelns kärnområden i Judeens och Samariens bergsbygd som var viktigast. Från och med Likuds maktövertagande skulle insatserna där komma att höjas. Dessutom beslöt Begin att annektera Golanhöjderna som Israel hade kontrollerat sedan 1967 eftersom han ansåg det vara säkerhetsmässigt oförsvarligt att lämna detta område.

Begins två regeringar fattade en rad beslut som förändrade det israeliska samhället. Judendomen fick en mycket mer accepterad position; rabbinatet fick ensamrätt på att utfärda kosher-certifikat, begränsningen på antalet yeshivastudenter som kunde befrias från militärtjänst togs bort, och flygbolaget El Al slutade flyga på sabbaten. Dessutom blev Begin doktrinen, som säger att Israel aldrig kommer tillåta att en fiende skaffar massförstörelsevapen, etablerad. Ett storstilat program för utbyggnad och upprustning av fattiga, i huvudsak sefardiska, stadsdelar. Jerusalem förklarades som Israels eviga och odelbara huvudstad och en privatiseringsprocess av ekonomin verkställdes. Det sista fick på kort sikt katastrofala följder.

Men det var freden med Egypten som kom att förändra mest och som Begin är bäst ihågkommen för. Få hade trott att ”höken” Begin skulle bli den som ordnade Israels första fredsavtal med en arabisk nation. Likudledarens grundläggande inställning att göra det som var bäst för landet var avgörande för att avtalet blev verklighet. Till följd av freden blev Israel tvungna att kasta ut alla judiska bosättare på Sinaihalvön, vilket Begin visste skulle skada hans position bland sina egna väljare. Även om det till denna dag är en ”kall fred”, har den drastiskt reducerat behovet av militära styrkor längs Israels långa gräns mot Egypten.

I oktober 1983 drog sig Begin undan som premiärminister och från allt offentligt liv. Frun Alizas död i november året innan satte djupa spår. Det gjorde också kriget i Libanon. Israel hade startat ”Operation fred för Galileen” i juni 1982 för att få ett slut på PLO:s terrorangrepp över gränsen. Den militära framgången var stor, men kostade många soldaters liv. Dessutom ledde det till oförutsedda händelser, som de kristna falangisternas massakrer i de palestinska flyktinglägren Shabra och Shatilla. Många gav Israel skulden för detta. Även om det inte var IDF som utförde det, tyder mycket på att Israel borde ha kunnat förutse och förhindra det som skedde.

Ju mer kriget drog ut på tiden och ju fler soldater som förlorade sina liv, desto mer skuld la Begin på sig själv. Han hade alltid ansett att det först och främst innebar ett ansvar att vara premiärminister, ett ansvar han inte försökte ducka för. Till slut, på ett regeringssammanträde hösten 1983, uttalade han de kända orden: *Eineni jachol od* – ”Jag klarar inte mer”. Så slutade Menachem Begins karriär; en av Israels många anmärkningsvärda politiker och ledare från den moderna statens första generation. Begin dog i mars 1992, men hans politiska gärning har satt djupa – och till viss del omdiskuterade – avtryck i det israeliska samhället.

Kapitel 23 – År 1993

PORTRÄTT – Yitzhak Rabin (4/11 1995), Kings of Israel Square, Tel Aviv "Premiärministern som drömde om fred"

”Jag stred så länge det inte fanns några förutsättningar för fred. I dag tror jag att det finns förutsättningar.”

Yitzhak Rabin såg ut över folkhavet. Han var en gammal man nu. Håret hade hunnit bli grått och rynkorna djupa. Alla år han kämpat för sitt land hade satt sina spår. Det var snart trettio år sedan han lett Israels arméer till seger i sexdagarskriget och sedan dess hade han hunnit vara både USA-ambassadör och sitta i flera israeliska regeringar. Det han skulle bli mest ihågkommen för var dock inget av detta. Han skulle bli ihågkommen för ett handslag.

Det var kväll och mörkret hade fallit över Tel Aviv. Novembernatten var ljum, folk gick i kortärmat och sången och musiken skralade ur högtalarna. Kvinnor slog tamburiner mot höften och överallt syntes banderoller, ballonger och plakat med slagord om *Fred nu!* och *Arbeta för fred*. Torget var fullt med folk, tusentals israeler som bar på samma innerliga längtan. Att få ett slut på våldet. På hatet.

”Jag har alltid trott att en majoritet av vår befolkning är för fred och beredda att ta risker för fred”, sa Rabin och hans ord ekade över den öppna platsen där israeliska och palestinska flaggor viftades av hoppfulla händer.

”Därför är jag tacksam mot var och en av er som har slutit upp här med mig i dag. Fred innebär svårigheter, även smärta. Inga vägar Israel vandrat har varit befriade från smärta. Men fredens väg är att föredra framför krigets väg.”

Jubel och applåder var nära att dränka Rabins röst, men folkets bifall stärkte hans mod. Det där första handslaget hade varit rätt. Vägen dit, och vägen fram, var rätt. Om det ledde till fred var han beredd att ta smäleken och hatet från de grupper som motsatte sig hans beslut. De som gjort karikatyrer av honom iklädd nazistuniform och kallade honom förrädare. Deras hjärtan skulle Rabin förmodligen aldrig vinna. Men för dem som kommit till fredsmanifestationen på Israels kungars torg i Tel Aviv var han beredd att kämpa. För dem som trodde på freden, och för att hedra de soldater han skickat ut i strid och som aldrig kom tillbaka. För att framtidens barn och barnbarn inte skulle behöva sändas ut i strid igen.

”Det här mötet måste skicka ett budskap till hela Israels folk, till alla judar runt om i världen, till arabvärldens folk och till hela världen, att Israel vill ha fred och stödjer kampen för fred.”

När Rabin lämnade talarstolen och klev ner från podiet låg ett hopvikt papper nära hjärtat, i bröstfickan på hans svarta kavaj. På det stod texten till sången de sjungit tillsammans: *Shir LaShalom* – En sång för fred. Han nynnade fortfarande på den populära melodin som ekat över torget, sjungits av såväl ung som gammal. Den var som ett slags mantra som, om de bara tog i tillräckligt högt och innerligt, kunde frammana den ljusa framtid för Israel och dess grannar som fram tills nu verkat så fjärran.

*Säg inte att dagen kommer,
Låt dagen komma nu!
För det är ingen dröm.
Och på alla stadens torg,
sjung för fred!*

Rabin lämnade torget och gick mot bilen som väntade på att köra honom hem till Beit Aghion, premiärministerbostaden på Balfour street. Efter ett helt liv som soldat, som hårdför härförare och – ansåg många – som hög, längtade Rabin efter fred. Han hade varit beredd att gå långt för att nå det målet. Till och med ta den leende terroristen Arafat i hand. Till och med ge upp land. Nu ville han tro att fredens dag äntligen var kommen. Att gamla fiender kunde förenas i en gemensam strävan efter ett bättre liv.

Bara lite mer än en månad tidigare, i slutet av september 1995, hade Rabin suttit i ett plan vars nos var vänd västerut, mot Washington. Motorerna mullrade, vingarna skar genom luften. Genom molnslöjorna kunde han skönja det stora blå havet långt där nere. Rabin lutade huvudet bakåt och blundade. Några timmar till, sedan skulle det dröja innan lugnet lade sig igen.

President Bill Clinton hade ringt upp och välkomnat honom med samma hjärtlighet som alltid. De senaste åren hade de kommit varandra allt närmare, också på ett personligt plan. Det var en vänskap Rabin värderade och han var tacksam över att presidenten med sin sorglösa charm skulle närvara och lätta upp stämningen också när Oslo 2 skulle signeras. För än en gång skulle händer skakas och signaturer sättas på pränt inför världsledare och kamerablixtar. Uppmärksamheten var inget Rabin njöt av.

Rabin visste redan hur rubrikerna skulle komma att se ut: stora svarta bokstäver som förkunnade Peace, Shalom, Salaam. Precis som de hade gjort två år tidigare, 1993, efter att han på Vita husets stora gräsmatta – badad i solljus och fylld av ett par tusen applåderande kostymklädda män och uppklädda kvinnor – mött Arafat och tagit hans utsträckta hand.

”Våra två folk vill ge freden en chans”, hade Arafat sagt då, och Rabin hade gjort detsamma.

”Vi som har kämpat mot er, palestinierna, säger till er i dag med hög och klar röst: Nog med blod och tårar, nog. Tiden för fred har kommit.”

Ändå var det inte fred de signerat. Det var en principförklaring, en viljeinriktning. De ville fred, men ingen av dem ville fred till vilket pris som helst. Många svåra frågor återstod att förhandla och komma överens om. Jerusalems status. Fastställda säkra gränser. De palestinska flyktingarnas framtid. Det fanns en hel rad, men det svåra hade de skjutit på framtiden. Oslo 1 hade varit en start, en inledning. Tiden fick utvisa om intentionerna var uppriktigt menade.

Det som för Israel varit, och förblev, den absolut viktigaste frågan var säkerheten och den judiska statens existens. Om detta kunde Rabin inte kompromissa. Ända sedan 1948 – nej, redan långt innan dess – hade judarnas närvaro i landet varit hotad. Budskapet från de arabiska folken hade varit oförändrat och tydligt: *Vi vill inte ha en judisk stat här. Vi vill inte ha judarna här. Åtminstone inte judar som kräver en stat.* Men Israel hade klarat sig så här långt, trots upprepade anfallskrig från kringliggande fientliga länder. Trots upplopp, massakrer och terroristattacker. För att överleva hade israelerna tvingats bygga sina militära muskler stora, om detta visste Rabin allt som gick att veta. Den situationen hade Israel levt med från dag ett och i dag tvivlade ingen längre på Israels styrka. Men israelerna var fullt medvetna om att ifall de sänkte garden, om de lade ner vapnen, då stod fienden redo att attackera och driva dem ut i havet. Så såg verkligheten ut, så hade den åtminstone sett ut.

Rabin suckade. Ibland kunde han känna sig så trött. Så genuint trött. Att ständigt leva med svärdet i handen var ingen vacker framtidsutsikt. Själv hade Rabin gått med i elitförbandet *Palmach* redan som tonåring, stridit i befrielsekriget 1948, gått med i IDF samma år och gett sina bästa år till militären. Han hade krigat i hela sitt liv. Han hade sett så många han älskat och uppskattat dö, och han hade sett många fiender dö. Kroppar och blod. Begravningar, blommor och tårar. Det var inget eftersträvt liv och han önskade något annat för sina barn. För sina barnbarn. Han önskade ett slut på hatet, och vem gjorde inte det? Men att våga chansa ... att våga sänka garden och ta ett steg tillbaka, det var svårt. Priset kunde bli oerhört högt.

President Clinton hade varit väl medveten om det. "En modig chansning för fred" kallade han principförklaringen då, 1993. Även om Rabin uppriktigt litade på presidentens goda vilja var det lätt att sitta i Washington och uppmuntra till att chansa. Vad skulle hända om parterna inte gick varandra till mötes, om övertrampen skulle leda till ett slut på uppgörelsen? Det hade de inte diskuterat. Det fanns bara en väg framåt. Optimismen fick inte skuggas av tvivlande *om*. Det fanns bara en väg, och på den kunde Rabin inte färdas tillbaka.

Rabin tog en klunk vatten ur glaset som kabinpersonalen förutseende placerat intill honom. Mat kunde han också få, och kaffe, te, frukt – vad helst han önskade. Det han ville ha var försäkringar, men det var något ingen med säkerhet kunde ge.

Men varför inte vara optimistisk? Så där som rådgivare, medlare, norrmän och amerikanare och allsköns journalistkårer verkade vara. Världen var inne i en positiv spiral av större öppenhet, frihet och fred. Världen hade blivit klokare. Sovjet hade kollapsat, kalla kriget var slut. Berlinmuren var borta sedan några år och det tyska folket var återförenat. Sydafrikas apartheidsystem hade fallit och en gemensam framtid av hopp för svarta och vita väntade. Varför skulle inte Mellanösterns mest såriga konflikt också gå att lösa? Med Egypten hade ju Israel faktiskt fred sedan snart tjugo år. Förvisso inte en vidare varm och vänskaplig fred, men ändå fred. Ett år efter Oslo 1 hade fred nåtts med Jordanien också – nära femtio år efter att konflikten inletts. Det var värdefullt. Det ingav hopp. Kanske skulle fred med Syrien följa efter Oslo 2. En lösning på palestiniernas situation verkade vara bästa vägen till bestående fred med arabvärlden, och bästa sättet att isolera mullornas Iran som allt mer högljutt skrånade om död åt Israel.

Därför var Rabin på väg till Washington igen, två år efter den första handskakningen, ett år efter att de forna svurna fienderna mottagit Nobels fredspris – ett synligt uttryck i guld för tron att alla världens oroshärdar gick att lösa med samtal och handskakningar. Ja, Rabin ville tro det. Han trodde det, men han var samtidigt inte naiv. I den riktiga världen, den som levdes utanför glittrande bankettsalar och långt borta från smaragdgröna Washingtongräsmattor, hade oroligheterna inte minskat i styrka. Trots avtalet med alla dess signaturer hade fler civila israeler fått sätta livet till i terrorattentat på torg och bussar än någonsin tidigare. Skulle detta nästa steg äntligen få stopp på våldet?

”Herr premiärminister”, sa flygvärdinnan och log vänligt. ”Vi flyger strax in i ett område med turbulens, så jag vill be dig att ha säkerhetsbältet fastspänt hela tiden. Det kommer skaka en del men det är över om några minuter.”

Rabin lade handen på bältet och visade henne att det redan var knäppt.

”Jag brukar aldrig lossa det, fröken. Säkerhet framför bekvämlighet, alltid.”

Var inte det en lämplig bild för hela hans liv? Han gillade ordning, var rakt på sak, han månade om att saker gjordes på rätt sätt och han satte säkerheten främst. Förhoppningar och drömmar lämnade han åt andra. Åt sådana som Shimon. Rabins utrikesminister var en drömmare, en visionär. En som ständigt pratade om ”det nya Mellanöstern” och den skimrande framtidsutsikt som väntade när arabvärlden slutit fred med Israel och hela regionen blivit ett paradiset av ekonomiska framsteg, samarbeten och uppfinningar ... Shimon Peres förhoppningar var drömmar i Rabins ögon. Vackra drömmar, men knappast särskilt verklighetsförankrade.

Ändå menade många, framför allt högern, att drömma var just vad Rabin själv höll på med nu. Drömma. Här högt uppe i luften, mellan himmel och jord, kostade han på sig att tänka tanken till slut. Var han ... en drömmare? Var han rent av blind för farorna han utsatte Israel för genom att gå vidare med planen – att lämna allt större områden åt den palestinska myndigheten att styra över och samtidigt dra tillbaka israelisk militär? Vem visste vad de skulle kunna husera för terrorister, planera för illdåd? Om Arafat inte var uppriktig med att han och PLO lagt terrorn bakom sig, det vill säga. Trots alla Arafats utfästelser fanns en uppsjö exempel på uttalanden och handlingar som borde få den mest inbitne fredsoptimist att tvivla.

Så tvivlade Rabin någonsin? Ja, han hade tvivlat. Han hade till och med behövt en knuff i sidan av president Clinton innan han fattat Arafats utsträckta näve. Det smärtade att röra vid den man som han visste beordrat och hyllat attacker mot civila israeliska mål. Det var inget som glömdes eller förläts lättvindigt. Var Arafat en förändrad man? Var hans önskan om fredlig samexistens uppriktig eller var det ett spel för gallerierna, ett nytt sätt att försöka nå sitt egentliga mål?

Arafats Fatah hade alltid trott på väpnad kamp. Men Fatah hade hävdat att kampen måste ledas och utkämpas av de palestinska araberna, inte av Egypten, Syrien och Irak. Inga andra hade samma äkta engagemang i frågan som palestinierna själva, menade man. Efter sexdagarskriget, när det än en gång stått klart att Israel besegrat samtliga arabiska arméer, hade Fatahs linje blivit PLO:s och Arafat hade blivit organisationens obestridlige ledare. Gang efter annan hade han deklarerat rörelsens mål: Ett Palestina på hela Israels nuvarande territorium. Det stod i deras stadgar och kartan på PLO:s emblem talade sitt tydliga språk. Ingen tvåstatslösning. Ingen judisk stat. Allt land var och skulle bli Palestina.

Men 1993 hade Rabin fått ett brev från Arafat där han erkände Israels rätt att existera. På sätt och vis var det förväntat – Israel skulle aldrig kunna inleda förhandlingar med en part som inte erkände detta grundläggande: att Israel faktiskt hade rätt att finnas till. De hemliga samtal som ändå påbörjats i Norge mellan dem skulle aldrig kunna bli officiella och leda någonvart om inte PLO gjorde en helomvändning i frågan. Samma dag som brevet kom skrev Rabin ett svar. Israel erkände PLO som den part som företrädde palestinierna i fredsförhandlingarna och därmed hade resan inletts. Den han förhoppningsvis inte skulle behöva slita sitt hår över längre fram.

Inte för att han längre hade så mycket hår att slita, tänkte han med ett snett leende och strök med handen över den allt fjunigare hjässan. Hos honom fanns inte längre mycket kvar av det som en gång varit en tämligen stilig ung man – ljuslätt, blåögad och fräknig. Den som Leah en gång förälskat sig i. Hon hade bara varit sexton då, han tjugotvå, men hon hade stått vid hans sida sedan dess. Han tittade på henne där hon satt i flygstolen mitt emot honom, djupt nedsjunken i en bok. Hon var fortfarande häpnadsväckande vacker, hans fru. För egen del ville han hoppas att åtminstone styrkan fanns kvar, den mentala i alla fall.

Saken var den att Israel inte hade mycket till val. Situationen för de palestinska araberna behövde lösas. Femtio år hade gått, femtio år av statslöshet för en växande befolkning och problemet hade inte ens närmat sig en lösning. Arabvärldens enda plan hade under alla år varit att förgöra Israel, och det lösningsförfarandet kunde Israel av uppenbara skäl inte acceptera. Så hade decennierna gått, och hela generationer av människor hade cementerats i ett tillstånd av vilsenhet, brustna framtidshopp och utbredd fattigdom. Det var ett farligt tillstånd. För alla. När intifadan bröt ut 1987 med demonstrationer och våldsamma upplopp bland den palestinsk-arabiska befolkningen i Judeen, Samarien och Gaza, de administrerade områdena, blev hela världen påmind om deras situation. De palestinska araberna levde under israelisk militäradministration och hade inte samma rättigheter som israeliska medborgare. De hade inte pass, inte rösträtt, endast begränsad bygggrätt och sämre ekonomi. Det hade sina randiga och rutiga skäl, men det var inte hållbart i längden. Det internationella trycket på Israel att göra något ökade – bilderna som kablades ut på stenkastande ungdomar som stod upp mot den starka israeliska militären skakade om. Det skakade också den egna befolkningen.

”Herr premiärminister, vi går ner för landning om ungefär fyrtio minuter.”

Det var fortfarande bara hav och himmel som syntes utanför den lilla fönsterrutan. Men land närmade sig. Snart väntade kustlinje, bebyggelse, civilisation.

Vad skulle Israel ha gjort? Med vem skulle de ha förhandlat? De araber på Västbanken och i Gaza som gett sig ut på gatorna var en rasande hord arabiska nationalist, palestinska nationalist, som krävde land, rätt att återvända och Israels förintelse. Många drevs dessutom av religiösa motiv, uppeggade av den nya islamistiska rörelsen Hamas och Islamiska Jihads retorik. I förhoppningen om att Allah skulle belöna dem i himmelen ställde sig en rad ungdomar till motståndets förfogande, beredda att dö under det att de dödade judar. Självmodsbombare var det mörkaste av det mörka och en ny skräck som spred sig bland Israels folk. På bussen, i köpcentret, på torget – var de sprängde sig visste man aldrig.

Rabin hade varit försvarsminister när våldsamheterna bröt ut 1987 och han fick snart ord om sig att vara en ”bone breaker”. Ja, det stämde att han beordrade militären att slå till hårt: våld och terror skulle mötas med järnhand. De som bröt Israels lagar skulle lära sig att priset för det var högt. Men upploppen tog inte slut. Det blev snarare tvärtom. I omvärldens ögon höll Israel på att förvandlas från David till Goliat, och också den interna opinionen mot behandlingen av palestinier växte. När Rabin vann valet 1992 mot Likudledaren Shamir var ett av hans vallöften att stifta fred. Han trodde inte längre att järnhanden skulle skänka Israel den fred hon längtade efter. Mot attackerande grannländer var det en sak. Men inte mot de palestinska araberna som levde på Västbanken. Han var i färd med att uppfylla det vallöftet. Om det så krävde att han tog Arafat i hand. Till och med ge upp land.

”Mr Prime Minister. You are most welcome!”

Lika soligt som alltid välkomnade presidenten sin israeliske kollega till det fria landet i väst. Rabin kände sig nästan som hemma – under mer än fem år hade han bott i USA och tjänat sitt land som ambassadör. Leah hade trivts alldeles förträffligt här, arrangerat otaliga middagsbjudningar och riktigt gjort sig ett namn i huvudstadens sällskapsliv. Hemma i Israel hade medierna börjat benämna henne ”Mellanösterns Jackie Kennedy” för hennes svarta hårsvall, eleganta stil och världsvana sätt. Leah var Rabins raka motsats, men han älskade henne. Och hon stöttade honom till hundra procent, också i detta svåra. ”Du gör rätt”, sa hon, ”jag litar på dig.” Också nu stod hon vid hans sida, sken i kapp med Clinton och fick Rabin att slappna av. När hon log behövde inte han förstå sig inför kamerorna.

Väl inne i Ovals rummet slog sig Rabin ner i en av de två körsbärsröd- och vitrandiga sofforna. Clinton valde sin gula favoritfåtölj.

”Då var vi här igen, Yitzhak. Hur känns det?”

Rabin knäppte händerna och stirrade ner i mattan ett ögonblick. Vad svarade man på det? Det fanns inget enkelt svar. Freden med Jordanien som signerats här av kung Hussein, ackompanjerad av sin bedårande drottning Noor, för lite mer än ett år sedan hade känts gladare och enklare. Det hade varit en överväldigande känsla av lättnad. Men det som väntade nu var ingen lätt överenskommelse. Den var nödvändig, men inte enkel.

”Som du mycket väl vet är situationen inte helt okomplicerad”, sa Rabin och mötte presidentens blick. ”Våldet har eskalerat och jag har ungefär halva befolkningen emot mig. Folk är inte övertygade om att det här avtalet kommer leda till större lugn. Det är onekligen ett besvärande faktum att palestinska myndigheten inte har ändrat i PLO:s stadgar ännu – att de fortfarande säger att Israel ska förgöras – trots upprepade löften om att så ska ske. De har beslutat att de ska ändra, men inga ändringar har genomförts i praktiken.”

”Jag ska ta upp det med honom igen, Yitzhak. Jag förstår er frustration. Men vi har Arafats ord på att det ska ske.”

Rabin lade benen i kors och kunde inte låta bli att undslippa sig en suck.

”Det är just det. Hans ord. Litar du på hans ord, Bill? Det dröjde inte länge innan de PLO-terrorister han lovade aldrig skulle sätta sin fot på mark som myndigheten kontrollerade smugglades in i Jeriko.” Han nöp sig i pannan med fingrarna så att det bildades djupa veck. Det var det här som var så svårt. Israel behövde freden och en god lösning på hela problematiken och personligen ville han tro att Arafat gick att lita på. Men vad mer än ord hade han att gå på?

”Vi anar att det bland en del palestinier finns en syn på att Osloavtalet bara var en trojansk häst”, fortsatte han. ”Ett sätt att bryta sig in på vårt territorium för att därifrån fortsätta kampen för ett ’befriat Palestina’. Och då talar vi inte bara om Västbanken och Gaza.”

Clinton nickade långsamt. Det var inga nyheter Rabin kom med.

”Vår underrättelsetjänst har, liksom Mossad, uppgifter om en hel del som är rätt så komprometterande, för att uttrycka det mildt. Och en del som han inte ens försöker dölja.” Clinton suckade tungt och skakade på huvudet. ”Som när han sa i en intervju att det här avtalet bara var en tillfällig vapenvila och att målet aldrig varit att det skulle leda till fred. Bara till att bygga styrkorna starka nog för att kunna vinna längre fram. En *hudna*, som muslimerna kallar det. Något som Muhammed tydligen gjorde på sin tid med någon fiendestam där i Arabien.”

Clinton slog ut med händerna och Rabin trodde sig känna precis likadant. Hur i all världen skulle man förhålla sig till en man som talade med så kluven tunga? Vad kunde man lita på?

”Det är besvärande, helt klart”, sa Clinton. ”Men ändå, min vän, ändå behöver Israel gå den här vägen. Ni behöver visa er goda vilja. Fred är ett måste, Yitzhak, och det vet jag att du vet. Dessutom går uppgifterna isär. Det kan vara så att en del uttalanden som tyder på att Arafat inte är överlåten fredsprocessen egentligen bara är dimridåer åt andra hållet. För att stilla upprörda känslor, få arabvärlden med sig. Det här är inte helt enkelt för honom heller. Mordhoten duggar tätt.”

”Liksom de gör för mig, Bill. De radikala ultraortodoxa elementen i vårt samhälle motsätter sig å det starkaste att vi ska ge upp en enda millimeter av vårt ’gudomligt givna fädernesland.’ I deras ögon är det jag håller på med högförräderi.”

”Och bosättarna har blivit fler sedan -93. Eller hur?”

”Jo, så är det. I början, efter sexdagarskriget, var det familjer som bott i Judeen och Samarien före -48 som flyttade dit. De som kastats ut när Jordanien tog kontrollen över området efter kriget. De ville återvända till de byar och hem som de tvingats lämna för att de var judar. Jag vill bara påpeka det. Jordanien och andra arabländer har bedrivit en helt förkastlig utrensningsspolitik mot judar och ingen, *ingen*, har protesterat mot den. Varför? För att Israel har tagit emot dem. Det skulle arabvärlden också ha kunnat göra för de arabiska flyktingar som lämnade och flydde -48. Då hade vi inte haft det problem vi har i dag!”

Rabin tog i så mycket att han var nära att resa sig upp ur soffan. Men han samlade sig, skakade på huvudet och fortsatte.

”Successivt blev det en allt större bosättarrörelse. Många såg bosättningarna som ett led i Israels försvarslinje. Andra drevs av religiösa motiv.”

”Jag vet allt det där, Yitzhak. Men det kan inte fortsätta.”

Rabin lutade sig tillbaka mot soffryggen. Det var så tyst i rummet. Den tjocka mattan, blå som det djupaste hav, dämpade alla ljud. Genom de stora fönstren flödade septembersolen in. Om bara ett par timmar skulle det skakas hand och skrivas på. Han, som Israels premiärminister, skulle ännu starkare ha förbundit sitt land till att genomföra avtalet. Det här samtalet var egentligen bara en vänskaplig återkoppling, det påverkade inget. Allt hade redan manglats och förhandlats av Shimon Peres och Arafat under förhandlingarna i den lilla kuststaden Taba dagarna innan. Till och med den hoppfulle Shimon hade varit nära att bryta ihop innan herrarna slutligen lyckats sy ihop en tillräckligt acceptabel gemensam väg framåt.

Taba. Lite ironi mitt i allt. En liten pärla vid Sinaiöknens östra strand, i norra Aqababukten helt nära den israeliska gränsen. Taba hade varit Israels. Hela Sinai hade varit Israels, men de hade gett upp det mot fred med Egypten. Nu var det i Taba de förhandlade om Judeen och Samarien, vunnet i samma krig, för fred med ytterligare en part. Det var värt det. Skulle det bringa fred var det absolut värt det.

”Att låta PLO – jag menar naturligtvis den nybildade palestinska myndigheten – ta över styret över Gaza och Jeriko var steg ett.” Clinton knäppte händerna och lutade armbågarna mot knäna. Han satt bredbent, skakade på sitt grånade huvud och konstaterade på sin lite släpiga sydstatsdialekt att Israel nu förband sig att dra sig tillbaka från ytterligare städer på Västbanken. Mer eller mindre, i alla fall. ”A, B och C. Allvarligt, Yitzhak, Västbanken ser ju ut som rena lapptäcket. Gud hjälpe er i att administrera det där!”

Presidenten skrattade, men det var knappast för att situationen var rolig. Det förslag som nu arbetats fram där Västbanken och Gaza – *shtachim* som man ofta kallade territorierna på den israeliska vänstersidan – delades in i A-, B- och C-områden med olika grad av självstyre var kärnan i Oslo 2. Tanken var att möjliggöra för så många palestinska araber som möjligt att leva under palestinskt självstyre i stället för under israelisk militäradministration. Palestinska myndigheten skulle hålla demokratiska val, sköta allt som rörde befolkningens utbildning och hälsovård, bygga infrastruktur, samla in skatter och ha ett eget polisväsende. Israel skulle bidra ekonomiskt så klart, liksom USA och andra givarländer, så att palestinska myndigheten skulle kunna byggas upp och administrera styret så bra som möjligt. Men i nuläget – och för obestämd tid framåt – var det inte tal om någon palestinsk statsbildning och definitivt ingen palestinsk armé. Israel skulle fortfarande ha kontroll över alla militära anläggningar och militärstrategiska platser på Västbanken och kontrollera gränsen mot Jordanien. De områdena ingick i område C, liksom de israeliska bosättningarna. I område A bodde däremot bara palestinska araber och i område B var det mer blandat. Konsekvensen var mycket riktigt ett lapptäcke som inte skulle göra någon riktigt nöjd men förhoppningsvis inte heller så pass missnöjd att nya oroligheter, en ny intifada, bröt ut.

”Vår förhoppning är förstås att det ska fungera så sömlöst som möjligt”, sa Rabin. ”Fungerar samarbetet som vi hoppas och de slags våldsamheter som vi tvingats leva med i så många decennier upphör, ja, då finns hopp och förutsättningar för ytterligare avtal som garanterar mer territorium och större självstyre. Det är logiskt och rimligt att vi behåller kontrollen över säkerhet, skola och välfärd i C, där befolkningen nästan uteslutande är judisk, säkerheten i B, men inte övriga samhällsfunktioner, och lämnar välfärd, utbildning och säkerhet till palestinska myndigheten i A.

Men ingen kan väl klandra oss för att vi går försiktigt framåt? Vår historia med både Arafat och palestinierna bäddar inte för den mest tillitsfulla av relationer, är jag rädd. För Israel är säkerhet nummer ett. Faktum är att det är nummer två och tre också. Men utöver det önskar vi inget hellre än att leva i fred med alla våra grannar.”

I ögonvrån såg Rabin att Bill kastade ett snabbt öga på sitt armbandsur. Rabin anade att stunden av avskilt samtal gick mot sitt slut och han kände sig kluven mellan känslor av både förväntan och oro. Antagligen var det för att han visste att han skulle få höra både jubel och burop innan dagen var slut.

Det knackade på dörren och en medarbetare tittade in. Fotografer och journalister stod utanför, ville föreviga stunden. Presidenten sa ”två minuter”, och dörren stängdes igen. Clinton sträckte ut en hand och lade den på Rabins axel.

”Vi har er rygg, min vän. USA har full förståelse för att Israel måste skydda sitt folk. Men låt oss tro och innerligt hoppas att det här steget, det här modiga steget, ska visa sig vara vägen framåt för både Israel och palestinierna, och skänka er den frid och välstånd som ni förtjänar.” Han reste sig upp och sträckte på sig. ”Nu, Yitzhak, kommer invasionen. Sätt dig i den gula fåtöljen här bredvid mig, så ger vi de hungriga där utanför vad de vill ha.”

Yassir Arafat var som vanligt klädd i sin militärgröna uniform med keffiyeh draperad över sitt vänstra bröst. Han var sig lik. Kanske hade han fått några fler gråa hår vid tinningarna, men vem lade märke till dem? Såg någon någonsin Arafat utan sin keffiyeh?

”Så möts vi igen, herr Rabin.” Arafats ansikte sprack upp i ett stort leende när han fick syn på Rabin. Rabin själv hade svårt att skaka av sig sin reserverade attityd, men han försökte. De hade trots allt mötts flertalet gånger, under festliga Nobelsammanhang såväl som under strävare förhandlingar och meningsutbyten. Arafats innersta tankar kunde Rabin inte vara helt säker på, men det viktigaste beslutet var Rabins eget. Skulle fred vara möjlig måste den börja här och nu, med honom själv. Han sträckte ut sin hand och fattade Arafats.

”Gott att se dig, herr Arafat. Det börjar bli en vana att ses så här hos president Clinton.”

”Det blir så många gånger som krävs”, svarade han och drog på munnen.

I orden låg ett outtalat budskap om att det nog kunde komma att bli många möten, och en lång väg att gå. Kanske tänkte Arafat liksom Rabin på ”de svåra frågorna”, de olösta. De som ingen av dem hittills visat någon öppning för att kompromissa om. Svårast av alla svåra frågor var nog ändå kravet från Arafat på att flyktingarna skulle få återvända och bli israeliska medborgare. Att gå honom till mötes i det kravet var direkt omöjligt, åtminstone om det – som det lät – skulle gälla både barn, barnbarn och barnbarnsbarn till de ursprungliga flyktingarna. Orsaken var tämligen enkel och hade uttryckts oväntat rättfram av Egyptens förre president Nasser: *Om flyktingarna återvänder till Israel kommer Israel upphöra att existera.*

”Hur går det med förberedelserna inför valet?” frågade Rabin för att bryta tankebanan och tänka på något lättare – sådant som de faktiskt redan hade kommit överens om. I och med A-, B- och C-lösningen skulle ett första val till den nyinrättade provisoriska palestinska myndigheten kunna hållas i början av nästa år. Representanterna skulle väljas demokratiskt och myndigheten styra över territoriets invånares säkerhet och välfärdsfrågor i enlighet med den ansvarsuppdelning de nu enats om för A, B och C. Lösningen skulle ge de palestinska araberna långtgående självbestämmande och rättigheter och samtidigt befria Israel från den missklädsamma rollen att vara militäradministration. Den yttre så väl som den inre opinionen mot detta styre hade vuxit sig allt större.

En del röster hade argumenterat för att Israel i stället för att ha kvar en militäradministration borde annektera Västbanken, precis som man 1981 valt att göra med Golanhöjderna. Många, särskilt de religiösa, ville behålla Judeen och Samarien. De områdena var ju tillsammans med Jerusalem födelseplatsen för den judiska nationen. Problemet, som vissa inte verkade förstå, var att med en annektering, så väl som med ett ”återvändande”, följde en svårlöslig ekvation: Israel var en demokrati och en demokrati ger alla medborgare samma rättigheter – rösträtt, bland annat. Men Israel var också en judisk nation, och Israel behövde förbli en judisk nation. Bara så kunde det

judiska folket vara tryggt, i förvisningen om att inget annat folk skulle kunna besluta om deras ofärd – precis som hade skett om och om igen genom hela den judiska historien. Och skulle Israel annektera Västbanken eller avtala om återvändanderätt skulle flera miljoner palestinska araber behöva få israeliskt medborgarskap och rösträtt, för i en demokrati kan inga medborgare behandlas olika. Men flera miljoner araber skulle omvandla en liten judisk stat till en betydligt mindre judisk stat. På demografisk och rent demokratisk väg skulle Israel snabbt kunna gå från att vara världens enda judiska stat till ytterligare en arabisk. Alltså var annektering omöjlig – det skulle kräva kompromiss med antingen demokrati eller judiskhet och inget av det var möjligt. Det var otänkbart, och beslut i en sådan riktning skulle, om något, riskera både Israels säkerhet och existens.

”... men det kanske inte är så konstigt egentligen. Är allt väl, min vän?”

Rabin rynkade pannan. Han insåg att hans tankar vandrat iväg igen och att allt Arafat sagt gått honom förbi. Han log och skakade huvudet.

”Allt är väl, bara väl. Det utlovades något att äta nu innan undertecknandet och det tror jag faktiskt jag behöver. Stora beslut tar på krafterna, inte sant?”

Tillsammans följde de efter Clinton som visade vägen till ett konferensrum där en enklare måltid serverades. Stämningen var lättsam och god, så god den kunde vara. Clinton var duktig på sådant, det måste man ge honom.

”Har ni allt ni behöver för att kunna genomföra valet, herr Arafat?” sa Clinton och stack gaffeln i en bit kallskuret. Nöt och lamm, naturligtvis – det var en jude och en muslim på besök. Inte för att Rabin följde kosherregler men han noterade omsorgen för den respektfulla handling det var.

”Tack för frågan, herr president.” Arafats hand skakade lite när han strök keffiyeh'n åt sidan för att inte råka doppa tyget i tallriken. ”Jag tror det kommer gå bra. Vi har en plan.”

En plan. Rabin kunde inte hjälpa det; situationens allvar satte honom uppenbarligen på helspänn och det måste vara därför hans tankar nästan reflexmässigt skenade vid varje trigger. Arafat var duktig på planer. Samma dag som de skrivit under Oslo 1 hade jordansk tv intervjuat honom utanför Vita huset och då hade Arafat talat om sina planer: trefasplanen för att besegra Israel. Det var, som presidenten sagt, förmodligen bara retorik för att lugna araberna och få med dem på tåget, men de ettriga varningsklockorna hade ändå inte helt låtit sig tystas. Var det här steg ett? Etablerandet av en oberoende nationell myndighet på ett territorium – oavsett hur litet – som de lyckats befria från israeliskt styre.

”Jag är glad att vi har kommit så här långt, herr Arafat”, sa Rabin, både för att tysta sina egna tankar och för att han innerligt menade det. ”Att PLO lagt terrorn bakom sig och att vi kunnat påbörja den här resan mot fred och välstånd för båda våra folk. Vi är redan så tätt sammanknutna att allt annat vore konstigt. Så många av er som varje dag reser in i Israel för att arbeta, så många av oss som åker till era byar och städer för att fika, handla och besöka våra gemensamma fäders gravar. Jag är uppriktigt glad för den nya framtid jag tror att vi på det här sättet kan ge varandra.”

”Ja”, sa Arafat och mötte Rabins blick. ”I dag är en segerns dag. Vi satsar allt på framtiden.”

Rabin kunde fortfarande höra sången och musiken från människorna som samlats på Israels kungars torg. Fredsmanifestationen var slut för hans del, bilen var framkörd. För många av de församlade på torget skulle kvällen fortsätta, kanske med ett restaurangbesök, en glad stund i en bar eller en promenad ner till Gordon Beach för att svalka varma fötter i havet.

Han älskade det här landet. Han älskade det här brokiga, envetna, säregna folket. Från jordens alla hörn hade de återsamlats på denna lilla plätt jord, med ett större bagage av sorger och bedrövelser än något annat folk bara för att möta större utmaningar än nästan något annat folk, och se vad de trots det åstadkommit tillsammans: ekonomi, teknik, innovationer, jordbruk, infrastruktur. Landet blomstrade! Och nu fred. Äntligen låg freden inom räckhåll. Framtiden var ljus.

Från ingenstans kom smärtan. Rabin uppfattade skrik och tumult. Skotten hördes en gång, två. Det brände som av eld i bröstet.

”Jag tror jag är skadad”, mumlade han. Han hade fallit ihop på marken. Världen snurrade, tiden stod still. Starka armar lyfte honom in i bilens baksäte.

”Jag tror jag är skadad”, sa han igen och chauffören körde vilse bland smågatorna och den initiala smärtan klingade av. Han kände sig mest matt, nästan lite dåsig. ”Men det är nog inte så allvarligt.”

Sedan blev allt svart.

FAKTA – Osloavtalet

När Yitzhak Rabin sköts till döds av högerextreme Yigal Amir 4 november 1995 fick han betala det yttersta priset för den fred han hoppats att de två avtal han undertecknat skulle leda fram till. Amir dömdes till livstids fängelse för mordet, och torget där det inträffade bär i dag namnet Rabin Square.

Tjugofem år hade gått sedan Sexdagarskriget då Israel i ett försvarskrig erövrade Judeen och Samarien, eller Västbanken, som Jordanien valt att kalla området. Men det som många, både judar och icke-judar, ansåg som en korrigerande av en historisk orättfärdighet – att judarna kom tillbaka till sitt historiska kärnområde, förenade Jerusalem och på nytt kunde be vid Västra muren – hade i stora delar av världen i tilltagande grad kommit att börjat betraktas som imperialism, kolonialism och ockupation. Vänstervågen och den antiamerikanska hållningen från slutet av 1960-talet hade drabbat även Israel, som nu var en allierad till USA.

Tvåstatslösningen – en idé som britterna introducerat 1937 och som sedan antagits av FN 1947, för att båda gångerna avvisas av araberna – hade legat begravd under de nitton åren av jordansk ockupation 1948–1967. Inte heller gjorde Jordanien några ansträngningar för att upprätta en självständig palestinsk stat. Det var först när området kom under israelisk kontroll som en tvåstatslösning hamnade på allas läppar igen. I början av 1990-talet hade den växt sig stark, inte minst bland vänsterfolk i Europa, medan den fått ett mer blandat mottagande bland USA:s olika presidenter.

En palestinsk autonomi fanns det däremot större öppenhet för på båda sidor av Atlanten. Det är värt att lägga märke till att man nu talade om ”en palestinsk autonomi”, inte en arabisk. Idén om ett särskilt palestinskt folk hade fått fotfäste, inte minst efter att Jordanien 1988 frånsagt sig alla anspråk på Västbanken och överlätit dem till PLO. I realiteten en juridiskt verkningslös handling eftersom Jordaniens ockupation av Västbanken varit illegal – de hade tillskansat sig området genom ett anfallskrig. Staten Jordanien (inledningsvis Transjordanien), som bildats under den brittiska mandatperioden, blev självständigt först 1946 och hade därmed inte heller några historiska rättigheter till landet.

Att Osloavtalet över huvud taget kom till stånd berodde på flera dramatiska och omvälvande händelser såväl i Israel som globalt. Den första intifadan, som utbröt 1987, hade satt det internationella sökarljuset på Israels närvaro i Judeen och Samarien. Bilder av israeliska soldater och pansarfordon i konfrontation med stenkastande ungdomar förstärkte bilden av en brutal israelisk ockupationsmakt.

Att terrorister beväpnade med automatvapen ofta gömde sig bakom ungdomarna och sköt mot de israeliska soldaterna utelämnades allt som oftast i medierapporteringen. Dödliga terrorangrepp, självmordsbombningar inkluderade, ägde rum allt oftare. Inte minst efter att Hamas etablerades 1988. Dessa terrorangrepp rapporterades, men rubrikerna sjönk ganska snabbt undan. De ansågs oftast inte heller som en betydande faktor i konflikten, de var endast ett symptom. Ockupationen var problemet och lösningen var ”två stater för två folk”. Mellan 160–200 israeler dödades under första intifadan och drygt 1000 palestinier dödades av Israels försvarsmakt.

Frånsett de blodiga sammandrabbningarna rådde relativt god samexistens mellan judar och araber fram till dess Osloavtalet kom till stånd, även i Judeen och Samarien. Det fanns inget säkerhetsstängsel och endast sporadiska checkpoints, vilket gjorde att araber i dessa områden fritt kunde resa in i det erkända Israel. Hundratusentals palestinska araber arbetade inne i Israel och ett stort antal israeler besökte och handlade i arabiska städer och byar.

De palestinska araberna i Judeen och Samarien var inte medborgare i Israel eftersom området inte annekterats, så det fanns definitivt rättigheter de var utan. Levnadsstandarden var dessutom mycket lägre än i Israel. Dessvärre frodades olika terrorgrupper vilket ledde till tillfälliga avspärningar, israeliska räder in i de arabiska städerna, fängslanden, husdemoleringar och deportationer. Det var långt ifrån en idyll, men samexistens fanns.

På den globala arenan präglades atmosfären av det kalla krigets slut, något som skapade optimism och tro på att även andra långa, svåra konflikter skulle kunna lösas. Det fanns bakslag, som Gulfkriget 1991, men den allmänna tonen var hoppfull.

Röster höjdes alltså för palestinsk autonomi, men det fanns ett stort hinder: PLO, som ”ärvt” anspråken på Västbanken, var en terrororganisation, och israelisk lag förbjöd israeler att ha kontakt med terrorister. Premiärminister Rabin hade gång på gång gett uttryck för att kontakt med PLO var uteslutet. Det var en av orsakerna till att förhandlingarna med PLO påbörjades i hemlighet. Möten skedde i avskilda lokaler utanför Oslo – utan att Rabin blev informerad.

Omröstningen om Osloavtalet i Israels parlament Knesset reflekterade folkets splittring i frågan: avtalet godkändes med minsta möjliga marginal. Anhängarna till avtalet gick under namnet ”fredslägrer”, men det var inte så att motståndarna till detsamma var emot fred. De trodde bara inte på principen ”land för fred” som Osloavtalet byggde på. Samma dag som det undertecknades, 13 september, visade jordansk tv ett förinspelat uttalande där Arafat strök under att Osloavtalet inte innebar att PLO övergav sin plan att helt och hållet ”befria” Palestina, tvärtom var avtalet ett första steg på vägen för att uppnå detta mål. Under åren som följde efter Osloavtalet fortsatte Arafat att ta på sig fredshatten i intervjuer med medier från Israel och väst. När han tilltalade sitt eget folk på arabiska fortsatte han att hänvisa till PLO:s trefasplan – ta det vi får, samla vapen och styrka, inta resten – och till *Hudabiyya-avtalet*. Hudabiyya-avtalet var ett tioårigt fredsavtal som Muhammed år 628 slöt med Mecka bara för att bryta det några år senare när situationen var mer fördelaktig för honom. Arafats retorik gav bränsle åt de israeler som motsatte sig Osloavtalet. För dem blev det engelska ”land for peace” synonymt med ”piece by piece” (bit för bit).

Osloavtalet ledde i praktiken till större avstånd mellan judar och araber och till en stark eskalering av konflikten. Det palestinska självstyret har – huvudsakligen genom utbildningsväsendet, moskéer och media – skapat en kultur av antisemitism som penetrerar samhället och legitimerar mord på judar. Konsekvenserna har blivit kännbara för både araber och israeler. Israeler kan inte besöka de arabiska städerna i Judeen och Samarien som de gjorde tidigare. Israeliska myndigheter förbjöd detta efter att alltför många israeler blivit mördade eller tagna som gisslan för att utbytas mot terrorister. Antalet palestinska araber som arbetar inne i Israel är även det kraftigt reducerat eftersom ett antal terrorangrepp utfördes av sådana arbetare, varför av säkerhetsskäl färre arbetstillstånd givits av israeliska myndigheter.

Osloavtalet innehåller inga skrivelser om att en palestinsk stat ska upprättas. Rabin var tydlig med att det inte var Israels intention med avtalet. Likväl skulle det allt eftersom åren gick bli svårt för kommande israeliska ledare att motsätta sig det internationella trycket för en sådan stat. Att terrorn fortsatte kräva israeliska liv och att PLO – som nu var den drivande kraften i det palestinska självstyret – inte förhindrade detta utan tvärtom uppmuntrade, finansierade och till och med utförde

terrordåd ansågs inte vara ett starkt argument emot en palestinsk stat. ”Det finns ingen annan lösning än en tvåstatslösning” blev det internationella samfundets logik och har så förblivit till denna dag.

Kapitel 24 – År 2005

PORTRÄTT – Sidney Loeb ”Ingenjören som möjliggjorde vattenmiraklet”

Genom bilrutan kunde han se havet. Det glimtade fram mellan byggnader och träd på hans högra sida medan chauffören följde vägen söderut. I snart fyrtio år, i nästan halva sitt liv, hade han levt här i landet intill Medelhavets strand. Blått, oändligt, evigt. Här i Israel var havet aldrig långt borta.

I barndomens Kansas City hade havet varit hundratals mil bort. Sjöar och floder perforerade landskapet, åkrar och gröna fält var de enda oändliga vidder hans ögon lärt känna. I Israel var det havet, det salta havet, och i tusentals år hade landet lidit brist på precis det som Kansas hade ett överflöd av.

Sidney Loeb knäppte sina händer i knät. Han var uppklädd, dagen till ära, och förväntansfull. I dag blev en dröm verklighet och han hade del i att ha gjort den möjlig. Som om hon anat hans tankar sträckte hans hustru ut sin hand och kramade hans.

”Det måste kännas fantastiskt för dig det här, professor Loeb. Det är stort. Riktigt stort.”

Mekorot-tjänstemannen som företaget skickat för att hämta Sidney och Mickey i deras hem var vänlig och pratsam. En ung man med många år framför sig. Sidney var 88, han visste att hela hans liv låg bakom honom. Det var inte mycket som återstod. Att på sin ålders höst få uppleva invigningen av Ashkelons avsaltningsanläggning och veta att när han gick ur tiden skulle det han ägnat sitt liv åt att utveckla fortsätta göra skillnad för miljoner och åter miljoner människor i hela världen. Det skulle fullständigt förändra förutsättningarna för Israel, landet han älskade och som blivit hans hem. Det var hans största tillfredsställelse.

Vatten hade varit något redan de gamla patriarkernas herdar bråkade om. Brunnar grävdes, slogs om, fylldes igen av fiender, torkade ut. År av torka och inget regn medförde svält och spruckna jordar. Var det inte vattenbristen som skapat den hungersnöd som tvingat Jakobs barn att flytta till Egypten, där de blivit kvar som slavar i fyra hundra år? Var det inte egentligen vattenbrist som bidrog till att så många judar fångades och dog i Nazityskland, eftersom britererna hävdade brist på vatten som en orsak till varför de inte tillät fler judar att släppas in i mandatet? Vattnet skulle inte räcka till alla.

Det låg något i det, förstås. Vatten var en bristvara i hela Mellanöstern och var en ständig källa till konflikt mellan Israel och dess grannar. Vatten. Sötvatten. Dricksvatten.

Redan tio år innan staten Israel utropades hade *yishuven*, det judiska samhället i Eretz Israel, insett att tillgång till vatten var en förutsättning för att nationen skulle kunna bli en verklighet. En stor del av mandatets territorium var öken och en nybildad judisk stat skulle behöva lära sig bruka också obrukbart land för att föda och hysa de miljontals judar som skulle strömma till. 1937 grundade Levi Eshkol – som senare blev Israels tredje premiärminister – tillsammans med vatteningenjören Simcha Blass och politikern Pinchas Sapir Israels nationella vattenbolag: *Mekorot*. Planerna de drog upp för hur vatten skulle kunna ledas söderut från Genesarets sjö till de mer tätbebyggda delarna av landet och till ökenlandskapet ner mot Beer Sheba hade inte gått att genomföra över en natt. Men visionen fanns och bygget av den 130 kilometer långa National Water Carrier – med kanaler, reservoarer, tunnlar, gigantiska rörledningar och pumpstationer – stod klar 1964. Prislappen, den enorma, helt gigantiska summan av 420 miljoner israeliska lira, hade varit omöjlig för den lilla nationen att hantera om inte pengar från *Wiedergutmachung* flödat in i landet. Men att ta emot de pengarna hade inte varit självklart. Tysklands erbjudande om att ekonomiskt ersätta det judiska folket för förbrytelserna under andra världskriget hade skapat stor och het debatt i Israel. Menachem Begin var helt emot. Det spelade ingen roll att Israel desperat behövde pengarna – att ta emot Tysklands blodspengar var inte ett alternativ. Hans kritik mot dem som övervägde att tacka ja var svidande, och välargumenterad. Att Tyskland omöjligen kunde betala sig fritt från skuld var alla överens om, men David Ben-Gurion såg de enorma behov hans lilla nation hade att hantera.

Israel närmast dubblerade sin befolkning på några få år när judiska flyktingar under åren efter -48 vällde in i landet. Utfattiga mizrahier som jagades ut ur sina arabiska hemländer så väl som överlevande askenaser från Europas krigshärjade länder. Wiedergutmachung, menade han, gav det judiska folket möjlighet att återta så mycket judisk egendom som möjligt "så att inte mördarna också blev arvingar". Ben-Gurions linje vann, och Israel kunde möta framtiden med betydligt bättre ekonomiska förutsättningar. Moraliskt rätt eller fel – Sidney Loeb nöjde sig med att konstatera att pengarna möjliggjort infrastruktur, flyktingmottagning och Mekorots nationella vattenvision – som pressat öknen allt längre söderut.

Men vatten fortsatte att vara en konstant källa till oro och något israeler ständigt behövde snåla med. Från myndigheterna utgick lagar och påbud: *Allt vatten tillhör staten – alla källor, alla brunnar, även regnvattnet du samlar på din tomt. Spara vatten! Duscha snabbt! Slösa inte!*

Befolkningen växte, den uppodlade marken växte, men Genesarets sjö gjorde det inte. Vattenståndet sjönk med flera meter. *Spara vatten! Spara mer!* De år regnet föll ymnigt fylldes depåerna men det kom alltid andra år. Solår, torkår, orosår. Och i väster låg det blå havet och retades med allt sitt vatten.

Sidney Loeb följde Israels utmaningar på håll. Han var jude, men amerikan, och tillhörde inte skaran som ryckt upp rötterna och kastat sig iväg till Israel för att ta del av den lilla judiska statens första skakiga decennier. Faktum var att det var få amerikanska judar som gjorde det. Pengar, däremot – av det gav Amerikas judar rikligt. Och i Sidneys fall: kunnande. Som kemiingenjör hade han, tillsammans med kollegan Srinivasa Sourirajan, utvecklat ett membran genom vilket förorenat vatten gick att rena från de allra minsta partiklar och mineraler. Tekniken, som kallades "reverse osmosis", var helt revolutionerande och hade tre gånger fått honom nominerad till Nobels kemipris. Efter att med lyckat resultat ha testat reverse osmosis-membranet i kaliforniska staden Coalinga 1965 hörde israelerna av sig. Kom och lär oss, bad de. Om tekniken kan användas för att avsalta vatten skulle det förändra allt, precis allt!

Två år efter Coalinga kom Sidney, och blev kvar. Trots att amerikanska myndigheter uppmanade honom att återvända hem eftersom krigshotet var överhängande – vilket visade sig vara helt sant – och utgången synnerligen oviss valde han att stanna i Israel.

"Jag kan inte lämna mitt land", sa han till sina vänner. Han kunde inte, och han ville inte. Han var femtio år, och vad som var kvar av hans forskarliv skulle han ge till Israel. Hans forskning och arbete skulle göra bättre nytta här än i USA. I femton år undervisade och forskade han på det nyinvidga Ben-Gurion University i Negev, teknik och kunnande utvecklades, mindre avsaltningssystem anlades men kostnaden var fortfarande så pass dyr att myndigheterna inte riktigt vågade satsa. I stället fortsatte man spara vatten. För Israels små barn var badkarsbad en sällsynt lyx, och gräsmattorna fick nöja sig med att vara gröna när Herren välsignade med regn. I Israel förfinades tekniken för återbruk av avloppsvatten och kreativa uppfinnare upptäckte fördelarna med droppbevattning vilket lärde israelerna att minska vattenförbrukningen med mellan fyrtio och sjuttio procent samtidigt som skördarna ökade med det dubbla. Behoven drev på innovationen, men den totala mängden sötvatten var trots allt oförändrad. När låga vattennivåer inte längre gick att förneka och Jordanfloden krympt till en rännil att vada över stirrade sanningen än en gång myndigheterna i vitögat. Det gick inte att blunda för att vattenbristen skulle kunna utlösa nästa stora konflikt i Mellanöstern.

För att undvika det, och fortsätta vara ett land som blomstrade, måste något drastiskt göras. Det hade blivit dags att i stor skala satsa på idén som redan Ben-Gurion på sin tid talat om – förvisso som något som ansågs omöjligt, ja rent av löjeväckande att ens tro var möjligt: att förvandla Medelhavets salta vatten till dricksvatten.

Sidney Loeb tog stöd med handen mot ryggstödet och klev ur bilen. Åldern började ta ut sin rätt i både knän och styrka. Kylan från luftkonditioneringen sveptes bort av het luft, mättad med havssalt, i samma stund som han ställde båda fötterna på marken. Välkommandet från de församlade var nästan lika varmt. Han visste sitt värde, sitt bidrag till att göra det omöjliga möjligt, men han visste

också att han var långt ifrån ensam. Framför honom bredde stora blå byggnader ut sig och vita övertäckta pooler som fylldes med havsvatten. Förmodligen var färgvalet medvetet, anläggningen såg ut som den israeliska flaggan. Hur som helst var det symboliskt vackert – härifrån transporterades liv till hela Israel. Ashkelons avsaltningsanläggning var den första av fem planerade verk längs Israels kust som när de alla var i full drift skulle göra landet helt självförsörjande på vatten, också när regnen helt uteblev. Det var en lång och kostnadskrävande väg dit, men det var inte omöjligt. Det skulle till och med finnas nog för att exportera till andra törstiga länder – råvaran var ju i realiteten uteslutande.

”Professor Loeb! Vi är så glada att du ville komma i dag!”

”Det skulle krävas mycket för att hålla mig härifrån”, sa Sidney, räckte fram en hand och lade huvudet lite finurligt på sned. ”Hade ni inte bjudit in mig hade jag haft ett fasligt sjå med att ta mig över det där stängslet. Så glädjen är helt och hållet på min sida.”

Bilden av gamle professor Loeb som klättrade över det höga metallstängslet fick de flesta att skratta. Stämningen var glad, känslan av att vara med om något historiskt överväldigande. När talen hölls och banden klipptes till världens största avsaltningsanläggning var det flera som lyfte fram Loeb's banbrytande insatser. En del var inte främmande för att använda ord som ”mirakel” – ett vattenmirakel. När Sidney fick ordet och såg ut över politiker, forskare, arbetare och journalister ville han lyfta fram den långa tradition av innovation och kreativitet som präglade det folk och det land som var hans. Varför var det så? Det fanns inget enkelt svar, men det fanns flera förklaringar. Att nöden var uppfinningarnas moder var en – och det judiska folket hade sannerligen gått igenom många tider av nöd. Att de i generationer, i flera tusen år, premierat tora- och talmudstudier, argumentation och rannsaking var en annan. De hade tränats i att inte bara acceptera vad en auktoritet sa utan prövade och omprövade argument därför att studier ansågs vara något gott i sig – den studiekulturen hade genererat inte bara religiösa lärare utan fler forskare och uppfinnare per capita än något annat folk. De troende judarna härledde förstås sitt folks unika framsteg till löftet om Guds välsignelse över sitt folk – ”allt han gör, det lyckas väl” som första psalmen i Psaltaren sa. Men kanske var förklaringen helt enkelt bara den som Shimon Peres en gång sagt: *Judarnas största bidrag till historien är missnöje. Vi är en nation som föds missnöjda. Vi menar att vad som än finns kan det bli förändrat till det bättre.*

”Redan vår förste premiärminister, David Ben-Gurion, en visionär som aldrig nöjde sig med svaret ’nej’ talade om möjligheten att bevattna öknen med renat havsvatten. På den tiden skrattade folk åt den tanken, avfärdade den som en omöjlighet, ett fantasifoster som inte var lönt att lägga kraft på. Men som den devis Ben-Gurion levde efter säger: *om en expert säger att något inte går att göra – skaffa dig en annan expert.* Vi ska inte vara rädda för vad andra säger är omöjligt. I dag, som vi hört andra talare berätta, tar det trettio minuter att förvandla det här” – Sidney höll upp ett glas med grumligt medelhavsvatten – ”till det här”. Han lyfte ett annat glas fyllt med klart, rent sötvatten och drack.

Trettio minuter. En halvtimme. På ett dygn kunde verket i Ashkelon omvandla flera hundratusen kubikmeter havsvatten till dricksvatten. Det var ett mirakel. Ett vattenmirakel som hela världen skulle ha glädje av. Ett mirakel som också bar på ett hopp om fred mellan Mellanösterns folk. Också det var något Sidney drömde om, också det något som så många förklarade var omöjligt, ouppnåeligt. Men en dag. En dag skulle det omöjliga bli möjligt och fred och gemenskap mellan två folk vara en verklighet. Mest sannolikt inte genom vapenmakt, men kanske med hjälp av vatten.

FAKTA – Judisk innovation

När den nystartade kibbutzen Sde Eliyahu, söder om Galileiska sjön, 1939 bad den 19-åriga Malka Haas bedriva förskola för gemenskapens barn fortsatte hon – på ett okonventionellt sätt – en judisk tradition av undervisning, kreativitet och uppfinningsrikedom som pågått i tusentals år. Malka samlade en massa skrot – gamla tunnor, målarhinkar, kar, bildäck, delar av stegar, koppar, möbler och kläder – och kallade det förskola

Medan andra folk och kulturer såg det som ett slöseri med nödvändig arbetskraft, lärde judarna redan under antiken sina barn att läsa och studera. Detta fokus på studier och ifrågasättande levde kvar i hundratals år och skapade en kultur av att tänka ut kreativa och alternativa tillvägagångssätt även om fokuset på praktisk tillämpning inte alltid var så starkt. Det är därför ingen tillfällighet att judarna, som utgör 0,2 procent av världens befolkning, har mottagit 22 procent av det totala antalet nobelpris sedan år 1901.

Förskolan som startades av Malka Haas, en judisk flykting från 1930-talets Nazityskland, var också ett utslag av bristande resurser och viljan att ta risker. Att använda det som andra skulle definiera som skräp var riskabelt. Det var inte barnvänliga leksaker och det kunde snabbt gå fel. Haas förskola blev snart känd som *junkyard kindergarten* och metoden hyllades av många och kritiserades av andra. Men att tvingas ta risker, liksom att ha ont om pengar, var ingen ovanlig situation utan är något som tvärtom har präglat den judiska historien. Och det kom definitivt att prägla staten Israel.

Men i en atmosfär som den Haas skapade kunde kreativiteten blomstra. Barnen upptäckte att en avkapad tunna både kunde vara ett hus och en buss, ett vaktorn och en bassäng, allt efter vad leken krävde. Eftersom vissa av leksakerna var stora och tunga behövde barnen lära sig planera och samarbeta om deras kreativitet skulle ge resultat – något som också utvecklade ledarskapsförmågor. *Junkyard kindergartens* spred sig över landet och bidrog till att forma en generation av nytänkande och initiativrika människor.

När Israel kallas en *Start-up Nation*, är förmågan att våga ta risker det centrala. Investerare satsar stora pengar i dessa företag och oftast hör vi bara framgångssagorna. Men 90 procent av alla israeliska start-ups misslyckas. Däremot ser man inte misslyckandet som ett personligt nederlag, utan ett tillfälle att lära sig och ofta försöker man igen.

Det hebreiska ordet *lizrom* – att hela tiden anpassa sig efter nya förutsättningar – har också kommit att prägla den israeliska mentaliteten. Man hindras inte av oförutsedda händelser och utmaningar utan möter dem med kreativa lösningar. Där många skulle avbryta projektet, lyckas israeler ofta ta sig vidare.

Vissa pekar också på avsaknaden av hierarkier som en bidragande faktor till varför israelerna är så uppfinningsrika. Det finns naturligtvis chefer och officerare som tar slutgiltiga beslut men i så väl privatliv, i det offentliga som inom militären har man utvecklat en kultur av att lyssna till alla förslag, tankar och idéer innan beslutet fattas. Acceptansen av nya idéer skapar både trygghet för den enskilde att framföra dem och en känsla av delaktighet som gör att uppfinningsrikedomen frodas.

Shimon Peres välkända ord sätter fingret på det som ständigt bidragit till nya uppfinningar och bär på en självklar framtidstro: ”Judarnas största bidrag till historien är missnöje! Vi är en nation född att vara missnöjd. Vad det än handlar om tror vi det kan göras bättre.” Den bok som judarna studerat längre än någon annan, Bibeln, karaktäriseras också av framtidstro. Det är inte osannolikt att Peres, en sekulär jude, skulle hålla med om att upphovet till framtidstron är denna bok.

Undersökningar gjorda bland judiska israeler på senare år visar att 75 procent tror på Gud, detta trots att långt färre, runt 50 procent, definierar sig som religiösa. Alltså tror även många sekulära judar på Gud, och de allra flesta israeliska judar har kunskap om Bibeln. Alla som försöker förstå den judiska kulturen, inklusive innovation, framtidstro och kreativitet, gör rätt i att ta med denna faktor i beräkningen.

De olika innovationerna inom vattenteknologi i Israel utgör en revolution inom området – de kan potentiellt lösa världens vattenproblem. Men Israel är världsledande även inom många andra områden, som jordbruk, högteknologi, nanoteknologi, robot-teknologi eller så kallad IoT (Internet of Things), medicin, sjukvård och vapenindustri, för att nämna några.

Ett annat område där Israel ligger i framkant är modern arkeologi. Flera av de nya uppfinningarna kan användas för att få fram säkrare och snabbare resultat, därtill på ett mer resursvänligt sätt. Med hjälp av röntgen, laser och multispektrala kameror kan man i dag slå fast vilka strukturer som finns under mark innan man sätter spaden i jorden. Datering av fynden, ofta en omdiskuterad och krävande process, blir hela tiden enklare och mer pålitlig med hjälp av kol-14-mätningar och andra metoder.

Det intressanta med moderna israeliska uppfinningar och arkeologi är att det knyter samman den äldre judiska historien i landet med den nutida. Dagens israeler upptäcker mer om sina förfäder tack vare nya uppfinningar. Uppfinningar som delvis kommit till tack vare dessa förfäder och den kultur av studerande och ifrågasättande som de skapade.

Kapitel 25 – År 2009

PORTRÄTT – Ismail Haniya, Gaza ”Familjefadern som ledde en döds Kult”

”Baba, om jag skulle dö.” Pojken såg på honom med sina stora, mörka ögon. ”Skulle du vara glad då?”

Minnet gjorde sig påmint då och då. Sonen, då sju-åtta år gammal, som uppkruken i ett hörn av soffan med en filt om benen frågade om döden. I skolan hade läraren berättat för dem om deras martyrer, om Palestinas hjältar. Det var inte så konstigt att det väckte funderingar och tankar på hur det skulle vara att själv bli en av dem som offrade sig för befrielsen av Al-Aqsa och Palestina.

Ismail hade satt sig intill sin son i soffan och lagt armen om hans taniga axlar. Pojken var ung, men han var inte främmande för tillvarons viktigaste frågor. I Ismail Haniyas hem var varken politik eller tro något man kunde vara för liten för att ta del av.

”En del av mig skulle känna stolthet, en annan del av mig skulle naturligtvis känna saknad. Stor saknad. Du är min son och jag älskar dig. Men om du skulle bli *shahid*, Hazem, om du skulle dö i kampen för Palestina, för Allah och islamiskt land, skulle det vara en stor vinst för dig själv och en oerhörd ära för dina föräldrar.”

Så hade han sagt, och så hade han och Amal talat med varandra om saken. De visste att det inte var osannolikt att de skulle förlora barn i strid, eller att hon skulle bli änka långt innan han nått ålderdomens dagar.

”Jag vill göra dig stolt, baba”, sa Hazem och kröp längre in i sin pappas famn. ”Jag ska bli en hjälte som man sjunger om, precis som Izz al-Din Shuheil al-Masri och Shadi Abu Tubasi. De var så modiga, visst var de? De dödade många fiender, baba, jättemånga! Är det sant att Koranen säger att domedagen inte kommer förrän alla judar är döda? Abdallah och Ali sa det i skolan i dag.”

Ismail rynkade pannan och suckade. Kunskapen om islam var alldeles för låg bland barnen. Men det var bra att han fick en chans att rätta till bristerna, åtminstone för sin son.

”I Sahih al-Bukharis hadith, i bok 56, hadith 139, står det att timmen, alltså domedagen, inte kommer förrän vi strider mot judarna, alltså strider för Allahs sak och gör jihad. Det står att om en jude gömmer sig bakom en sten så ska stenen säga till oss ’Åh muslim! Det gömmer sig en jude bakom mig, döda honom.’ Men det står inte att alla judar måste dö innan domedagen kommer, så Ali och Abdallah vet inte vad de talar om. Men det säger jag dig, min son. Den dag vi besegrar sionisterna, då kommer vi inte lämna några judar kvar i Palestina. Vi ska strida mot dem och vi ska kasta dem i havet.”

Hazem nickade, till synes stolt över att han hade en pappa som kunde haditherna så väl. Men sedan drog en skugga över hans lilla ansikte och underläppen började darra.

”Men folk dör i strid, baba. Jag vill inte att du ska dö. Inte kommer de kunna döda dig? Allah skyddar dig, baba, visst?”

Ismail tittade sin son djupt i ögonen. Han hade haft sådana här samtal med alla sina barn och sett rädslan blandas med viljan att gå Allahs väg i deras blick. Det blev lättare. Livet skulle lära dem.

”Vi palestinier är inte rädda för döden, Hazem. Vår högsta önskan är att bli martyrer för Allah medan vi försvarar vårt land. När någon av oss dör i strid ska du veta att vi gör det med glädje. Vi välkomnar döden. Också jag skulle göra det. När det händer, gläd dig då, min son, för att ännu en shahid kommit till paradiset. Det hjälper mot saknaden.”

Hans son drog baksidan av handen över ögonen och svalde tårarna. Pojkens blick hade redan fått något vuxnare över sig.

”Jag ska vara stark, baba.”

Ismail hade känt ett hugg i hjärtat. Barndomens oskuldsfullhet var så flyktig. Han visste att han inte kunde hindra sin son från att växa upp och välja sin egen väg, men just där och då var Ismail sonens stora förebild. Han kunde bara hoppas att han skulle få förbli det. Ismail hade skakat av sig

skuggan, givit sin son ett vänligt nyp i den mjuka kinden och sagt åt honom att springa ut och spela boll med sina vänner.

Det var då. Många år senare levde han fortfarande. Än hade inte domedagen kommit, trots att de stred mot judarna. Än spelade palestinska barn boll i gränderna, nu mellan huskroppar som reste sig som skelett mot himlen.

Döden var alltid närvarande i deras liv, aldrig långt borta. Ismail hade gått på fler begravningar än han kunde räkna. I långa perioder av hans och Amals äktenskap hade hon fått vara ensam, även om hon ännu inte var änka. Alla månader och år som han hållits i israeliska fångelser. Varit förvisad ur landet. Han visste att hon fick slita hårt då, ensam med alla barn, alltid utan att veta hur länge han skulle vara borta. De perioder han var fri och hos henne var han aldrig säker på hur länge han skulle få stanna innan de fängslade honom igen. Men hon var stark, hans hustru, hans kusin, kvinnan som fött honom tretton barn. Sexton år hade hon varit när de gift sig, hon som liksom han druckit ur sitt folks bittra bägare ända sedan sina första dagar på jorden.

Som barn hade Ismail stått på stranden, grävt med tårna i sanden och med blicken följt kustlinjen norrut. Där, bara några få mil bort, i byn Jura nära kuststaden Aj-Majdal – eller Ashkelon som sionisterna nu kallade staden – hade hans far och mor bott innan kriget tvingat dem på flykt. Det var så nära, och ändå så oändligt långt bort. Hans föräldrar hade ofta berättat om Aj-Majdal, om svunna tider då livet varit bättre. Om livet som det varit före det stinkande, överbefolkade flyktinglägret där arbeten var sällsynta och fattigdomen stor och mödrarnas tårar många. *Sionisterna stal det som var vårt*, sa de, och Ismail hade föreställt sig livet så som det kunde ha sett ut om han inte fötts och vuxit upp i flyktinglägret Al Shati i norra Gaza. Han hade tittat mot Ashkelon tills ögonen sved och ilskan vuxit sig mörk i bröstet.

Han var fyra år när de förhatliga sionisterna vann kriget de inte borde ha vunnit mot Egypten och israelerna ockuperade Gaza. Trots att kriget var över på några dagar följde år av oroligheter. På förmiddagarna gick Ismail i skolan och på eftermiddagarna spelade han fotboll i gränderna med andra flyktingbarn, barn som liksom han själv ärvt flyktingstatus av sina föräldrar. Men runt dem pågick ständiga strider. Om dagarna patrullerade israelerna gatorna i jakt på *mujaheddin* som planerade aktioner mot dem. Om nätterna regerade de beväpnade palestinska grupper som sökte upp och bestraffade landsmän som samarbetade med ockupationsmakten. Både israeliska soldater och beväpnade palestinska nationalister kunde orsaka våld och död i Gaza, men för Ismail var det aldrig någon tvekan om vem som var fienden. Kampen mot sionisterna som nu bodde på hans föräldrars mark var inte bara en kamp för hemlandet, det som han aldrig bott i. Det var en större kamp än så. Allt det som världen nu kallade Israel var *waqf*, heligt islamiskt land givet till muslimerna intill domedagen. Ingen arabisk ledare, kung eller president – inte om så alla kungar och presidenter enades om saken – hade rätt att ge upp kampen om det landet. Någonsin.

Ändå var det vad PLO och Arafat hade börjat göra. De hade startat rätt, i beslutsamhet, med målet att befria hela Palestina, men med åren hade deras överlåtelse till saken falnat. I och med Osloavtalen hade Arafat svikit palestinerna; han hade erkänt Israels rätt att existera på land som han inte hade någon rätt att ge bort. Men så var det inte religiös övertygelse som drev Arafat och hans Fatah. Deras drivkrafter var mänskliga och svaga: nationalism och socialism. Även om de var muslimer var islam inte deras ledstjärna och om de trodde att Allah skulle hålla dem ansvariga för deras beslut och gärningar så levde de åtminstone inte som om de trodde det. Makten berusade, viljan att vara i den politiska elitens strålgjans förförde dem och pengarna som strömmade till den Palestinska myndigheten korrumpade dem. Med åren hade det blivit allt mer uppenbart för palestinerna att deras ledarskap framför allt såg om sitt eget hus och fyllde sin egen buk. Antalet lyxbilar som stod parkerade utanför myndighetens högkvarter sände ett tydligt budskap till en hårt prövad befolkning. Ismail hade inte mycket till övers för dem.

Men i Ahmad Yassin fann Ismail en förebild och en ledare värd att följa – en man som levde som han lärde. Ismails lojalitet blev inte mindre av att Yassin kom från samma by utanför Ashkelon som Ismails föräldrar och hade flytt därifrån samtidigt som de. Trettio år äldre blev Yassin en fadersfigur och en religiös mentor. Skolad av det egyptiska Muslimska brödraskapet – vars strävan

var att blåsa liv i den falnande glöden i muslimers hjärtan, omkullkasta de sekulära politiska krafterna och återföra islamiskt styre – lyckades Yassin trollbinda stora skaror med sin undervisning. Yassin var högt utbildad och en skicklig talare, och kontrasten mellan styrkan i hans ord och svagheten i hans fysik – han var halvblind och förlamad i nästan hela kroppen efter en brottningsolycka i tolvårsåldern – bidrog till hans närmast magnetiska dragningskraft. Under hans ledning fördubblades antalet moskéer i Gaza och den sociala hjälpen till de fattiga byggdes ut. *Islam är lösningen*, sa Yassin, precis som Muslimska brödraskapet undervisade, och orden vägledde allt han gjorde och stod för. Det var inte PLO och förhandlingar med fienden som var lösningen. Det var inte kompromisser, inte välstånd och absolut inte sekularisering. Islam var lösningen.

Folket älskade Yassin för allt han gjorde för dem. Hans undervisning gav dem hopp. Gav dem något att leva för. Något att dö för. De flockades kring den rullstolsburne mannen med det stora skägget och enkla vita dräkten, men det var Ismail han valde till sin personliga assistent och till att vara en av sina närmaste män.

Det hade varit lärorika år. Islamiska motståndsrörelsen, Hamas – Muslimska brödraskapets palestinska gren – startade skolor och förskolor, byggde moskéer, serverade soppa till hungrande och gav sjuka vård. Yassins nya rörelse attraherade både män och kvinnor som ville ta sin tro på allvar, människor som inte längre satte något hopp till PLO:s förmåga att hjälpa sitt folk. Islam var lösningen, drivkraften och målet.

Hamas utvecklades och växte, vann fler och fler palestiniers förtroende och började på allvar bli en kraft att räkna med i motståndet mot den sionistiska fienden. Moskéer, undervisning och social hjälp i all ära, det fanns mer till islam än så. Jihad var varje muslims plikt, och Hamas blundade inte för plikten.

”Allah är vårt mål, profeten är vår modell, Koranen vår konstitution. Jihad är vår väg och döden för Allahs skull är den högsta av våra önskningar.”

Ismail mindes så väl när Yassin läst ur Hamas stadgar och hur gensvaret från de församlade nästan fått taket att lyfta. Också svåra saker lyste fram i sådan kristallklar enkelhet när Yassin satte ord på dem. Följde de Profetens modell, Koranens vägledning och Jihads väg skulle fienden försvinna. Om det skedde i dag eller i morgon var oviktigt, så småningom skulle de få se fienden kollapsa. Därför fanns ingen tanke på att ge upp.

”Israel existerar och kommer fortsätta att existera tills islam utplånar det. Och det kommer ske, precis som islam utplånat andra fiender före Israel”, sa Yassin och hans ord togs emot som sanningar som bara väntade på att se dagens ljus.

Det var varje sann muslims uppgift att göra det, förklarade han. Det skulle kräva långsiktig taktik, det skulle kräva offer av dem var och en, men det var deras kallelse.

De satt på golvet, med benen i kors på mattor av knutet rött garn, bröder förenade i en gemensam kamp. De kände sig utvalda och oövervinnerliga. Den stilla uppenbarelsen framför dem, låst i sin rullstol, gav dem trons vingar.

”Att återta Palestina, varje del av Palestina, är vårt mål. Ni har samlats, mina bröder, som svar på Allahs befallning, fast beslutna att uppfylla er roll i livet. Det gör mig så lycklig att se”, sa han och stoltheten i de församlades hjärtan svämmade över. ”Ni ska följa Allahs vägar, beredda att offra allt som är dyrbart för er, också era liv, också era mödrars liv. Men belöningen för martyrskap är en säker plats i paradiset, och vad är mer värt än att vinna det?”

Yassins röst, ljus som en kvinnas och hes som om stämbanden trasats sönder, hade vartenda öra. Allahs ord var i hans mun. Det fanns ingen plats i rummet för tvivel, inte för tvekan över priset som skulle betalas. Övertygelsen om nödvändigheten av att gå denna väg var total.

Jihads väg. Varendra muslim var kallad till jihad. Att kämpa mot frestelser och sträva efter att på rätt sätt följa islam – det var något som skulle göras dagligen. Men jihad var också en kallelse till väpnad kamp. Till att försvara och befria islamiskt territorium när omständigheterna krävde det. Varje människa med ögon kunde se att omständigheterna Palestina befann sig i krävde jihad. Inte främst för att människornas situation skulle bli bättre – handlade det bara om levnadsvillkor fanns flera enklare sätt att göra livet bättre – utan för att hela landet var waqf, en gåva till Allah för all tid

och som måste läggas under islams herravälde igen. *Umma* hade trasats sönder när Osmanska riket föll och sionisterna var tjuvar och kolonialister – deras stat var en nagel i ögat, ett varigt sår som bara kunde läkas på ett enda sätt. Muslimskt land måste vara under muslimsk kontroll.

”Det är till och med så, mina bröder, att initiativ och så kallade fredliga lösningar och internationella konferenser strider mot principerna för Islamiska motståndsrörelsen. Hamas kan inte acceptera det.”

En man ur samlingen höjde handen. ”Hur ska vi förhålla oss till PLO och Arafat?”

Yassin nickade eftertänksamt. Ismail visste att Yassin ägnat PLO många tankar. Han visste också att han landat i att Hamas inte kunde ställa sig bakom dem.

”En muslim vänder sig inte emot sina bröder”, sa Yassin och svepte med skarp blick över rummets församlade kämpar. ”Vi har samma hemland, vår situation är densamma och fienden är gemensam. PLO är våra bröder. De finns nära vårt hjärta. Men PLO, liksom övriga arabvärlden, har fallit offer för imperialisternas influenser. De har köpt tankarna på att en stat ska vara ”sekulär”. Men sekularism går över huvud taget inte att förena med religiös ideologi. Vi kan inte ställa oss bakom sekularism, eller tanken på en sekulär stat, om den så heter Palestina. Palestinas islamiska identitet är absolut, inga andra än muslimer kan råda över det. Den dag PLO gör islam till sin väg kommer vi bli dess soldater och bränsle på den eld som bränner fienden.”

Männen hade gett hans ord ännu ett högljutt bifall. Ismail mindes att de varit nästan som rusiga. Det var en ny tid nu, muslimerna hade rest sig i både hjärta och själ, redo att ta tillbaka det som var deras. För sedan den dagen kalifen Umar steg in i Jerusalem och muslimerna blev herrar över de kristna och de judar som levde där var styret över staden och landet rättmätigt deras. Det var därför araberna sagt nej till alla delningsförslag ända sedan britterna först presenterade sin absurda tanke om att upprätta ett ”hemland för det judiska folket” i Mandatet de karvat ut ur osmanernas sönderfallna rike. En bit till judarna, och araberna skulle få vad som blev över. Det spelade ingen roll hur stort eller litet det judiska landet skulle vara, det var lika omöjligt att gå med på ändå. Hela territoriet var och skulle för alltid vara waqf. Sedan kunde stormakter och världsorganisationer rösta och slå fast vad helst de ville i deklarationer och resolutioner. Muslimer lydde Allah, inte människors bud. Det var detta Yassin påminde om och inpräntade i sina åhörare.

”Mina bröder, ni är Palestinas hjältar och Allahs rättfärdiga krigare. Den dag ni träder in i paradiset – jag tycker mig redan kunna se er där – kommer ni undra varför ni inte utförde er plikt mot fienden tidigare, så att ni snabbare kunnat få komma och vara med alla de andra som gått före er dit. Härligheten där är mer än något ni kan föreställa er här på jorden. Det är vi som lever som är de döda – i paradiset är det verkliga livet.”

Stärkta av Yassin undervisning var det många som kände kallelsen att gå den väg han utstakat och proklamerade att de älskade döden lika högt som fienden älskade livet. Vem kunde i längden förlora med en sådan inställning?

Yassin hade lett mot dem från sin rullstol och den vita huvan som ramade in hans åldrande ansikte hade skänkt det ett säreget ljus.

Ismail skulle aldrig glömma Yassin. Hans ideologiska klarhet, skärpan i hans ord. Den orubbliga tro han hade på Hamas rättfärdiga kamp för att återta islamiskt land. När saken gjorde sig påmind övade sig Ismail i konsten att glädjas. För Yassin var martyr sedan några år tillbaka. Han hade sällat sig till den växande skaran av döda palestinska hjältar, mördad av israeliska missiler som siktat in sig på Yassin när han lämnade moskén efter *fajr*, den tidiga morgonbönen. Som hjärnan bakom åtskilliga lyckosamma attacker riktade mot de sionistiska ockupanterna hade han varit ett hot, så klart, och fienden var känd för att eliminera hot.

Ja, Yassin hade dött, men hans idéer levde. Hamas frodades och stödet växte. Det var Hamas som skulle tvinga den sionistiska fienden ner på knä. Genom terror, sa kritikerna och sionistvurmarna. Genom Allahs styrka, med mod och sitt eget oskyldiga blod, sa Yassin själv.

Och nog flöt det blod, alltid. Varje hjältemodig, uppoffrande aktion riktad mot sionisterna möttes med vedergällning. Steg han eller någon annan Hamasmedlem in i en bil kunde ingen av dem vara säker på att kliva levande ur den. Därför gömde de både sig själva och sina vapen i civila

hem, i skolor och moskéer. Priset för att slå ut någon av dem var högre då, och kritiken mot Israel skulle inte utebli om civila – särskilt barn – strök med i jakten på Hamaskrigare. Och visst var det tragiskt när kvinnor och barn dog, men det var en konsekvens Hamas var beredd att ta. Att offra dem var nödvändigt för att väcka omvärldens ilska. Världsopinionen grät över blod och med blod skulle Palestina befrias, från havet till floden. Palestiniernas blod skulle upprätthålla nationen, ge kraft åt motståndet och hålla liv i revolutionen tills de segrade! Det skulle inte bli någon tvåstatslösning, ingen kompromiss med fienden, bara ett enda land och Israel ett ont minne blott. Om det så tog sex decennier till så hade Islamiska motståndsrörelsen tid att vänta. Korsfararna hade bitit sig fast i hundra år men sedan lade Allahs tjänare åter landet under sig. Israel skulle krossas om så varenda palestinier behövde offras för att det skulle ske. Härdade de bara ut och höll fast skulle landet snart vara deras igen.

Mycket hade hänt sedan Yassin samlat de trogna runt sig och undervisat dem om islams vägar. Ismail kunde ibland fundera över vad Yassin skulle ha sagt om han levte och sett allt som skett de senaste åren. Om han sett Ismail nu, januari 2009 – många begravningar senare. Han hoppades att Yassin trots allt skulle varit nöjd. De fortsatte kampen, de gav inte upp. Och än såg han beundran i Hazems blick. Än delade de samma hjärta.

Hösten 2005, bara ett och ett halvt år efter att Yassin fått dö martyrdöden, hade Israel lämnat Gaza. Bosättare, militärer, allihop. Gazas gator hade fyllts av tutande bilkorteger med fladdrande Palestinaflaggor, tusentals kvinnor som drillade av glädje och skottsallvar som smattrade som fyrverkerier när krigare från alla Palestinas olika befrielseorganisationer riktade sina vapen mot himlen. Folk hade gråtit av hänförelse, både män och kvinnor. Det var en start, en stor seger.

Men Israel kontrollerade fortfarande vem och vad som fick komma in och ut ur Gaza, och gränsen mot Egypten i söder var i stort sett lika ogenomtränglig. Egyptens president hade inte mycket till övers för Muslimska brödraskapets anhängare i Palestina – han bekämpade dem lika resolut som han gjorde på hemmaplan.

Glädjen i Gaza hade ganska snart övergått i desperation över fattigdom och hopplöshet och spänningarna mellan de olika palestinska grupper som gjorde anspråk på makt och styre växte. 2006 hade Hamas ställt upp i Palestinska myndighetens parlamentsval, något som förut ansetts helt otänkbart. Hela myndigheten var ju en konstruktion skapad av fienden. Men Ismail hade tänkt om. Efter att sionisterna mördat Yassin, och bara en månad senare även hans efterträdare Rantissi, hade han blivit organisationens naturlige ledare i Gaza och han var inte sämre än att han kunde ändra sig. Varför skulle Fatah representera folket och få tillgång till inflytande och tillgångar när det var Hamas som hade deras hjärtan?

USA och EU verkade oerhört nöjda att demokratiska val skulle hållas i Gaza och på Västbanken. Lika nöjda var de inte när folket sagt sitt. Hamas, rörelsen de kallade terrororganisation, vann en jordskredsseger. 74 platser i den palestinska lagstiftande församlingen vann de, Fatah som var näst störst fick 43. Men när folket röstade på fel parti var demokrati plötsligt inte lika uppskattat av demokrativurmarna längre. Ismail kunde bara skaka på huvudet åt galenskapen. Alla som krävde att demokrati skulle införas borde naturligtvis respektera demokratins resultat. Palestinierna ville ha Hamas, de ville att islam skulle styra dem. De hade valt Hamas sätt att ”förhandla” med Israel framför Fatahs. Men det accepterades inte.

Israel kommer inte att förhandla med en palestinsk regering om det sitter medlemmar av en väpnad terrororganisation som kräver Israels förstörelse i den, sa man från Israels regering. USA började direkt kräva att Hamas skulle ändra på sig och avsäga sig målet att förgöra Israel och sluta upp med våld och ”terror”.

”Det finns ingen motsättning mellan väpnat motstånd och politik”, sa Ismail under en presskonferens där fler kameramän skockades kring honom än han någonsin varit med om förut och mer än ett halvt dussin mikrofoner trycktes upp i hans ansikte. Väggarna pryddes av Hamas gröna fanor och själv var han klädd i mörk kavaj och ledigt uppknäppt ljusblå skjorta. Han var avslappnad och trygg. Världen lyssnade på honom.

”Var inte rädda”, sa han, vänd till en BBC-reporter som han tyckte såg särskilt knäsvag ut. Han kostade till och med på sig ett leende. ” Hamas är en palestinsk rörelse, en medveten och mogen rörelse som är redo för den internationella arenan.”

Men kravet på att förinta Israel gick inte att avträda ifrån. Det var Hamas existensberättigande.

Sedan började tumultet. Palestinska myndighetens premiärminister, Ahmed Qurei från Fatah, avgick redan innan alla röster var räknade. Presidenten, Mahmud Abbas, försökte lugna alla givarländer med att han fortsatt var överlåtten åt en fredlig utveckling. Och bara någon månad efter valet fann sig Ismail Haniya plötsligt vara palestiniernas premiärminister. Han, som aldrig suttit i ett parlament, var premiärminister. Hamas hade bildat regering. En som ingen ville samarbeta med, inte ens Fatah.

Motsättningarna mellan Fatah och Hamas hade mullrat allt högre ända sedan Yassir Arafat dött ett par år tidigare. Efter valet hade det gått rakt utför. Flera hundra palestinier dog i konfrontationer med varandra och till sist lyckades Hamas, efter blodiga strider, driva ut Fatah från Gaza helt och hållet. Gaza var Hamas och Ismail var den obestriddige ledaren, men på Västbanken kopplade Fatah greppet under ledning av Abbas – som i sin tur avsatte Ismails regering, utlyste undantagstillstånd och tillsatte en ny premiärminister.

Det hade varit en röra, men fördelen var att Ismail kunde lägga all sin energi på Gaza. Konsolidera, så att säga. Där patrullerade inga israeliska militärer gatorna eller snokade i Hamas angelägenheter – det var det värre med på Västbanken. Situationen, så som den utvecklats, var egentligen ett guldläge för att kunna förbereda och utföra attacker mot sionisterna, vilket förstas fortfarande var Hamas första och viktigaste syfte. Att de nu skulle styra Gazas befolkning, upprätthålla ordning, utveckla infrastruktur, sköta ekonomin, kom i ärlighetens namn i andra hand. Och förresten – hur lätt var det att göra det när de var bakbundna av Israels ekonomiska bojkott och ”säkerhetsåtgärder”? Israel kontrollerade fortfarande luftrummet och blockerade havsvägen så att inga inga skepp kunde lossa sin last och föra den in i Gaza utan deras godkännande. De ville ha full koll på vad som fördes in i Gaza, människor så väl som varor. Det var orättvisa, lagvidriga övergrepp av en hårdför kolonisationsmakt, fiende. Allt för att förhindra Hamas legitima väpnade kamp. Hade inte ett ockuperat folk rätt att kämpa med alla medel? Även om sionisterna lämnat Gaza var fortfarande resten av det palestinska waqf ockuperat – hur ”lagligt” och internationellt erkänt de själva än sa att det var. Och EU, USA och alla andra sionistiska medlöpare gjorde sitt bästa för att hjälpa till med att förhindra och förstöra för Hamas styre och strypa ekonomin.

I vilket fall som helst var befolkningen först och främst det internationella samfundets bekymmer. Mat, skydd och skola var primärt UNRWA:s ansvar. Det var det sedan 1948 och de var fortfarande flyktingar. Hamas var en islamisk motståndsrörelse, inte någon erkänd regering. Och trots alla fiendens räder in över gränsen och strikta handelsblockad lyckades Hamas både fortsätta hålla sin israeliske gisslan, soldaten Gilad Shalit som de tillfångatog i juni 2006, gömd – han var bra att ha för framtida förhandlingar – och skaffa fram hundratals Qassamraketer som de lät regna in över Israel. En hel del av dem slog ner och åsamkade fienden skada. Kibbutzer utanför Gaza, bostadsområden i Ashkelon och i Sderot. När Israel rapporterade dödsoffer hördes firande frihetskämpars automatvapen smattra i luften. Ljudet var en del av stadsbilden, av ett kämpande folk. Men ljudet av Israels flygvapen, av vedergällningsattacker, var minst lika vanligt.

Men nog styrde Hamas Gaza, så gott det gick. I alla fall hade de från allra första början kommunicerat tydligt att det från och med nu var slut på sekularism och kätterier på Gazaremsan. Åtminstone det här stycket helig mark låg under muslimskt herravälde igen.

”När ni skickar in ännu fler Qassamraketer över södra Israel som hämnd för Israels blockad intensifierar de bara flygräderna som slår ut avfyrningsramper och platser där ni förvarar vapen och krigare. Folk går på knäna, de hungrar, de sörjer. Acceptera Egyptens förslag om vapenvila så ni får hämta andan!”

”Och då skulle fienden lätta på blockaden?”

”Det är tanken. De slipper raketer, ni slipper blockad och isolation.”

Ismail kunde acceptera tanken på ett eldupphör. Ett år efter att Hamas slängt ut Fatah var Gaza i ett förfärligt tillstånd. Det rådde närmast anarki på gatorna. Överallt gick män med vapen. Hem som tillhört Fatahfolk plundrades, bosättarnas övergivna hus och jordbruksfaciliteter vandaliserades. Det var brist på de flesta varor och även om det smugglades in en hel del genom tunnlarna mot Egypten, varor som Hamas tjänade stora pengar på, räckte det inte långt för att stilla alla behov. Samtal om fångutväxling hade förts; soldaten Shalit mot hävd blockad och frigivning av flera hundra palestinier som Israel satt i fängelse för ”inblandning i terrorverksamhet”. Motståndskamp, snarare. Men förhandlingarna hade inte gått i lås. En paus kunde vara motiverad.

”En *tahida*, det är bra”, sa Ismail och smakade på ordet. ”En tid av vila, av lugn. Men ingen fred, ingen längre vapenvila. Bara nedtrappning. För en tid.”

Faktum var att Ismail tidigare samma vår erbjudit Israel en tio år lång vapenvila. Också Profeten Muhammed hade slutit tillfälliga vapenvilor, så det fanns stöd och exempel i islamsk historia för idén om att sluta en *hudna* med sin fiende. En tids vapenvila skulle, precis som det gjort för Muhammed, ge Hamas tid att återhämta sig. Bygga sig starka igen. När avtalet löpte ut kanske de kunde besegra fienden. *Inshallah*. Precis som Muhammed gjort.

Israel hade dock inte nappat på den idén. I engelskspråkiga medier och av västs politiker fick sionisterna kritik för att de tackade nej till vapenvila. Inte Ismail emot att de fick kritik. Väst tänkte sig nog att en vapenvila var ett stort steg på väg mot verklig fred. Men fred med Israel fanns inte. Väst tänkte så mänskligt; med sitt sekulära sätt att förstå världen verkade de inte kunna förstå att man inte kan kompromissa med Allahs vilja. En *hudna* var något annat. Det var en avtalad tid av vapenvila som när den löpte ut kunde förlängas eller övergå i krig. Inga löften om någotdera var givna. För det gick inte.

Ett par månader senare hade det alltså låtit annorlunda – Israel hade sagt sig vara öppna för Egyptens förslag. Och för Hamas hade en *tahida* gått lika bra. En kortare tids nedtrappning som gav samma effekt, utan löften om långvarig vapenvila, hade varit enklare att lova. Och tiden tills de åter kunde ta till vapen inte lika långt borta.

Sex månader. Det hade varit lugnare. Blockaden hade lättat. Sex månader av vila. Till och med Mohammed Deif vågade sig ut ur tunnlarna lite oftare. Efter fyra mordförsök på nästan lika många år kunde man inte direkt påstå att hans försiktighet var grundlös. Ismail hade föreslagit att de skulle ses ovan jord, kanske bland familjemedlemmar i en anhörigs hem, eller i skydd av civila i närheten av någon av Gaza stads myllrande gator, men där gick Deifs gräns. Två höga Hamastoppar på samma plats, då var definitivt tunnlarna säkrast.

Ismail böjde huvudet för att inte stöta i det låga välvda betongtaket. Gången var trång, luften fuktig och det doftade våt cement och jord. Långa sträckor var den enda ljuskällan kurirens ficklampa som några meter i taget drev mörkret framför dem. De var ett tjugotal meter under marken, ett tjugotal meter under trafikerade vägar, bostadshus, skolor och moskéer. Ismail gillade inte att vara här.

Tunneln delade sig, vidgades, och nu kastade en taklampa ett kallt vitt ljus över den grå betongen. Och så plötsligt en öppning i väggen. Taket blev högre, väggarna var kaklade. Ett rum med bord, ett par stolar, en madrass i ett hörn.

”Välkommen till Gazas metro, Haniya.”

Ismail sträckte ut armarna och omfamnade Deif. Han var ledaren för Hamas militära gren Izz ad-Din al-Qassambrigaderna, hjärnan bakom hela tunnelsystemet och Hamas allt mer avancerade vapensystem. Hamas hade Deif att tacka för planeringen av flera av de attacker som genomförts mot sionisterna. Hans påhittighet när det kom till hur man kunde lyckas ta fienden på sängen verkade vara utan gräns. Räder, sprängningar, bussbomber. Och så kidnappningar, så klart. Gilad Shalit hade han lyckats hålla undan fiendens säkerhetstjänst Shin Bets ögon och öron i flera år nu. För Hamas var Deif ovärderlig.

”Du har fått det större”, konstaterade Ismail. För varje gång han besökte tunnelsystemet hade det vuxit med ytterligare några gångar och rum. Det var Hamas skyddsrum, skyttegravar, lagerlokaler. Härifrån kunde de avfyra raketer från underjordiska ramper, här kunde de gömma sig

när fienden jagade dem över jord. Här gömde sig Deif stora delar av sin tid och han stannade inte två nätter i rad på samma ställe. Det var inte för inte han fått sitt namn, *Deif*, gästen.

”Jo, du. Här kan vi vänta ut dem. Vet du var du befinner dig förresten?” Deif väntade inte in Ismails svar. ”Rakt under Shifasjukhuset.”

Ismail höjde ett ögonbryn och skrattade till. Deif hade överträffat sig själv.

”Tänk dig kritiken de skulle få om de försökte komma åt oss här. Om de riktade vapnen mot sjukhuset. Eller någon av UNRWA:s byggnader. Krigsbrott!” Deif log. ”Man får inte vara dum. Det gäller att vända systemen mot dem. Men slå dig ner, Haniya. Låt oss tala om det du är här för.”

”Det är bara ett par veckor kvar tills vapenvilan löper ut”, sa Ismail och drog ut en stol. Metallbenen gnisslade mot golvet. ”Vi har inte fått ut Sinwar. Jag tvivlar på att det kommer lyckas den här gången heller.”

Deif knöt näven. Ismail visste att han satte värde på Yahya Sinwar. De var uppvuxna i samma flyktingläger i södra Gaza, Khan Younis, och gick med i Hamas ungefär samtidigt. Båda var krigare i själ och hjärta, men om Deif var det med raketer var Sinwar det med sina händer. När han startade det som blev Hamas underrättelseverksamhet, *Majd*, excellerade han i att jaga fatt på kollaboratörer och medlemmar i andra rivaliserande fraktioner. Det var inte utan anledning han kallades *Slaktaren i Khan Younis*. Sinwar var kompromisslös och renlärig, det fanns ingen bortre gräns för hur långt han var beredd att gå för att nå slutmålet – att utadera fienden från kartan. Det var sådana män Hamas behövde. Men dömd till fyra livstider i israeliskt fängelse skulle de behöva skaffa sig ett synnerligen bra förhandlingsläge för att få ut honom.

”Jag känner Sinwar. Han vill inte att vi skänker bort Shalit gratis. Får vi inte ut dem vi vill stannar sionistsoldaten här. Men vi ökar trycket. Qassamraketer. Vi har ett stort lager nu. Att kidnappa fler är alltid en väg. Och arbeta för att vända opinionen emot dem.”

”Hur?” sa Ismail. ”Fler kidnappade vänder väl snarare opinionen mot oss?”

Deif lutade sig fram. Något i hans ansiktsuttryck avslöjade att han tänkt igenom svaret på den frågan långt innan Ismail ställt den.

”Först”, sa han och drog pekfingeret i en tänkt tidslinje över bordsskivan. ”Men sedan. När vi retat upp lejonet tillräckligt så att det anfaller, då vänder det. När deras bomber raserar husen här ovanför och vi kan rada upp våra licksäckar på gatorna. När våra offer blir långt fler än deras och våra civila får lida. Då vaknar världen. Då blir de israeliska ockupanternas grymhet avslöjad. Då blir förhandlingsläget till vår fördel.”

”Ett långsiktigt spel”, sa Ismail, än en gång imponerad över Deifs taktiska förmåga.

”Det är så vi ska befria Sinwar. Det är så vi ska befria hela Palestina. Det kommer ta tid. Det kommer kosta. Men det kommer att komma en dag då folk ska fråga: *Var tog Israel vägen?* Vi är på väg dit.”

”Så hur agerar vi när vapenvilan bryts?”

”Då har mina Qassam-brigader raketerna avfyrningsklara.”

Ismail nickade. Han förstod precis. Deif skulle locka fram Israels krigsmakt. Han själv omvandla lidandet som följde till politiska framgångar.

Sex månader av vapenvila. Nu hade det gått sju månader och stora områden i Gaza låg i ruiner. Kriget hade bara varat i 22 dagar men förödelsen var enorm. IDF hade riktat in sig på tunnlarna och annan infrastruktur som de hävdade att Hamas planerat att använda för att göra räder och tillfångata ännu fler israeliska soldater. Deif hade klarat livhanken, ännu en gång, men det var uppenbart att det fanns kollaboratörer bland dem. Majd behövde intensifiera sitt arbete nu när de akuta striderna var över.

Det skulle ta tid att bygga upp den del av tunnelsystemet som raserats. Också annat behövde byggas upp, men det fick UNRWA sköta. Långt mer än hundratusen människor hade blivit hemlösa – fienden hade inte låtit hus och lägenheter som stod i vägen för deras attacker mot tunnlarna hindra dem. Över tusen dog i Gaza, bara tretton israeler.

Israel sa att de vann, men precis som Deif förutsett hade palestinierna vunnit världens sympatier. Bilder kablades ut på alla bombade hus, på förtvivlade hemlösa som rotade efter

ägodelar bland betongresterna, på förvridna, blödande lemmar. Än en gång bekräftades det som motståndsrörelserna upptäckt för länge sedan: utan blod skulle ingen bry sig om palestinierna. Goda mäns och mödrars liv, hustrurs och barns blod var bensin på den eld som höll revolutionen vid liv. De var nödvändiga offer. Deras död var inte förgäves. Sorgen och desperationen skapade fler mujaheddin. Hamas tänkte inte ge upp. Till slut skulle Allah skänka dem seger.

Men Ismail var inte sämre än att han kunde ändra sig om vad som var bästa vägen dit. Förra gången han tänkt om och lett Hamas in i politiken hade resultatet varit lyckosamt. Gaza hade blivit hans. Och nu – inte så att den väpnade vägen skulle överges, inte alls. Men kanske var tanken om att återerövra landet stegvis inte så dum ändå. Även om det skavde att medge hade kanske PLO varit rätt på det. Var fienden starkare än en själv fick man besegra honom bitvis. Och nu var ju åtminstone inte Gaza sekulärt utan styrdes av rättrogna muslimer. Yassin skulle säkert inte ha opponerat sig.

”Vi skulle kunna ställa oss bakom upprättandet av en palestinsk stat”, sa Ismail, och såg genom fönstret ut över den ljusnande morgonhimlen. Kallelsen till *adhan* hade ljudit över stadens ännu sömniga gator. Han hade vaknat med tanken och testade den högt. Bara väggarna lyssnade, kanske Amal som redan stökade i köket.

”Vi skulle kunna acceptera att den upprättades på vilken befriad del av palestinskt land som helst. Det är en början. Men vi kommer inte erkänna Israel, inte avträda en millimeter av waqf, det historiska Palestina.”

Det lät bra. Det lät som en gångbar väg framåt. Han skulle kunna få Deif och de andra i ledningen med sig. Motståndet skulle fortsätta, genom Hamas väpnade gren, samtidigt som man kunde föra politiska samtal som flyttade positionerna för den palestinska staten framåt.

”Från floden till havet”, sa han och strök handen över sitt redan grå hår. Fienden skulle snart vara besegrad.

FAKTA – Hamas och första kriget i Gaza

1988, när Hamas under Ahmed Yassins karismatiska ledarskap författade organisationens stadgar, var det övergripande målet tydligt: att Israel skulle utplånas. All annan verksamhet, oavsett om det handlade om socialt arbete, utbildning, politisk aktivitet eller ”den väpnade kampen” – terrorismen – skulle bidra till att uppnå detta mål. Detta var och har förblivit organisationens mål, något som under decennier lett till övergrepp och mord på tusentals israeler.

Hamas bildades som en gren av Muslimska brödrskapet, som i sin tur bildades i Egypten 1928 som en reaktion på tillståndet i det muslimska umma – det muslimska samhället. Den sekulära panarabismen som PLO representerade var inte vägen fram. Liksom för Muslimska brödrskapet är Hamas slagord *islam är lösningen*, det vill säga lösningen på den muslimska sekulariseringen, på korruptionen och omoralen och på de muslimska samhällenas underlägsenhet gentemot västliga intressens inflytande i arabvärlden. I början av 1900-talet var imperialisterna man vände sig emot framför allt Storbritannien och Frankrike, för Hamas var det Israel och sionismen som övertagit rollen som ”kolonialist och imperialist”. Men för Hamas är konflikten med Israel först och främst religiös, därefter politisk.

Detta är orsaken till att Hamas satsar enormt mycket på undervisning, hela vägen från förskola till universitet. Undervisningen innefattar allmänna ämnen som matematik, geografi, språk och fysik, men ett stort fokus är också på islam och islamiska värderingar. Mer än något annat genomsyras allt av antisemitism, antisionism och en glorifiering av *mukawama*, motståndskampen. Idealet som de ser det är *shahiden*, martyren, som dör i kampen mot judarna.

Hamas sommarläger för barn och ungdomar, ofta uppkallade efter en terrorist, används bland annat för att lära barnen hur de själva kan delta i *mukawama*, hur de själva kan bli *shahid* och vilken heder och ära detta är för deras familj. Det är av underordnad betydelse om man mördar försvarslösa kvinnor och barn, hedern är garanterad. 2023 deltog runt 100 000 barn och ungdomar i Gaza i sommarläger med temat "Jerusalems försvarare".

Indoktrineringen pågår också via tv och medier och genom moskéer som i städerna sänder ut fredagsbudskapen med hjälp av stora högtalare. Oppositionella röster tystats effektivt, inte minst i Gaza där Hamas sedan 2007 styrt med järnhand.

Hamas har med hjälp av denna massiva indoktrinering fostrat flera generationer av antisemiter och skapat en kultur som upphöjer döden, som de uttrycker det, "för Allahs skull". Det är denna kultur som producerar en kontinuerlig ström av terror och i kombination med deras religiösa övertygelse omjliggör någon form av fred eller kompromiss.

Nedvärderandet av mänskligt liv och glorifieringen av död har även lett till att Hamas kan se förlusten av civila liv i Gaza som "nödvändig" i kampen för ett högre syfte. Ett av Ismail Haniyas många uttalanden om detta lyder: *"Som jag sa, och jag upprepar det varje gång; blodet från barn, kvinnor och äldre. Jag säger inte att det ropar till er, men att vi behöver detta blod så att det tänds revolutionens ande i oss."* Detta specifika uttalande är från al-Aqsa tv 2023 och representerar en allmän tankegång hos Haniya och Hamas.

Fathi Hammad, medlem i Hamas politiska råd, gjorde ett ännu mer provocerande uttalande 2008: *"För det palestinska folket har döden blivit en industri som kvinnor utmärker sig i, och det gör hela folket på denna mark. [Palestinierna] har därför skapat en mänsklig sköld av kvinnor, barn, äldre och jihadkrigare i mötet med sionisternas bombmaskin, som om de sa till den sionistiska fienden: Vi älskar döden så som ni älskar livet."*

Det var denna kultur Israel mötte när de i december 2008 såg sig nödgade att slå till mot Hamas i Gaza. Då hade Israel evakuerat alla soldater och civila israeler från Gaza tre år tidigare. Hamas vann parlamentsvalet 2006 men lyckades inte komma överens med presidenten i Det palestinska självstyret, Mahmoud Abbas från *Fatah*, om en fungerande lösning för en samlingsregering. En väpnad konflikt utbröt sommaren 2007 mellan Hamas och Fatah, där sistnämnda i princip kastades ut ur Gaza. Fatah-medlemmar sköts i knäna och kastades från hustak för att nämna några exempel.

Hamas kunde nu intensifiera sin terrorverksamhet och sköt de kommande tolv månaderna mer än 3300 raketer och granater mot judiska samhällen utanför Gaza. Israel utökade då sin delvisa blockad av Gaza för att förhindra, eller åtminstone minimera, uppbyggnaden av terrorinfrastruktur och kapacitet. Ända sedan Hamas tog kontroll över Gaza har Israel haft olika grad av blockader över in- och utförsel ur Gazaremsan. En blockad som orsakat stor internationell kritik. Även Egypten har sedan 2007 en liknande blockad längs sin gräns mot Gaza men har inte utstått tillnärmelsevis lika kraftfull kritik för detta.

19 december 2008, löpte en sex månader lång vapenvila mellan Israel och Hamas ut – en vapenvila som Hamas bröt flertalet gånger. Samma dag återupptog Hamas raketangreppen mot israeliska städer och tätorter utanför Gaza. Fram till Israels motangrepp 27 december hade terrororganisationer avfyrat omkring 140 raketer och granater in i Israel.

De israeliska luftangreppen, och därefter marktrupperna, fokuserade på att slå ut avfyrningsramper, vapenlager, vapenfabriker och terrortunnlar. Hamas avsiktliga placering av dessa i eller i närheten

av civil infrastruktur ledde till att även civila dödades i angreppen. Hamas å sin sida fortsatte med godtyckliga angrepp mot civila mål i Israel.

I västländer brukar man ofta jämföra dödstalen i Gaza med de i Israel för att därmed dra slutsatsen att Israel bedriver en oproportionerlig krigföring. De officiella dödstalen från detta krig är omkring 1200 döda i Gaza och tretton i Israel. Argumentet är orimligt då det antyder att om bara fler israeler dödats, hade kritiken varit ogiltig. Oproportionerlig krigföring är däremot ett folkrättsligt uttryck som förenklat talar om proportionalitet mellan militär fördel och civila offer. Det handlar inte om att jämställa antalet döda på båda sidor. Att civila dör i krig är nästintill oundvikligt. Det i sig själv är därmed inte ett brott mot folkrätten. Däremot, säger folkrätten, måste det stå i proportion till den militära fördelen det innebär.

Orsaken till den stora skillnaden i dödstal kan skyllas på Hamas dödkultur samt att Israel investerar miljarder för att försvara sin egen civilbefolkning. Israel gör allt för att avlägsna civila från fara – Hamas gör vad de kan för att integrera krigföringen bland sina egna civila. Medan Israel bygger bombrum, antimissilsystem (*iron dome*), murar och staket som försvar, använder Hamas skolor, bostadskvarter, moskéer, sjukhus, ambulanser och parker som baser för terroraktivitet.

Kriget 2009 visade med all tydlighet skillnaden mellan en kultur som förhärskar döden och en kultur som värdesätter livet. Denna motsättning skulle tyvärr komma att leda till nya krig 2012, 2014, 2021 och få sitt värsta exempel hittills 7 oktober 2023.

Kapitel 26 – År 2018

PORTRÄTT – Haim Gouri ”Poeten som förkroppsligar en hel nation”

Ett nytt år. Ett jubileumsår.

Himlen var grå. Regnet hängde i luften. Grenarna i det höga trädet utanför fönstret ruskades om av vinden.

Ett nytt år. Haim böjde sig mödosamt framåt i fåtöljen och svepte filten tätare om benen. Aliza hade gått ut en sväng. Skulle visst handla lite frukt och bröd. Det var måndag, den första dagen på ett nytt år och här satt han i sin favoritfåtölj och lyssnade till de välbekanta ljuden från gatan nedanför.

I femtio år hade han bott här i lägenheten i Talbiya, stadsdelen som låg helt nära Jerusalems gamla stad och som av många ansågs som den vackraste i hela Jerusalem. Balkongräcket skymde sikten för honom när han satt, men han kunde se staden ändå, i hjärtat. Hade älskat den lika länge som han levt här, ja, längre.

En bit bort stoltserade Moses Montefiores gamla väderkvarn, landmärket från 1857 som skänkt så mycket hopp åt dåtidens judar i staden. I ett annat väderstreck skymtade Beit HaNasi – presidentens 1970-talsresidens omgivet av säkerhetskameror och påkörningsskydd. Och president Shimon Peres fredsträdgård, med lummiga olivträd planterade av besökande världsledare.

Fred. Haim drog en djup suck. Om det ändå varit lika lätt att plantera fred och frid i människors hjärtan som att plantera ett träd i presidentpalatsets trädgård. Men det var en fin tanke. En symbol, och människor behövde symboler. En del menade att han själv, Haim Gouri, blivit en symbol. För -48-generationen, för moralen, för staten Israel. Men en symbol för moral, det kunde väl ingen människa vara. Några av hans dikter hade däremot blivit nationella symboler, tonsatta och sjungna under tårar på oändligt många minnesceremonier över fallna israeliska soldater. Alldeles för många.

BAB-EL-WAD. KOM IHÅG VÅRA NAMN FÖR ALLTID.

Israel hade många namn att minnas. I Talbiya löpte gator namngivna efter några av sionismens visionärer, Leon Pinsker och Ze'ev Jabotinsky, och efter Hovevei Zion och Keren Hayesod – organisationer som omvandlat drömmar och en tvåusenårig längtan till kött och blod och jord och svett. Haim kände historien om pionjärerna lika väl som han kände Jerusalems sägenomspunna kvarter.

Han var själv en del av Israels historia. Hade levt den från den dag han fötts i Tel Aviv en oktoberdag 1923 till denna dag i januari, 2018. Den första dagen på ett nytt år. Inte första dagen på det judiska nyåret, förstås. *Rosh Hashana* och startskottet för år 5778 hade gått av stapeln redan i september. Nej, i dag var det den gregorianska tideräkningens nyår, det som vid midnatt i vissa sekulära områden skjutits in med färgglada fyrverkerier och var det som användes i världens historieböcker. Och 2018 var ett historiskt år. Ett jubileumsår. Staten Israel skulle fylla 70 år i maj och han själv 95. Om han fick förbli i livet ända till oktober. Om han ännu en vår fick se träden knoppas och den lila bougainvillean hänga över murar och tak och klättra på Jerusalems kalkstensfasader. Och om han ännu en säsong fick smaka färska fikon. Han älskade fikon, älskade att bita i den söta mjuka frukten, helst plockad direkt från trädet. Solvarm. Åh, om det ändå funnits mogna fikon! Men de var många månader bort.

Med en hand om vart armstöd tog han sats och reste sig ur stolen. Stod stilla ett tag för att återfå balansen. Den senaste tiden hade han blivit allt tröttare, allt svagare. Han såg att döttrarna utbytte oroliga blickar och märkte hur Aliza månade om honom med allt större ömhet. Inte för att hon inte alltid gjort det. Efter sextio år av trofast, kärleksfullt äktenskap var hon hans allt, hans livs förlängning.

Haim grep om byrån, stolsryggen, dörrkarmen. Gick sakta genom rummen han levt sitt liv i. Väggarna var täckta av tavlor och diplom och av hyllmeter efter hyllmeter med böcker.

OCH JAG GÅR, PASSERAR TYST FÖRBI,
OCH JAG MINNS DEM, VAR OCH EN.
HÄR SLOGS VI TILLSAMMANS PÅ KLIPPOR OCH STENBLOCK
HÄR VAR VI EN FAMILJ.

Tårarna växte i de ögon som sett. Så många år hade gått, flera krig hade han utkämpat. Kamrater vars ansikten han aldrig glömde hade fallit vid vägkanterna. Stridsvagnar brann och röken som steg ur järnskeletten skymde solen och där hade de stridit, en familj mot en annan.

De som hade rätt sköt mot de andra som hade rätt.

Detta var vad han levtt med. Åran och sorgen. Tacksamheten och våndan.

Han hade alltid trott på det judiska hemlandet. Han var född sionist och skulle dö sionist. Men landet han älskade sårade honom.

I Europa efter det stora kriget hade han mött Förintelseöverlevarna, de spillror av judiskt liv som vandrat genom helvetet och stapplat ut på andra sidan. Det liv som fanns kvar inom dem ville de ge för att söner och döttrar aldrig skulle sakna ett hemland. Ett land som ville ha dem. Det judiska hemlandet som skulle utropas ville ha dem och Haim hade tränat dem till krigare och fallskärmssoldater.

Det var för att göra *aldrig mer* möjligt de kom. De var inte främlingar som anlände till okänt land. De var Sions barn som återvände hem. Men varken han eller de såg de andra, de som också bodde här och som skjutit rötter i jorden.

Nu hörde han fotsteg i trapphuset, ljudet av henne utanför ytterdörren. Han kunde höra skillnad på hennes fötter och på döttrarnas. De senaste veckorna hade flickorna besökt sina föräldrar oftare än vanligt. Hamutal skulle titta förbi senare i dag, hade hon sagt på telefon igår.

”Juri?”

Kriget 1948 tog aldrig slut. Freden är fortfarande inte vunnen.

”Jag är i arbetsrummet, Alike.”

Han stirrade på den enda mening som svärtade det vita bladet. Vad hade de trott, han och hans kamrater, när de stred den våren, sommaren, hösten och vintern? När de för att stärka varandras mod citerade Joseph Trumpeldor: *Det är en god sak att dö för vårt land*. Hade de anat att kriget inte skulle ta slut för att de vann? Att andra också skulle vara beredda att dö, att fortsätta dö, för vad de menade var deras land?

”Juri, min älskade. Ska du inte vila dig i stället?”

Hon var så vacker där i dörröppningen, med ansiktet inramat av hår så vitt och mjukt som moln en sommardag. Elegant och ståtlig som en drottning, var hon, hans livskamrat, ännu stark och rak där han börjat krokna. Hon, född i Jerusalem, en *sabra* precis som han.

Hennes uppgift i Palmach hade på många sätt varit svårare än de stridandes: att underrätta de fallna soldaternas familjer att deras söner inte längre var kvar i de levandes land. Aliza visste vad sorg var, vad det kostat att bygga landet. Det hade aldrig funnits något val, och de skulle betalat priset om igen – och de hade fått betala priset om och om igen – men hur många gånger hade de inte talat med varandra om hur det blev. Om de förstått då vad de förstått idag hade de kanske gjort saker annorlunda längs vägen. Konsekvenserna för de palestinska araberna var inte avsiktliga, men kanske inte heller oförutsägbara. I stolthetens hetta blev det judiska folkets jubel broderfolkets stora sorg, och en smärta för dem alla att bära i generationer.

”Alike, jag måste försöka. Min tid håller på att rinna ut och jag måste försöka, än en gång, att sätta ord på det som bara vi som var med kan berätta. Där vi gjorde fel måste de unga förstå att göra rätt.”

Hon gick fram till hans mörka skrivbord och ställde sig intill honom. Strök några hårstrån på hans grå huvud tillrätta. La en hand på hans kind.

”Vi ska med rätta vara stolta över allt det som var rätt och modigt och nödvändigt. Det var ett legitimt mål att vilja grunda ett judiskt hemland, och vad vi har åstadkommit! Demokrati, liv, kultur, ekonomi – landet blomstrar!” Aliza log mot honom och kramade handen han lagt ovanpå hennes.

”Men jag älskar dig för att du fortsätter hjälpa oss att se. Att du fortsätter vara vår kompass och kämpa mot det som är skamligt och strider mot vår hela vår kultur. Mot vilka vi är.”

”Det förändrade oss, Alike”, sa han. ”När vi gick från att vara hjältar som stred för frihet och överlevnad till att kontrollera ett annat folk med vapenmakt. Hur kunde vi låta det ske?”

Han hade alltid trott på det judiska hemlandet. Han var född sionist och skulle dö sionist. Men landet han älskade sårade honom. Det fanns ett avgrunds djup mellan nödvändigt och tufft försvar mot en grym och urskillningslös terror – mot dem som ville tillintetgöra det israeliska folket och radera ut hela landets existens – och dåd gjorda för att hålla fast vid vad han menade var ett uppenbart olagligt direktiv. Och det smärtade honom att se att det han trott på, trodde på, tvingat på ett annat folk ett öde han inte önskade någon.

”Jag kokar en kopp kaffe till dig, Juri. Jag tror jag har en bit honungskaka kvar i skafferiet också. Skriv du, så att du får ro.”

HÄR LÄMNAR VARJE GENERATION ÖVER SINA VAPEN TILL NÄSTA GENERATION,

SOM EN PINNE I EN STAFETT.

UNDER TIDEN KAN MAN NÄSTAN MED SÄKERHET SÄGA,

ATT VI INOM ÖVERSKÅDLIG FRAMTID

INTE KOMMER SAKNA MÄNNISKOR SOM GÅR OCH GRÅTER,

ISAKS OCH ISMAELS ÄTTLINGAR, TVÅ BRÖDER.

Han hade vuxit upp i ett land där judar och araber levde sida vid sida. Inte alltid oproblematiskt, men inte heller alltid odelat problematiskt. På många håll hade judar och araber arbetat tillsammans. De växande judiska jordbruken behövde fler arbetare än vad det fanns judisk arbetskraft och araberna var jordbrukare sedan generationer som gärna lärde sig de moderna metoder judarna introducerade.

Till den blomstrande ekonomin hade arabiska arbetare strömmat från länderna runt omkring – de hade ju för så lite som ett par decennier sedan alla tillhört samma osmanska rike, så gränserna kändes ovana. Men antalet judar som tilläts immigrera till det brittiska mandatet begränsades. Efter en tid hade en del sionister börjat argumentera för att endast judiska arbetare skulle anställas på judiska lantbruk, att jorden måste brukas av Israels barns egen muskelkraft och inte via ombud. Det hade skapat spänningar och ökat på den misstänksamhet som på sina håll redan mullrade bland araberna. När de sedan anade att briterernas intention var att låta judarna grunda en egen stat i Mandatet, att territoriet inte bara skulle styckas upp i olika arabiska nationer, slog de bakut. I drömmen så många hyste om ett stor-Syrien, en ny stor arabisk nation, ingick ingen judisk stat – trots att en judisk befolkning varit ett stående inslag i Levanten.

Haim hade gått med i Palmach som artonåring. De återkommande attackerna mot den judiska befolkningen och mot judiska kibbutzer i Mandatet hade tvingat yishuven att organisera sig. Försvarsstyrkan Haganah hade grundats tre år innan Haim kom till världen och ur den föddes tjugoett år senare, mitt under brinnande världskrig, elitförbandet Palmach. Först för att försvara Mandatet mot axelmakterna och mot araberna om britererna skulle förlora kriget. Senare kämpade de i stället mot britererna och deras orättfärdiga immigrationslagar, de som placerade Förintelseöverlevare i nya interneringsläger och hindrade dem från att kliva iland. Att Palmachs kamp var en rättfärdig kamp hade Haim aldrig betvivlat, varken då eller senare.

”Varifrån får vår nation sin styrka?” hade han en gång frågat ett rum fullt av unga rekryter, män och kvinnor födda i Israel men dömda till att ständigt behöva ta till vapen för att försvara sin rätt att leva i sitt land. ”Därifrån”, sa han och betraktade de unga israelerna. Blonda, mörka, askenaser, sefarder och mizrahi och allting däremellan. ”De som likviderades *där*, de som fördrevs och förföljdes. De som genom århundradena kuvats, tvångskonverterats och mördats i pogromer och de som runt om i Europa tvingades in i boskapsvagnar och föstes likt djur till slakt. Där hade de inget hemland och ingen stat som värnade deras liv. Glöm aldrig detta”, fortsatte han och såg rysningarna skölja över åhörarna likt bränningar mot Tel Avivs stränder. ”Mellan er och er förintelse är bara svärdet. Era misshandlade och döda förfäder, de kunde inte försvara sig. Döm dem inte. Ni,

däremot, har ett land. Ni har kommit ur deras aska, ni som har ert eget hemlands mark under fötterna.”

I år, detta nyfödda 2018, fyllde Israel sjuttio år. Ett helt liv! Och vad hans Israel förändrats under dessa sjuttio år! Förstås hade hela världen förändrats; teknik och innovationer hade förvandlat samhället mer de senaste sjuttio åren än under hela historien som föregått dem, men Israels bidrag till den förvandlingen var oproportionerligt stor. Vem hade kunnat ana det, att ett litet land på knappt tio miljoner människor och som mer eller mindre levde i konstant krig eller under hot om krig skulle lyckas med det? Sömniga byar hade blivit moderna storstäder. Människor från jordens alla hörn samlades här och vävdes samman; judar som varit utspridda bland folken och som flytt eller valt att bryta upp för att bygga sin framtid i en liten nation som var deras eget hemma på jorden.

Men för många unga hade Israel börjat bli något självklart. Förstod de ur vilka händelser, ur vad, deras land kommit? Eller kände de skam för något som inte var sant – som att Israel var en kolonialist, en västerländsk anomali i en, i övrigt, arabisk region? Hur kritisk Haim än var mot mycket av dagens förda politik vacklade han inte i övertygelsen om rätten till landet. Han var inte född i går, hade inte dagens korta ögonblicksbilder som facit. Men nu var han en av få kvar som upplevt Mandattiden, som hade minnen från andra världskriget och som stridit i Självständighetskriget. Han var en av få kvar. Som mött de ur Europa utspydda överlevarna som kommit till landet, för landet.

Haim hade hört Ben-Gurion utropa staten Israel och läsa självständighetsdeklaration och han hade förstått att arabvärlden inte skulle sända sina lyckönskningar. Inte heller de ville ha judarna bland sig. Bara om de fick råda över dem så som under gångna århundraden. Då kanske.

Men deklarationen hade varit lovvärt tydlig. Det nyfödda Israel ville räcka ut sin hand i fred till alla sina arabiska invånare. Stanna, hade man sagt, var med och bygg landet. Lika medborgerliga rättigheter ska ges åt såväl judar som araber i vår nation. Stanna, och bevara freden. Men så hade det inte blivit. Nej, så hade det inte blivit.

Med kriget kom de döda. Rädslan och fiendskapen. Hundratusentals flyktingar som flydde över gränserna – från Israel, till Israel. När kriget tog slut var freden inte vunnen. Oförsonligheten bestod och ingen ville ha en fiende i huset. Än en gång sändes Ismael ut i öknen. Han förblev i tälten. I lägren. Ingen broder tog emot honom. Arabnationerna svek honom för att hålla liv i en strid de förlorat. Och medan Israels barn jublade över sin frihet och över landet de fått av både Gud och människor och betalat för med sitt eget blod hade de varit blinda för broderns förtvivlan. För traumat de arabiska flyktingarna hade upplevt.

Det var inte av illvilja, det hade inte varit det. Inte så att vare sig Haim eller hans kamrater var helgon, eller oförmögna att göra fel. Överträdelser hade begåtts på båda sidor – det begås i krig när adrenalinet pumpas och hat blir en synonym till fienden och det enda som räddar dig undan döden är att vara den som skjuter först. Både judar och araber som tidigare aldrig skulle ha lyft hand mot varandra lyfte hand mot varandra. Felet var ett oavsiktligt – men inte nödvändigtvis oförutsägbart – resultat av det legitima målet att skapa ett judiskt hemland. Haims hemland, staten Israel, som han älskade så oerhört.

1967 hade varit ett annat slags jubelår. Haim mindes skräcken som flutit genom Israels kropp när arabledarna turats om att beskriva hur storslaget de skulle få judarnas blod att flyta. Han mindes massgravarna som grävts och det typiskt judiska skämtet som fått så många att kikna – om att överlevande skulle återsamlas i telefonkiosken. Det var också ett sätt att hantera fruktan. Alla visste att hotet var på allvar och i dödens skugga svetsades folket samman i tårar och i skratt. Och sedan i den rusiga glädjen när deras killar och tjejer fullständigt sopade golvet med skrävlare och judehatare och besegrade tre arméer på sex dagar. Anspänningen övergick i eufori. Efter två tusen år var hela Jerusalem återigen i judiska händer. Det var hemkomsten, den fullständiga upprättelsen. För första gången sedan 1948 fick judar träda in i det gamla Jerusalem, innanför murarna. Generationer av böner, miljoner och åter miljoner böner, hade framburits vända mot Tempelplatsen och nu, äntligen, kunde de gå dit igen. Inte en jude, troende eller ej, var oberörd.

Säkert var det därför. Befrielsen av östra Jerusalem och därefter befrielsen av Judeen och Samarien – det statslösa territoriet som Jordanien ockuperat sedan krigsslutet 1949 och förvägrat judar tillträde till – var bara rätt och riktig. De fördrivna som nitton år tidigare tvingats lämna gamla staden och alla platser där det levte judar sedan romarnas lågor slukat templet, de kunde återvända. Om Israel var en kropp så var Jerusalem, Judeen och Samarien dess hjärta. Det slet man inte ut.

Haim sträckte sig efter sin pipa, stoppade den, tände och sög. Röken skingrades långsamt.

Fredagen den 22 september 1967 hade han, tillsammans med 56 andra av Israels välkända författare, intellektuella och politiskt aktiva, skrivit under ett manifest i tidningen Haaretz. Nu fattade han pennan igen.

Jag lever fortfarande. Den sista av undertecknarna av manifestet för ett odelat Israel. Sedan min ungdom hade jag hållit fast vid den tron. Vi var övertygade om nödvändigheten av att hela Israels land skulle förbli i staten Israels händer och att ingen israelisk regering någonsin skulle avstå från det land vår nation gett oss. Israel erövrade inte Jerusalem, Judeen och Samarien – vi enade landet.

På väggarna intill skrivbordet hängde inramade utmärkelser. Priser han vunnit stod på bokhyllorna bredvid tjocka antologier och romaner som förflyttat honom till helt nya och andra världar. Pappret framför honom hade börjat fyllas av hebreiska tecken, tankar i blyerts som skulle ropa längre än han själv ägde en röst.

Samma dag som manifestet undertecknats hade också en annan text publicerats i Haaretz. Då hade denna andra skrivelse haft fel. Han var inte ensam om att tycka det – när han skrev under manifestet var han en röst för de många. Några år senare hade han önskat att han inte skrivit på. Att han redan då sett vad de andra textförfattarna insett redan innan det skett.

”Vår rätt att försvara oss mot förgörelse ger oss inte rätten att förtrycka andra. Erövring leder till ockupation. Ockupation leder till motstånd. Motstånd leder till förtryck. Förtryck leder till terrorism och terrorbekämpning. Offren för terrorism är oftast oskyldiga människor. Att hålla fast vid territorierna kommer förvandla oss till en nation av mördare och mordoffer.”

Haim höll inte med kommunisterna i *Matzpen* om allt, långt ifrån. Det judiska folket kunde naturligtvis inte vara en ockupant i Israels land, och Västbanken var Israels land – det var Judeen och Samarien. Men om konsekvenserna av att försöka styra över ett annat folk, det folk som nu bodde där, hade historien gett *Matzpen* rätt.

Haim puffade på sin pipa och lät pennan lätta den tyngsta bördan.

Med tiden kom jag att lära mig innebörden av ett folks långvariga styre över ett annat folk. Faran och orättvisan det innebär. Och jag har tänkt om. Åren har gått och vårt land blöder från alla krig vi har utkämpat. Nationen är splittrad, ja totalt oenig, om hur vi ska lösa den elakartade konflikt som råder mellan folken i det här landet. Utan ett avtal kommer, för oöverskådlig framtid, ättlingarna till Isak och Ismael – två bröder – fortsätta fälla tårar.

Nej, Haim blundade inte för svårigheterna. Han såg Hamas och Hizbollah och Islamiska jihad för vad de var – terrorister vars mål var att tillintetgöra det land han älskade och trodde på. De var mördare och fanatiker och ingen skulle inbilla honom att de gick att förhandla med. Men han såg också alla dem som inte var terrorister utan bönder och restaurangägare och skolbarn med drömmar. Som bara önskade sig liv och lugn. Frihet, samma frihet som han själv varit beredd att kämpa intill döden för att vinna när den inte var hans.

Och inom honom rasade ett krig, ett inbördeskrig, och det smärtade honom dagligen.

”Pappa!”

Låt oss berätta för våra barn, för våra barnbarn och för alla generationer som kommer efter dem, sanningen om den här konflikten – ända från dess början. Låt oss tillsammans samtala om vägen framåt.

Hamutal la armarna runt honom och kysste hans kind.

”Du ser piggare ut i dag.”

”Och du har aldrig varit någon vidare lögnare, min dotter.”

Hamutal la huvudet på sned och betraktade honom.

”Hur mår du då, pappa?”

Haim grymtade, la ifrån sig pennan och gjorde ett försök att resa sig ur stolen. Hamutal la snabbt armen om hans midja och hjälpte honom upp. Nu när hon var här ville han njuta av hennes sällskap, bolla tankar och idéer. Hon var full av energi, åsikter, kamp! De tyckte inte lika om allt, Hamutal och han, men att tänka ihop var värdefullt.

Hon stödde honom till favoritfåtöljen och han viftade åt henne att slå sig ner i stolen intill. Aliza skramlade i köket. Här hade de suttit så många gånger, han och Hamutal. Kanske hade hennes engagemang för politik och rättvisa vaknat till liv just här, på en stol intill hans.

”Jag mår som min nation mår.”

”Samma svar som alltid pappa, och hur vill du att jag ska tolka det i dag? Dåligt? Bra?”

”Jag är tacksam, jag lever och har hopp, men delar av mig smärtar. Det är ingen idé att sticka under stol med det.”

”Lika bra att säga sanningen”, sa hon och skrattade. ”Det gör jag jämt, men så får jag också höra att jag är en festsabotör.”

”Det är ensamt ibland, att vara en sådan som säger det ingen vill höra”, sa han, plötsligt allvarlig. ”När jag hade skrivit min klagosång över övergivna palestinska byar, då slutade en del vänner tala med mig. Men jag var tvungen att skriva om dem ändå. De ropade inom mig, fyllde mig.”

”Hamutal”, fortsatte han, när orden landat och tystnaden lagt sig. ”Om något ropar inom dig måste du tala. Även om känslorna är motstridiga, även om de skapar konflikt inom dig. Du har inget val. Du kan inte kapa bort en del av vem du är och vad du känner bara för att det är obekvämt. Inte om du vill vara en sann människa.”

Hur sant visste han inte att det var? Det var inte få tillfällen han känt den konflikten rasa inombords. Som 1982, när Israel tröttnat på PLO:s konstanta attacker mot civila i norr och lyckats driva terroristerna ur Libanon och premiärminister Begin hoppats få skriva fredsavtal med ännu ett grannland. Men rapporterna om att IDF vände bort blicken under den kristna libanesiska milsens massaker i flyktinglägren Sabra och Shatila smolkade framgångarna och fläckade bilden av den moraliska armén, vars soldater dessutom stupade i ett ständigt växande antal. Begin hämtade sig aldrig och avgick året därpå. Kanske var det den inre konflikten som till slut bröt ner honom. Det är inte alla som kan karva bort den skavande skärvan i hjärtat och fortsätta framåt som om inget hänt. Inte Haim. Uppenbarligen inte Begin. När något blir fel måste det gå att erkänna. Det kastar ingen skugga över den rättfärdiga kampen, tvärtom.

Haim hade omfamnat tanken på ett enat land, Judeen och Samarien som en del av Israel. Men med tiden hade han sett kostnaden i form av konstanta stridigheter, motsättningar, hårdföra och kompromisslösa fanatiker – på båda sidor. Han hade inte ändrat sig i fråga om att Judeen och Samarien var judiskt hjärteland. Så var det. Israel var ingen ockupant. Däremot var han inte beredd att stödja en separatistisk extremreligiös kamp för att behålla det. Hans land, Israel, vilade på självständighetsförklaringens ord om lika rätt för alla invånare, och själv hade han – efter mycket vända – landat i att om man inte kunde ge befolkningen på Västbanken dessa samma rättigheter kunde man inte heller behålla territoriet. Svårt och smärtsamt, men nödvändigt. Men långt ifrån alla höll med honom om att det var den bästa lösningen, inte ens om att det var en möjlig lösning.

”Yitzhak Rabin förstod”, sa han, utan en tanke på att Hamutal inte tagit del av hans inre monolog. Men hon var van vid att fadern vandrade mellan då och nu och visste vad hans hjärtas tankar uppehöll sig vid. ”Han valde fredens väg. Men honom mördade en fanatiker. Alla dessa fanatiker, Hamutal! Alla säger de sig älska landet, men hur visar de det? Några mördar, som den där fördömde Yigal Amir. Andra, som många av de ultra-ortodoxa, väljer att ställa sig utanför samhället och vårt demokratiska system men kräver att hela Israel ska anpassa sig efter vad de anser vara rätt. Ingen militärtjänst ska de göra, men våra pojkar ska tvingas bli förtryckare i uniform för att de ska kunna bo i sina fäders land. Och högerregeringen stödjer denna idioti! Nej, det är inte rätt.”

Haim älskade landet, han älskade Judeen och Samarien – för ja, det var deras fäders land – men han hatade att se vad somliga bosättare var beredda att göra mot palestinska araber för att lägga det

under sig. Att invända mot regeringens politik betydde inte att han måste avsäga sig sin kärlek till landet. Empati med palestinska araber krävde inte att han gav upp empatin för sitt eget folk. Det kunde bli motsägelsefullt, det var en konflikt som skavde inom honom, men han såg ingen annan väg än att acceptera den.

Utanför lägenhetens stora fönster föll mörkret. Regnet och blåsten fortsatte att riva i träden. Ljusen tändes. Samtalet böljade mellan minnen och framtid. Mellan glädjen över tekniska framsteg och de krympande klyftorna mellan askenaser och sefarder, över Iron Dome som skyddade landets luftrum mot terroristernas raketer och sorgen över att sjuttio år gått och landet fortfarande utkämpade samma strid. Den om rätten till sin existens.

”Det är onda tider, Hamutal”, sa han, djupt nedsunken i fätöljen. Snart hundra år var han, inte långt ifrån. Han hade sett strid och seger, blod och liv. Hans hår blänkte silvervitt och allt han önskade var att få se sitt folk, sitt land, få frid. Men än såg han inte gryningen.

”Vi längtar efter fred, men tvingas kämpa mot ondskan. Både den inom oss själva och den andra hyser. Det är onda tider, men ändå inte hopplösa tider. Onda tider kan förändras genom att vi förändras. Därför måste vi fortsätta stå upp för det vi tror är sant och arbeta för förändring. Vi älskar. Älskar vårt land. Därför kritiserar vi. För att vi älskar.”

Hamutal gick hem till sitt. Aliza hjälpte honom upp ur fätöljen. En första dag på ett nytt år var till ända.

Israel firade 70 år, ett jubileumsår. Ändå var hon så mycket äldre. Antik, äldre än de flesta civilisationer. Själv skulle han bli 95, om han fick leva. Men han hade sannerligen levt. Som Israel levt. Sett mirakler ske framför ögonen.

Det judiska folket – utvalt av Gud, förkastat av människor, skingrat, rotlöst, ansatt och bevarat – hade behövt ett land. De hade fått det. Hans generation hade fått det. De hade försvarat det. Hans generation hade försvarat det. Inget av det var fel. Tiden hade varit inne. Diasporans tid var slut. De hade kommit hem, och landet hade skänkt dem mjölk och honung i överflöd.

Här hade han fött sina barn, här hade demokrati och liv och kultur blomstrat. Rättvisa skipats och ett folk rest sig ur askan.

Ändå fanns inom honom ett hålrum, en saknad efter det som borde ha varit men inte fanns.

JAG ÄR FYLLED MED ÖVERGIVNA BYAR, ÖVERGIVNA SAKER,

TOMMA SKOR, TRASIGA FILTAR, HÅLIGA BYLTEN

EN SOCKA SOM FORTFARANDE LÄNGTAR EFTER SIN FOT.

De hade inte haft något val annat än att strida 1948. Och ändå. Trots hur behövligt, hur rättfärdigt. De byarna hade också varit en del av hans värld. Den nya världen hade inte blivit vad den var tänkt att bli. Det var en sorg han var tvungen att bära. Och sätta ord på, för ord hade makt att förändra.

Och ändå. En glädje. En tacksamhet. En vilja att fortsätta kämpa för det som var rätt och sant och gott.

1948 och 1967 hade Israel överlevt. 1973, 1982, intifador, Hamas, Hizbollah. Israels kärlek till landet hade segrat över fiendens hat. Två tusen år av förskingring, förtryck, förföljelse och förintelse, och Abrahams barn var fortfarande ett folk, ett judiskt folk. Trots allt.

De var folket som överlevde.

FAKTA – Israel 70 år

Haim Gouri utgör på många sätt ett mikrokosmos av det israeliska samhället. Inte bara var han med redan före statens födelse, upplevde och var starkt delaktig i dess olika faser, men hans ideologiska vandring och intellektuella spännvidd inkluderade den israeliska vänstern, centern och högern. Det Gouri i mindre grad representerar är det religiösa. Han värdesatte den judiska historien och hänvisade ofta till bibliska motiv, men han hade stora reservationer mot judendomen så som den utövas i dagens Israel.

När Gouri skrev de bevingade orden ”jag är ett inbördeskrig”, var och förblev det en väldigt talande beskrivning av det extremt självkritiska judiska samhälle han var en del av. Den vibrerande israeliska demokratin kännetecknas av självkritiska röster från både höger och vänster, fattig och rik, religiös och sekulär. Israelerna är sina egna värsta kritiker. Det säger en hel del med tanke på den massiva kritik de får utstå från omvärlden. Den stora skillnaden är att intern kritik oftast kommer ur en kärlek till landet med önskan om att förbättra det. Extern kritik stannar ofta vid att enbart döma. Israelernas självkritiska hållning bidrar till att hålla den israeliska demokratin såväl stark som sund.

Om man önskar ta pulsen på den israeliska vardagen, lära känna det genuina Israel, är marknaden Machane Yehuda i Jerusalem platsen att gå till. Här möts de alla, religiösa och sekulära, askenaser och sefarder, välutbildade och arbetarklass, judar och araber, från den politiska högern och vänstern, sabra-judar födda i landet och nya immigranter – och alla andra. Man möter mångfalden först i klädstilen och därefter i de olika hebreiska dialekterna. Av och till hör man några arabiska fraser, ofta från en butikägare eller anställda. Sammantaget vittnar detta om ett pluralistiskt samhälle. Judar från olika geografiska regioner, språk och kulturer, tillsammans med judar som bott där i århundraden, har tillsammans med muslimska araber och kristna, druser och beduiner skapat ett mångfasetterat och intresseväckande Israel.

Lämnar man marknaden bakom sig och korsar Jaffa street hamnar man i de ultraortodoxa kvarteren – Mea She’arim. Här är det klädstilen från 1700-talets Europa som gäller, och att studera Talmud ses fortfarande som den ideala sysselsättningen för män. Kvinnornas kanske viktigaste uppgift är att föda och ta hand om barn. De ultraortodoxa judarna är uppdelade i två huvudgrupper, chassider och litauiska judar. Dessa två är i sin tur uppdelade i mindre grupperingar med egna rabbiniska auktoriteter, egen klädstil och små särarter i religiös praxis.

En del traditioner är i förändring eftersom det krävs anpassning för att kunna bo i en modern demokratisk stat. Fler och fler ultraortodoxa söker nu vanliga arbeten. Vissa gör även militärtjänst, något de annars varit undantagna från alltsedan det avtal Ben-Gurion slöt med de ultraortodoxa vid Israels grundande. Det är bara en tidsfråga innan både frågor som rör försvaret av landet och om att bidra till den gemensamma ekonomin måste nå en mer tillfredsställande lösning. "Att dela bördan", säger israelerna, och det lär fler behöva göra om Israel ska kunna fortsätta att ha en hög levnadsstandard och stående armé. De ultraortodoxa röstar ofta på sina egna politiska partier. De senaste decennierna har de allierat sig med den regerande högern för att kunna bevaka sina intressen.

Om man korsar Agrippa street i söderut från marknaden hamnar man i Nachlaot. Detta var en av de första stadsdelar som byggdes utanför Gamla staden och består av mer än tjugo huskroppar byggda runt en stor innergård. Vissa av dess invånare var askenasiska och andra sefardiska, men de var alla religiösa. Det sägs att inget annat område i hela världen har en större koncentration av synagogor än Nachlaot.

Stadsdelen kan stå som symbol för den stora grupp israeler som kallar sig *masorti*, eller traditionella. De är personer med en tydlig judisk identitet; de håller de judiska högtiderna och traditionerna och besöker synagogan med jämna mellanrum. Deras föräldrar eller förfäder kom till Israel från olika geografiska områden vilket förklarar varför de tillber i synagogor som inte bara samlar judar uppdelade efter askenasisk och sefardisk härkomst, men också yemenitisk, irakisk, syrisk och så vidare. Här är mångfalden stor i fråga om utbildning, levnadsstandard och politiska åsikter, men majoriteten av dem röstar på de mer konservativa center- och högerpartierna.

Fortsätter man tio minuter till fots söderut från Nachlaot kommer man till Rechavia och Talbiya. Detta är Jerusalems mer sekulära del – något man annars finner i mycket högre utsträckning i området Gush Dan, runt Tel Aviv. Här har traditionellt den askenasiska eliten hållit till och här finner man också premiärministerns och presidentens residens.

Även om skillnaden mellan askenaser, sefarder, etiopiska judar, sabras och nya immigranter tunnast ut år efter år i ett samhälle där alla dessa – förutom de ultraortodoxa – går till samma skolor, tjänar sida vid sida i militären och gifter sig med varandra, är olikheterna fortsatt märkbara. Det faktum att gudstjänstliturgin är olika i sefardiska och askenasiska synagogor bidrar till att upprätthålla en viss skillnad även bland traditionella judar.

De sekulära tenderar att stötta center- och vänsterpartier och innehar de flesta positionerna i samhällets toppskikt. De har stor påverkan på den israeliska ekonomin och mediesektorn.

Man får ta sig ett par mil söder om Jerusalem, till Gush Etzion, för att träffa bosättarna. Bland denna drygt halv miljon stora befolkning finns stora variationer i allt från religiositet till ideologi och motivation, men den stora trenden är likväl att man röstar på partier på högersidan. Bor man, som de flesta av bosättarna gör, i de stora samhällena nära ”gröna linjen” är vägen till de israeliska storstäderna kort. Många arbetar i storstaden och bor i bosättningarna av ekonomiska skäl då bostäder generellt är billigare där.

De mer ideologiskt motiverade bosättarna bor djupare in i Judeen och Samarien, i det som verkligen är de bibliska kärnområdena. Dessa bosättare ser sin närvaro där som en korrigerande av en historisk orättfärdighet och rätten till landet som något som är deras genom ett bibliskt mandat. De menar också att det är nödvändigt för Israels säkerhet att israeler bosätter sig i Judeen och Samarien. Omvärlden kritiserar ofta samma bosättare för att försvåra en framtida tvåstatslösning eftersom en uppdelning av landet blir mer och mer komplicerad. Bosättarna utsätts regelbundet för palestinska angrepp.

Bland bosättarna finns en liten, men särskilt problematisk, grupp extremister som ibland tar lagen i egna händer och går till angrepp mot arabiska byar och egendomar. Dessa överträdelser har israeliska myndigheter hittills inte slagit ned på tillräckligt hårt.

Följer man Jaffa street femton minuter i östlig riktning från marknaden hamnar man i Jerusalems arabiska stadsdelar. Ungefär tjugo procent av Israels befolkning är arabisk. De israeliska araberna har samma rättigheter som judarna (även om Jerusalemaraberna av olika skäl har en särskild politisk status) och har egna partier i parlamentet. De israeliska araberna måste inte göra militärtjänstgöring, men får göra det. De bor ofta i egna arabiska städer och har ett eget grundskolesystem även om inget hindrar dem från att bo var de vill. Flera städer, som Jerusalem, Haifa, Tiberias och Ramle, har en blandad befolkning med både judar och araber. Universitet och högskolor är gemensamma.

Många israeliska araber känner sig diskriminerade både i förhållande till budgetprioriteringar och kommunal utveckling. Uppklarade brottsfall är mycket lägre i den arabiska sektorn där kriminaliteten också är mycket högre. Det finns en berättigad kritik av myndigheternas hantering av dessa frågor, men det beror också på bristande samarbete från arabiska medborgare där förtroendet för nämnda myndigheter är lågt. Relationerna kompliceras ytterligare i och med att Israel definierar sig som en ”judisk demokratisk stat”.

De kristna araberna är mer integrerade i det israeliska samhället än de muslimska, men generellt kan man säga att det är lite kontakt mellan judar och araber förutom i arbetslivet.

Ungefär två procent av Israels befolkning utgörs av druser. Drusernas religion har sitt ursprung i den fatimidiska grenen av shia-islam, men i dag anses druserna inte vara muslimer. De flesta druser lever utspridda i Libanon, Syrien och Israel och är patriotiska gentemot det land de bor i. De israeliska druserna tjänar i den israeliska armén, och även om majoriteten bor i egna städer är de relativt väl integrerade i samhället.

Den fråga som genom det moderna Israels historia påverkat landet mest, och till stor del format vad som anses vara politisk höger eller vänster, är konflikten med arabvärlden. Vänstersidan förknippas med fredssträvan och "land mot fred"-principen medan högersidan kopplas till säkerhet och bosättningar. Det råder dock inte vattentäta skott mellan de politiska flankerna, eftersom vänstersidan också vill ha säkerhet och högersidan också vill ha fred. Det var högersidan som ingick Israels första fredsavtal med ett arabland, och det var vänstersidan som byggde de första bosättningarna.

Relationen till araberna i hela regionen samt framtiden för Judeen och Samarien, det som kallas Västbanken, är en central del av den israeliska vardagen. Detta var också en kärnfråga för Haim Gouri, tillika en fråga i vilken han under livets gång förändrade sin syn. Det var om dessa svårnavigerade frågor han förde, och det israeliska folket fortfarande för, ett slags inbördeskrig.

Men ett inbördeskrig av detta slag, där man regelrätt utmanar sina egna övertygelser för att se om de fortfarande håller, är ett tecken på mognad och styrka. Detta prövande och omprövande har alltid utgjort en väsentlig del av den judendomen, och det ger det judiska folket goda utsikter om en ljus framtid, trots allt.

Kapitel 27 – 7 oktober

PORTRÄTT – Shalev & Yunes ”De nyfunna vännerna som överlevde massakern”

Text Kommer. I korthet kommer berättelsen utgå från ögonvittnesskildringar från två överlevare från 7 oktober. Shalev var en judisk ung vuxen som deltog i Nova-festivalen. Han flydde därifrån och sprang flera km tills han kom fram till Yunes hus. Yunes är israelarab och muslim och tog emot Shalev och hans vänner i sitt hem och gav dem vatten och mat. När de såg att Hamas närmade sig på motorcyklar gömde han Shalev och hans vänner under sitt hus och gick och konfronterade Hamas. Han skrek till dom på arabiska att han var muslim varpå Hamas bad honom ”föra ut judesvinen”. Yunes sa att det inte fanns några judar där och terroristerna lämnade platsen och Yunes räddade livet på Shalev och hans vänner samt de thailändska gästarbetare som befann sig på hans gård.

FAKTA – Moderna Israels blodigaste dag

”Bränn marken under fötterna på de plundrande ockupanterna – döda, bränn, förstör och stäng av vägarna [...] Dagen har kommit då alla som har ett vapen ska ta fram det. Nu är det dags.” Klockan var 06:30 den 7 oktober 2023 och orden kom från Mohammed Deif, Qassambrigadernas ledare. På telegram-appen lät Hamas meddela att de just startat operation Al-Aqsa-floden för att ”sätta stopp för ockupationsbrottet”. Strax innan avfyrades 3000 raketer mot israeliska städer och samhällen. Samtidigt bröt Hamasenheter igenom säkerhetsstängslet mellan Gaza och Israel på över 50 ställen med hjälp av bulldozrar, traktorer och sprängladdningar. Den första fasen av attacken inkluderade även att förstöra Israels kommunikations- och kamerasystem, övervakningstorn och automatiserade automatvapen vid gränsen. Israels förmåga att övervaka händelseförloppet slogs effektivt ut.

I skydd av raketerna flög ytterligare terrorister över stängslet på motoriserade hängglidare. Ett par hundra befäl från Hamas elitstyrka Al Nukba ledde uppskattningsvis 3000 tungt beväpnade Hamasterrorister på pickup-bilar och motorcyklar längs hela Gazaremsan mot noggrant utvalda israeliska mål. Minst nio palestinska terrorgrupper utöver Hamas deltog i attacken. Spontant följde ytterligare tusentals civila Gazabor efter och deltog i attacken. Inkräktarna intog minst åtta militärstationer och utförde bestialiska terroristattacker mot civila på 24 platser utmed gränsen till Gaza. De skar av vägarna in och ut från förutbestämda mål för att kunna attackera både de som flydde attacken och de som kom till undsättning.

IDF hade endast 400–600 soldater och tolv stridsvagnar i fält som försvarade gränsen till Gaza. I tillägg utfördes attacken i gryningen på sabbaten och under sista dagen av Lövhdyddhögtiden som övergår i Simchat Tora – den högtid då judar firar mottagandet av lagen. Hela Israel befann sig i viloläge när den stora judiska högtidsperioden gick mot sitt slut. Dessutom var det nära 50-årsdagen av Yom Kippur-kriget som också startade genom ett överraskningsangrepp under en judisk högtid.

Musikfestivalen Nova, där 3000 unga människor samlats, var den enskilda plats som drabbades värst. 364 personer mördades kallblodigt och 38 fördes bort som gisslan. På och runt festivalområdet fann man 30 kvinnor vars kroppar alla bar synliga tecken på sexuellt våld. Det är uppenbart att detta var en del av Hamas strategi. Ordlistor med hebreiska kommandon som ”ta av dig kläderna” och ”sära på benen” återfanns på Hamasterrorister. Den totala förnedringen av fienden och våldtäkterna sågs av Hamas som en symbolisk invasion och kränkning av hela den israeliska nationen. Vittnesmålen om det sexuella våldet kom redan i anslutning till massakern och i

takt med att fler detaljer uppdagades tilltog bevisningen. Trots detta teg de flesta av världens kvinnorrättsorganisationer om våldet mot kvinnor den 7 oktober och diskrediterade i värsta fall ögonvittnenas trovärdighet. Människorättsorganisationer som Amnesty International och Human Rights Watch sade lite eller inget om det specifika våldet mot kvinnor. Detta förändrades inte heller efter att New York Times publicerade ett omfattande reportage baserat på mer än 150 intervjuer i december 2023 och FN:s särskilda sändebud bekräftade det sexuella våldet i en egen rapport som publicerades i mars 2024.

Totalt attackerade Hamas över 20 kibbutzer. Två av de värst drabbade var Beerli och Nir Oz. Av Beerlis 1200 invånare mördades 108 och 25 fördes bort som gisslan. Av Nir Oz 400 invånare togs 80 som gisslan. Sammanlagt mördades 1200 människor under attacken vilket gör det till den tredje dödligaste terrorattacken i världen sedan 1970. Bland offren var 816 civila, 59 poliser, 382 militärer, 15 från räddningstjänsten. Därutöver skadades 5400 personer, och 254 israeler och utländska gästarbetare fördes bort som gisslan. Den yngsta, Kfir Bebas, var 9 månader och den äldsta, Shlomo Mansour, 85 år. För varje gisslan terroristerna kidnappade hade Hamas utlovat en lägenhet och 10 000 USD.

Bara timmar efter att nyheten nådde Gaza och Västbanken fylldes gatorna med tiotusentals människor. Filmupptagningar från dessa tillfällen visar inte rädda och bestörta människor, snarare syns de fira under intensiv glädje. Ett firande som snart upprepades på gator och torg runt om i hela västvärlden. Efter bara några dagar övergick firandet i protester mot Israels gensvar på attacken.

Till att börja med mottog Israel starka sympatier från omvärlden, något som kom att förändras i takt med att Israel intensifierade sina ansträngningar att uppnå tre mål med kriget i Gaza: eliminera Hamas, befria alla gisslan samt säkerställa att Gazaremsan inte kan utgöra något säkerhetshot mot Israel i framtiden. I tillägg till kraftiga luftangrepp inleddes en omfattande markinvasion från norr som föregicks av en uppmaning till alla civila i norra Gaza att evakuera söderut. I inledningen av kriget upprättade Israel även en total blockad av Gaza för att sätta press på Hamas.

I takt med att den humanitära situationen i Gaza förvärrades och dödssiffran steg eskalerade omvärldens fördömande av Israels agerande. Propalestinska tältläger på universitetsområden, massdemonstrationer, politiska fördömanden och upprop bland kändisar avlöste varandra. I samband med detta skedde en kraftig ökning av antisemitiska hatbrott runt om i världen. Den öppna antisemitismen nådde nivåer som inte dokumenterats sedan 1930-talets Europa.

Kritiken mot Israel nådde ytterligare ett crescendo när Sydafrika åtalade Israel för folkmord och krigsbrott i den internationella domstolen (ICJ) i Haag. Internationella brottmålsdomstolens (ICC) chefsåklagare Karim Khan valde att utlysa en arresteringsorder av Israels premiärminister Benjamin Netanyahu och försvarsminister Yoav Gallant samt Hamasledarna Yahya Sinwar och Ismail Haniya. Dels sammanblandade han på så vis två folkvalda demokratiska ledare med internationellt erkända terrorister och dels frångick han praxis att ICC brukar låta landets egna rättsväsende först utreda anklagelsen, när ett fungerande sådant finns i landet.

Sydafrika, som inte anser att Hamas är en terroristorganisation, hade redan tidigare visat sympati för Hamas sak. De har beskrivit massakern den 7 oktober för ett ”inte överraskande” svar ”på brutaliteten hos den israeliska apartheidregimen”. Deras anklagelse till ICJ byggde på två huvudsakliga argument; det stora dödstalet i Gaza, samt oacceptabla uttalanden från framträdande israeler gentemot palestinier, vilka Sydafrika menar stärker antagandet att Israels intention är att döda så många som möjligt. Intentionen är avgörande i folkmordskonventionen som antogs 1948, inte endast antalet döda. Folkmord beskrivs som ”avsiktliga och systematiska handlingar i syfte att helt eller delvis förinta en grupp utvald eller definierad genom nationalitet, etnicitet, ras eller religiös tillhörighet”.

I augusti 2024 överlämnade High Level Military Group (HLMG), bestående av tidigare Nato-befälhavare och militära experter, en rapport till ICC efter att ha granskat Israels krigföring. De dömde ut chefsåklagare Karim Khans resonemang att Israel ägnade sig åt systematiska krigsförbrytelser. Rapporten innefattade bland annat följande slutsatser: "Om Israels krigföring klassas som brottslig, inskränker det kraftigt möjligheterna för fria stater att försvara sig mot terror och militära angrepp." Den israeliska armén gjorde i själva verket, enligt HLMG, större ansträngningar för att få in nödhjälp till civila än vad sannolikt någon annan krigförande part har gjort i ett område där det pågår aktiva stridigheter. "IDF:s biståndsinsatser ligger på en nivå som vi aldrig sett hos våra egna militära styrkor, och som vi är osäkra på om de ens skulle klara av att genomföra."

John Spencer vid West Point Academy, en av världens främsta experter på urban krigföring, uttryckte sin syn på detta mycket komplicerade krig – ett krig som utkämpas i tät bebyggelse, där fienden förskansat sig i och under civil infrastruktur: "...enligt min analys, har Israel implementerat fler försiktighetsåtgärder för att förhindra civil skada än någon militär i historien – utöver vad internationell lag kräver och mer än USA gjorde i sina krig i Irak och Afghanistan." FN, EU och andra aktörer beräknar att civila brukar utgöra 80–90 procent av antalet döda i krig, eller ett förhållande 1:9 mellan döda stridande och döda civila. Eftersom Hamas aldrig uppger hur många döda som är stridande – eller hur många som dött genom deras egna misslyckade raketer, vilket är ungefär 20 procent av alla raketer – får vi vända oss till IDF:s beräkningar för att få en uppskattning i detta krig. IDF:s siffror visade hösten 2024 ett förhållande mellan döda stridande och döda civila på ungefär 1:1,5, vilket inte har någon motsvarighet i moderna krig. De rapporter som kommit från FN under kriget har varit motstridiga och varierat mellan 35–70 procent kvinnor och barn bland de dödade. Urvalet har varit begränsat, delvis baserat på Hamas egna uppgifter, och inte tagit hänsyn till beväpnade minderåriga som deltagit i striderna.

Trots omvärldens kritik enades ett tidigare splittrat Israel i gensvaret på 7 oktober och för att föra hem gisslan. Även om den interna kritiken tilltog efter hand som kriget drog ut på tiden, framför allt rörande hur man på bästa sätt får gisslan befriad, samlades folket vid krigets början mangrant mot en gemensam fiende. Samtidigt förenades de i chocken över hur överraskningsattacken kunnat ske utan att IDF och Israels underrättelsetjänster lyckats avslöja och avvärja den. Även om det framkommit att Hamas taktik sedan 2021 varit att invägga Israel i en falsk förhoppning om att de inte var villiga att attackera Israel av rädsla för eventuell vedergällning, fanns signalerna, tecknen och bevisen där för den som ville se. Redan 2022 uppdagades ett 40-sidigt dokument, kallat *Jericho Wall*, som i detalj beskriver det som skedde 7 oktober. Månader, veckor och dagar före attacken övade Hamas, rakt framför ögonen på IDF:s avancerade övervakningssystem, scenarion som direkt återspeglar den faktiska attacken. Detta rapporterade IDF:s spanare och lägre officerare uppåt i befälskedjan. En av spanarna vid Nahal Oz-basen, Amit Yerushalmi, uttryckte sin frustration inför en civil undersökningskommission: "Vi satt där i två år och vi var säkra på att [våra befälhavare] lyssnade på oss och gjorde något med vår information. Mot bakgrund av resultatet inser jag att de inte gjorde något med det." Högre befäl och beslutsfattare kunde helt enkelt inte förmå sig att, eller ville inte, ta de entydiga rapporterna på allvar.

Den 8 oktober 2023 startade Hizbollah i Libanon öppet krig mot Israel och började raketbeskjuta Galileen, i solidaritet med Hamas. Hizbollah anses vara världens bäst beväpnade terrororganisation. I nästan ett år pågick ett lågintensivt krig mellan Israel och Hizbollah samtidigt som cirka 80 000 israeler i norra Israel tvingades evakuera sina hem för att komma bort från den överhängande faran. Efter att 8000 raketer avfyrats från Libanon ändrade Israel sin taktik och inledde en kraftfull offensiv för att decimera Hizbollahs arsenal och slå ut deras ledarskikt. Det sistnämnda har de gjort med anmärkningsvärd framgång. När Israel lyckades döda Hizbollahs högsta ledare, Hassan Nasrallah, väcktes på nytt Irans vrede. För andra gången under kriget utförde den islamiska regimen

något den aldrig gjort förut: ett direktangrepp från Iran på Israel. Utvecklingen bidrog till den starka internationella oron att kriget skulle urarta till ett regionalt storkrig. Irans inblandning blottlägger också den större bilden i Israels krig mot Hamas – att Hamas är en del av den så kallade motstånd saxeln som orkestreras av den islamiska regimen i Iran. Det är ett proxykrig där islamiska regimen i Iran under decennier till stor del beväpnat, tränat och finansierat terrorgrupper i Israels närområde med det uttalade målet att utplåna landet. På Palestinatorget i Teheran finns en klocka som räknar ner till 9 september 2040 – då ska Israel vara utplånat. Israel har att bekämpa ett existentiellt hot på sju fronter. Hamas i Gaza, Hizbollah i Libanon, miliser i Irak och Syrien, terrorceller på Västbanken, Houthirebellerna i Jemen och islamiska regimen i Iran.

Ett regionalt storkrig och ett globalt uppvaknande för den palestinska kampen var precis vad Yahya Sinwar hoppades uppnå när han planerade och iscensatte 7 oktober-massakern. Yuval Bitton, som genomförde omfattande förhör med Sinwar under hans tid i israeliskt fängelse, ifrågasatte vid ett tillfälle Hamas strategi att ta gisslan för att befria palestinska fångar med tanke på Israels vedergällning. ”Jag sa till Sinwar: säg mig, är det värt att 10 000 oskyldiga dör för att befria 100 fångar? Hans svar var otvetydigt: även 100 000 är värt det”. Yahya Sinwar dödades i Rafah 16 oktober 2024 men när arbetet med den här boken rundades av rasade kriget, samt kritiken mot det, alltjämt.

Det Theodor Herzl talade så varmt om 1897, ”huset” som skulle skydda den judiska nationen, är nu en verklighet. Och ändå, gång på gång, måste det judiska folket kämpa för att behålla det. Det anmärkningsvärda är att trots prövningarna Israel genomgått, och nu igen genomgår, ökar samtidigt antalet judar som bestämmer sig för att göra *aliya* från världens alla hörn. Budskapet i profeten Jeremias bok, där Gud talar till det judiska folket i Babylons fångenskap om ”en framtid och ett hopp”, har gett framtidstro i de mörkaste av passager.

Hoppet – *hatikvah* – har präglat och fortsätter prägla det judiska folket.

Ordförklaringar

Adhan – arabiska. Det muslimska böneutropet, kallelsen till bön som ropas från minareterna.

Aggada – judiska legender i Talmud.

Agudat Yisrael –

Al-Andalus – det muslimska Spanien.

Al-Asifah – arabiska, betyder ”stormen” och var namnet på Fatahs, den nationalistiska palestinska befrielseörelsens, militära gren.

Aliya – invandringen av judar från den judiska diasporan till Israel (även innan dagens israeliska stat fanns). Betyder ”att stiga upp”.

Almohaderna – Almohadkalifatet var ett nordafrikanskt berber-muslimskt imperium som grundades på 1100-talet. När det var som störst kontrollerade det stora delar av den iberiska halvön (al-Andalus) och Nordafrika (Mahreb).

Al Nukba – Hamas elitstyrka.

Al Shati – palestinskt flyktingläger i Gaza.

Altalena-affären –

Amora/amoraim – så kallas rabbinerna som levde mellan år 200–500.

Anastasis – grekiskt namn på Heliga gravens kyrka, eller Uppståndelsekyrkan.

Antinomianism – laglöshet eller opposition mot lagen. Antinomianism är inom teologi en riktning som förnekar det som inom en religion betraktas som gudomliga lagar.

Arabförbundet – eller Arabligan är en regional sammanslutning av 21 arabiska länder i Mellanöstern och Nordafrika samt det Palestinska självstyret.

Askenaser – den grupp av judar som på medeltiden kom att bosätta sig i Tyskland och norra Frankrike, samt därefter i Polen och andra östeuropeiska områden såsom det judiska bosättningsområdet i kejsardömet Ryssland.

Babylon – var huvudstad i Babylonien och låg vid floden Eufrat i nuvarande Irak. Hit fördes det judiska folket i fångenskap omkring år 600 före Kristus efter att kung Nebukadnessar intagit Jerusalem. Ända sedan dess fram till våra dagar har judar bott i området. / År 70, 220, 500, 1492

Bar-Hanina (300-talet) – judisk lärare som bodde i Betlehem och undervisade kyrkofadern Hieronymus. / År 364

Bar mitzva – det tillfälle i livet då judiska pojkar respektive flickor (bat mitzva) uppnår den religiösa myndighetsåldern.

Beitar – upprorsledaren Bar Kochbas (Shimon Ben Kosiba) sista fäste.

Betar – judisk nationalistisk ungdomsrörelse startad av Jabotinsky med tiotusentals medlemmar runt om i Östeuropa.

Beit Aghion – Israels premiärministerbostad i Jerusalem, även kallat Balfour eftersom det ligger på Balfour street.

Beit HaNasi – Israels presidentbostad i Jerusalem.

Bilu/bilu'im – akronym för *Beit Ya'akov Lekhu Venelkha* ("House of Jacob, let us go [up]") från Jesaja 2:5. Medlemmarna kallades bilu'im. En sionistisk rörelse med målet att få judar att migrera till Osmanska riket.

Buraq – mytologiskt djur inom islam. Anses vara det riddjur – med kvinnoansikte – som Muhammed red på till "den mest avlägsna böneplatsen" under sin nattliga resa.

Bysantinska riket – termen avser generellt den östliga fortsättningen av det romerska riket efter antiken, ett kejsardöme med Konstantinopel som huvudstad.

Challah-bröd – ett klassiskt judiskt flätat bröd som äts till sabbat och andra stora högtider.

Chassan – Den som leder bönerna i synagogan.

Chassidism/chassider – judisk "väckelserörelse" som uppstod i början av 1700-talet i södra Polen. Grundare och ledare var Israel Ben Eliezer (även känd som Baal Shem Tov). Efterföljarna kallas chassider.

Cheder – skola som undervisar barn i judisk religion, historia, traditioner och hebreiska.

Chmelnytskyj-massakern – en massaker på judar i dagens Ukraina runt år 1650.

Cholent – traditionell judisk (askenaser) sabbatsgryta. Innehåller bland annat kött, potatis och bönor.

Conversos – så kallades judar som konverterat till kristendomen i Spanien och Portugal (omkring 1300–1700-tal), samt deras ättlingar.

Convivencia – betyder ungefär "bor tillsammans", och syftar på den period i spansk historia som varade från de muslimska umayyadernas erövring av Spanien i början av 700-talet fram till utvisningen av judarna 1492.

Córdoba – det kalifat (initialt emiratet Córdoba, från år 756) som regerade det islamiska Spanien (al-Andalus) och delar av Nordafrika från staden Córdoba år 929–1031.

Dhimmi – enligt klassisk islamisk rätt (sharia) en jude eller kristen som lever i en muslimsk stat och åtnjuter statens beskydd. Dhimmis har inte samma rättsliga status som muslimer och måste betala en speciell skatt (jizya).

Diasporan – judarnas bosättning utanför sitt historiska hemland, först under den assyriska och babyloniska fångenskapen och senare efter den romerska fördrivningen.

Emancipation – frigörelse från ett tillstånd av omyndighet, underordnande eller rättslöshet och erhållande av självbestämmanderätt och jämlikhet med andra.

Eretz Israel – betyder landet Israel på hebreiska, och är vad judar alltid kallat sitt gamla hemland.

Fatah –

Fatimiderna – ett shiamuslimskt kalifat mellan (ungefär) år 900–1170 i Nordafrika och Västasien.

Fedayeen – arabiska gerillakrigare och terrorister.

Gnosticism – en idéströmning påverkad av Platons filosofi som under de första århundradena utmanade den kristna tron. En vanlig syn bland gnostiker, som kom att få inflytande på kristen teologi, är att den materiella världen är fördärvad, mörk och i värsta fall ond. Det andliga däremot ses som något ädelt, gott och fullkomligt.

Et vanlig syn blant gnostikere, og et syn som kom til å få innflytelse i kristen teologi, er at den materielle verden er fordervet, mørk og verste fall ond. Det åndelige sees derimot som noe edelt, godt og fullkomment

Gröna linjen – gränserna från vapenstilleståndet i slutet av kriget 1948-1949. Israel innanför dessa gränser kallas ibland för "det erkända Israel".

Haganah – sionistisk paramilitär organisation som verkade för att skydda den judiska befolkningen i det brittiska mandatet för Palestina mot arabiska attacker.

Hadar – ordet summerar den judiska värdigheten, äran. Var ett viktigt uttryck för Ze'ev Jabotinsky.

Halacha – från hebreiska ordet för "att gå"; kan översättas med vandringen. Det hebreiska namnet på judisk religiös lag.

Halukka – finansiellt stöd som samlades in av judar runt om i världen för att hjälpa judar som levde i det heliga landet (innan Israel grundades, till exempel under Osmanska riket).

Hamas – grundat 1988, en palestinsk, sunnitisk islamistisk terrororganisation som verkar för en palestinsk stat och Israels utplånande. Ordet Hamas är en akronym för Harakat al-Muqawamah al-Islamiyya (Islamiska motståndsrörelsen) men betyder också "iver" på arabiska. På hebreiska betyder *hamas* "våld".

Haredim – "de som skälver". Så kallas ultraortodoxa judar (både mitnagdim och chassidier).

Hashomer –

Hasmoneiska dynastin – styrde Judeen och områdena däromkring år 140– 37 före Kristus. Området blev självständigt efter att de judiska mackabéerna gjort revolt mot de hellenistiska seleukiderna. Självständigheten förlorades sedan till romarriket.

Hatikvah – "Hoppet" – staten Israels nationalsång som komponerades av nybyggare från Rishon LeZion som melodisatte Naftali Hertz Imbers dikt *Tikvatenu*, vårt hopp.

Herut – politiskt parti i Israel grundat av Menachem Begin.

Hizbollah –

HLMG – High Level Military Group.

Hovevei Zion – ungefär "de som älskar Sion". Namn på rysk sionistisk organisation på 1800-talet.

Hudabiyya-avtalet – ett tioårigt fredsavtal som Muhammed år 628 slöt med staden Mecka bara för att bryta det några år senare när situationen var mer fördelaktig för honom.

Hudna – arabiska. Tillfällig vapenvila, enligt Muhammeds exempel med Qurayshstammen i Mecka.

Huthirebellerna – Iranstött shiaislamisk politisk och paramilitär rörelse i Jemen.

ICC – Internationella brottmålsdomstolen

ICJ – Internationella domstolen i Haag

IDF – Israel Defence Forces, israeliska försvarsmakten.

Idiosynkratisk – egenartad, excentrisk.

Inshallah – arabiska. Betyder “om Gud vill”.

Investiturstriden – en strid som officiellt pågick mellan cirka 1075–1122 men kom att fortsätta under hela medeltiden. Handlade om att kyrkan motsatte sig att furstar och stormän insatte präster i ämbete.

Irgun – en paramilitär judisk grupp grundad av Vladimir Jabotinsky för att försvara sig mot arabiska angrepp samt kämpa mot britterna i Brittiska Palestinamandatet efter att britterna ansågs ha svikit sina löften till judarna. Menachem Begin var gruppens ledare 1943–1948.

Iron dome – antimissilsystem utvecklat i Israel som syftar till att slå ut kortdistansraketer.

Izz ad-Din al-Qassam-brigaderna – Hamas paramilitära gren. Listad av bland andra Europeiska unionen som en terroristorganisation.

Jaktsäsongen – ”La saison de chasse” eller “The hunting season”, var Haganahs försök, beordrat av Jewish Agency som leddes av David Ben-Gurion, att trycka ner Irguns uppror mot regeringen för det brittiska mandatet i Palestina, från november 1944 till mars 1945.

Jizya – en årlig skatt som dhimmi (icke-muslimska medborgare i muslimska stater) förutsätts betala.

Kabbala – judiskt, mystiskt religiöst-filosofiskt system. Den mest kända varianten, luriansk kabbala, hade länge sitt centrum i Safed i dagens Israel.

Katarer – ett samlingsnamn för de många sekter som på 1000-talet bredde ut sig i Europa. Ordet kättare kommer härifrån, och uttrycket katarer användes tidigt om avfällingar, i allmänhet från katolicismen. / År 1492

Keffiyeh – traditionell huvudbonad, ofta en svartvit eller rödvit fisknätsmönstrad sjal, som bärs företrädesvis i Mellanöstern och som genom främst Yassir Arafat och PLO gjorts till en symbol för de stridande palestinierna.

Keren Hayesod – en internationell insamlingsorganisation som grundades av Sionistkongressen 1920 för att samla in pengar för att bygga upp det judiska hemlandet.

Keren Kajemet – organisationen grundades 1901 med ett huvudsakligt syfte – att samla in pengar till köp av land i Eretz Israel. Organisationen var helt avgörande för det sionistiska projektet.

Khaybar – stad i Arabien, norr om Medina. Här dödades många judar av Muhammed och hans armé. Khaybar har blivit ett muslimskt kamprop som används mot judar än i våra dagar.

Kibbutz – ett socialistiskt, kollektivt jordbruk där allt ägdes gemensamt.

Knesset –

La Santa Hermandad – “det heliga brödrskapet”. Var ett slags militär fredsbevarande sammanslutning av beväpnade individer i det medeltida Spanien, särskilt i Kastilien.

Levanten – "Österlandet", användes förr för att beskriva kustländerna i östra Medelhavet.

Lövhyddohögtiden – en judisk högtid som firas till minne av

Ma'abarot – judiska flyktingläger i Israel för judar som flytt eller immigrerat till nybildade staten Israel.

Majd (Munazzamat al Jihad w'al-Dawa) – Hamas underrättelsegren startad av bland annat Yahaya Sinwar i slutet av 1980-talet.

Mamluker – ordet mamluk är arabiska och betyder "ägd". Mamluker var slavsoldater som användes av de muslimska kaliferna och andra islamiska härskare. Slavarna togs från icke-islamiska områden som Sydryssland och Kaukasus.

Marraner – så kallades spanska judar som låtsades vara kristna konvertiter men egentligen behöll sin judiska tro och identitet. Betydelsen av ordet är oviss, men har ofta kopplats till "grisar".

Matza – det osyrade pesachbrödet som bakas på vatten och mjöl. I århundraden har förföljelser mot judar brutit ut efter anklagelser om att brödet bakas med mänskligt blod.

Matzpen – en revolutionär socialistisk och antisionistisk organisation, grundad i Israel 1962 och aktiv fram till 1980-talet.

Mekorot – (hebreiska för *källor*) Israels nationella vattenbolag. Grundat 1937.

Mezuza – hebreiska för dörrpost. En mezuza är den pergamentrulle som enligt judisk sed ska sättas upp vid varje dörrpost i hemmet. Den innehåller den judiska trosbekännelsen *shema*.

Millet-systemet – politisk administration som grundar sig i islamisk rätt (sharia) och föreskriver den särskilda relationen mellan staten och dhimmi, alltså icke-muslimer, men i första hand de så kallade bokens folk (judar och kristna). Genom millet-systemet gavs i Osmanska riket viss autonomi åt religiösa minoritetsgrupper.

Minjan – så kallas den samling personer som behövs för att förrätta vissa delar av en judisk gudstjänst. En minjan består av minst tio män över 13 års ålder.

Mishna – sammanfattar judisk religiös lag (halacha), inklusive de utombibliska lagarna som tidigare förts vidare genom muntlig tradition. Sammanfattades av Judah ha-Nasi på 200-talet för att bevara denna kunskap, då det fanns en risk att den annars skulle gå förlorad på grund av förtryck.

Mitnagdim – ordet betyder "de som står emot" och beskriver de judar som från 1700-talet och framåt fortsatte att följa den traditionella uttrycket för judisk tro och stod emot den mer upplevelsefokuserade och mystiska chassidiska uttrycksformen.

Mitzva – (plural: mitzvot) påbud eller förbud som finns i Toran. Traditionellt räknar man till 613 mitzvot.

Mizrahi – judar som i århundraden levit i de arabiska länderna i Mellanöstern och Nordafrika.

Mossad –

Mujaheddin –

Mukawama – arabiska, innebär motståndskamp i enlighet med "doktrinen om ständig strid" eller "ihållande krigföring" gentemot Israel.

Muslimska brödrskapet –

Nakba – arabiska, betyder ungefär "katastrofen", och syftar på händelserna under det arabisk-israeliska kriget 1948 då runt 700 000 palestinier flydde och lämnade sina hem.

Narodnaja volja – ryska, betyder ungefär "Folkets frihet". Var en rysksocialistisk rörelse mot slutet av 1800-talet. Låg bakom mordet på tsar Alexander II 1881.

Nili – "Netzah Yisrael Lo Yeshaker" (1 Sam 15:29) betyder ungefär "Israels evige ljuger inte". Var en judisk spionorganisation i Osmanska riket under första världskriget.

NRP – The National Religious Party, politiskt parti i Israel.

Palmach – elitförband inom Haganah.

Pascha – hög militär och civil ämbetstitel i Osmanska riket.

Pavane – renässansdans av italienskt ursprung.

Peristylen – öppen innergård med pelargång.

PLO –

PLO:s trefasplan – ta det vi får, samla vapen och styrka, inta resten.

Pumbedita-akademin –

Rebbe – så kallas en andlig ledare i den chassidiska rörelsen.

Reconquista – "återerövringen"; de kristnas erövring av hela iberiska halvön från muslimerna.

Rosh Hashana – det judiska religiösa nyåret.

Saba – hebreiska för farfar/morfar.

Sabra – ordet började användas runt 1930 om en jude som fötts i Israel, inklusive det brittiska mandatet Palestina och Osmanska Syrien. "Sabra" är också en i Israel utbredd kaktus med en söt frukt.

Sabra och Shatila –

Sahih al-Bukhari – en hadithsamling sammanställd av den persiske lärde Muhammad al-Bukhari. Den blev färdig ungefär år 846 efter Kristus. Anses vara en av de mest trovärdiga hadithsamlingarna.

Sanhedrin – även kallat Stora rådet eller Rådet, var det judiska folkets högsta politiska och religiösa organ under grekisk-romersk tid.

San Remo-konferensen – 1920

Sasanidiska riket – Sasaniderna var den sista inhemska dynastin att styra Persien före den arabisk-muslimska invasionen. Den sasanidiska epoken varade i ungefär 400 år (från år 226 och 640), med Ktesifon som huvudstad.

Selot – seloterna (från grekiska zelos, "iver") var en judisk gruppering vid tiden runt Kristi födelse som manade till motstånd mot den romerska ockupationen. Ordet selot kan också användas allmänt om fanatiker.

Sefarder – den grupp judar av spansk-judisk härkomst som förvisades från iberiska halvön i slutet av 1400-talet.

Seldjukerna – turkisk sunnimuslimsk dynasti som gradvis blev persisk och bidrog till turkisk-persisk kultur i Västasien och Centralasien. Seljukerna etablerade Seljukriket (1037–1194), Sultanatet Kermân (1041–1186) och Sultanatet Rum (1074–1308), som sträckte sig från Iran till Anatolien och var de främsta målen för det första korståget.

Septuaginta – äldsta bevarade grekiska löversättningen av hela hebreiska Gamla testamentet från omkring 150 år före Kristus.

Shahanshah – persisk kungatitel som betyder "Konungars konung".

Shahid – arabiskt ord som betyder "vittne". Används som hederstitel på de muslimer som dött medan de utfört jihad/heligt krig. Självordsbombare benämns ofta som shahid.

Shearith Israel – "Israels kvarleva". Namnet på den första, och äldsta, judiska församlingen i New York (då New Amsterdam).

Shema – judiska trosbekännelsen (5 Mos. 6:4): "Hör Israel! Herren vår Gud, Herren är en."

Shofar – ett musikinstrument, en typ av blåshorn, som används vid det judiska nyåret, Rosh Hashana, samt för att markera fastans avslutning under jom kippur, försoningsdagen.

Shtachim - hebreiska, betyder "områden". Ett av orden som används i Israel om de administrerade, också kallade ockuperade, territorierna (Västbanken).

Sikarier – anses vara en av historiens tidigaste "terrorgrupper" verksamma decennierna före Jerusalems fall år 70. De motsatte sig romarnas ockupation och judiska kollaboratörer.

Simchat Tora – den högtid då judar firar mottagandet av lagen.

Sions vises protokoll – en konspiratorisk antisemitisk pamflett från 1905, troligen skapad av tsarryska säkerhetstjänsten.

Sura-akademin – Ett av de två stora judiska akademierna för religiösa studier i Babylon. Det andra låg i Pumbedita. Grundad 225 e.Kr.

Sykes-Picot-avtalet –

Tahida –

Taifa – en taifa var i det muslimska Spanien, al-Andalus, i praktiken självständiga småstater - en stadsstat med tillhörande landsbygd.

Talmud – de judiska skriftlärdas stadgar, lagdiskussioner och skriftutläggningar. Samtliga auktoriteter som åberopas i Talmud levde före år 500 efter Kristus, då den också blev färdigställd. Talmud finns i två versioner: den jerusalemska Talmud (*Jerushalmi*) och den babyloniska Talmud (*Bavli*).

Tanakh – den judiska Bibeln, det vill säga de kristnas Gamla testamente. Består av tre delar: Toran, Nevi'im och Ketuvim som betyder läran, profeterna och skrifterna.

Tanna/tannaim – så kallas rabbinerna som levde de två första århundradena efter Kristus.

Tefillin – läderkapslar som innehåller pergamentrullar med verser från Torah. Kapslarna används av judiska män under morgonbön på vardagar. En fästes med hjälp av en läderrem på biceps och en annan vid hårfästet.

Toran – "Lagen", det vill säga de skrifter som den kristna världen benämner

"Moseböckerna". Den består av fem delar: *Bereshit* ("I begynnelsen"), *Shemot* ("Namnen"), *Vajikra* ("Och Herren kallade"), *Bamidbar* ("I öknen") och *Devarim* ("Ord").

Tzadik – betyder "rättfärdig" och är en titel som inom judisk tradition ges till personer som anses rättfärdiga, som bibliska personer, och senare också åt andliga mästare (inom chassidismen kallas ofta rebben/den karismatiska ledaren för tzadik).

Umma – arabiska. Den globala muslimska "nationen".

Umayyaderna – en arabisk klan av stammen Qureish. Efter den fjärde kalifen Alis död 661 utvecklades den umayyadiska dynastin och styrde det islamiska riket till år 750 – från Persien i öster till iberiska halvön i väster.

UNEF –

UNRWA – FN:s hjälporganisation för Palestinaflyktingar, bildad 1949.

Uti possidetis juris – en folkrättsprincip som föreskriver att nybildade suveräna stater ska behålla de inre gränser som den senaste lagliga entiteten hade om inte ett nytt avtal blivit accepterat av inblandade parter.

Visigotiska riket – det visigotiska riket var ett kungarike i södra Frankrike och på den iberiska halvön som grundades av visigoterna (ett germanfolk) omkring år 400 och varade till omkring år 700 när araberna erövrade riket.

Västra muren – En del av muren runt Tempelplatsen och av många ansedd som den heligaste platsen i judisk religion. Av murarna runt Tempelplatsen ligger Västra muren närmast där Det allra heligaste en gång låg i judarnas tempel. Judarna kallar den Kotel, i väst har den ofta kallats Klagomuren och av muslimer Al-Buraq-muren (efter Muhammeds mytologiska riddjur).

Waqf – arabiska, betyder inneslutning eller begränsning. Det används för att beskriva en egendom, byggnad eller mark som givits som en permanent gåva till ett muslimskt ändamål. Från det ögonblick då transaktionen gjorts kan den inte ångras. Ungefär: en gång waqf, alltid waqf.

Wiedergutmachung – tyska, betyder gottgörelse. *Deutsche Wiedergutmachungspolitik* var Västtysklands statliga åtagande för att ge materiell ersättning åt det judiska folket efter Förintelsen.

Yeshiva – en judisk skola för studier av Toran, Mishna, Talmud och annan rabbinisk litteratur.

Yishuv – hebreiska, betyder "bosättning" eller "samhälle" och används som benämning på det judiska samhället i Eretz Israel (det som under lång tid var en del av Osmanska riket och senare Brittiska mandatet Palestina) före staten Israels grundande.

Yom Kippur-kriget –

Zoroastrier/zoroastrism – zoroastrismen grundades cirka 1500 år före Kristus och var den dominerande religionen i den iranska/persiska världen i mer än 1500 år.

Quraysh – den arabiska klam/stam som profeten Muhammed tillhörde.

Person- & Platsindex

De årtal där personen/platsen omnämns i boken står på följande vis: / År XX

Aaron Aaronsohn (1876–1919) – rumänsk-judisk agronom, sionist, grundare av spionorganisationen Nili. / År 1917

Aaron Isaac (1730–1816) – första juden i Sverige som fick rätt att stanna i landet och behålla sin judiska tro. / År 1774

Abd al-Aziz ar-Rantissi (1947–2004) – palestinsk Hamas-politiker och medgrundare till Hamas. / År 2009

Abdülhamid II (1842–1918) – Osmanska rikets 34:e sultan, och den siste sultanen att regera över riket. /1881

Abdul Rachman Hassan Azzam (1893–1976) – Egyptisk diplomat och politiker. Generalsekreterare för Arabförbundet 1945–1942. / År 1948

Abraham – judarnas patriark som man kan läsa om i 1 Moseboken 12 och framåt. / År 70, 1517, 1654, 1740, 1860, 1948, 1967, 2018

Abraham Abulafia (1240–1291) – judisk lärd, född i Zaragoza i Spanien. Tidig kabbalist. / År 1492

Abraham DeLucena (1600-talet) – ingick i en grupp judar som vädjade till det holländska Västindiska kompaniet för lika rättigheter för judar i New Amsterdam. / År 1654

Abraham Isaac (1700-talet) – judisk handelsman. Bror till Aaron Isaac. / År 1774

Abraham Pach (1700-talet) – hovmedaljör. Kompanjon till Aaron Isaac och flyttade till Stockholm snart efter Isaac. Han lämnade dock Sverige efter några år. / År 1774

Abu Bakr (omkring 573–634) – en rik och ansedd man av stammen Qureish och en av profeten Muhammeds första anhängare. Abu Bakr valdes efter Muhammeds död 632 till dennes efterträdare och blev muslimernas förste kalif. / År 638

Adolf Hitler (1889–1945) – Tysklands rikskansler 1933–1945. Ordförande i Nazistpartiet. / År 70, 1938, 1948, 1977

Aelia Capitolina – det namn som kejsar Hadrianus ändrade Jerusalems namn till runt år 135. / År 135, 364

Agostinho Mica (död omkring 1525) – läkare och professor. Bror till Gracia Mendes Nasi och far till Joseph Nasi. / År 1517

Ahmad Yassin (1936–2004) – palestinsk islamist och grundare av Hamas. / År 2009

Ahmad Shukeiri (1908–1980) – PLO:s första ordförande. Skrev Palestine National Charter 1964. / År 1964

Ahmed Qurei (1937–2023) – palestinska myndighetens premiärminister 2005–2006, tillhörande Fatah.

Akiva Ben Josef (ungefär 50 före Kristus –135 efter Kristus) – även känd som *rabbi Akiva*, var en judisk lärd. / År 135

Alexander II (1818–1881) – kejsare av Ryssland 1855 – 1881. Blev mördad av gruppen Narodnaja volja. / År 1881

Alexander Marmorek (1865–1923) fransk judisk bakteriolog och sionistledare. / År 1917

Alexios I Komnenos (ungefär 1050–1118) – bysantinsk kejsare från 1081. / År 1099

Alfred Dreyfus (1859–1935) – fransk judisk officer som 1894 dömdes för spioneri i den uppmärksammade så kallade Dreyfusaffären. Hans oskuld bevisades senare. / År 1897

Al Hakim bi-Amr Allah (985–1021) – ”den galne kalifen”, var den 6:e fatimidiske kalifen. Han efterträdde år 996 sin far al-Aziz på Egyptens tron. År 1000 bragte han sin förmyndare om livet. Förde ett tyranniskt styre som särskilt gick ut över kristna, judar och sunniter. / År 1099

Aliza Begin (1939–1982) – hustru till Menachem Begin.

Aliza Gouri (–2024) – hustru till Haim Gouri sedan 1952. Kallades Alike av sin make. / År 2018

Allenby (1861–1936) – (Edmund Henry Hynman Allenby) brittisk general och fältmarskalk under första världskriget. Hans styrkor avancerade mot Jerusalem, vann över turkarna och intog Jerusalem den 11 december 1917. / År 1917

Amal Haniya – hustru till Ismail Haniya, Hamasledare. / År 2009, 7 oktober

Amin Al-Husseini (1895–1974) – palestinsk nationalist, muslimsk religiös ledare, militär och SS-officer. Utnämndes 1921 av britterna till stormufti av Jerusalem. Tilläggsnamnet Haj tog han efter sin pilgrimsfärd till Mecka. / År 1938, 1948

Amit Yerushalmi – spanare inom israeliska armén / År 2023

Ana Mendes Nasi (1500-talet) – dotter till Gracia Mendes Nasi. Gifte sig med sin kusin Joseph Nasi. / År 1517

Anatolien – den halvö i västra Asien som upptar större delen av Turkiet. Även känd som Mindre Asien.

Anwar Sadat (1918–1981) – Egyptens tredje president, mellan 1970-1981. Blev mördad. / År 1977

Ariel Sharon (1928–2014) – israelisk militär och politiker (Likud, senare Kadima) som var landets premiärminister 2001–2006. / År 1977

Arthur Balfour (1848–1930) – brittisk politiker, premiärminister 1902–1905, utrikesminister 1916–1919. / År 1917

Asser Levy (död omkring år 1680) – förste juden i New York. / År 1654

Augustinus (354–430) – filosof, teolog, retoriker och kyrkofader. Han vördas som helgon inom romersk-katolska kyrkan och den ortodoxa kyrkan. / År 364, 1099

Auschwitz –

Baal Shem Tov – hebreiska, betyder *Mästare av det goda namnet* eller *En god mästare av (Guds) namnet* – båda betydelserna av namnet är möjliga. Se Israel Ben Eliezer. / År 1740, 1967

Bab-el-wad – arabiska, heter på hebreiska Sha'ar HaGai. Är en punkt på motorvägen mellan Tel Aviv-Jerusalem, 23 km från Jerusalem. Besjungen i Haim Gouris tonsatta dikt med samma namn.

Balduin I av Jerusalem (1058–1118) – fransk korsriddare under första korståget som sedermera blev kung av Jerusalem efter sin bror Gottfrid av Bouillon. / År 1099

Barnabas – en av de första kristna. Reste tillsammans med Paulus. / År 220

Beit She'arim – ort grundad under första århundradet i Galileen. / År 220

Benjamin Netanyahu – / År

Bertha Feinberg (ungefär 1856–1933) – hustru till Josef Feinberg. / År 1881

Bileam – en biblisk karaktär icke-israelisk profet som skulle förbanna Israel men inte kunde. Går att läsa om honom i 4 Moseboken 22. / År 135

Bill Clinton (1946–) – USA:s president (Demokraterna) 1993–2001. / År 1964, 1993

Blaesilla (364–384) – romersk änka och lärjunge till Hieronymus. Dotter till Paula av Rom. / År 364

Boabdil (1400-talet) – egentligen Abu Abdallah Muhammad XII, även kallad "ci Zogoybi" – den olycksalige – var det muslimska Spaniens (al-Andalus) siste härskare. Han regerade i det återstående moriska taifariket Emiratet av Granada som erövrades 1492. / År 1492

Bogdan Chmelnytskyj (1595–1657) – en kosackisk politiker och krigsherre född i det Polsk-Litauiska samväldet. Ledde en massaker på judar i dagens Ukraina 1648–1649 (Chmelnytskyjmassakern). / År 1654, 1740

Carl Sparre (1723–1791) – svensk greve, överståthållare, landshövding. / År 1774

Chaim Weizmann (1874–1952) – ryskfödd jude, biokemist, statsman och Israels förste president. / År 1897, 1917, 1938, 1977

Che Guevara / År 1964

Christofer Columbus (1451–1506) – upptäckare och köpman. Med stöd från spanska kungaparet Ferdinand och Isabella gav han sig iväg över Atlanten för att finna en sjöväg till Indien. Columbus nådde Amerika år 1492. Columbus hade sannolikt judiskt ursprung. / År 1492

Clarendon, Earl (från 1838) – George Villiers (1800–1870) blev 4:e earlen av Clarendon. / År 1881

Damasus I (ungefär 305–384) – påve i Rom från 366 till sin död. Gav kyrkofadern Hieronymus i uppdrag att verkställa den latinska bibelöversättning som kallas Versio vulgata. / År 364

David – Kungariket Israels andra kung. Han levde omkring år 1040–970 före Kristus och är en av de viktigaste personerna i judisk historia. Går att läsa om honom i bland annat Första och Andra Samuelsboken i Bibeln. / År 70, 135

David Ben-Gurion (1886–1973) – polskfödd jude, sionist och politiker som blev Israels förste premiärminister (arbetarpartiet). / År 1938, 1948, 1967, 1977, 2005

David Lloyd George (1863–1945) – brittisk politiker och Storbritanniens premiärminister 1916–1922. / År 1917

Degania Alef – första kibbutzen i nuvarande Israel. Ligger vid södra änden av Genesarets sjö. Grundades 1910.

Deir Yassin –

Dio Cassius (150–235) – romersk politiker och historiker av grekiskt ursprung. / År 135

Drottning Noor av Jordanien (1951–) – född Lisa Najeeb Halaby i Washington, D.C. i USA, var Jordaniens drottning 1978–1999 och är änka efter kung Hussein av Jordanien. / År 1993

Edmond James de Rothschild (1845–1934) – fransk judisk baron, bankir, sionist, donator. / År 1881

Edward Said (1935–2003) – en palestinsk-amerikansk akademiker och politisk aktivist född i Jerusalem i Brittiska Mandatet Palestina. Författare till boken Orientalism (1978). / År 1881

Ehud Barak (1942-) Israelisk officer och politiker. Landets premiärminister 1999–2001. / År 1964

Eleazar Ben Yair (död år 73) – judisk rebelledare under första judisk-romerska kriget. Dog på Masada. / År 73

Eli Cohen (1924–1965) född i Alexandria i Egypten blev Cohen en israelisk spion som under 1960-talets första hälft infiltrerade Syriens regering och militär. Avslöjades och avrättades i Damaskus. / År 1967

Eliezer (1600-talet) – far till Israel Ben Eliezer (Baal Shem Tov). Dog i början av 1700-talet när sonen var fem år. / År 1740

Eliezer Ben Yehuda (1858–1922) – journalist och författare av den första ordboken i modern hebreiska. / År 1917

Emicho av Leiningen (död) – Greve Emicho, som han också kallas, var en av ledarna i Bondekorståget som 1096 utförde massakerer på judar i Rehndalen. / År 1099

Emil Sandström (1886–1962) – svensk jurist och ordförande för Röda korset, samt ordförande för UNSCOP 1947. / År 1948

En Gedi – oas i Juda öken, nära Döda havet. / År 73

Epiphanius av Salamis (315–403) – en österländsk kyrkofader född i en judisk familj i Syrisk Palestina men konverterade till kristendom. / År 500

Eric Cline (1960–) – amerikansk författare och professor i antik historia och arkeologi. / År 1860

Ernst vom Rath (1909–1938) – tysk ambassadtjänsteman i Paris som sköts av Herschel Grynszpan. / År 1938

Fathi Hammad (1961–) – medlem i Hamas politiska råd. Sa på Al-Aqsa tv i juli 2019 att palestinier utomlands borde "attackera alla judar på planeten jorden och slakta och döda dem."

Ferdinand II av Aragonien (1452–1516) – kung av den aragoniska kronan och från 1479 av ett förenat Spanien. Genom hans äktenskap med Isabella I av Kastilien förenades större delen av den iberiska halvön i ett enda stort rike. / År 1492, 1517

Fidel Castro (1926–2016) – ledare för Kubas kommunistparti och landets ledare från 1959 till 2008. / År 1964

Flavia Julia Helena (ungefär 250–330) – kallas också Sankta Helena. Mor till kejsare Konstantin den store. / År 364, 638

Flavius Silva (ungefär 43–81) – befälhavare för romarnas tionde legion, som fick i uppdrag att inta Masada. / År 73

Francisco Franco – / År 1492

Francisco Mendes Benveniste (1466–1538) – köpman. Gift med Gracia Mendes Nasi / År 1517

Gabriel – ängel, omnämns i Bibeln och anses inom islam vara den som uppenbarade Koranen för Muhammed. / År 638

Galata – var en stadsdel i Konstantinopel, belägen mellan Gyllene hornet och Bosporen. Galatatornet uppfördes 1348. Numera heter stadsdelen Karaköy.

Galileen – region i norra Israel.

Gamal Abdel Nasser / År 1964, 1967

Gamaliel (den äldre) Ben Shimon I – / År 220

Gamaliel (av Yavne) Ben Shimon II – / År 220

Gamaliel III (200-talet) – son till Judah ha-Nasi. Blev rabbi och nasi, han liksom sin far. / År 220

George Washington (1732–1799) – USA:s första president åren 1789 till 1797. / År 1654

Gershom Mendes Seixas (1745–1816) – rabbi, född i USA, och ledare i New York Citys första och äldsta församling Shearith Israel. / År 1654

Gideon – militärledare, domare och profet under domartiden i Israel. Går att läsa om honom i Domarboken 6–8 i Bibeln. / År 135

Gilad Shalit (1986–) – korpral i israeliska armén som togs som gisslan av Hamas i juni 2006. Han blev fri år 2011 mot att 1027 fångar släpptes ur israeliska fångelser. / År 2009

Golda Meir (1898–1978) – israelisk politiker (arbetarpartiet), premiärminister 1969–1974. / År 1977

Goliat – filistéernas jättelike kämpe som kung David stred och vann mot. Går att läsa om i Första Samuelsboken 17. / År 70, 135, 1993

Gottfrid av Bouillon (1060–1100) – hertig av Nedre Lothringen åren 1087–1096. "Prins av Jerusalem" eller "Försvare av den heliga graven" 1099–1100. / År 1099

Gracia Mendes Nasi (1510–1569) – även känd som Beatriz de Luna Miques eller Doña Gracia, en sefardisk judinna född i Portugal, filantrop, affärskvinna och en av de rikaste judiska kvinnorna i renässans-Europa. Bosatte sig i Osmanska riket. Tillhörde familjen Mendes/Benveniste. / År 1517

Gustav III – / År 1774

Hadrianus (76–138) – romersk kejsare. / År 135, 364, 638, 1860

Hafez Assad

Haim Gouri (1923–2018) – israelisk poet, romanförfattare, journalist och dokumentärfilmare.

Haim Yavin (1932–) – israelisk programledare som tidigare var en av landets ledande nyhetsankare.

Hamutal Gouri – samhällskritiker som arbetar för social förändring. Dotter till Haim Gouri.

Hanah Isserles (omkring 1700–1750) – Israel Ben Eliezers andra hustru, också kallad Rachel Leah. Dotter till Reb Ephraim of Brody.

Hasdai Ibn Shaprut (915–970) – judisk forskare, läkare, diplomat i det muslimska Spanien.

Hassan Nasrallah (1960–2024) – sedan 1992 fram till sin död var han högste ledare för Hizbollah i Libanon.

Hazem Haniya (död 2024) – son till Hamasledaren Ismail Haniya. Eliminerad av Israel för inblandning i terroraktivitet.

Henrik VI (1050–1106) – tysk kung från 1056 och tysk-romersk kejsare 1084–1105.

Henrik IV av Kastilien (1425–1474) – kung av Kastilien från 1454. Halvbror till Isabella av Kastilien.

Henrik Wergeland (1808–1845) – norsk författare som arbetade för judars rättigheter i Norge.

Henry Ford (1863–1947) – amerikansk biltillverkare och industriman / År 1654

Henry McMahon (1862–1949) – vid första världskrigets utbrott blev McMahon brittisk högkommissionär i Egypten, en befattning han innehade till december 1916

Heraklius (575–641) – bysantinsk kejsare mellan 610 och 641 som förlorade syriska Palestina och Jerusalem till muslimerna.

Herodes den store (omkring 73–4 före Kristus) – lydfurste under den romerske kejsaren över Judeen, Samarien, Galileen.

Herschel Grynszpan (1921–dödförklarad 1960) – polsk-tysk jude vars mord 1938 på den tyske ambassadtjänstemannen Ernst vom Rath gjordes till ett motiv för nazisterna att straffa samtliga judar under kristallnatten.

Hesekiel – judisk profet, levde på 500–600-talen före Kristus. Har en bok i Bibeln uppkallad efter sig.

Hieronymus (347–420) – kyrkofader och bibelöversättare.

Hillel – lärd jude under första århundradet. Refereras ofta till i rabbinsk litteratur, som Mishna.

Hussein bin Talal al-Hashemi (1935–1999) – "Kung Hussein" var Jordaniens kung från 1952 till 1999.

Hussein ibn Ali (1854–1931) – emir av Mecka från 1908 till 1916 och kung av Hejaz från 1916 till 1924. Han var också sharif, vilket är en arabisk hederstitel som används för ättlingar till profeten Muhammed. / År

Ida av Lorraine (omkring 1040–1113) – mor till Gottfrid av Bouillon och Balduin I. Djupt troende, grundade flera kloster.

Isabella av Aragonien (1470–1498) – gift med kung Manuel I av Portugal, drottning 1497–1498. Dotter till Isabella och Ferdinand av Spanien. Dog i barnsäng. / År

Isabella I av Kastilien (1451–1504) – spansk drottning under vars regeringstid reconquistan slutfördes och Spanien enades.

Isaac Luria (1534–1572) – judisk mystiker, född i Jerusalem och levde i Safed. Hans esoteriska lära fick stor betydelse för utvecklingen av kabbala inom judendomen och blev en inspirationskälla för chassidismen.

Isak – patriarken Abrahams och hans fru Saras son. Far till patriarken Jakob. Går att läsa om honom i Första Moseboken.

Ismael – patriarken Abrahams son med slavinnan Hagar. Räknas som anfader till araberna.

Ismail Haniya (1962–2024) – framträdande ledare/politiker inom Hamas, som några månader 2006–2007 var premiärminister för Palestinska myndigheten och därefter ledde Hamas styre i Gaza till 2017. Eliminerad i Teheran 2024.

Israel Ben Eliezer (1698–1760) – även kallad *Baal Shem Tov*, eller akronymen *Besht*, grundaren av ortodoxa judiska väckelserörelsen chassidismen.

Israel Mandel (1600-talet) – judisk man från Holland som med sin familj flyttade till Stockholm där de konverterade och lät döpa sig under "Det stora judedopet" i Tyska kyrkan av prästen Christophorus Bezelius år 1681.

Izz al-Din Shuheil al-Masri (1979–2001) – medlem av Hamas som utförde självmordsbombningen i Sbarromassakern i Jerusalem 2001. Han dog i explosionen, som dödade 13 andra och skadade 130.

Jacob Barsimson (1600-talet) – askenasisk jude. En av de första judiska bosättarna i New Amsterdam.

Jacob Cohen (1600-talet) – ingick i en grupp judar som vädjade till det holländska Västindiska kompaniet för lika rättigheter för judar i New Amsterdam.

Jakob – patriarken Isaks son och Abrahams sonson. Går att läsa om i Första Moseboken.

James Finn (1806–1872) – var brittisk konsul i Jerusalem i dåvarande Osmanska riket (1846–1863).

Jannaeus – regent i hasmoneiska riket år 103–76 före Kristus. / År 73

Jeremia – biblisk profet. Levde på 600-talet före Kristus. Har en bok i Bibeln uppkallad efter sig. / År 70, 1948, 2023

Jesaja – biblisk profet. Levde på 700-talet före Kristus. Har en bok i Bibeln uppkallad efter sig. / År 364, 1860, 1881

Jesus Kristus (ungefär 0–33) – judisk lärare och anses av kristna vara Guds son, judarnas utlovade Messias och världens frälsare.

Johan Christian Berlin (Abraham David Brody) (1700-talet) – invandrade till Sverige från Tyskland 1770 och bosatte sig i Malmö. 1771 konverterade han till kristendomen och döptes i Caroli kyrka i Malmö. I samband med dopet antog han det svenska namnet Johan Christian Berlin och gifte sig samma år med vinhandlardottern Sofia Elisabeth Wendt. / 1774

Johannes – apostel och lärjunge till Jesus. Författare till Johannesevangeliet.

Johannes Chrysostomos (347–407) – en grekisk kyrkofader och vördas som helgon inom romersk-katolska kyrkan. Inom den Östortodoxa kyrkan vördas han som en av de tre heliga hierarkerna.

John Spencer – en av världens främsta experter på urban krigföring. / År 2023

Josef Feinberg (1855–1902) – rysk jude som var en av de första tio nybyggarna i Rishon LeZion 1882.

Josefus (ungefär 37–100) – judisk-romersk historiker. Andre sonen till en judisk präst, Matthias. Även hans storebror hette Matthias.

Joseph d'Acosta (1600-talet) – ingick i en grupp judar som vädjade till det holländska Västindiska kompaniet för lika rättigheter för judar i New Amsterdam.

Joseph Nasi (1524–1579) – även känd som João Miques, en portugisisk sefardisk jude, och en diplomat, affärsman och filantrop. Tillhörde familjen Mendes/Benveniste.

Judah Halevi (ungefär 1075–1141) – spansk-judisk författare, läkare och filosof.

Judah ha-Nasi (ungefär 135–217) – judisk rabbi som sammanställde den muntliga lagen, *Mishna*.

Judas Iskariot – en av Jesu lärjungar, den som förrådde honom.

Judas Mackabaios (död ungefär 160 före Kristus) – prästson som ledde den mackabeiska revolten 167–160 före Kristus.

Judeen – område väster om floden [Jordan](#), beläget mellan [Idumeen](#) i söder och [Samarien](#) och [Galileen](#) i norr. Namnet Judeen är ursprungligen en grekisk benämning som betyder "judarnas område". Området ingår i det som i dag ofta benämns Västbanken.

Judith Cohen Montefiore (1784–1862) – brittisk-judisk lingvist, reseskildrare och filantrop. Gift med Moses Montefiore.

Julius Severus (okänt) – romersk general under andra århundradet som sändes till Judeen för att slå ner Bar Kochba-upproret 133–135.

Ka'b al-Ahbar (död 652) – jude från arabiska halvön som konverterade till islam.

Karelen – ett landområde som ligger inom Finlands och Rysslands gränser. I samband med vinterkriget kom 1940 mer än hälften av Västkarelen, då finskt, att tillfalla Sovjetunionen. Ungefär 400 000 finländare tvingades förflyttas till andra platser i Finland. En åttondel av Finlands invånare gjordes till flyktingar utan chans att återvända.

Karim Khan – Internationella brottmålsdomstolens (ICC) chefsåklagare.

Karl IV av Navarra (1421–1461) – även Karl av Viana. Bror till Ferdinand II av Aragonien.

Karl XI (1655–1697) – svensk kung från 1660 till sin död.

Karl Lueger (1844–1910) – österrikisk advokat och politiker, Wiens borgmästare från 1897 till sin död, med mycket populistisk, antisemitisk retorik och politik.

Karpel Lippe – medlem i Hovevei Zion, öppningstalade på första Sionistkongressen i Basel 1897.

Kavad I (473–531) – en persisk kung av den sassanidiska ätten. Regerade mellan år 488–496 och år 499–531.

Kavad II (omkring 590–628) – sasanidisk shahanshah, son till Khusrov II. Han hann bara regera några månader innan han dog i en epidemi som skördade tiotusentals liv.

Kfir Bebas – yngste gisslan som Hamas tog 7 oktober 2023. Kfir var 9 månader gammal. / År 2023

Khadidja bint al-Khuwaylid (ungefär 555–619) – en rik köpmansänka i Mecka som vid 40 års ålder blev religionsstiftaren Muhammeds första hustru.

Khalid ibn al-Walid (omkring 590–642) – muslimsk-arabisk fältherre/general av stammen Quraysh – samma som Muhammed.

Khan Younis – flyktingläger i södra Gaza.

Khusrov II (död omkring 628) – en sasanidisk shahanshah (kung) som regerade mellan åren 590-628. Låg ofta i strid med östromerska bysantinska riket.

Kishinev – stad i dagens Moldavien och heter numera Chisinau. År 1903 skedde där en omtalad massaker på judar.

Konstantinopel – stad i dagens Turkiet, som från 1926 har gått under namnet Istanbul.

Koresh (ungefär 590 före Kristus–530 före Kristus) – även kallad Kyros II, var kung i Persiska riket. Omskriven i Esras bok i Bibeln.

Kotel – eller *haKotel* (the Kotel), är det hebreiska namnet på Västra muren.

Konstantin I (272–337) – kallas också Konstantin den Store. Romersk kejsare från år 306 till sin död. Han kallade till kyrkomötet i Nicaea år 325 vilket inledde favoriseringen av kristendomen på bekostnad av andra religioner i det romerska riket. Lät döpa sig på sin dödsbädd.

Lauritz Weidemann (1775–1856) – var en norsk jurist och politiker.

Leah Rabin (1928–2000) – tyskfödd judinna, maka till Yitzhak Rabin.

Leon Pinsker (1821–1891) – läkare och författare som blev sionist på grund av de ryska pogromerna mot slutet av 1800-talet.

Levi Eshkol (1895–1969) – socialdemokratisk politiker (arbetarpartiet). Israels premiärminister 1963–1969.

Libanon – land som ligger precis norr om Israel. Deklarerades som egen stat 1941 . Namnet härrör från gammalhebreiska, och betyder ”mycket vit” eller ”berg av snö”.

Lucius Cassius Dio (150–235) – romersk politiker och historiker.

Luis de Santágnel (död 1498) – tredje generationens converso i Spanien. Han ansvarade för den kungliga ekonomin.

Mahmoud Darwish (1941–2008) – palestiniernas nationalpoet.

Mahmud Abbas –

Malka Haas (1920–2021) lärarstudent som blev pionjär inom israelisk förskoleverksamhet och påverkade hela Israels utbildningssystem för små barn.

Manuel I av Portugal (1469–1521) – kung av Portugal 1495–1521. Gifte sig med Isabella och Ferdinand av Spaniens dotter Isabella av Aragonien.

Marcus Isaac (ungefär 1701–1782) – bror till Aaron Isaac. Flyttade till Stockholm snart efter sin bror. / År 1774

Masada – antik fästning i Negevöknen väster om Döda havets sydspets.

Matteus – en av de första kristna. Författare till Matteusevangeliet. / År 220, 364

Max Nordau (1849–1923) – ungersk läkare och författare och tillsammans med Theodor Herzl grundare av Sionistiska världsorganisationen.

Melkisedek – kung av Salem och präst åt Gud den högste. Samtida med Abraham (i Bibeln kan man läsa om honom bland annat i Första Mosebok 14:18, Hebreerbrevet 7)

Menachem Begin (1913–1992) – israelisk politiker (Likud) och ledare för den militanta gruppen Irgun. Israels premiärminister 1977–1983. Fick Nobels fredspris 1978, tillsammans med Egyptens president Anwar el-Sadat.

Menachem Mendel Schneerson (1902–1994) – ortodox rabbin inom den chassidiska Chabad-Lubavitch-rörelsen. Chabad vänder sig huvudsakligen till sekulariserade judar för att hjälpa dem närmre Gud.

Michael Solomon Alexander (1799–1845) – förste biskopen i Christ Church anglikanska kyrka i Jerusalem.

Mickey Loeb – hustru till Sidney Loeb. / År 2005

Miriam Levy (omkring 1598–1688) – gift med Asser Levy. / År 1654

Mishkenot Sha'ananim – ”fridens boningar”, det första judiska området utanför gamla staden i Jerusalem. Det byggdes 1859–1860 av den brittisk-judiske sir Moses Montefiore.

Mohammed Deif (1965–2024) – ledare för Hamas paramilitära gren Izz ad-Din al-Qassam-brigaderna i mer än två decennier. Anses vara hjärnan bakom Hamas tunnelsystem, samt tillsammans med Yahya Sinwar hjärnan bakom 7 oktobermassakern.

Mose – biblisk person (Moseböckerna). Judisk religiös och politisk ledare. Ledde judarna ut ur slaveriet ur Egypten. Levde omkring 1300- eller 1200-talet före Kristus.

Mose Lombosco (1600-talet) – en av 23 judar som ankom New Amsterdam med skeppet St Charles 1654. / År 1654

Moses Ben Maimonides (1138–1204) – även kallad Rambam, var sefardisk rabbi, läkare och filosof och en av medeltidens mest inflytelserika Toralärare. Han tjänade också som läkare åt Saladin.

Moses Hess (1812–1875) – en tysk-judisk filosof och sionistisk föregångare. / År 1897

Moses Jacob (1600-talet) – judisk man från Holland som med sin familj flyttade till Stockholm där de konverterade och lät döpa sig under ”Det stora judedopet” i Tyska kyrkan av prästen Christophorus Bezelius år 1681.

Moses Montefiore (1784–1885) – brittisk-judisk baron, affärsman, filantrop.

Moshe Dayan (1915–1981) – israelisk militärledare och politiker (arbetarpartiet). Försvarsminister under Sexdagarskriget 1967 samt Yom Kippur-kriget 1973.

Moshe Sharett (1894–1965) – israelisk politiker (arbetarpartiet). Var Israels förste utrikesminister och senare premiärminister.

Mordechai ”Motta” Gur (1930–1995) – officer under Sexdagarskriget och senare överbefälhavare i IDF och minister.

Muhammed (omkring 570–632) – religiös, politisk och militär ledare som enade Arabiska halvöns folkstammar. Islams grundare och profet.

Muhammed Ali av Egypten (1769–1849) – var en furste (pascha) i Egypten under det Osmanska riket och vicekung av Egypten. Han erövrade bland annat Gaza, Jaffa och Jerusalem i början av 1830-talet. / År 1860

Napoleon Bonaparte (1769–1821) – i början av 1800-talet Frankrikes kejsare. / År 1774, 1860

Nathan Mayer Rothschild (1777–1836) – brittisk judisk baron, bankir, affärsman och filantrop.

Nebukadnessar II (ungefär 640–562 före Kristus) – kung av det nybabyloniska riket från 604–562 före Kristus. Går att läsa om honom bland annat i Daniels bok i Bibeln.

Nero (37–68) – romersk kejsare. / År 70

New Amsterdam – så hette New York fram till och med 1664.

Nikodemus (1:a århundradet) – judisk lärare som samtalande med Jesus. Går att läsa om honom i Johannesevangeliet 3.

Olav den Helige (995–1030) – kung av Norge 1015–1028.

Origenes (ungefär 185–254) – bibeltolkare, teolog och kyrkofader.

Orkan (1281–1362) – härskare av Osmanska riket från 1326 till 1362. Erövrade stora delar av de kvarvarande bysantinska områdena i västra Mindre Asien. Son till Osman I.

Osman I (1258–1324) – grundaren av Osmanska riket i Anatolien i dagens Turkiet.

Osmanska riket – turkisk islamisk stormakt som uppstod i slutet av 1200-talet och bestod till den 29 oktober 1923. När riket var som störst omfattade det stora delar av sydöstra Europa, Mellanöstern och arabvärlden, norra Afrika, Kaukasus och hela Mindre Asien. Hade kontroll över Jerusalem från år 1517 till 1917.

Paul Mohn (1898–1957) – svensk diplomat och den som ritade kartan till UNSCOPs delningsförslag av Palestinamandatet 1947.

Paula av Rom (347–404) – en kristen romersk kvinna och tidig "ökenmoder". Lärjunge till kyrkofadern Hieronymus.

Paula Ben-Gurion (1892–1968) – polskfödd judinna, maka till David Ben-Gurion.

Paulus (omkring 5–65) – apostel. Spred den kristna tron i stora delar av dåtida romarriket. / År 220, 364, 500, 1099, 1948

Pedro Girón (1423–1466) – hade en viktig politisk roll vid Henrik IV av Kastiliens hov. / År 1492

Peroz I (död 484) – en persisk kung av den sassanidiska ätten. Han regerade mellan år 457 och 484.

Petah Tikva – "Hoppets öppning", namnet på första judiska jordbruksbosättningen i Osmanska riket, 1878.

Peter Eremiten (död 1115) – fransk predikant och en av ledarna i Bondekorståget 1096.

Peter Stuyvesant (1592–1672) – generaldirektör i holländska kolonin New Amsterdam.

Kallades också Peg Leg Pete eftersom han hade ett träben.

Petrus – apostel och lärjunge till Jesus.

Pinchas Sapir

Platon (428–348 före Kristus) – grekisk filosof vars tankar starkt influerat västerländskt tänkande.

Pumpaditha – antik stad som låg nära den moderna staden Fallujah, Irak.

Pumpaditha-akademin – en judisk Talmudskola verksam i 800 år – från 200-talet till slutet av 900-talet.

Rabbi Akiva – se Akiva Ben Josef.

Rabbi Arikha (175–247) – egentligen Rav Abba Bar Aybo, eller bara "Rav", var en judisk amora född i sassanidiska riket. I Sura etablerade han det systematiska studiet av rabbiniska traditioner som ledde till färdigställandet av den babyloniska Talmud.

Rabbi Shlomo Yitzchaki (1040–1105), mest känd som Rashi, var en fransk rabbi som författade omfattande kommentarer av Talmud och den hebreiska Bibeln.

Rachel (första århundradet) – Rabbi Akivas hustru. Kom från en välbärgad familj. Begravd i Tiberias.

Rafah – stad i södra Gaza, nära gränsen mot Egypten.

Rav Ashi (352–427) – även Rabbi Ashi. En babylonisk judisk rabbi som återetablerade Sura-akademin och var babyloniska Talmuds förste redaktör.

Ravina II (död omkring 500) – babylonisk judisk rabbi. Tillsammans med Rav Ashi redaktör för babyloniska Talmud.

Raymond av Toulouse (1042–1105) – fransk adelsman och en av de korsriddare som ledde första korståget. Han var greve av Toulouse.

Rebecka – patriarken Abrahams son Isaks hustru. Mor till patriarken Jakob. Går att läsa om i Första Moseboken.

Reish Lakish (ungefär 200–275) – egentligen Shimon ben Lakish, var en amora som levde i den romerska provinsen Judeen.

Reuven Yudalevich (1862–1933) – finansiär och en av grundarna av Rishon LeZion.

Rikard Lejonhjärta (1157–1199) – även Rikard I av England, var kung av England från 1189. Reste mot Jerusalem mot slutet av 1100-talet men intog aldrig staden. / År 1917

Rishon LeZion – "Först till Sion", första jordbruksbosättningen i Osmanska riket av ryska judar.

Sabbatai Zvi (1626–1676) – turkisk jude, rabbin och kabbalist som utgav sig för att vara den messias som judarna väntade på. När han arresterades av den osmanske sultanen och ställdes inför valet att konvertera till islam eller att brännas på bål valde Zvi islam.

Saladin (1137–1193) – egentligen Ṣalāḥ ad-Dīn Yūsuf, var muslimsk sultan och kalif av kurdisk härkomst och grundare av ayyubiddynastin. Erövrade Jerusalem från korsfararna 1187.

Salomo – kung i Israel omkring år 900 före Kristus. Son till Israels kung David. Går att läsa om honom bland annat i Första Kungaboken i Bibeln.

Samariten – det historiska och bibliska namnet för den centrala regionen i Israel. Det gränsar till Judéen i söder och Galileen i norr. Delar av området ingår i det som i dag ofta benämns Västbanken.

Sde Eliyahu – kibbutz söder om Galileiska sjön, grundad 1939 av judar som flytt Nazityskland.

Safed – stad i Israel. Räknas som en av judendomens fyra heliga städer (även Jerusalem, Hebron och Tiberias).

Samuel Langhorne Clemens (1835–1910) – amerikansk författare och tidningsman, mer känd under pseudonymen Mark Twain. / År 1881

Sara – patriarken Abrahams hustru, mor till Isak. Går att läsa om henne i Första Moseboken.

Sara Isaac (1735–1809) – maka till Aaron Isaac. Född i Bützow, begravd i Stockholm. / År 1774

Selim I (1470–1520) – sultan i Osmanska riket från 1512. Kallas också Selim den onde. Far till Suleiman I.

Selim II (1524–1574) – sultan i Osmanska riket från 1566 till sin död. Son till Suleiman I.

Shadi Tubasi (1984–2002) – Hamasmedlem från Jenin med israeliskt medborgarskap som 2002 utförde en självmordsattack som dödade 16 och skadade 40 på en restaurang i Haifa.

Shalev –

Shammai (50 före Kristus–30 efter Kristus) – lärd jude under första århundradet. Refereras ofta till i rabbinsk litteratur, som Mishna.

Shimon Bar Yochai (100-talet) – också kallad Rashbi, en judisk tanna född i Galileen. En av Rabbi Akivas mest framstående lärjungar.

Shimon Ben Gamaliel I –

Shimon Ben Gamaliel II –

Shimon Ben Hillel –

Shimon Ben Kosiba (död år 135) – också kallad Bar Kochba, Stjärnans son.

Upprorsledare och judisk messiasfigur.

Shimon Ben Judah ha-Nasi (200-talet) – son till Judah ha-Nasi. / År 220

Shimon Peres (1923–2016) – israelisk politiker (arbetarpartiet) som innehade bland annat utrikesministerposten under Osloförhandlingarna. Han var Israels premiärminister 1977, 1984–1986 och 1995–1996 samt Israels president 2007–2014. Fick Nobels fredspris tillsammans med Yitzhak Rabin och Yassir Arafat 1994.

Shlomo Mansour – äldste gisslan som Hamas tog 7 oktober 2023. Han var 85 år gammal då.

Shmuel HaNagid (993–1055) – jude född i dagens södra Spanien och skolad i Talmud. En statsman, poet, soldat och en av de mest inflytelserika personerna i det muslimska Spanien.

Sidney Loeb (1917–2008) – amerikansk-israelisk kemiingenjör. Utvecklade membranteknologi som revolutionerade tekniken för avsaltning av vatten. / År 2005

Simcha Blass

Sixtus IV (1414–1484) – påve i Rom 1471–1484. Gav Ferdinand och Isabella av Spanien tillåtelse att påbörja en inkquisition i Spanien. / År 1492

Solomon Pietersen (1600-talet) – judisk köpman från Amsterdam och en av de första judiska bosättarna i New Amsterdam. / År 1654

Sophronius (560–638) – patriark av Jerusalem när muslimerna tog över staden.

Srinivasa Sourirajan

Stralsund – hamnstad i nuvarande Tyskland. Stralsund tillhörde Sverige från Westfaliska freden 1648 till 1815, då svenska Pommern avträdde till Preussen.

Suha Arafat (1963–) – änka efter med PLO:s ledare Yassir Arafat. palestinsk journalist, född romersk katolik men konverterade till islam inför giftermålet med Arafat.

Suleiman I (1494–1566) – sultan i Osmanska riket, regerade 1520–1566. Kallas Sulemain den store eller Sulemain den Magnifike. Under hans regeringstid nådde det osmanska riket sin kulmen.

Tacitus (ungefär 55–120) – romersk historiker, författare och statsman.

Tel Aviv –

Theodor Herzl (1860–1904) – journalist och författare, den moderna politiska sionismens grundare.

Timoteus – lärjunge till aposteln Paulus.

Titus (39–81) – son till kejsar Vespasianus. Var general i romerska armén och intog Jerusalem år 70. Var romersk kejsare 79 till sin död.

Tjerta osedlosti – ”Pale of Settlement” eller ”Judiska bosättningsområdet i Kejsardömet Ryssland”. Existerade från 1791 till 1917.

Tomás de Torquemada (1420–1498) – dominikanermunk och storinkvisitor i Spanien och stod nära Ferdinand och Isabella - kungen och drottningen av Spanien.

Trajanus (53–117) – romersk kejsare.

Tzahala –

Tzvi Hirsh Isserles (1729–1779) – son till Israel Ben Eliezer. Blev själv rabbi.

Vahan (död omkring 636) – var en bysantinsk kristen militärledare av armeniskt ursprung. Ledde den kristna armén under slaget mot muslimerna vid Yarmuk.

Vespasianus (9–79) – romersk officer som blev kejsare år 69 och fram till sin död.

Vilayet Syria – provins i Osmanska riket där bland annat det område som är nuvarande Israel ingår.

Walter Rothschild (1868–1937) – 2:e Baron Rothschild. Omnämns som Lord Rothschild i Balfourdeklarationen.

Wilhelm II (1859–1941) – Tysklands kejsare 1888–1918.

William Hechler (1845–1931) – brittisk anglikansk präst, kristen sionist och vän med Theodor Herzl.

Winston Churchill (1874–1965) – brittisk premiärminister 1940–1945 samt 1951–1955.

Umar ibn al-Khattāb (586–644) – en ledande följeslagare och rådgivare till profeten Muhammed. Umar var den andre kalifen efter Muhammed, verksam år 634–644.

Urban II (1035–1099) – påve från 1088 och den som lanserade det första korståget.

Yassir Arafat (1929–2004) – PLO:s ordförande 1969–2004 och president för den palestinska myndigheten 1996–2004. Kallas också Abu Ammar.

Yahya Sinwar (1962–2024) – palestinsk politiker, ordförande för Hamas politiska och militära gren från augusti 2024 och ledare för Hamas på Gazaremsan sedan februari 2017. Han efterträdde Ismail Haniya i båda rollerna. Kallades också ”Slaktaren från Khan Yunis” på grund av det hårda våld och grymma tortyrmetoder han använt mot palestinier som var emot honom. Dog under en eldstrid i Rafah, Gaza, i oktober 2024.

Yarmuk – intill floden Yarmuk, vid gränsen till det som i dag är Syrien, Jordanien och Israel, stod i augusti år 636 ett av världshistoriens mest avgörande slag mellan den östromerska bysantinska armén och den muslimska armén. Den muslimska armén segrade. / År 638

Yavne – en antik stad på slätten nära nuvarande Tel Aviv. Blev lite av en centralort för judaismen efter andra templets förstörelse.

Yazdegerd II (död 457) – en persisk kung av den sassanidiska ätten. Regerade mellan år 438 och 457.

Yigal Allon (1918–1980) – israelisk general, politiker och minister.

Yigal Amir (1970) – ortodox jude som 1995 mördade den israeliske premiärministern Yitzhak Rabin.

Yitzhak Rabin (1922–1995) – israelisk general och politiker (arbetarpartiet).

IDF-generalstabschef under Sexdagarskriget 1967 och Israels premiärminister 1974–1977. Mördades den 4 november 1995 efter Osloavtalen.

Yitzhak Shamir (1915–2012) – israelisk politiker (Likud), premiärminister 1983–1984 och 1986–1992.

Yoav Gallant –

Yoel Drubin (1857–1923) – medlem i Bilu och en av grundarna av Rishon LeZion.

Yohanan Ben Zakkai (30 före Kristus–90 efter Kristus) – judisk rabbi och laglärare under första århundradet.

Yoshua Ben Hananiah (död år 131) – judisk rabbi, den sjunde mest omnämnda i Mishna.

Yunev –

Yuval Bitton –

Zalman David HaCohen Levontin (1856-1940) – en affärsman och bankman. En av grundarna av Rishon LeZion.

Ze'ev Jabotinsky (1880–1940) – rysk-judisk journalist, sionist, soldat, talare. Hette från början Vladimir i förnamn, men tog senare det hebreiska Ze'ev (Varg).

Zvi Hirsch Kalischer (1795–1874) – en tysk-judisk ortodox rabbi som förespråkade judisk återvandring och återetablering i Eretz Israel många decennier innan Theodor Herzl och den sionistiska rörelsen. / År 1897

För historien uppdiktade, icke-historiska personer:

Shirah – dotter till Eleazar Ben Yair. / År 73

Zuriel och hans bror **Uri**, samt **Yohanan** – sikarier. / År 73

Elazar, Shmuel, Yochanan och **Natan** – barn som undervisas av Rabbi Akiva. / År 135

Hanaja – barnbarn till Judah ha-Nasi. / År 220

Yusef – kompis till Judah ha-Nasis barnbarn. / År 220

Naomi – Ravina II:s hustru. / År 500

Zipporah, Hadassah, Eden, Keren – vänner till Naomi. / År 500

Herman Klepper – korsbärare som samtalar med Gottfrid av Bouillon. / År 1099

Yaakov Dovid – rabbi i en synagoga i Kiev. / År 1740

Yousef, Miriam – judar som Moses Montefiore erbjuder att flytta in i Mishkenot

Sha'ananim. / År 1860

Nathan – vän till Josef Feinberg som flyttar till Amerika. / År 1881

Najib Hussein – ung man född i Gaza boende i Doha som samtalar med Yassir Arafat. /

År 1964

Abdallah, Ali – kompisar till Hazem. / År 2009